

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
Центр соціально-політичних досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ І
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

№ 12 (104) ГРУДЕНЬ 2013

Видається з вересня 1998 року
Періодичність: 12 разів на рік

Дніпропетровськ
2013

Постановами президії ВАК України альманах внесено до переліку наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт з:

- соціологічних наук (протокол №1-05/3 від 14.04.10),
- історичних наук (протокол №1-05/1 від 10.02.10),
- філософських наук (протокол №1-05/3 від 14.04.10),
- політичних наук (протокол №1-05/3 від 14.04.10).

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Протокол № 5 від 21.11.13) та рішенням Вченої ради Дніпропетровського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України (Протокол № 11/163 від 26.11.13).

Редакція не завжди поділяє думки авторів та не відповідає за фактичні помилки, яких вони припустилися. Передрук - тільки з дозволу редакції.

АДРЕСА ВИДАВЦЯ ТА РЕДАКЦІЇ:
Видавництво «Грані»
вул. Чкалова, 25, Дніпропетровськ,
Україна, 49000
+38(056)744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

ДРУК:
ПП Тремпольцев
вул. Мирна, 21, Дніпропетровськ,
Україна, 49066

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор:

Квітка С.А.

Заступники головного редактора:

Шевцов С.В., Кривошеїн В.В., Шляхов О.Б., Колесников К.М.

Випускний редактор:

Яценко Н.Ю.

Комп'ютерне макетування:

Касаткіна О.В.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Баштанник В.В.	д. держ. упр., проф.
Бобровська О.Ю.	д. держ. упр., проф.
Болебрух А.Г.	д. і. н., проф., акад. Укр. академії іст. наук
Бородін Є.І.	д. і. н., проф.
Бурлака Д.К.	д. філос. н., проф. (Росія)
Венгер Н.В.	д. і. н., проф.
Висоцький О.Ю.	д. п. н., проф.
Гнатенко П.І.	д. філос. н., проф., член-кор. Національної академії пед. наук України
Городяненко В.Г.	д. і. н., проф.
Гайнутдінова Л.О.	д. п. н., проф. (Росія)
Дрешпак В.М.	д. держ. упр., доц.
Іваненко В.В.	д. і. н., проф., акад. Укр. академії іст. наук
Катаєв С.Л.	д. соціол. н., проф.
Кирилюк Ф.М.	д. філос. н., проф., акад. Укр. академії політ. наук
Корх О.М.	д. філос. н., проф.
Кривошеїн В.В.	д. п. н., проф.
Липовська Н.А.	д. держ. упр., проф.
Лобанова А.С.	д. соціол. н., проф.
Нікілєв О.Ф.	д. і. н., проф.
Осетрова О.О.	д. філос. н., проф.
Побочий І.А.	д. п. н., проф.
Прокопенко Л.Л.	д. держ. упр., доц.
Пронякін В.І.	д. філос. н., проф.
Світленко С.І.	д. і. н., проф.
Святець Ю.А.	д. і. н., проф.
Серьогін С.М.	д. держ. упр., проф.
Суїменко Є.І.	д. філос. н., проф.
Сурмін Ю.П.	д. соціол. н., проф., акад. Укр. академії політ. наук
Токовенко О.С.	д. філос. н., проф., акад. Укр. академії політ. наук
Тупиця О.Л.	д. п. н., проф.
Удод О.А.	д. і. н., проф.
Хижняк Л.М.	д. соціол. н., проф.
Хміль В.В.	д. філос. н., проф.
Хожило І.І.	д. держ. упр., доц.
Шаров Ю.П.	д. держ. упр., проф.
Шевцов С.В.	д. філос. н., проф.
Шепелєв М.А.	д. п. н., проф.
Шляхов О.Б.	д. і. н., проф.
Юрченко С.В.	д. п. н., проф.
Якунін В.К.	д. і. н., проф.

СОЦІОЛОГІЯ

Кривошеїн В.В. Загальнотеоретичні засади державного брендингу	6
Полторак В.А., Чавкіна С.В. Проблеми функціонування громадської думки в демократичному суспільстві та підсилення її ролі в соціально-політичному управлінні в Україні	13
Сальникова С.А. Специфические феномены постсоветской аномии (Беларусь, Россия, Украина)	20
Агарков О.А. Особливості діагностико-корекційної роботи соціального працівника з дітьми в навчальному закладі інтернатного типу	26
Васильченко О.А. Соціальна робота в пенітенціарній системі: сучасний стан і перспективи розвитку	31
Слабко Я.Я. Основні поняття і концепції мотивації праці	37
Хомяк М.Я. Проблеми регулювання зайнятості населення в Україні	43

ПОЛІТОЛОГІЯ

Боднарчук О.В. Відображення у дискурсі ЗМІ пропагандистських кампаній	49
Павлов Д.М. Громадська думка як об'єкт політичної пропаганди	54
Ставченко С.В. Етіологія політичних криз	61
Барщевський Є.І. АСЕАН та система регіональної безпеки: бачення з АРФ	66
Забродін С.І. «La geopolitique interne» Іва Лакоста як теоретико-методологічна основа дослідження внутрішньої геополітики України	73
Конон Н.Є. Місце неурядових організацій у глобальній публічній сфері	77
Токіна О.Ю. Роль Великобританії та США в операції НАТО «Об'єднаний захисник»	83

ІСТОРІЯ

Волоніць В.С., Новікова С.В. Промисловий розвиток м. Маріуполя у XIX – на початку XX ст.	89
Подгайко М.К. Особливості запровадження Земської реформи в Маріупольському повіті Катеринославської губернії	96
Радченко Н.М. «Повне зібрання законів Російської імперії» як джерело з вивчення історії розвитку кредитних установ України (1850 – 1913 рр.)	101
Ромбай Т.О. Соціальні та економічні наслідки національно-визвольної війни Ференца II Ракоці для русинів Північно - Східної Угорщини	107
Зіньковський С.О. Передумови та причини економічної реформи 1957 року в Україні	112
Вільховик О.В. Культурно-пропагандистська робота в Червоній армії як основний метод впливу на свідомість червоноармійців	118
Неліна Л.П. Політична криза в Еквадорі як визначальний фактор приходу до влади Р.Корреа	123

ФІЛОСОФІЯ

Петінова О.Б. Екоцентризм у світоглядній парадигмі нової економічної людини	128
Добридень О.В. Суспільство споживання в режимі постійного включення: роздуми пересічного споживача	134
Козубцов І.М. Тенденції та невідкладні заходи модернізації третього рівня вищої освіти в Україні – інституту аспірантури	139
Великодна Є.М. Проблеми духовного здоров'я особистості в освітньому просторі медіакультури	143
Макешина Ю.В. Концепт сем'ї в логике трансформацій дихотомії «публичное - частное»	148

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Голубь В.В. Ефективна держава у контексті суспільних трансформацій	154
---	-----

AD DISPUTANDUM

Зінченко А.А. Проблема співвідношення суперсистем, образів-сигніфікантів творів візуального мистецтва та кризи мистецтва в структурному функціоналізмі П. Сорокіна (на прикладі образотворчого мистецтва)	160
--	-----

ПЕРЕЛІК СТАТЕЙ ЗА 2013 РІК

166

GRANI

№ 12 (104) DECEMBER 2013
Scientific-theoretical and
social-political almanac

Published from September 1998
Certificate KB № 19758 - 9558 IIP
from 19.03.13
ISSN 2077-1800
FOUNDERS:

The Oles Honchar Dnepropetrovsk
national university,
Dnepropetrovsk regional institute of
public administration, the National
academy of public administration,
office of the President of Ukraine,
Centre of sociopolitical research
PERIODICITY: 12 times on a year

By Decrees of the Presidium of HAC
of Ukraine the almanac was included
in the list of scientific editions, which
can publish the main results of the-

- sociological sciences (the protocol
№ 1-05/3 of 4/14/10)
- historical sciences (the protocol
№ 1-05/1 of 10/02/10)
- philosophical sciences (the protocol
№ 1-05/3 of 04/14/10)
- political sciences (the protocol
№ 1-05/3 of 04/14/10).

Published by the decision of the Aca-
demic council of The Oles Honchar
Dnepropetrovsk national university
(Protocol № 4 dated 31.10.13).

Editorial staff doesn't share the au-
thor's thoughts in any cases and bear
responsibility for their actual mis-
takes. Reprinting - with the editor-
ial's permission strictly.

ADDRESS OF THE PUBLISHER AND
EDITORIAL: Publishing house «Grani»
25, Chkalov Street, Dnepropetrovsk,
Ukraine, 49000
Tel.: +38(056)744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

PRINT:

PE Trempoltsev
21, Mirna Street, Dnepropetrovsk,
Ukraine, 49066

© «GRANI»

EDITORIAL

Editorin Chief:

Kvitka S.A.

Deputy Editorin Chief:

Shlyakhov O.B., Shevtsov S.V., Krivoshein V.V., Kolesnikov K.M.

Managing Editor:

Yatsenko N.Yu.

Computer modeling:

Kasatkina O.V.

EDITORIAL BOARD

Bashtannyk V.V.	Full Prof. Dr.
Bobrovs'ka O.Yu.	Full Prof. Dr.
Bolebrukh A.H.	Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian academy of historical sciences
Borodin E.I.	Full Prof. Dr.
Burlaka D.K.	Full Prof. Dr. (Russia)
Wenger N.V.	Full Prof. Dr.
Vysotsky O.Yu.	Full Prof. Dr.
Gnatenko P.I.	Full Prof. Dr., member of the National academy of pedagogical sciences of Ukraine
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr.
Haynutdinova L.O.	Full Prof. Dr. (Russia)
Dreshpak V.M.	Assoc. Prof. Dr.
Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian academy of historical sciences
Kataev S.L.	Full Prof. Dr.
Kyrylyuk F.M.	Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian academy of political science
Korh A.M.	Full Prof. Dr.
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr.
Lypovs'ka N.A.	Full Prof. Dr.
Lobanova A.S.	Full Prof. Dr.
Nikilev A.F.	Full Prof. Dr.
Osetrova O.O.	Full Prof. Dr.
Pobochyj I.A.	Full Prof. Dr.
Prokopenko L.L.	Assoc. Prof. Dr.
Pronyakin V.I.	Full Prof. Dr.
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr.
Svyatets' Yu.A.	Full Prof. Dr.
Seryohin S.M.	Full Prof. Dr.
Suimenko E.I.	Full Prof. Dr.
Surmin Yu.P.	Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian academy of political science
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., academician of the Ukrainian academy of political science
Tupytsya O.L.	Full Prof. Dr.
Udod O.A.	Full Prof. Dr.
Khyzhnyak L.M.	Full Prof. Dr.
Hmil' V.V.	Full Prof. Dr.
Hozhylo I.I.	Assoc. Prof. Dr.
Sharov Yu.P.	Full Prof. Dr.
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr.
Shepelev M.A.	Full Prof. Dr.
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr.
Yurchenko S.V.	Full Prof. Dr.
Yakunin V.K.	Full Prof. Dr.

SOCIOLOGY

Kryvoshein V.V. General and theoretical principles of the state branding	6
Poltorak V.A., Chavkina S.V. Problems of functioning of public opinion in a democratic society and enhancement of its role in socio-political management in Ukraine	13
Salnikova S.A. Specific phenomena of post-soviet anomy (Belarus, Russia, Ukraine)	20
Aharkov O.A. The peculiarities of social worker diagnostic and remedial work with children in the boarding school	26
Vasylchenko O.A. Social work in the penal system: current state and future development	31
Slabko Ya.Ya. Basic concepts and conceptions of motivation of labour	37
Khomiak M.Ya. Problems of regulation of employment in Ukraine	43

POLITICAL SCIENCE

Bodnarchuk O.V. The reflection in the discourse of mass-media propaganda campaign	49
Pavlov D.M. Public opinion as an object of the political propaganda	54
Stavchenko S.V. Etiology political crises	61
Barshchevskiy Ye.I. ASEAN and system of regional security: vision from ARF	66
Zabrodin S.I. 'La geopolitique interne' Yves Lacoste as a theoretical and methodological basis of research of internal geopolitics of Ukraine	73
Konon N.Ye. Place non-governmental organizations in the global public sphere	77
Tokina O.Yu. The role of the UK and the U.S. in the NATO Operation «Unified Protector»	83

HISTORY

Volonyts V.S., Novikova S.V. The industrial development of Mariupol during the nineteenth – the early twentieth centuries	89
Podhaiko M.K. Introduction features of Territorial reform in Mariupol district of Katerinoslavsk province	96
Radchenko N.M. «Complete Collection of Laws of the Russian Empire» as a source of studying of credit establishments development in Ukraine (1850 - 1913 years)	101
Rombai T.O. Of social and economic impact of the Ferenc II Rakoczi national liberation war for rusyns the North-Eastern Hungary	107
Zinkovskiy S.O. Background and causes of economic reforms in 1957 in Ukraine	112
Vilkhovyk O.V. Cultural propagandist work in the Red Army as a basic method of influence on the Red Army soldier's consciousness	118
Nelina L.P. Political crisis in Ecuador as a determining factor of R.Korra's coming to power	123

PHILOSOPHY

Petinova O.B. Ekotsentryzm of vision of a new economic paradigm of human	128
Dobryden O.V. Society of consumption in regime of constant inclusion: reflections of ordinary consumer	134
Kozubtsov I.M. Trends and urgent measures for the modernization of the third level of higher education in Ukraine - Institute of graduate studies	139
Velykodna Ye.M. The problem of spiritual health of individuals in the educational space media culture	143
Makeshyna Yu.V. The concept of the family in the transformations of the dichotomy «public – private»	148

PUBLIC ADMINISTRATION AND LOCAL SELF-GOVERNMENT

Holub V.V. Effective state in the context of public transformations	154
--	-----

AD DISPUTANDUM

Zinchenko A.A. The problem of relations between super-systems, signifying images in the visual arts and crisis of arts in structural functionalism of P. Sorokin (using the examples of visual arts)	160
---	-----

LIST OF ARTICLES IN 2013	166
---------------------------------	-----

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.623+323.233

Загальнотеоретичні засади державного брендингу

В.В. КРИВОШЕЇН

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ, Україна, E-mail: 1-704@i.ua

Авторське резюме

Розкривається категоріальний зміст державного брендингу, який у змістовному плані розглядається як сукупність знаково-символьних складових, відносно усталених стереотипних іміджів певної країни, а в процесуальному вимірі визначається як діяльність органів державної влади, інших суб'єктів політичного процесу по створенню, управлінню та оцінюванню бренду держави.

Дається визначення бренду держави, який розглядається як образ певної політичної системи, партій, політиків і державних діячів, який відповідає реальності та пов'язаний з об'єктивними інтересами нації і характеризується унікальними ознаками.

Показано, що на вертикальному рівні бренд держави співвідноситься з поняттями «імідж країни» та «образ держави», де імідж країни – це сукупність емоційних та раціональних уявлень, які впливають із порівняння всіх ознак країни, власного досвіду спільнот та неформальних комунікацій, які мають вплив на створення певного образу, а образ держави – це продукт багатовікового синтезу в суспільній свідомості та культурі державоутворювальної нації окремих оригінальних етнонаціональних характеристик.

Показано, що на горизонтальному рівні бренд держави співвідноситься з поняттям «бренд держави-нації», який гармонічно поєднує результати брендингу загальнодержавних і локальних рис унікальності, розходження й привабливості країни (її державної організації й автентичності населення, тобто його соціокультурного й політичного вимірів).

Ключові слова: державний брендинг, бренд держави, імідж країни, образ держави, бренд держави-нації.

Formation of the subject of social resistance as a principle of development of Ukraine

V.V. KRYVOSHEIN

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: 1-704@i.ua

Abstract

Category maintenance opens up state to branding that in a rich in content plan is examined as totality of sign-symbol constituents, in relation to withstand stereotype images of certain country, and in the judicial measuring it is determined as activity of public, other subjects of political process authorities, on creation, management and evaluation of brand of the state.

Determination of brand of the state, that is examined as character of the certain political system, parties, politicians and statesmen, is given, that answers reality and related to objective interests of nation and characterized by unique signs.

It is shown that at vertical level the brand of the state is correlated with concepts 'image of country' and 'character of the state', where an image of country is totality of emotional and rational presentations, that swim out from comparison of all signs of country, own experience of associations and informal communications that have an influence on creation of certain character, and character of the state is a product of centuries-old synthesis in public consciousness and culture of nation to formation of the state of separate original ethnic and national descriptions.

It is shown that at horizontal level the brand of the state is correlated with a concept 'brand of state-nation', that combines the results of branding of national and local lines of unicity, divergence and attractiveness of country (her state organization and authenticity of population, him sociocultural and political measuring) harmonically.

Keywords: state branding, brand of the state, image of country, character of the state, brand of state-nation.

Постановка проблеми. Трансформації політичного середовища та політичної діяльності держав визначають нові напрями наукових досліджень, пов'язаних з розвитком та функціонуванням нових елементів політичної культури

та ідеології в різноманітних політико-практичних зразках. У сучасних умовах для кожної країни одним з ключових завдань інформаційної політики є створення її позитивного іміджу та бренду. Особливо це стосується держав, які

нещодавно здобули незалежність. У сучасній Україні створення сприятливого іміджу розпочали (можливо не усвідомлюючи цього) практично з перших кроків новоутвореної держави на міжнародній арені, коли в Акті проголошення незалежності України, прийнятого парламентом 24 серпня 1991 р. і схваленого на Всеукраїнському референдумі 1 грудня того ж року, Україна проголошувалася позаблоковою та вільною від ядерної зброї державою. Починаючи з 2001 р., цілеспрямовані дії зі створення сприятливого іміджу України впроваджуються громадськими організаціями. Зокрема, з 2001 р. починає функціонувати громадська організація Місія «Україна відома», головним завданням якої визначалося активне інформування європейської спільноти про здобутки країни, її економічний потенціал, історичну і культурну спадщину, туристичні можливості. За участю цієї організації було започатковано інформаційно-іміджевий проект «Відкриваючи Україну» (2005 р.) та іміджевий портал про Україну «See you in Ukraine!» (2007 р.) та ін. [14]. У липні 2007 р. був заснований міжнародний благодійний фонд «Open Ukraine», основними завданнями діяльності якого визначалися піднесення міжнародного авторитету і популяризація України за кордоном та сприяння розвитку міжнародної співпраці з Україною та публічної дипломатії [12].

Із 2006 р. у рамках проекту «Travel to Ukraine» [15], а з 2007 р. в рамках проекту «U.S. – Ukraine Business Council (USUBC)» [17] здійснювалася робота з поширення всебічної інформації про переваги ділових подорожей та відпочинку в Україні. З 2010 р. започаткована професійно-громадська ініціатива «Discover Ukraine» [18], метою якої проголошувалася розбудова міжнародної репутації України у контексті підготовки до Євро-2012 (рішення про проведення фінальної частини якого було ухвалено в 2007 р.).

Остання подія сприяла активізації державних органів влади. Державний брендинг України у цей період здійснювався установами, утвореними для підготовки та проведення Євро-2012. Так, з 2008 р. запроваджується Державна цільова програма формування позитивного міжнародного іміджу України, розрахована на період з 2008 по 2011 рр. [21]. Її головним завданням є проведення інформаційної кампанії з підвищення міжнародного авторитету України у сфері політики, економіки та культури, тим самим створюючи інформаційний простір, який сприяв би політичному та соціально-економічному розвитку України, її сприйняттю міжнародним співтовариством як надійного, передбачуваного партнера, що неухильно дотримується принципів зміцнення демократичних засад суспільного життя і подальшої лібералізації економіки. У рамках

цієї Програми з 2010 р. розпочинається процес розробки бренду України [20]. В основі всіх проектів і інформаційних кампаній брендингової стратегії України є концепція «Ukraine. All about U» («Україна. Все про тебе, все про Україну») [16].

Усі ці практичні заходи, незважаючи на міцну підтримку з боку держави та закордонних партнерів, не мали помітного успіху і піддавалися справедливій критиці в громадських колах. Тому нагальною потребою суспільних наук є розробка загальнотеоретичних засад державного брендингу України.

Аналіз досліджень і публікацій. На загальнотеоретичному рівні спроби вирішення проблеми державного брендингу зроблені такими західними авторами, як Д. Аакер, Т. Амблер, К. Веркман, С. Девіс, Я. Елвуд, П. Темпорал, Г. Чамерсон та ін., а також вітчизняні фахівці: В. Бебик, Є. Головлева, В. Горохов, В. Домнін, О. Єгорова-Гантман, О. Запорожець, О. Зернецька, О. Зозульов, В. Іванов, В. Комаровський, В. Королько, Т. Кузьменко, І. Мельник, О. Мороз, Л. Мороз, С. Москалюк, Т. Нагорняк, Л. Орел, О. Пашенко (Штовба), Г. Почепцов, С. Скибінський, О. Тихомирова, О. Тюкаркіна, О. Швець, М. Яненко та ін.

Проблему формування бренду України досліджували у своїх працях Д. Богуш, М. Войко, С. Буряков, Н. Качинська, Н. Котова, В. Мирошниченко, Т. Нагорняк, М. Пилипак, Ю. Ріпка (Інковська), В. Солових, А. Федорів, Г. Шевченко, Ю. Щегельська та ін.

Мета дослідження – розкрити загальнотеоретичні засади формування бренду держави.

Виклад основного матеріалу. Державний брендинг розглядається як репутаційно-іміджева стратегія суб'єктів міжнародних відносин, спрямована на формування позитивного іміджу країни на світовій арені. Брендинг як складова зовнішньої політики держави зумовлюється міжнародною конкуренцією та забезпеченням її геостратегічних, геополітичних та національних інтересів у сфері міжнародних відносин. Терміном «державний брендинг» позначають сукупність знаково-символьних складових за оригінальними позитивними характеристиками, які кореспондуються з відносно усталеними стереотипними іміджами певної країни та сприяють її ідентифікації серед інших суб'єктів міжнародних відносин. У процесуальному вимірі державний брендинг розглядається як діяльність органів державної влади, інших суб'єктів політичного процесу по створенню, управлінню та оцінюванню бренду держави.

У сучасних суспільствознавчих теоріях державний брендинг розглядається, з одного боку, як чинник розвитку сучасної політичної культури, а з іншого – як інструментарій для здійснення політичної діяльності держа-

ви. Тому використання державного брендингу в політичній практиці свідчить про наявність нових інструментів реалізації державної політики за допомогою сучасних комунікативних технологій. На думку М. Пилипак [19], державний брендинг – це процес просування держави у світі. Державний брендинг безпосередньо пов'язаний з побудовою та використанням бренду держави як політичного інституту [22].

Бренд держави – це образ певної політичної системи, партій, політиків і державних діячів, який відповідає реальності та пов'язаний з об'єктивними інтересами нації і характеризується унікальними ознаками, тобто бренд держави є комплексним поняттям, що включає матеріальні і нематеріальні атрибути, відрізняється за своїми функціональними та емоційними перевагами, ґрунтується на чітко визначених цінностях і політичних пріоритетах і позиціонується в політичному середовищі як знаковий політичний символ. Він характеризується профілем, який включає такі ідентифікаційні властивості, як бренд-нейм, бренд-міф, система цінностей.

Ключовим у державному брендингу виступає поняття «бренд» (від англ. brand – клеймо, марка, тавро). Бренд, на відміну від торгової марки, має особливе емоційне навантаження. На етапі існування товару чи послуги як торгової марки, про неї ніхто нічого не знає і вона не пов'язується в думках споживачів з жодною із емоцій, бренду на цьому етапі ще немає і він не позиціонований. Таким чином, різниця між торговою маркою і брендом полягає в тому, що торгова марка – це юридично оформлений торговий знак і вона не пов'язується споживачами або отримувачами інформації з певними емоціями (див.: [10-11]).

У цілому категорію «бренд» пов'язують із сукупністю певних знаків, символів та асоціацій, що формують образ товару (послуг) чи власне суб'єкта господарювання, який виробляє товари, надає певні послуги, виконує роботи тощо. У сфері права бренд визначають як знак для товарів та послуг, комерційне найменування та об'єкти авторського права і промислової власності, які пов'язані з певними товарами чи послугами, що виробляються або надаються певним суб'єктом господарювання. Тобто, торговельна марка, поряд з іншими об'єктами інтелектуальної власності, є лише однією з складових частин бренду [5; 9]. Бренд як об'єкт правового регулювання – це складний засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг, що складається з основних та додаткових елементів (сукупності об'єктів права інтелектуальної власності), представлених у візуальній, звуковій, ароматній, тактильній та смаковій формах, які у своїй сукупності та взаємодії створюють уявлення про виробника, його товари чи послуги у

свідомості третіх осіб, свідчать про відомість виробника, його товарів чи послуг, що ним позначені та безпосередньо впливають на рівень споживання товарів або послуг. Основні елементи бренду (торговельні марки, комерційні найменування, географічні назви, а також доменне ім'я в мережі Інтернет, яке тотожне з комерційним найменуванням, торговельною маркою, географічною назвою) характеризуються стабільністю у використанні (торговельні марки, комерційні найменування, географічні зазначення, доменні імена), а додаткові – характеризуються динамічністю застосування (слогани, корпоративні герої, музичні логотипи та інші, перелік яких не має вичерпного характеру) [6-8].

При цьому припускається можливість динаміки структурних елементів бренду, за якої відбувається часткова чи повна зміна додаткових структурних елементів внаслідок певних обставин, таких, наприклад, як:

- створення нових як постійних, так і «сезонних» концепцій, промо-акцій, корпоративних героїв (вигаданих персонажів чи реальних осіб, використання яких відбувається за умови дотримання особистих немайнових прав авторів та інтересів третіх осіб, який внаслідок своєї індивідуальності та відносно постійності використання для даного товару чи послуги створює асоціативний зв'язок між товарами, послугами та брендом);

- у випадку невиправдання інтересів та очікувань виробників товарів;

- у випадку неефективної дії елементів; порушень прав та інтересів третіх осіб;

- зміни ринкових умов, появи нових конкурентів) шляхом здійснення рестайлінгу (незначної зміни візуальних елементів бренду, його дизайну) чи ребрендингу (кардинальної зміни ідеології та концепції бренду) [8].

Бренди можуть бути класифіковані:

- а) в залежності від концепцій їх створення на:

- материнський бренд з його подальшим поширенням (єдина торговельна марка);

- окремий бренд для кожного найменування товару (бренд-унікум, продуктова торгова марка, індивідуальний бренд) – це самостійні назви товару, які не містять навіть натяку на компанію-виробника або країну походження;

- лайн-бренд (бренд-сімейства, торгова марка продуктової лінії та продуктового ряду, споріднені бренди) – це бренди, які містять у собі як назву товарів, так і найменування компанії-виробника;

- парасольковий бренд (парасолькова торговельна марка) – акцентує увагу на просуванні корпоративного бренду і закріпленні його у свідомості споживача як гарантії якості;

- б) за географією популярності:

- мега-бренд (mega-brand) – використову-

ється для товару широкого міжнародного розповсюдження;

- національний бренд (national-brand) – бренд, відомий в загальнонаціональному масштабі;

- місцевий бренд (local brand) – використовується для товару місцевого розповсюдження [8].

Ці загальні уявлення про бренд і брендинг можна поширити (звичайно з певними модифікаціями) і до бренду держави: на етапі проголошення незалежності держава набуває юридичного статусу, стає суб'єктом міжнародного права, затверджуються її державні символи – герб, символіка, прапор, гімн (тобто формується держава як торгова марка), бренд держави формується тоді, коли вона стає надбанням громадськості, її починають сприймати як унікальне державне утворення. Ці уявлення залежать від особливостей культури суспільства чи окремих її складових – субкультур і тому можна говорити про різні бренди країни, актуалізовані в різних національних культурах (субкультурах).

Крім поняття «бренд держави», в державному брендингу використовуються близькі до нього поняття «імідж країни» та «образ держави», які за своїм логічним обсягом не збігаються.

Імідж країни – це сукупність емоційних та раціональних уявлень, які впливають із порівняння всіх ознак країни, власного досвіду спільнот та неформальних комунікацій, які мають вплив на створення певного образу. На відміну від державного бренду особливостями іміджу країни вважаються такі характерні його властивості й ознаки, як специфічність образу, обмеженість набору символів, динамічність і мінливість, адаптованість до поточної ситуації, штучність, віртуальність та ідеалізація образу, ментальність образу.

Імідж (від англ. image – образ, подоба) – це готові інтерпретації світу, які надає людині самий світ: утрируваний таким чином світ, репрезентований в іміджі, легше піддається розумінню. Спираючись на готові іміджеві схеми, людина інтерпретує нову реальність. Уявні світи носять також чітко національний характер, бо знаходяться вони в достатній залежності від цього менталітету. У цілому імідж – це особливого роду образ-уявлення про конкретний об'єкт, який стихійно або цілеспрямовано створюється у масовій свідомості, за допомогою асоціацій гіперболізує іманентні характеристики об'єкта, що сприймається та наділяє його додатковими («фантомними») властивостями. У складі іміджу можна виокремити два основні зрізи: інформаційний каркас (образ-знання, прототип) та іміджологема (образ-значення, образи майбутнього – образ-прогноз, образ-пробного майбутнього) (детальніше див.: [2-3]).

Імідж країни безпосередньо пов'язаний з репутацією цієї країни на міжнародній арені і всередині держави. На думку О. Запорожця, зростаюча медіатизація і політизація криз як на міждержавному, так і національному рівнях обумовлюють важливість запровадження репутаційних стратегій. Сьогодні набула поширення практика використання корпоративних технологій для створення і просування привабливого іміджу держави на міжнародній арені. Зокрема, інформаційна кампанія із захисту репутації держави може здійснюватися за двома напрямками: відкинення звинувачень та контратака на країну-ініціатора кризи. Стратегія спростування включає інтерпретацію ситуації у контексті міжнародних подій та позиціонування країни як жертви «політичної гри» супердержави; демонстрування відкритості шляхом апеляції до міжнародної організації та ініціювання зовнішнього розслідування, а також акцентування на сумлінному дотриманні державою міжнародних зобов'язань. Інформаційна атака на обвинувача передбачає наголос на необґрунтованості і неправомірності дій країни-ініціатора кризи, викриття її справжніх намірів, наголошення на ненадійності джерела інформації, на якому ґрунтуються звинувачення (див.: [1]).

Образ держави (термін, запроваджений Ю. Щегельською) розглядається як продукт багатомірного синтезу в суспільній свідомості та культурі державоутворювальної нації окремих оригінальних етнонаціональних характеристик (див.: [24-25]).

Таким чином, бренд держави складається з образу держави та іміджів країни, які формуються під впливом певних факторів, елементів та певного ступеня використання маркетингового інструментарію – споживчий, діловий та інші рейтинги країни, що створюють відповідні асоціації з країною (детальніше див.: [4]).

Характеризуючи бренд держави, варто визначити не лише вертикальні, але і горизонтальні зв'язки з близькими за змістом поняттями. Разом з поняттям «бренд держави» Т. Нагорняк пропонує використовувати термін «національний брендинг», який орієнтований на формування бренду держави-нації, який гармонічно поєднує результати брендингу загальнодержавних і локальних рис унікальності, розходження й привабливості країни (її державної організації й автентичності населення, тобто його соціокультурного й політичного вимірів) [13].

Бренд держави-нації є різновидом політичного бренду. Останній використовують щодо брендів політичних інститутів, персон і подій – держав, міжурядових організацій, політичних партій, органів державної влади, президентів, мерів, губернаторів, лідерів політичних рухів, коли йдеться про рівень їхньої унікальності,

неповторності, впізнаваності і репутації [23, с. 10-11]. У контексті бренда держави-нації зазначені політичні бренди є складеними елементами, але не єдиними. Значимою складовою одиницею бренда держави-нації виступають ще й автентичні характеристики території й самовідчуття націй. Для сучасної України державний брендинг дозволяє поширювати як універсальні риси її політичної культури (підтримка демократичних цінностей; верховенства права; пропагування ідеї добра, справедливості, гарантій прав на життя, захисту громадян та їх свобод; формування європейської ідентичності), так і оригінальні (унікальні) національні світоглядні настанови, які демонструють національно-державну ідентичність (створення і просування культурно-інформаційних продуктів, які сприяють позиціонуванню бренда держави у всіх його проявах).

Висновки. Державний брендинг розглядається у змістовному плані як сукупність знаково-символьних складових, відносно усталених стереотипних іміджів певної країни, а в процесуальному вимірі – як діяльність органів державної влади, інших суб'єктів політичного

процесу по створенню, управлінню та оцінюванню бренда держави. Останній визначається як образ певної політичної системи, партій, політиків і державних діячів, який відповідає реальності та пов'язаний з об'єктивними інтересами нації і характеризується унікальними ознаками. У вертикальному зрізі бренд держави співвідноситься з поняттями «імідж країни» та «образ держави», де імідж країни – це сукупність емоційних та раціональних уявлень, які впливають із порівняння всіх ознак країни, власного досвіду спільнот та неформальних комунікацій, які мають вплив на створення певного образу, а образ держави – це продукт багатовікового синтезу в суспільній свідомості та культурі державоутворювальної нації окремих оригінальних етнонаціональних характеристик. У горизонтальному зрізі бренд держави співвідноситься з поняттям «бренд держави-нації», який гармонічно поєднує результати брендингу загальнодержавних і локальних рис унікальності, розходження й привабливості країни (її державної організації й автентичності населення, тобто його соціокультурного й політичного вимірів).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Запорожець О.Ю. Антикризисні репутаційні стратегії у контексті медіа скандалів, пов'язаних із торгівлею зброєю [Текст] / О.Ю. Запорожець // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць / Ін-т міжнар. відносин Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – Вип. 43, ч. I. – С. 116-117.
2. Кривошеїн В.В. Імідж [Текст] / В.В. Кривошеїн // Соціологічна енциклопедія / В.Г. Городяненко (уклад.). – К.: Академвидав, 2008. – С. 150-151.
3. Кривошеїн В.В. Іміджова складова політичного світосприйняття: структура елементарного рівня [Текст] / В.В. Кривошеїн // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Д., 2002. – № 4. – С. 117-121.
4. Кривошеїн В.В. Рейтингові методики оцінки політичного ризику як складової ризику країни [Текст] / В.В. Кривошеїн // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Д., 2009. – № 6. – С. 152-157.
5. Кузьменко Т.С. «Бренд» як складний правовий засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг [Текст] / Т.С. Кузьменко // Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матер. міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 12 лютого 2010 р.) / Одеська нац. юрид. академія. – Одеса: Фенікс, 2010. – С. 42-45.
6. Кузьменко Т.С. Додаткові компоненти бренда [Текст] / Т.С. Кузьменко // Держава і право: de lege praeterita, instante, future: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Миколаїв, 27-28 листопада 2009 р.). – Миколаїв: Ілліон, 2009. – С. 224-225.
7. Кузьменко Т.С. Корпоративні герої як додаткова складова бренда [Текст] / Т.С. Кузьменко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 3. – С. 91-93.
8. Кузьменко Т.С. Поняття, структурні компоненти та види бренда [Текст] / Т.С. Кузьменко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2010. – Вип. 53. – С. 185-191.
9. Кузьменко Т.С. Теоретичні підходи до визначення категорії «бренд» [Текст] / Т.С. Кузьменко // Митна справа: Наук.-аналіт. журн. з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. – № 5 (65), ч. 2 (вересень-жовтень). – 2009. – С. 234-238.
10. Мельник І.В. Брендинг у структурі маркетингових комунікацій [Текст] / І.В. Мельник // Актуальні питання масової комунікації. – 2004. – Вип. 5. – С. 41-43.
11. Мельник І.В. Використання технологій брендингу в міжнародних відносинах [Текст] / І.В. Мельник // Інформаційне суспільство. – 2005. – Вип. 1. – С. 50-51.
12. Міжнародна благодійна організація «Відкрий Україну» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.openukraine.org/ua>.
13. Нагорняк Т.Л. Брендинг території як вектор політики [Електронний ресурс] / Т.Л. Нагорняк // Інформаційно-гуманитарний портал «Знание. Понимание. Умение». – 2013. – № 4 (июль-август). – Режим доступу: www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/4/Nagornyak_Place-Branding.
14. Офіційний сайт громадської організації Місія «Україна відома» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcognita.com.ua/ukr>.

15. Офіційний сайт проекту «Travel to Ukraine» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.traveltoulkraine.org>.
16. Офіційний сайт проекту «Ukraine. All about U» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-allaboutu.com>.
17. Офіційний сайт проекту «U.S.-Ukraine Business Council» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usubc.org>.
18. Офіційний сайт організації «Discover Ukraine» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.discoverukraine.ua.
19. Пилипак М. Політика державного брендингу в сучасних умовах [Текст] / М. Пилипак // Гілея. – 2010. – № 42. – С. 607-614.
20. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Державну цільову програму формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 року» від 3 червня 2009 р. № 554.
21. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008-2011 рр.» від 6 червня 2007 р. № 379-р.
22. Солових В.П. Суб'єкти державної політики брендингу територій в Україні [Електронний ресурс] / В.П. Солових, Ю.М. Інковська // Державне будівництво. – 2012. – № 2. – Режим доступу: www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/09.pdf.
23. Тюкаркина О.М. Роль національного брендинга при формировании внешнеполитического имиджа современной России: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 «Полит. процессы и институты» [Текст] / О.М. Тюкаркина. – М., 2012. – 18 с.
24. Шевченко Г.В. Брендинг як стратегія виходу на міжнародні ринки [Текст] / Г.В. Шевченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин / Ін-т міжнар. відносин Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – Вип. 81, ч. II. – С. 138-141.
25. Шевченко Г.В. Корпоративний брендинг та національні інтереси. Міжнародна практика [Текст] / Г.В. Шевченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин / Ін-т міжнар. відносин Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – Вип. 59, ч. II. – С. 212-215.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2013

REFERENCES:

1. Zaporozhczj O.Ju. Antykryzovi reputacijni strategiji u konteksti media skandaliv, pov'jazanykh iz torghivleju zbrojeju (Anti-crisis reputation strategy in the context of media scandals related to the arms trade). *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn: Zb. nauk. pracj.* K., 2003. Vyp. 43, Part I. PP.116-117.
2. Kryvoshejin V.V. Imidzh (Image). K.: *Akademvydav*, 2008. PP. 150-151.
3. Kryvoshejin V.V. Imidzhova skladova politychnogho svitosprynjattja: struktura elementarnogho rivnja (Political component of image perception of the world: the structure of the elementary level) / *Ghrani. Naukovo-teoretychnyj i ghromadsjko-politychnyj aljmanakh.* D., 2002. № 4. PP. 117-121.
4. Kryvoshejin V.V. Rejtyngovi metodyky ocinky politychnogho ryzyku jak skladovoi ryzyku krajiny (Rating methodology for assessing political risk as a component of country risk). *Ghrani. Naukovo-teoretychnyj i ghromadsjko-politychnyj aljmanakh.* D., 2009. № 6. PP. 152-157.
5. Kuzjmenko T.S. «Brand» jak skladnyj pravovyj zasib individualizaciji uchasnykiv cyvilnogho oborotu, tovariv ta poslugh («Brand» as a complex legal means of individualization of participants of civil turnover of goods and services). *Aktualni problemy cyvilnogho prava ta procesu: mater. mizhnar. nauk. konf., prysvjachenoji pam'jati Ju.S. Chervonogho (Odesa, 12 ljutogho 2010 r.)*. Odesa: *Feniks*, 2010. PP. 42-45.
6. Kuzjmenko T.S. Dodatkovy komponenty brendu (). *Derzhava i pravo: de lege praeterita, instante, future: Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Mykolajiv, 27-28 lystopada 2009 r.) (Additional components of the brand)*. Mykolajiv: *Illion*, 2009. PP. 224-225.
7. Kuzjmenko T.S. Korporatyvni gheroji jak dodatkova skladova brendu (Corporate characters as an additional component of the brand). *Pivdenoukrajinskyj pravnychyj chasopys.* 2009. № 3. PP. 91-93.
8. Kuzjmenko T.S. Ponjattja, strukturni komponenty ta vydy brendu (The concept of structural components and types of the brand). *Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. pracj.* Odesa: *Juryd. lit.*, 2010. Vyp. 53. PP. 185-191.
9. Kuzjmenko T.S. Teoretychni pidkhody do vyznachennja kateghoriji «brend» (Theoretical approaches to the definition of «brand»). *Mytna sprava: Nauk.-analit. zhurn. z pytanj mytnoi spravy ta zovnishnjoekonomichnoji dijalnosti.* № 5 (65), Part. 2 (veresenj-zhovtenj). – 2009. PP. 234-238.
10. Meljnyk I.V. Brendyngh u strukturi marketynghovykh komunikacij (Branding in the structure of marketing communication). *Aktualni pytanja masovoi komunikaciji.* 2004. Vyp. 5. PP. 41-43.
11. Meljnyk I.V. Vykorystannja tekhnologij brendynghu v mizhnarodnykh vidnosynakh (Using technology branding in international relations). *Informacijne suspiljstvo.* 2005. Vyp. 1. PP. 50-51.
12. Mizhnarodna blaghodijna orghanizacija «Vidkryj Ukrainu» (International public organization «Open Ukraine»). Mode of access <http://www.openukraine.org/ua>.
13. Nagornyak T.L. Brending territorii kak vektor politiki (Branding territory kak vector Policy). *Informatsionno-gumanitarnyj portal «Znanie. Ponimanie. Umenie».* 2013. № 4 (iyul-avgust). Mode of access: www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/4/Nagornyak_Place-Branding.
14. Oficijnyj sajnt ghromadsjkoi orghanizaciji Misijsja «Ukrajina vidoma» (Official website of the NGO 's mission «Ukraine is known»). Mode of access <http://www.ukrcognita.com.ua/ukr>.
15. Oficijnyj sajnt proektu «Travel to Ukraine» (Official site of the project «Travel to Ukraine»). Mode of access <http://www.traveltoulkraine.org>.

16. Oficijnyj sajт proektu «Ukraine. All about U» (Official site of the project «Ukraine. All about U»). Mode of access <http://ukraineallaboutu.com>.
17. Oficijnyj sajт proektu «U.S.-Ukraine Business Council» (Official site of the project «US-Ukraine Business Council»). Mode of access <http://www.usubc.org>.
18. Oficijnyj sajт orghanizaciji «Discover Ukraine» (Official website of «Discover Ukraine»). Mode of access www.discoverukraine.ua.
19. Pylypak M. Polityka derzhavnogho brendynghu v suchasnykh umovakh (The policy of the state of branding in today's environment). Ghileja. 2010. № 42. PP. 607-614.
20. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajinjy «Pro Derzhavnu ciljovu prohramu formuvannja pozytyvnogho mizhnarodnogho imidzhu Ukrajinjy na period do 2011 roku» vid 3 chervnja 2009 r. № 554 (Cabinet of Ministers of Ukraine «On the State Program of building a positive international image of Ukraine for the period till 2011» on June 3, 2009 № 554).
21. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrajinjy «Pro skhvalennja Koncepciji Derzhavnoji ciljovoji prohramy formuvannja pozytyvnogho mizhnarodnogho imidzhu Ukrajinjy na 2008-2011 rr.» vid 6 chervnja 2007 r. № 379-r (Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Concept of the State program of building a positive international image of Ukraine for 2008-2011» dated June 6, 2007 № 379 -p.).
22. Solovykh V.P. Sub'jekty derzhavnoji polityky brendynghu terytorij v Ukrajinjy (Subjects State Policy branding in Ukraine). *Derzhavne budivnyctvo*. 2012. № 2. Mode of access www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/09.pdf.
23. Tyukarkina O.M. Rol natsionalnogo brendinga pri formirovanii vneshnepoliticheskogo imidzha sovremennoj Rossii: avtoref. dis. ... kand. polit. nauk: 23.00.02 «Polit. protsessy i instituty» (Role of nation branding in shaping its foreign image of modern Russia). M., 2012. 18 p.
24. Shevchenko Gh.V. Brendingh jak strateghija vykhodu na mizhnarodni rynky (Branding as a strategy for entering international markets). *Aktualjni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. K., 2008. Vyp. 81, Part. II. PP. 138-141.
25. Shevchenko Gh.V. Korporatyvnyj brendingh ta nacionaljni interesy. Mizhnarodna praktyka (Corporate Branding and national interests. International practice). *Aktualjni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. K., 2006. Vyp. 59, Part. II. PP. 212-215.

Кривошеїн Віталій Володимирович – доктор політичних наук, професор
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, буд. 72
E-mail: 1-704@i.ua

Kryvoshein Vitaliy Volodymyrovych – doctor of political sciences, Full Prof.
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Avenue, Dnipropetrovsk, 49010
E-mail: 1-704@i.ua

УДК 316.334.3 (477)

Проблеми функціонування громадської думки в демократичному суспільстві та підсилення її ролі в соціально-політичному управлінні в Україні

В.А. ПОЛТОРАК, С.В. ЧАВКІНА

Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпропетровськ, Україна,
E-mail: dsec.sfp@duerp.edu

Авторське резюме

У статті розглядається важлива та особливо актуальна для українського суспільства, яке знаходиться на етапі демократичної трансформації соціально-політичної системи, проблема громадської думки, її ролі, функцій у розвитку та функціонуванні сучасного демократичного суспільства. Аналізуються питання, пов'язані із характеристикою громадської думки, як соціального інституту та природою громадської думки як стану масової свідомості. Визначається структура громадської думки та аналізуються проблеми її ідентифікації при проведенні соціологічних досліджень.

Ключові слова: масова свідомість, громадська думка, суб'єкти та об'єкти громадської думки, ідентифікація громадської думки.

Problems of functioning of public opinion in a democratic society and enhancement of its role in socio-political management in Ukraine

V.A. POLTORAK, S.V. CHAVKINA

Alfred Nobel university Dnepropetrovsk, Dnepropetrovsk, Ukraine, E-mail: dsec.sfp@duerp.edu

Abstract

In this article the lately important for Ukrainian society, which is currently in state of democratic change of social-political system, problem of social opinion, its role and function in development and action of the modern democratic society are being reviewed. Also, questions, related to characterization of public opinion as a social institute and the nature of public opinion as a state of mass consciousness are analysed. The structure of public opinion is determined and the issues in its definition are analysed during the conduction of sociological researches.

Keywords: mass consciousness, public opinion, subjects and objects of public opinion, identification of public opinion.

Постановка проблеми. Громадська думка є одним з явищ суспільного життя, яке викликає постійний та глибокий інтерес. Вона відіграє винятково важливу роль у діяльності держави, політичних партій, громадських рухів, кожної людини. Водночас громадська думка є одним з найскладніших соціальних феноменів. Вона є ефективним інструментом соціального управління, регулювання багатьох соціальних, економічних, політичних і духовних процесів.

Щодо сутності громадської думки в науці точаться постійні дискусії, оскільки цей феномен не є простим та однозначним. Сьогодні громадську думку тлумачать як важливу соціальну, соціально-політичну інституцію, яка в демократичному суспільстві є одним з елементів механізму прийняття рішень на всіх рівнях управління, форму висловлення волі народу. Громадська думка – це певне сукупне ставлення групи людей до подій, явищ соціальної дійсності.

Соціальна інституція, якою є громадська думка, перетворює соціальну дію на впорядковану, тривалу в часі, зорієнтовану на раціональні цілі, тобто робить організованою, здійснюваною згідно з певними правилами.

Аналіз, глибоке вивчення проблем форму-

вання та функціонування в суспільстві громадської думки є дуже важливим, виходячи з її значної ролі в історії, процесах розвитку суспільства та його окремих підсистем. Підкреслюючи таку вагому роль громадської думки, її часто-густо називають «четвертою владою» (слідом законодавчою, виконавчою та судовою).

Сутність проблемної ситуації, яка склалася сьогодні у вивченні, аналізі проблем функціонування громадської думки та її впливу на соціально - політичні процеси, зокрема в Україні, у наступному. У радянські часи, коли цією проблемою активно цікавилася та у певній мірі (як це «дозволялося» у ті часи) досліджувала низка відомих українських та російських соціологів, вивчати реально, з використанням емпіричних методик та методів процеси «управлінського функціонування» громадської думки було практично неможливо, оскільки практично не було самого «предмета дослідження» - тобто реального впливу громадської думки на соціально-політичні процеси в радянські часи.

Сьогодні ж, коли цей «предмет» в Україні з'явився, потреби використання громадської думки в процесі демократичної трансформації суспільства дійсно стали вкрай актуальними,

© В.А. Полторак, С.В. Чавкіна, 2013

теоретичних досліджень проблем функціонування громадської думки практично не проводиться.

Аналіз досліджень і публікацій. Відомо, що розвиток соціології громадської думки пов'язаний з діяльністю таких відомих зарубіжних та радянських соціологів, як Г.Тард, Ф.Тьонніс, Б. Берельсон, Дж. Геллап, П.Лазарсфельд, Г. Лассуел, С. Ліпсет, Е.Ноель-Нойман, Б. Грушин, А. Уледов, В. Коробейников та інших. У той же час, як відзначалося вище, у пострадянський період, хоча й проводилися деякі дослідження громадської думки (роботи О.І. Вишняка, Є.І. Головахи, Б.А.Грушина, Б.З. Докторова, В.Л. Оссовського, В.І. Паніотто, В.А. Полторака, І.М. Попової, А.О.Ручки та деяких інших) вони, на жаль, багато в чому повторювали роботи зарубіжних дослідників, або торкалися лише деяких часткових проблем функціонування громадської думки в пострадянському суспільстві.

Мета дослідження. Запропонована стаття спрямована на аналіз сучасних проблем громадської думки (її сутності, суб'єктів, об'єктів, каналів висловлювання та ін.) в сучасному українському суспільстві та її ролі в управлінні суспільством, яке стало на шлях демократичної трансформації.

Виклад основного матеріалу. Переходячи вже безпосередньо до аналізу проблем громадської думки, треба зауважити наступне. Іноді цю проблематику заводять виключно до аналізу, вивченню громадської думки в процесі соціологічних досліджень, опитувань громадської думки. Але це не так. «Здобута» в процесі подібних досліджень громадська думка є лише однією, так би мовити, її частиною, тобто характеризує «досліджений» рівень функціонування громадської думки. У той же час існує й латентний рівень її функціонування. Тобто можна казати про те, що громадська думка існує у будь-якому суспільстві завжди, незалежно від того, вивчають її чи ні. Відповідно існує й її постійний тиск на суспільні процеси, діяльність органів влади та управління. Саме це є основою того глибокого не тільки теоретичного, але й практичного інтересу, який приділяється (повинен приділятися) вивченню проблематики громадської думки.

Традиційно, коли мова йде про громадську думку, включаючи наявні роботи з її дослідження, мають на увазі певну сукупність думок певної кількості людей. Але такий підхід не є достатнім. Як справедливо стверджував один із найвідоміших дослідників громадської думки у радянські та пострадянські часи Б.А. Грушин, під «громадською думкою» у межах сучасної євроамериканської цивілізації розуміють два суспільних феномени.

По-перше, громадську думку розуміють як соціальний (чи соціально-політичний) ін-

ститут, який стало та ефективно бере участь у здійсненні влади, один з визнаних, узаконених механізмів процесу прийняття рішень на всіх рівнях життя суспільства. Тобто, громадська думка – це форма висловлення політичної волі, свідомості мас, яка реально «тисне» на органи управління та разом із іншими соціально-політичними інститутами бере участь у політичному та інших суспільних процесах.

По-друге, громадська думка – це сукупне судження великої кількості, різних груп людей, яке поділяється різними соціальними спільнотами з приводу тих чи інших подій, свідомості дійсності. Причому, з одного боку, це не проста сума думок юдей. З іншого – певної кількості людей [2, с. 214].

Щодо другого значення терміну «громадська думка», то його аналіз ми проведемо нижче. Зараз же треба розглянути громадську думку як серйозний та дійовий соціальний інститут суспільства. Чому ж громадська думка дійсно виступає як соціальний інститут суспільства? Часто-густо «соціальний інститут» ототожнюють виключно із різними соціальними організаціями, які функціонують в суспільстві, зокрема державою, партіями, армією, підприємствами і таке інше.

Однак, в соціології під соціальними інститутами розуміють також історично сформовані, сталі форми організації суспільної діяльності людей. У цьому плані соціальний інститут – це сталий комплекс формальних та неформальних правил, принципів, норм та настанов, які регулюють різні сфери людської діяльності та організують їх у соціальну систему. Тобто соціальний інститут перетворює соціальні дії в упорядковані, робить їх організованими, що протікають по певних «правилах гри». Серед таких інститутів значне місце займає соціальний інститут громадської думки.

Які ж саме соціальні процеси, соціальні дії «регулює» громадська думка, яка виступає як соціальний інститут суспільства? На думку В. Оссовського, яку ми повністю поділяємо, зміст громадської думки можна розглядати як соціальне ставлення, виражене у формі оціночного судження між соціальними суб'єктами і суб'єктом влади стосовно змісту й способу розв'язання певної проблеми. Соціальні групи, суб'єкти громадської думки мають і висловлюють певні міркування щодо шляхів вирішення відповідних соціальних проблем. Водночас існують суб'єкти влади, уповноважені розв'язувати ці проблеми. Громадська думка і є регулятором відносин між ними.

Громадська думка як соціальний інститут в будь-якому суспільстві визначає, які існують і якими повинні бути суб'єкти громадської думки і суб'єкти влади, щоб відносини між ними (з урахуванням специфіки відповідного суспільства, його соціального устрою та ін.) були

інституційованими, мали впорядкований характер [5, с. 127]. У різних типах суспільств за наявності різних політичних режимів специфіка проявлення громадської думки як соціальної інституції неоднакова. Так, за тоталітарних режимів суб'єкти влади прагнуть придушувати громадську думку чи контролювати її, демократичне ж правління шукає у неї підтримки.

Водночас постає питання, наскільки можна довіряти громадській думці як інструментові політичного управління. Різні вчені (від Сократа та Аристотеля до Гегеля та Ортеги-і-Гассета) висловлювали різноманітні думки щодо цього: від повної «довіри» - до сумніву щодо можливості та доцільності її використання («думка мудрих більш істинна, ніж думка більшості»). Хоч завжди домінував висновок, що суспільством можна правити, лише спираючись на підтримку громадської думки.

Одна з найважливіших проблем, які поставили перед нашим суспільством, - проблема інституціалізації громадської думки в Україні. За тоталітаризму громадську думку певною мірою брали до уваги, однак лише як наявність окремих сукупних суджень різноманітних груп людей. А як соціальна інституція вона просто не могла функціонувати в тих умовах. Трансформаційні процеси передбачають перехід не тільки до ринкової економіки, а й до суспільства, де громадська думка є важливою соціальною інституцією, регулює відносини між населенням і суб'єктами влади. Інституціалізація громадської думки неможлива без розширення суб'єктів громадської думки; розширення об'єктів громадської думки (мається на увазі, що вона може існувати стосовно хоча й не всіх, але багатьох проблем життєдіяльності суспільств і певним чином враховуватися); зміни структури суб'єктів влади з точки зору їх спрямованості на врахування громадської думки.

Але найбільше значення має встановлення якісно нових відносин «двох партнерів» [4, с. 20] між суб'єктами громадської думки і суб'єктами влади. Вони повинні «перебувати» в одному культурному просторі у своїх оцінках щодо необхідності та способів вирішення певних проблем, керуватися одними й тими самими критеріями. Процес інституціалізації громадської думки, безумовно, дуже складний, тривалий у часі, можливий лише у громадянському суспільстві.

Перейдемо тепер до характеристики другого із значень того, що являє собою громадська думка. Ми вже казали про те, що часто під нею розуміють якусь сукупність думок якоїсь кількості людей. Це і так, і не так. По-перше, що можна розуміти саме під «думкою». Може це якісь факти, оцінки, запитання, пропозиції і таке інше? Це не так: очевидно, наприклад, що простий опис якихось фактів не можна вважати думкою. По-друге, що розуміти під

«громадською думкою»? Чия це думка: тільки більшості населення чи ні? Може це думка окремих соціальних груп населення? Але чи існує якась однотипна думка у всіх робітників чи підприємців? Очевидно, що відповідь може бути однією: такої однакової думки на більшість проблем у представників різних соціальних груп та й груп інших, наприклад, соціально-демографічних (чоловіків, жінок), не існує.

Отже, говорячи про проблему громадської думки, треба у першу чергу розібратися в поняттях «думка» та «громадська думка». Щодо першого - «думка», то у повсякденній свідомості під думкою розуміють різні судження людей. Це так, але якщо будь-яка думка є судженням, то не всяке судження є думкою. Думки це оціночні судження, що виражають ставлення суб'єктів до конкретних об'єктів дійсності. Мова йде про те, що треба чітко розмежувати поняття «думка», «знання» та інші.

Вперше та дуже вдало це зробив відомий німецький філософ І. Кант, «Думка, - писав він, - є свідоме визнання чогось істинним, недостатне як із суб'єктивного, так і з об'єктивного боку. Якщо визнання істинності міркувань має достатню основу із суб'єктивного боку і одночасно вважається об'єктивно недостатнім, то воно називається вірою. Насамкінець, і суб'єктивно, і об'єктивно достатнє визнання істинності є знання» [3, с. 673]. Отже, думка - оцінювальне міркування, яке прийняте лише в ситуації, коли мова йде про відношення, пов'язані з можливостями альтернативного оцінювання, тобто не віднесених до віри або чітко встановленого знання.

Перейдемо далі до характеристики, можна сказати, основного аспекту аналізу: поняття «громадська думка». Очевидно, що його можна віднести до суспільної свідомості, тобто системи поглядів, ідей, традицій і т. ін., які притаманні тим чи іншим спільнотам людей та так чи інакше віддзеркалюють їх суспільне буття.

Проблема у тому, що суспільна свідомість має дуже складну структуру. Виділяють різні форми суспільної свідомості (філософію, мораль та ін.); різні рівні її (теоретична та повсякденна); нарешті різні типи суспільної свідомості, яка характеризується: по-перше, тим, які спільноти вони охоплюють; по-друге, характером віддзеркалення в ній суспільного буття. Виділяють наступні типи суспільної свідомості: загальнолюдську; групову (класову, національну та ін.), нарешті - масову свідомість. Саме до цієї масової свідомості відносять громадську думку. Масова свідомість - сукупність ідей, уявлень, ілюзій, почуттів, настроїв, які відображають усі сторони життя суспільства, доступні масам та здатні викликати їх інтерес [1, с. 248-250].

Масова свідомість виникає і формується в процесі масовізації різних способів життєді-

яльності людей (у сферах виробництва, споживання, спілкування, політики, дозвілля тощо), які породжують однакові чи подібні інтереси, потреби, навички всього населення, представників різних соціальних груп. Отже, масова свідомість справді є частиною суспільної свідомості, поза її межами опиняються різні форми групової свідомості (класової, національної та ін.), спеціалізованої (професійної та ін.). Масова свідомість – специфічна частина, сектор, зріз суспільної свідомості, в межах якої у представників різних соціальних, національних, професійних та інших груп можуть виникати і виникають аналогічні думки, судження, оцінки, які відображають їх ставлення до проблем та фактів дійсності.

Оскільки масова свідомість суб'єктів висловлювання та об'єктів уваги майже збігається з іншими секторами суспільної свідомості, її специфіка (і це важливо врахувати при вивченні громадської думки) передусім – у джерелах та характері формування. Справді, оскільки йдеться про сучасні форми масовізації способів життєдіяльності людей, то очевидно, що у формуванні масової свідомості беруть участь не тільки наукова інформація, засоби масової інформації, а й близьке соціальне оточення особистостей, середній життєвий досвід, зрештою просто чутки, плітки.

З іншого боку, процес формування масової свідомості (на відміну, наприклад, від групової, де відбувається постійне накопичення поглядів, позицій) і, відповідно, громадської думки, специфічний: він відбувається як процес інтенсивного обміну інформацією, порівняння і протиставлення близьких позицій, їх зближення, пошук точок зіткнення, відкидання деталей, характерних для індивідуальних уявлень.

При цьому формування громадської думки відбувається як стихійно (під час спілкування, освоєння індивідуального та колективного досвіду), так і цілеспрямовано. У сучасних суспільствах громадська думка зазнає впливу багатьох соціальних інститутів: державних установ і політичних організацій, громадських рухів, засобів масової інформації тощо. Вагома роль преси, радіо, телебачення у формуванні і висловлюванні громадської думки.

Таким чином, громадська думка не є окремою формою, окремим рівнем чи спеціальним станом суспільної свідомості. Вона є саме частиною масової свідомості, причому в основі її – думки, тобто оціночні судження. Громадська думка – це стан масової свідомості, що містить в собі приховане або явне, достатньо стале та компетентне оціночне ставлення різних соціальних спільнот до проблем, подій та фактів дійсності.

Громадська думка, як і масова свідомість загалом, за своєю внутрішньою природою є складним утворенням, яке характеризує розір-

ваність, «пористість», суперечність, здатність до швидких несподіваних змін. Ця обставина спричиняє два важливі висновки, без урахування яких соціологія громадської думки взагалі не існувала б:

1. Громадська думка може бути як адекватною реальному станові речей, так і може містити помилкові, хибні уявлення про дійсність.

2. Громадська думка може швидко (інколи за декілька днів, наприклад у період виборчих компаній), рішуче змінюватись, оскільки практично постійно перебуває у стадії формування. У цьому разі громадська думка – це завжди певний «процес», але не «результат». Тому при вивченні та використанні громадської думки у процесі соціального управління необхідні постійні й старанно контрольовані обстеження її.

Громадська думка не є аморфним утворенням. Вона достатньо чітко структурована за низкою ознак, які треба враховувати при її аналізі, соціологічному вивченні, використанні в процесах соціального управління. Необхідно, зокрема, виділяти суб'єктів громадської думки, її об'єкти, канали висловлення, функції та деякі інші. Розглянемо коротко ці складові, ознаки громадської думки (більш глибокий їх аналіз міститься у спеціальній соціологічній літературі).

Під суб'єктами громадської думки розуміють ті групи населення, які є безпосередніми «виразниками» громадської думки. З першого погляду відповідь на запитання відносно того, хто є такими суб'єктами, чия думка може вважатися громадською є простою: думка усього суспільства. А може громади? До речі, саме в українській мові (на відміну від російської) сама назва цього феномена свідчить про необхідність його додаткового, глибокого тлумачення. Адже «громада» – це не завжди усе суспільство.

Отже, проблема суб'єкта громадської думки не є простою як з наукової, так і з політичної точок зору. Справді, за якими критеріями можна встановити, яка думка є громадською, а яка – ні? У радянські часи стверджувалося, що громадська думка – це обов'язково думка «більшості», а тому думка «меншості» не є громадською. Необ'єктивність такої позиції безсумнівна. Адже у кожному суспільстві існують різні соціальні групи, і коли, наприклад, одна з них виступає проти загальноприйнятої точки зору (налічуючи у своїх лавах мільйони людей), то хіба ж можна стверджувати, що така думка не є громадською?

Серйозні дискусії точилися щодо того, який «обсяг» суб'єкта є достатнім, щоб висловлена ним думка могла бути врахована як громадська. Стверджувалося, наприклад, що громадською можна назвати тільки думку всього на-

роду. Сьогодні подібним чином розглядати цю проблему, враховуючи специфіку демократичного суспільства, наявність у ньому думок різних груп населення та практично повну відсутність «єдиної» громадської думки по більшості проблем розвитку суспільства, з наукової точки зору практично неможливо.

Зрозуміло, що суспільство є складною системою, до якої входять різноманітні соціальні групи (та групи масової свідомості). Тому найбільш науково коректною точкою зору на специфіку суб'єкта громадської думки буде наступна: громадською буде думка будь-якої спільноти, але по відношенню до неї самої або структури, у яку вона входить, до якої належить. Так, думка виробничої бригади є громадською, коли йдеться про проблеми цієї бригади цеху, до якого вона належить. Щодо підприємства в цілому, міста, країни думка бригади, безумовно, не буде громадською, бо вона не репрезентує ці сукупності [6, с. 56].

Існує ще одна важлива проблема пов'язана із суб'єктами громадської думки. Специфіка масової свідомості полягає в тому, що вона з певних причин може «генерувати» однакові потреби, оцінки серед представників різних соціальних груп. Отже, навряд чи можна виділяти суб'єкти громадської думки лише, наприклад, за соціально-демографічними ознаками (громадська думка робітників, інтелігенції, підприємців та ін.). Вона відрізняється від групової суспільної свідомості тим, що в один суб'єкт громадської думки «входять» і робітники, і підприємці, і інтелігенція. Звідси бере початок проблема «груп свідомості».

Об'єкт громадської думки – це сфери життя суспільства, зокрема економіка, політика, культура та ін., які принципово доступні масам та можуть викликати інтерес. Як у випадку із суб'єктами громадської думки, зовнішня простота такого підходу та визначення є тільки такою, якою вона здається. Дійсно, чи можуть бути об'єктом громадської думки будь-які проблеми, явища і т. інше? Безумовно – ні. Для того, щоб стати таким об'єктом, будь-яка проблема повинна відповідати наступним критеріям:

- критерій «суспільного інтересу» та «актуальності» свідчать про те, що громадська думка висловлюється не по всіх взагалі проблемах життя підприємства, міста, держави, а лише по тих, які на той чи інший час викликають у населення громадський інтерес. Наприклад, проблема впровадження в Україні ринкової економіки на початок перебудови була максимально цікавою для більшості населення, активно дискутувалася. Сьогодні ж – практично не викликає будь-якого громадського інтересу, оскільки практично для всього населення очевидно, що ринкова економіка необхідна для ефективного розвитку країни, відповідні поло-

ження про неї закріплені у конституції країни;

- критерій «дискусійності» є ключовим при визначенні того, під яким кутом зору громадськість розглядає ту чи іншу проблему. Тобто, як це вже зауважувалося вище, громадська думка формується тоді, коли по проблемі можливі альтернативні оцінки, різні точки зору. Коли ж мова йде про абсолютні істини або ситуації, коли думки всіх членів суспільства практично збігаються (наприклад, проблеми охорони природи, боротьби зі СНІДом та деякі інші), то мова про формування якихось специфічних станів громадської думки не йде;

- критерій «компетентності». Вище, коли мова йшла про визначення громадської думки, вже зауважувалося, що це один із станів масової свідомості (на відміну, наприклад, від суспільного настрою), основою якого є компетентне оціночне судження. На перший погляд проблема компетентності громадської думки є надуманою та навряд чи виправданою. Але треба враховувати наступне: подібна компетентність може бути як неорганічною, так і органічною.

Якщо мова йде про органічну компетентність (чи некомпетентність) громадської думки, то, безумовно, треба підкреслити ту обставину, що по багатьох проблемах життя суспільства (особливо, коли мова йде про проблеми наукові, медичні та інші спеціальні) громадська думка у принципі не може бути компетентною [7, с. 275]. Інша справа, коли йдеться про неорганічну компетентність чи некомпетентність. Громадська думка може бути цілком компетентною, коли мова йде про проблеми, що відносять до сфери масової свідомості, наприклад, пов'язані із економічними, політичними проблемами, життям міста чи підприємства. Якщо по таких проблемах громадськість не поінформована (відповідно – некомпетентна), то її висловлювання взагалі не можуть вважатися громадською думкою.

Таким чином, в якості об'єктів громадської думки можуть виступати явища дійсності, факти, події, відносини, судження і т. ін., які доступні віддзеркаленню в громадській думці, відповідають пізнавальним «спроможностям» масової свідомості, а також критеріям громадського інтересу, актуальності, дискусійності, компетентності.

Треба особливо зауважити ту обставину, що проблема об'єкта громадської думки дуже часто постає, коли у прикладних дослідженнях виявляють «ножиці» між питаннями, які цікавлять громадську думку, з одного боку, та питаннями, які висвітлює преса, вирішують органи управління – з іншого. Наприклад, населення найбільше цікавить проблема цін, а депутати найчастіше обговорюють інші, менш значимі для громадян на той час питання. У таких ситуаціях виникає недовіра населення

до діяльності органів влади. Регулярні опитування дають змогу чітко відстежувати ієрархію об'єктів громадської думки, врахувати її у практичній діяльності.

Одна з найважливіших характеристик структури громадської думки – це канали її висловлювання. Адже громадська думка висловлюється (активно чи пасивно, прямо чи опосередковано) через канали висловлювання, які поділяються на три групи: опосередковані, прямі, спеціалізовані.

Опосередковані канали висловлювання громадської думки – це засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення); різні засоби освіти, лекції; документи органів управління, засідання органів управління та ін. Усі ці засоби характеризуються тим, що через них позиція, погляди, оцінки населення висловлюється не безпосередньо, а з використанням «фігури ретранслятора». Тобто наявне можливе «втручання» у зміст різних «текстів» громадської думки. При цьому «коригування» громадської думки відбувається завжди з використанням різноманітних прийомів. Наприклад, публікуючи листи у газеті, зовсім необов'язково вправляти їх – досить того, що для публікації відбирають лише деякі з них. Водночас очевидно, що вважати умисним таке «коригування» громадської думки не можна, оскільки це зумовлено здебільшого природою зазначених каналів висловлювання громадської думки.

Прямі канали висловлювання громадської думки – особисті контакти працівників органів управління з населенням; листи; збори та мітинги, демонстрації та страйки, які характеризуються прямим, безпосереднім контактом виразника думки з представниками органів управління. Тому ця група каналів значно надійніша. Оскільки позиції населення висловлюються в даному разі прямо, об'єктивність інформації (потенціальна) цілком досяжна, чого не можна сказати з приводу її репрезентативності. Справді, на мітингах і зборах, наприклад, можуть виступати люди, які далеко не завжди висловлюють думку всього населення, а сфера особистих контактів представника органу влади може бути обмеженою і, відповідно, отриманій у цих контактах інформації не вистачатиме репрезентативності.

Спеціалізовані канали висловлювання громадської думки – це опитування із застосуванням наукових соціологічних методів. Опитування дають можливість одержувати надійну і репрезентативну інформацію, нагромаджувати її з широкого кола проблем життя певної території, аналізувати зміни громадської думки в динаміці шляхом проведення повторних опитувань з тих самих проблем, встановлювати і прогнозувати закономірності функціонування громадської думки.

Отже, використання інформації про гро-

мадську думку, здобуту з допомогою опитувань населення, є практично єдиною гарантією ефективності соціального управління. Така інформація може і повинна бути доповнена тією, що надходить з інших каналів. Проте прийняття рішень неможливе без використання об'єктивної та репрезентативної інформації, одержаної за допомогою опитувань.

Якщо вважати, що ми визначилися відповідно того, чия думку можна вважати громадською та по яких проблемах оціночні судження громадської думки можна враховувати як досить коректні, нам залишається вирішити ще одну дуже непросту проблему, пов'язану вже з емпіричними дослідженнями громадської думки. Тобто визначити: які саме показники, індикатори, нарешті факти та думки, здобуті під час проведення соціологічних досліджень, можна дійсно вважати судженнями саме громадської думки. Мова йде про проблему ідентифікації громадської думки.

Почнемо з прикладу. Соціологи опитали 1000 респондентів по проблемі ставлення населення до вступу в НАТО. При цьому в опитувальному листі були запропоновані два варіанти відповіді: а) «до вступу України в НАТО ставлюсь позитивно»; б) «до вступу України в НАТО ставлюсь негативно».

Виявилось, припустимо, що позитивно до такого вступу ставляться 35 % опитаних. Але більш глибокий додатковий аналіз прояснив, що 40 % опитаних взагалі не були поінформовані, у чому специфіка цього блоку та що при вступі до нього потребується від України. Ще 10 відсотків взагалі нічого про НАТО не чули. Нарешті, ще 10 % респондентів по різних причинах не захотіли чесно відповідати на таке запитання.

Таким чином, громадською думкою у цьому випадку можна вважати відповіді тільки близько 40 % опитаних, які знають, що таке НАТО, розуміють, що вступ до нього потребує від країни, та чесно, нічого не побоюючись відповіді на поставлене запитання. І, до речі, в цьому випадку (коли вивчається думка цих 40 % респондентів, то вона може бути зовсім не такою, яка була здобута при аналізі думок усіх опитаних).

Що ж представляють собою думки інших респондентів, які не знали нічого про проблему, яка ставилася в запитанні, або побоювалися відповісти чесно на нього. Такі відповіді у соціології громадської думки здобули назву «артефакти». Вони виникають тоді, коли процес дослідження породжує в об'єкті такі зміни, продукує такі думки, які не були притаманними йому до моменту взаємодії цього об'єкта та інструменту дослідження (у даному випадку – соціолога із його запитаннями). Тобто артефакт – це штучно створений факт.

Подібні артефакти можуть виникати як у

процесі проведення дослідження недостатньо досвідченим соціологом, так і створюватися умисно для досягнення політиками чи політичними партіями своїх цілей. Найкращий приклад у цьому плані дають референдуми, проведення яких взагалі часто-густо ототожнюють із піарівськими технологіями. Різні політичні сили у різні проміжки часу, зокрема в Україні, активно виступають і сьогодні за проведення референдумів.

А проведення референдуму дає значні можливості для здобуття такого «результату» опитування, який потрібен політику. Це досягається, з одного боку, «необхідною» для ініціатора референдуму постановкою запитання в опитувальному аркуші, з іншого – специфікою організації опитування в процесі референдуму, яка породжує артефакти вже тим, що у запитаннях референдуму немає відповідей типу «важко відповісти» та всі люди повинні вибрати одну із відповідей – «так» чи «ні» навіть тоді, коли вони взагалі не розуміють, про що йде мова. Яскравою ілюстрацією першого підходу є референдуми, що були здійснені в Україні 17 березня 1991 року та 1 грудня того ж року. У першому випадку, завдячуючи «правильно» сформованому запитанню, 70 % українців висловилися за збереження Радянського Союзу (у тій чи іншій формі). А вже через півроку більше 90 % українців проголосували за незалежність країни.

Висновки. Громадська думка є одним із найважливіших явищ суспільного життя, відіграє важливу роль у діяльності

держави, політичних партій, кожної людини. Вона в першу чергу виступає у якості специфічного соціального інституту, який визначає: які існують і такими повинні бути суб'єкт громадської думки і суб'єкти влади, щоб відносини поміж ними були інституційованими, мали впорядкований характер. Особливої значущості регулювання подібних відносин набуває у демократичному суспільстві.

1. Розгляд громадської думки з точки зору природи та специфіки її формування дозволяє зробити висновок, що громадська думка – це стан масової свідомості, що містить у собі приховане або явне, достатньо стає та компетентне оціночне ставлення різних соціальних спільнот до проблем, подій та фактів дійсності.

2. В якості суб'єкта громадської думки може виступати і виступає будь – яка соціальна спільнота, але громадською буде не будь – яка думка цієї спільноти, її членів, а тільки та, яка характеризує відношення до неї самої або структури, до якої вона належить.

3. Однією з найважливіших проблем практичного вивчення та використання в соціальному управлінні громадської думки є її ідентифікація, оскільки не завжди та не усяке зафіксоване в процесі опитувань судження, оцінка є громадською думкою. Часто-густо в процесі використання певного інструментарію соціолог здобуває артефакти, тобто штучно створені факти, які з'являються особливо часто, коли респондент не поінформований про проблему дослідження, не має бажання відповісти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грушин Б.А. Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования / Б.А. Грушин. – М.: Политиздат, 1987. – 368 с.
2. Грушин Б.А. Общественное мнение / Б.А. Грушин // 50/50: Опыт словаря нового мышления. – М.: Прогресс, 1989. – 560 с.
3. Кант И. Соч. в 6 т. / И. Кант. – М.: Мысль, 1964. – Т.6. – 750 с.
4. Оссовський В.Л. Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації / В.Л. Оссовський. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 1999. – 137 с.
5. Оссовський В.Л. Соціологія громадської думки / В.Л. Оссовський. – К.: ПЦ «Фоліант»; ВД «Стилос», 2005. – 186 с.
6. Полторац В.А. Социология общественного мнения / В.А. Полторац. – К.; Д.: Центр «СОЦИОПОЛИС», 2000. – 264 с.
7. Чавкіна С.В. Громадська думка як найважливіший комунікативний фактор політичного управління в українському суспільстві / С.В. Чавкіна // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Зб. наук. праць Донецького держ. ун-ту управління. – Т. XI, вип. 145. – Донецьк, 2010. – С. 272-277.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2013

REFERENCES:

1. *Grushin B.A.* Massovoye soznaniye: Opyt opredeleniya i problemy issledovaniya (Mass consciousness: Experience of determination and research problem). М.: *Politizdat*, 1987. 368 p.
2. *Grushin B.A.* Obshchestvennoe mneniye (Public opinion). М.: *Progress*, 1989. 560 p.
3. *Kant I.* Soch. v 6 v. (Works). М.: *Mysl*, 1964. Vol.6. 750 p.
4. *Ossovskyi V.L.* Gromadska dumka: sproba sotsiologichnoi interpretatsii (Public opinion: attempt of sociological interpretation). К.: *Instytut sotsiologii NANU*, 1999. 137 p.
5. *Ossovskyi V.L.* Sotsiologiya hromadskoyi dumky (Sociology of public opinion). К.: *PTs «Foliant»; VD «Stilos»*, 2005. 186 p.

6. *Poltorak V.A.* Sotsiologiya obshchestvennogo mneniya (Sociology of public opinion). K. Dnepropetrovsk: *Tsen-tr «SOTSIOPOLIS»*, 2000. 264 p.

7. *Chavkina S.V.* Gromadska dumka yak naivazhlyvishyi komunikatyvnyi faktor politychnogo upravlinnia v ukrainskomu suspilstvi (Public opinion as a major communicative factor of political management is in Ukrainian society). *Suchasni suspilni problemy u vymiri sotsiologii upravlinnia: Zbirnyk naukovykh prats Donetskogo Derzhavnogo universytetu upravlinnia*. Vol. XI. №145: Donetsk, 2010. pp. 272-277.

Полтора́к Володи́мир Абрамови́ч – доктор філософських наук, професор
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля
Адреса: 49000, м. Дніпропетровськ, вул. Набережна Леніна, 18
E-mail: dsec.sfp@duep.edu

Чавкіна Світлана Володи́мирівна – старший викладач
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: csvetl1@gmail.com

Poltorak Volodymyr Abramovych – doctor of philosophical sciences, Full Prof.
Alfred Nobel university Dnipropetrovsk
Address: 18 Naberezhna Lenina Str., Dnepropetrovsk, 49000
E-mail: dsec.sfp@duep.edu

Chavkina Svitlana Volodymyrivna – senior lecturer
Zaporizhia national technical university
Address: 64, Zhukovsky Str., Zaporizhia, 69063
E-mail: csvetl1@gmail.com

УДК 316.758(470+476+477)

Специфические феномены постсоветской анонии (Беларусь, Россия, Украина)

С.А. САЛЬНИКОВА

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, г. Луцк, Украина,
E-mail: sv.salnikova@gmail.com

Авторское резюме

Ключевой особенностью постсоветской анонии является тотальная деморализация населения, снижение уровня которой происходит крайне медленно, порой за счет частичного увеличения уровня анонимического безразличия. В украинском и российском обществах сильнее, чем в белорусском, проявляются феномены криминализации судебно-правовой системы, «захвата государства»; во всех трех – коррумпированности социума «кругом знакомых», его ценностно-нормативной системы, а также двойной институционализации. Наличие двойного институционального пространства позволяет выжить гражданам в сложных социально-экономических условиях, тем самым легитимируя соответствующий механизм ненормативной регуляции, ставший вследствие длительного влияния анонии нормой. Это значительно усложняет процесс «излечения» обществ от недуга, несовместимого с либерально-демократическим его устройством и претендующего называться гражданским.

Согласно теоретическим рассуждениям перспективы преодоления последствий постсоветской анонии в Украине, Беларуси, России лежат в русле (1) контроля за выполнением законов и наличия равенства перед законом, (2) активизации неинституционального пространства, способного выполнять функцию соединительного моста между социумом и властью и т.д. Первое направление в большей мере зависит от политики власти, второе – требует (3) открытости социума, возможностей получения личного опыта иной его упорядоченности, иных норм и ценностей, (4) накопления «критической массы» тех, кто не желает и не следует двойным нормам и ценностям.

Ключевые слова: постсоветская анония, деморализация, двойная институционализация, тотальная коррумпированность, захват государства.

Specific phenomena of post-soviet anomy (Belarus, Russia, Ukraine)

S.A. SALNIKOVA

Lesya Ukrainka eastern european national university, Lutsk, Ukraine,
E-mail: sv.salnikova@gmail.com

Abstract

The total demoralization of the population is a core peculiarity post-Soviet anomy reduction of which is very slow, sometimes through partial increase in the level of anomic indifference. Phenomena criminalization of judicial and legal system, «state capture» manifest in the Ukrainian and Russian societies stronger than in Belarus, phenomena corruptness society by «circle of acquaintances» and corruptness its values and norms of the system as well as a double institutionalization manifest the same in all three societies. The double institutional space allows citizens to survive in difficult socio-economic conditions, thereby legitimating the appropriate mechanism of non-normative regulation that has become the norm by prolonged influence of anomy. This is a significant increasing complexity of the process «healing» from the anomy of any society that aspire to liberal-democratic order and claims to be civil.

According to theoretical considerations prospects for overcoming the consequences of the post-Soviet anomy in Ukraine, Belarus and Russia are within (1) control the implementation of laws and the availability the equality of all before the law and, (2) activation of non-institutional space that can function as a connecting bridge between the society and power, etc. The first direction depends more on authority policy, the second – requires (3) openness of society, opportunities for personal experience of another of its ordering of, of other norms and values, (4) the accumulation of a «critical mass» of those who do not want and do not live according to the double norms and values and standards.

Keywords: post-soviet anomy, demoralization, double institutionalization, total corruptness, state capture.

Постановка проблемы. Радикальные общественные изменения вследствие распада СССР «привели» некогда единое советское общество, а сегодня разные – белорусское, украинское, русское и др. общества – к состоянию, именуемому теоретиками (Р. Мертон, Р. Дарендорф) как феномен аномии, источник, механизмы и следствия которого достаточно ими описаны. Вероятнее всего, радикальность изменений, а также наличие идеологической трансформации, не позволила прогнозировать продолжительность, «глубину» и следствия аномии именно в обществах бывшего Советского Союза, из-за чего известный феномен получил название «постсоветская аномия», применительно к периоду, начавшемуся после 1991 года.

Цель исследования – состоит не столько в описании теоретических рамок собственно самой аномии, сколько в представлении особенностей именно постсоветской аномии с ударением на интересующие нас общества, а значит, привлечении рассуждений отечественных ученых по этому вопросу. Задачи статьи состоят в том, чтобы рассмотреть (1) самые существенные феномены в каждой из стран, специфику их проявления (2) очертить возможные пути их преодоления.

Анализ исследований и публикаций белорусских ученых показывает, что тематика постсоветской аномии напрямую ими не затрагивается, тогда как украинские и русские социологи активно изучают следствия неизбежной реакции социумов на столь резкие социальные потрясения, так или иначе затронувшие все бывшие республики СССР. Тематические публикации, составляющие основу для обоснования результатов данного исследования, более подробно проанализируем в следующем пункте.

Изложение основного материала. Анализируя данные результатов мониторинга Института социологии НАН Украины (1992–2002 гг.) в сравнении с соответствующими данными опроса

«Образ жизни советского человека» (руководитель проекта Ю. Левыкин, 1982 г.), Е. Головаха и Н. Панина выявили серьезные последствия постсоветской трансформации для нормативной системы, в том числе и норм морали. Украинские исследователи констатировали, что «показатель распространенности аномической деморализованности в первый же год независимого существования Украины превзошел все самые пессимистические ожидания» – более 80% населения были подвержены этому состоянию [1], что позволило справедливо определить его как феномен «аморального большинства»¹ – и это ключевая специфическая особенность постсоветской аномии.

Для изучения аномии в Украине использовались общепринятые в мировой социологии методики², в Беларуси и России аналогичных исследований не обнаружено, но по отдельным проявлениям аномической деморализованности (недоверие к общественным институтам, неуверенность в своих силах и будущем, всеобщее пессимистическое настроение, неопределенность норм и ценностей и т.п.) можно утверждать о ее почти тотальном присутствии в этих обществах в дезорганизованных 90-х.

С целью более полного представления особенностей (или характера) аномии украинского, белорусского и российского обществ рассмотрим некие ее существенные моменты, обоснованные в работах многих ученых, и имеющие место в той или иной мере в изучаемых обществах.

А. Завалев, анализируя вторичные данные (а именно, степень важности для россиян некоторых сфер их жизнедеятельности) опросов ВЦИОМа за период с 2005 г. по 2010 г., определил иной, очень важный сигнал: на фоне «относительного благополучия и устойчивой экономической ситуации» в России наблюдается «рост настроений аномичного безразличия и равнозначности». Таким образом, автор констатирует следующее: «Несмотря на то, что

за последние два десятилетия реформ в России произошли радикальные преобразования: кардинально изменились основы социально-экономической жизни общества, сложилась новая политическая система, качественно изменилась социальная структура общества, трансформировались культурные нормы, мировоззренческие установки людей, признаки постсоветской аномии продолжают сохраняться во всех сферах общественной жизни людей и их повседневной жизни» [8, с. 125]. Иными словами, можно гипотетически допустить, что снижение уровня аномической деморализованности российского, а также украинского и белорусского обществ происходит за счет частичного увеличения уровня аномического безразличия, а значит, имеет место соответствующий феномен как последующая его ступень этой специфической особенности постсоветской аномии.

Другой российский автор В. Кривошеев в статье «Особенности аномии в современном российском обществе» пишет о крайней форме аномии 90-х годов – «криминальной». По его мнению, последнее десятилетие XX века ознаменовалось открытым проникновением криминала во властные и бизнес-структуры практически всех уровней, которое сопровождалось многочисленными криминальными разборками, убийствами и другими преступлениями. «Небывалая криминальная насыщенность» в начале 2000-х перешла в «свою латентную стадию – на законодательный и судебный уровень» [7, с. 95-96]. Как следствие – серьезная травма коллективного сознания россиян: ностальгия по прежним порядкам, недоверие к либерально-демократическим принципам, желание навести порядок даже ценой «некоторых нарушений демократических принципов и ограничения личных свобод» [7, с. 95-96]. Следует обратить внимание, что латентность феномена «криминализация законодательно-судебной системы» не означает его отсутствия или полного исчезновения на данный момент, наоборот, именно свойство латентности нелегального института усложняет процесс «излечения» общества от «недуга», несомнимого с либерально-демократическим его устройством и претендующего называться гражданским. Выводы В. Кривошеева неплохо накладываются на украинскую реальность³ из-за глубочайшей «зависимости» законодательно-судебной системы Украины; по мнению европейцев, вопрос «верховенства права» в стране является самым острым.

Ю. Левада пишет об ином массовом, возникшем исключительно в постсоветских условиях, феномене – феномене тотальной коррумпированности: «В постсоветской ситуации разрушение авторитарных нормативных структур создало ситуацию коррумпированности всех ценностей и нормативных систем общества на различных уровнях (включая личностный) – не

менее серьезную и опасную, чем широко обсуждаемая коррумпированность его экономических и политических систем» [10, с. 512]. Л. Титаренко также считает, что вследствие симбиоза прежних норм и ценностей и новых советский белорус стал «парадоксальным» [12]; но амбивалентность мышления характерна и украинцу, и русскому⁴; вообще, восприятие и старых, и новых ценностей, норм в массовом сознании является характеристикой неопределенности ценностно-нормативного базиса, а значит, некой дезориентированности членов общества как следствия постсоветской аномии. Белорусский ученый А. Лаврухин пишет о тотальной коррумпированности социума «кругом знакомых», в условиях которой следование чрезмерно усложненным институционализированным правилам и нормам поведения является заведомо проигрышной поведенческой стратегией, «человек, имеющий хороших знакомых», более успешно решает свои проблемы [9].

«Проникновение криминала» В. Кривошеева неким образом пересекается с «индивидуальным активизмом» Н. Паниной и Е. Головахы [1], но в более радикальных формах. Действительно, в случае Украины речь идет об отчуждении общества от государства в условиях сращения власти и бизнеса, так называемого феномена «захвата государства» – это условия, когда представители большого бизнеса имеют возможность заполучать государственную собственность путем влияния на формирование базовых правил игры с помощью взяток чиновникам и/или политикам [15]. Следствием «захвата государства» или реакцией социума на такую «политику» власти стало отчуждение общества от государства, а значит уменьшения роли института формального права как регулятора действия людей. Пока властная элита делила национальные богатства между собой (не в пользу государства Украина), украинское общество научилось жить своей, параллельной жизнью. И ее (властную элиту) этот ход событий целиком устраивал, так как двойные стандарты перекладывали решение львиной доли жизненно важных задач с государства на само общество, а остальные решались не всегда и не для всех законным путем.

Речь идет о механизме, описанном Е. Головахой и Н. Паниной как феномен двойной институционализации, который сохранил старые нелегальные институты во многих сферах общественной жизни, придав легитимности им, а не новосозданным, а значит легальным. Именно наличие этого феномена в украинском обществе объясняет ряд вопросов, идущих вразрез с классическими теориями социальных изменений и социальных революций. Например, (1) почему уничтожение базовых социальных институтов в политической, экономической, социальной сферах жизни общества как нормативных его регуляторов привело к политической конфрон-

тации, развалу экономики, но не к социальному кризису; (2) почему, продемонстрировав всему миру сохранение социальной стабильности в условиях постоянно усиливающегося социально-экономического кризиса и тотальной аномии, Украине так и не удалось выстроить новый ценностно-нормативный базис; (3) какой латентный механизм уберечь страну от социальных (религиозных, этнических, территориальных и т.д.) потрясений, но не позволяет двигаться к декларируемым демократичным идеалам?...

Е. Головаха и Н. Панина в научной статье «Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе» [2] обосновали наличие двойного институционального пространства в постсоветских обществах, поскольку именно они, не «созрев» для перехода к рыночной экономике, оказались в условиях «институционального взрыва», т.е. ситуации, когда всеохватывающая институциональная реорганизация и принятие новых законодательных основ социальной жизни осуществляются в кратчайшие сроки.

Жизнеспособность и устойчивость такого пространства, учитывая временной эволюционный аспект образования и утверждения любого нового института, авторы объясняют тем, что новые социальные институты, скорее всего, «вызревали в недрах советской институциональной системы и в момент образования независимых государств СНГ приобрели легальный статус». Таким образом, «в новых государственных структурах практически без материального, социально-статусного и морального ущерба оказалась старая номенклатура; из советских институтов «блата» (всеобщего протекционизма) и «теневой экономики» ... сформировались институты частной собственности и предпринимательства»; «институт президентской власти во многом воспроизводит старую систему однопартийного управления, а институт партийных привилегий перерастает в систему привилегий для демократически избранной власти» [2, с. 9, 11] и т.д.

Парадокс двойной институционализации породил «симбиотическую взаимосвязь»⁵ (по Р. Инглехарту), в которой находится любой институт. Речь идет, во-первых, о двойных ролях принадлежащего к конкретному институту: этим объясняется (1) сращивание бизнеса и власти, поскольку народный избранник, депутат, также является крупным бизнесменом; (2) паразитирование частного бизнеса на государственной инфраструктуре, особенно в условиях тотальной коррумпированности, например, функционирование платных медицинских услуг как благотворительного фонда, принадлежащего занимающим руководящие должности в сфере медицины [6]. А также, во-вторых, – об альтернативных возможностях обращающе-

гося к услугам института: можно, например, обратиться к участковому врачу и пройти все круги ада врачей-специалистов в территориальной поликлинике бесплатно и безвременно, а можно сразу «подобрать» нужного специалиста либо в государственном заведении, либо в частном, оплатив полученные услуги. Е. Головаха и Н. Панина описывают такие практики как нелегальная врачебная и учебная (репетиторство), которые предполагают наличие альтернативы решения некоторых вопросов для любого среднестатистического украинца, чем обеспечивают его выживание (в том числе и предоставляющего услуги медика, учителя и т.п.). С позиции врача-хирурга, зарабатывающего нищенскую государственную зарплату, дополнительный заработок в виде приема «своих» пациентов также является вполне заработанным и честным (и нелегальным – и это важно!).

Но в этот симбиоз попадают не все, вероятнее всего, самые активные или те, кто оказался в нужный час в/на нужном месте, а значит, они-то и находятся в лучшем материальном и социальном положении. Существует вполне определенный риск для того, кто «хорошо пристроился» (причем, чем лучше «пристроился», тем риск больше) в случае: если государство значительно не повысит оплату труда, если оплата труда будет зависеть от объема и качества услуг, если степень личной ответственности за выполненную работу будет законодательно отражаться на качестве жизни и т.п. Такой же риск существует и для получателя незаконных услуг. И поскольку методы достижения своих целей в двойном институциональном пространстве вполне понятны и ведомы, порой кажется, что существует некая стабильность. На самом деле, общество испытывает двойную нагрузку, лавируя между двумя институтами – легальными и нелегальными, с одной стороны, и нелегальными, но легитимными, с другой. Отсюда – раздражение, неудовлетворенность, недоверие...

Слабость институциональных средств достижения цели в силу усложненности и запутанности легитимных норм и правил также привела к раздвоенности институционального пространства Беларуси, основной принцип действия в котором состоит не «по правилам», а «по знакомству и личной договоренности». Именно этот принцип либо сокращает, либо усиливает бюрократические мытарства по различным станциям обычного белоруса, понимающего, что закон – это право сильного.

Не имеет смысла опровергать, что поддержка двойного институционального пространства украинским, белорусским, российским обществами объясняется наличием феномена их тотальной коррумпированности (Ю. Левада, А. Лаврухин), подрывающего процесс легитимизации новых социальных институтов, и появлением состояния аномического безразли-

чия вместо активизации социальных действий.

Но самое важное здесь не то, что феномен двойной (или раздвоенной) институционализации присутствует в жизни этих обществ, а то, что самим обществам (какой-то их части) так жить стало удобно, поскольку они заполучили вполне стабильные методы достижения ряда конкретных задач. Самое важное является одновременно и самым прискорбным: такие двойные стандарты или двойная мораль – это уже состоявшийся легитимный механизм ненормативной регуляции в этих обществах. К тому же, наверное, именно сохранением двойного институционального пространства можно объяснить донныне действующие в них «совковые методы» [5]. А также то, что «двадцатилетний дрейф» этих стран состоялся. Но, как оказалось, это был «дрейф на обочину», в котором Украина переходит из страны социализма в сторону стран третьего мира [14, с. 445], а Беларусь не способна более продолжать советскую имитацию «счастливого общества».

Выводы. Ключевой особенностью постсоветской аномии является тотальная деморализация населения всех рассматриваемых стран, снижение уровня которой происходит слишком медленно, порой за счет частичного увеличения уровня аномического безразличия. Россия и Украина⁶, а также Беларусь⁷ избрали различные пути преодоления постсоветской аномии, находясь на полпути от тотальной аномии 90-х годов к «нормальному обществу».

В украинском и российском обществах более сильно, чем в белорусском, проявляются феномены криминализации судебно-правовой си-

стемы, «захвата государства», что объясняется наличием в них крупной частной собственности и, соответственно, олигархии. Во всех трех обществах имеют место феномены коррумпированности социума «кругом знакомых» и его ценностно-нормативной системы, двойной институционализации. Наличие двойного институционального пространства позволяет выжить в сложных социально-экономических условиях, тем самым легитимируя соответствующий механизм ненормативной регуляции, но усложняет процесс «излечения» обществ от недуга, несоместимого с либерально-демократическим его устройством и претендующего называться гражданским.

Согласно теоретических рассуждений можно предположить, что перспективы преодоления последствий постсоветской аномии в Украине, Беларуси, России лежат в русле (1) контроля за выполнением законов и наличия равенства перед законом (включая демонстрацию личных образцов поведения представителей власти разного уровня), (2) активизации неинституционального пространства, способного выполнять функцию соединительного моста между социумом и властью и т.д.

Первое направление в большей мере зависит от политики власти, второе – требует (3) открытости социума, возможностей получения личного опыта иной его упорядоченности, иных норм и ценностей, (4) накопления «критической массы»⁸ тех, кто не желает / и не следует двойным нормам и ценностям. Эти предположения требуют эмпирической обоснованности в дальнейших исследованиях.

ПРИМЕЧАНИЯ:

¹ Сущность феномена «аморального большинства» описывается следующим образом: «Моральные нормы человеческой порядочности и ответственности, регулирующие повседневное поведение людей, их взаимоотношения в различных ситуациях общения и деятельности, рассматриваются большинством взрослого населения Украины как нормы поведения «моральных аутсайдеров» [3, с. 20].

² Это методики измерения уровня аномии, социального цинизма, авторитаризма, социальной дистанции, а также и социального самочувствия, адаптированы и апробированы Н. Паниной.

³ Чего не скажешь о белорусской, где порядки во многом остались прежними и практически отсутствует олигархия, наиболее лично заинтересованная группа в «нужных» решениях на законодательном и судебном уровнях.

⁴ По мнению Ж. Тощенко, постсоветский человек - прибежище многих парадоксов, что свидетельствует о его «переходной» природе [13].

⁵ Или парную, двойную.

⁶ «Консолидация общества и формирование нового социального порядка в России осуществляется на основе умеренной автократии, сакрализации власти, великодержавной идеологии, ориентированной на евразийство, и подозрительности по отношению к Западу как потенциальной угрозе для возрождения «Великой России». Украинский путь «деаномизации» связан с попыткой государственно-национального самоутверждения, включающего весьма противоречивые составляющие - идеологию «европейскости», готовность противостоять автократии в сочетании с традиционализмом, изоляционизмом и верой в сакральную роль очередного оппозиционного политического харизматика» [4, с. 9].

⁷ «Преодоление» постсоветской аномии в Беларуси началось со второй половины 1990-х гг., когда курс развития страны был круто изменен в обратную сторону, вследствие чего и социальные настроения, и оценка социально-политической и экономической ситуации постепенно менялись на позитивные [11, с. 221]. Доминирование государства, наличие идеологии, политика социальных гарантий, с одной стороны, приостановили развитие общественной дезорганизации белорусского социума, с другой, продолжили политику патерналистских ожиданий и невысокой гражданской активности, поскольку государственные

структуры решали все основные вопросы без активного участия граждан. Таким образом, в белорусском обществе более, чем в других проявилось anomическое безразличие.

⁸ Е. Головаха пишет о «критической массе» профессионалов [3], но это не согласовывается с тем, что затянувшейся аномии более подвержены молодые и образованные.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Головаха Е. Социальное безумие. История, теория и современная практика [Текст] / Е. Головаха, Н. Панина. – К.: Абрис, 1994. – 168 с.
2. Головаха Е. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе [Текст] / Е. Головаха, Н. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 5-22.
3. Головаха Е. Феномен «аморального большинства» в постсоветском обществе: трансформация массовых представлений о нормах социального поведения в Украине [Текст] / Е. Головаха // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2002. – № 6 (62). – С. 20-22.
4. Головаха Е. Постсоветская аномия: особенности выхода из состояния anomической деморализованности в России и Украине [Текст] / Е. Головаха // Общественные науки и современность. – 2008. – № 6. – С. 5-10.
5. Соціолог Євген Головаха: «В Україні вгорі всієї суспільної ієрархії опиняються найжадібніші, найаморальніші й найпідліші люди» [Електронний ресурс] // Тиждень. – 2013. – № 13 (281). – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/75813>. – Назва з екрана.
6. Головні лікарі «приватизували» муніципальну лікарняну касу, або з чого почалась медична реформа? [Електронний ресурс] // Під прицілом. – 4.03.2013. – Режим доступу: www.p-p.com.ua/articles/30790/. – Назва з екрана.
7. Кривошеев В.В. Особенности аномии в современном российском обществе [Текст] / В.В. Кривошеев // Социс. – 2004. – № 3. – С. 93-97.
8. Завалев А. Постсоветская аномия общества [Текст] / А. Завалев // Власть. – 2012. – № 5. – С. 121-125.
9. Лаврухин А. Специфика соционормативного регулирования в Республике Беларусь [Текст] / А. Лаврухин // Перекрестки. – 2011. – № 1-2. – С. 79-95.
10. Левада Ю. От мнений к пониманию [Текст] / Ю. Левада. – М.: Московская школа политических исследований, 2000. – 574 с.
11. Русецкая В.И. Оценка населением политической ситуации в Беларуси [Текст] / В.И. Русецкая // Социальные и социокультурные процессы в современной Беларуси: социологический анализ. – Минск, 2004. – Вып. 5. – С. 221-224.
12. Титаренко Л.Г. Постсоветская трансформация демократии: западные и отечественные интерпретации [Текст] / Л.Г. Титаренко // Философия и социальные науки: Научн. журн. – Минск: «Вышэйшая школа», 2008. – № 1. – С. 21-27.
13. Тощенко Ж.Т. Парадоксальный человек [Текст] / Ж.Т. Тощенко. – М.: Гардарики, 2001. – 398 с.
14. Шульга Н.А. Дрейф на обочину: двадцать лет общественных изменений в Украине [Текст] / Н.А. Шульга. – К.: Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. – 448 с.
15. Hellman J.S. Measuring Governance, Corruption and State Capture. How Firms and Bureaucrats Shape the Business Environment in Transition Economics [Text] / J.S. Hellman, J. Geraint, D. Kaufman, M. Schankerman // World Bank Policy Research. – Paper 2312, 2000, April.

Статья поступила в редакцию 13.11.2013

REFERENCES:

1. *Golovakha E., Panina N. Sotsialnoe bezumie. Istoriya, teoriya i sovremennaya praktika (Social madness. History, theory and practice of modern). Kyiv, 1994, 168 p.*
2. *Golovakha E., Panina N. Postsovetskaya deinstitutionalizatsiya i stanovlenie novykh sotsialnykh institutov v ukrainom obshchestve (The post-Soviet de-institutionalization and the emergence of new social institutions in the Ukrainian society). Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing, 2001, no. 4, pp. 5-22.*
3. *Golovakha, E. Fenomen «amoralnogo bolshinstva» v postsovetskom obshchestve: transformatsiya massovykh predstavleniy o normakh sotsialnogo povedeniya v Ukraine (The phenomenon of «immoral majority» in the post-Soviet society: the transformation of mass representations of the norms of social behavior in Ukraine). Monitoring obshchestvennogo mneniya: ekonomicheskie i sotsiyanye peremeny, 2002, no. 62, pp. 20-22.*
4. *Golovakha, E. Postsovetskaya anomiya: osobennosti vykhoda iz sostoyaniya anomicheskoy demoralizovannosti v Rossii i Ukraine (Post-Soviet anomy: features out of the state of anomic demoralization in Russia and Ukraine). Obshchestvennye nauki i sovremennost, 2008, no. 6, pp. 5-10.*
5. *Socioloh Evhen Golovakha: «V Ukraini vgori vsijej suspilnoi ijerarhii opynajutsja najzhadibnishi, najamoralnishi j najpidlishi ljudy» (Sociologist Evhen Golovakha: «In Ukraine at the top of the whole social hierarchy find themselves the most greedy, the most amoral and the most dastardly people»). Tyzhden, 2013, no. 13 (281). Regime to access: <http://tyzhden.ua/Society/75813>*
6. *Golovni likari «pryvatyzuvaly» municypalnu likarnjanu kasu, abo z chogo pochalas medychna reforma? (Head doctors «privatized» municipal hospital cash, or where medical reform began?). Pid prycolom, 4.03.2013. Regime to access: www.p-p.com.ua/articles/30790/*
7. *Krivosheev, V. V. Osobennosti anomii v sovremennom rossiyskom obshchestve (Features of anomy in contemporary Russian society). Sotsiologicheskie issledovaniya, 2004, no. 3, pp. 93-97.*

8. *Zavalev, A.* Postsovetskaya anomiya obshchestva (The post-Soviet anomaly of society). *Vlast*, 2012, no. 5, pp. 121–125.
9. *Lavrukhin, A.* Spetsifika sotsionormativnogo regulirovaniya v Respublike Belarus (Specificity Socionormative regulation in the Republic of Belarus). *Perekrestki*, 2011, no. 1–2, pp. 79–95.
10. *Levada, Yu.* Ot mneniy k ponimaniyu (From the opinions to the understanding). Moscow: *Moskovskaya shchkola politicheskikh issledovaniy*, 2000, 574 p.
11. *Rusetskaya, V. I.* Otsenka naseleniem politicheskoy situatsii v Belarusi (Public assessment of the political situation in Belarus). *Sotsialnye i sotsiokulturnye protsessy v sovremennoy Belarusi: sotsiologicheskiy analiz*, Minsk, 2004, Vol. 5, pp. 221–224.
12. *Titarenko, L. G.* Postsovetskaya transformatsiya demokratii: zapadnye i otechestvennye interpretatsii (The post-Soviet transformation of democracy: the western and domestic interpretation). *Filosofiya i sotsialnye nauki. Minsk: «Vysheishaia shkola»*, 2008, no. 1, pp. 21–27.
13. *Toshchenko, Zh. T.* Paradoksalnyi chelovek (The paradoxical person). Moscow: *Gardaryky*, 2001. 398 p.
14. *Shulga, N. A.* Dreyf na obochinu: dvadtsat let obshchestvennykh izmeneniy v Ukraine (The drift to the margins: twenty years of social change in Ukraine). Kyiv: *«Biznespoligraf»*, 2011, 448 p.
15. Hellman J.S., Geraint J., Kaufman D., Schankerman M. Measuring Governance, Corruption and State Capacity. How Firms and Bureaucrats Shape the Business Environment in Transition Economics. World Bank Policy Research. Paper 2312, 2000, April.

Сальникова Светлана Анатольевна – кандидат социологических наук, доцент
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки
Адрес: 43025, г. Луцк, просп. Воли, д. 13
E-mail: sv.salnikova@gmail.com

Salnikova Svitlana Anatolevna – PhD in sociology, associate professor
Lesya Ukrainka eastern european national university
Address: 13, Voli Avenue, Lutsk, 43025
E-mail: sv.salnikova@gmail.com

УДК: 364.044:37.018.3

Особливості діагностико-корекційної роботи соціального працівника з дітьми в навчальному закладі інтернатного типу

О.А. АГАРКОВ

Запорізький національний технічний університет, м.Запоріжжя, Україна, E-mail: air775@list.ru

Авторське резюме

Статтю присвячено дослідженню особливостей діагностико-корекційної роботи соціального працівника з дітьми в навчальних закладах особливого типу, а саме: в інтернатних навчальних закладах. Автором статті зроблено наголос на необхідності врахування в роботі працівників закладів інтернатного типу не тільки психологічних, але й соціально-психологічних та соціальних негативних наслідків перебування дитини в інтернатному закладі.

У статті систематизовано основні групи соціальних і психологічних проблем вихованців навчальних закладів інтернатного типу. Розроблено й обґрунтовано загальну програму діагностико-корекційної роботи соціального працівника з дітьми, які виховуються в інтернатному закладі (загальноосвітня школа-інтернат).

За пропозицією автора, ця програма має включати наступні етапи: діагностичний етап (що включає психодіагностичне обстеження дитини); корекційно-розвиваючий етап (включає підготовчий, консультативно-корекційний підетапи та підетап відстеження змін у поведінці і проявах дитини); супроводжувальний етап.

Ключові слова: діти-сироти, соціальна робота, навчальний заклад інтернатного типу, діагностико-корекційна діяльність.

The peculiarities of social worker diagnostic and remedial work with children in the boarding school

О.А. АГАРКОВ

Zaporizhzhya national technical university, Zaporizhzhya, Ukraine, E-mail: air775@list.ru

Abstract

In the article the characteristics of social worker diagnostic and remedial work with children in schools of a particular type, namely, in boarding schools, are studied. The author of the article emphasizes the need to pay attention not only to psychological but also to psychosocial and social negative consequences of the child

© О.А. Агарков, 2013

staying in the boarding school in the boarding schools' workers professional activity. In the paper the main groups of social and psychological problems of foster children in boarding schools are systematized. A general program of social worker diagnostic and remedial work with children who are brought up in boarding school is developed and proved.

According to the author's suggestion, this program should include the following phases: diagnostic phase (which includes psychodiagnostic examination of the child); remedial and developing phase (which includes preparatory consultation and correctional sub-steps and tracking changes in child's behavior and manifestations sub-step); accompanying stage.

Keywords: orphans, social work, boarding school, diagnostic and remedial activities.

Постановка проблеми. Проблема сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, завжди була актуальною, її розв'язання – одне з пріоритетних спрямувань державної соціальної політики. Державний комітет статистики України вказує на те, що кількість дітей-сиріт і молоді, позбавленої батьківського піклування, з кожним роком невпинно зростає. Сьогодні в Україні існує поширена система навчальних закладів інтернатного типу, які є невід'ємною частиною системи освіти взагалі. В свою чергу система інтернатних закладів потребує ефективною системою соціальної і психологічної допомоги і супроводу, інституційним втіленням якої є соціальна служба навчального закладу, на прями роботи якої регламентують види діяльності соціального працівника.

Діяльність соціального працівника в інтернатних закладах обумовлена специфікою контингенту інтернатів (діти-сироти; діти, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку; діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, які потребують тривалого лікування), умовами роботи і психологічними особливостями та специфічними психологічними проблемами вихованців інтернатних закладів, які пов'язані із явищем депривації. Тривала депривація призводить до ускладненого й нестабільного розвитку, що, зокрема, проявляється у заниженому позитивному уявленні про себе, неадекватній системі самооцінювання, неконгруентності образу Я (М.Аралова, О.Виноградова, В.Каган, В.Мухіна). Позбавлення батьківської опіки на фоні звуженого поля соціалізації та нівелювання індивідуальності дисгармонізує образ Я, спотворює його змістовні характеристики. Як наслідок – слабкість концепції Я, конформізм у поведінці, непослідовність дій, інфантилізм намірів та вчинків (О.Кікінежді, І.Кон, Л.Осьмак, Т.Юферева). Тому особливого значення набуває діагностико-корекційна і розвиваюча діяльність соціального працівника і соціального педагога з вихованцями інтернатних закладів.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз літератури щодо соціально-психологічних проблем осіб-сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування, дає можливість стверджувати, що цьому блоку досліджень свого часу приділяли велику увагу. Цю проблему розглядали М.Аралова, Л.Артюшкіна, А.Полянничко, Р.Бернс, Л.Виговська, І.Дуб-

ровіна, О.Ігнатова, Й.Лангмейер, М.Лісіна, В.Мухіна, А.Прихожан, Н.Толстих, Н.Репіна, В.Яковенко, І.Іванова, І.Пеша, В.Захарченко, які одночасно стверджували, що умови проживання дітей-сиріт в інтернатних закладах надзвичайно негативно впливають на загальний розвиток вихованців.

Діагностико-корекційний напрям діяльності соціального працівника в навчальному закладі інтернатного типу є важливим завданням соціальної служби. Специфіку діагностико-корекційної діяльності соціального працівника в системі інтернатних закладів вивчали: М.Акімова, О.Балакірева, Ю.Гільбух, Н.Гуткіна, М.Доннік, І.Дубровіна, Л.Жедунова, А.Іванова, О.Казакова, О.Кізь, Я.Жоломенський, О.Жоробейников, Н.Лусканова, О.Матвеева, А.Прихожан, А.Толстих, Л.Шипиціна та багато інших вітчизняних і російських авторів.

Діагностико-корекційна діяльність соціального працівника в навчальному закладі інтернатного типу є невід'ємною частиною комплексної соціальної і психологічної роботи і допомоги, мета якої – розробка корекційних і профілактичних програм подолання проблем депривації і дезадаптації, порушень поведінки, емоційних станів, розвитку розумових якостей і здібностей, створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі чи групі дітей і підлітків. Саме тому в навчальних закладах інтернатного типу діяльність соціального працівника виступає як діагностико-корекційна чи діагностико-розвиваюча.

Мета дослідження – визначення особливостей діагностико-корекційної діяльності соціального працівника в навчальних закладах інтернатного типу.

Вклад основного матеріалу. Особливості діагностико-корекційної діяльності соціального працівника в інтернатних закладах залежить від соціально-психологічних особливостей контингенту, умов проживання, виховання і навчання. Так, І.Доля зазначає, що в інтернатних закладах спостерігається надмірна опіка дітей, яка призводить до незнання ними своїх обов'язків. Результатом є формування у переважній більшості вихованців державних закладів хибної уяви про свої соціальні ролі, як сироти [2]. Інтернатні заклади відрізняються особливим контингентом дітей, здебільшого педагогічно занедбаних. О.Поляновська відзначає

такі поширені характеристики дітей в інтернатних закладах: «Вони відстають у своєму психічному розвитку, мають низьку пізнавальну активність, у них не сформувалися пізнавальні інтереси, рівень їхніх знань також значно нижчий, порівняно з учнями загальноосвітньої школи» [6, с. 23]. Схожої думки з цього приводу дотримується М.Доннік: «...діти, позбавлені батьківського піклування, що виховуються в закладах інтернатного типу, характеризуються досить невисоким рівнем розумового, психічного, фізичного розвитку; бажають кращого показники розвитку особистості, спостерігаються порушення статевої ідентифікації, з'являється схильність до вживання наркотиків, алкоголю й куріння» [3, с. 66].

З раннього віку на долю дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, випадає велика кількість негараздів, ситуацій, що травмують дитину, спричиняють наростання емоційної вразливості, озлобленості та породжують проблеми майбутнього дорослого життя. Одночасна дія двох факторів розвитку дитини поза родиною і процесу соціалізації вихованців школи-інтернату в умовах «закритої» освітньо-виховної системи інтернатного закладу призводить до виникнення екзистенційної депривації, під якою ми розуміємо наявність у вихованців інтернатних закладів глибинного почуття втрати сенсу життя, поєданого з відчуттям порожнечі.

Основним чинником, який впливає на розвиток дитини, позбавленої батьківського піклування, виступає сімейна депривація, що спричиняє появу особистісних розладів у процесі її подальшого розвитку, зумовлює порушення фізичного та психічного здоров'я.

Під депривацією психологи розуміють особливий психологічний вакуумний стан людини, який виник як результат певних життєвих обставин, за яких індивід позбавлений можливості протягом тривалого часу задовольняти життєво необхідні потреби в достатній кількості [7].

Діти, що залишилися без піклування батьків, з самого початку позбавлені важливого етапу формування первинного соціального досвіду в родині, внаслідок чого процес подальшої соціалізації дитини-сироти має деструктивний характер. Вони позбавлені можливості одержувати в достатній кількості соціальну інформацію; вони не володіють знаннями про зв'язки між певними речами, між людьми; у них бракує досвіду повноцінного різнобічного спілкування з дорослими й однолітками. Тому у таких дітей спостерігається низький рівень духовного розвитку. Усе це може створити складний комплекс духовних, моральних, правових порушень особистості.

Дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців свідчать про несприятливий психічний та особистісний розвиток дітей у навчально-виховних закладах інтернатного типу, що,

в першу чергу, пов'язано із специфікою умов утримання і проживання дітей у «закритому» навчально-виховному закладі [7].

Соціальне сирітство порушує емоційні зв'язки особистості з довкіллям, зі світом дорослих, однолітків, які розвиваються в сприятливіших умовах, викликає вторинні порушення фізичного, психічного й соціального розвитку, здійснює страшний руйнівний вплив на здоров'я молодшої людини [4]. Крім того, чим довше дитина була соціально ізольована (перебувала в інтернатних закладах), особливо в ранньому віці, тим більш негативні психологічні риси її характеризують [9]. Пов'язують такі зміни з постійним відокремленням від зовнішнього світу, внаслідок чого в дітей спостерігаємо сенсорний голод, який, у свою чергу, призводить до появи симптомів госпіталізму (відкритих Р.Спитцем) та депривації (досліджуваної вперше Й.Ленгмейер та І.Матейчек).

В.Яковенко, розглядаючи особливості формування особистості дитини-сироти, наголошує на таких негативних якостях, що притаманні означеній категорії осіб: агресивність, заздрість, надзвичайна підозрілість до інших, брехливість, злодійкуватість, лінощі, погане навчання, недовіра, відлюдкуватість, заляканість, жорстокість до слабших за себе, грубість, відсутність жалості один до одного, жвавість, спритність, хитрість, неохайність, упертість, постійні наклепи, дратівливість, заздрість, егоїзм, безвідповідальність, неуважність, особиста неохайність, байдужість, імпульсивність, несамостійність поведінки [9].

У свою чергу, соціальна депривація виявлена в міжособистісних стосунках з однолітками, дорослими, особами протилежної статі. У майбутньому для дітей-сиріт та молоді, позбавленої батьківського піклування, стають властивими очікування рентних відносин, недовіра до людей, світу загалом, невдячність, заздрість, очікування неприємностей з боку оточення.

Тож аналіз досліджень та психолого-педагогічної літератури щодо сформованих соціально-психологічних особливостей вихованців інтернатної системи дозволяє виокремити типові негативні аспекти соціалізації дітей у закладах інтернатного типу: деформація родинних зв'язків через важке минуле; вузьке коло спілкування через закритий колектив; регламентація часу; несформований образ «Я»; відсутність соціальних навичок особистого життя; обмежені можливості у виборі професії; відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами; соціальна незахищеність після виходу із закладів інтернатного типу; низькі адаптивні можливості до розумових та емоційних навантажень (більшість вихованців зорієнтовані на те, що «мені винні»); відсутність потреби здорового способу життя; конформність, легка керованість, готовність бездумно

виконувати чиїсь указівки; нечітка орієнтованість на майбутнє, емоційна бідність, спрощене саморозуміння, імпульсивність [5]; недостатність мотиваційної сфери, підвищена психічна тривожність, нерозвиненість емоційно-вольових характеристик; обмежена можливість для адекватної статевої ідентифікації, у деяких випадках схильність ідеалізувати взаємини в сім'ї [1].

Отже, можна виділити основні групи психологічних проблем дітей-сиріт, які виступають об'єктом діагностичної і корекційно-розвиваючої діяльності соціального працівника в інтернатних закладах:

- 1) порушення і розвиток пізнавальної сфери (розвиток пізнавальних процесів, мислення, інтелектуальних і творчих здібностей);
- 2) порушення і розвиток емоційно-вольової сфери (акцентуації характеру, низький рівень саморегуляції діяльності, емоційні розлади);
- 3) проблеми в потребово-мотиваційній сфері особистості (низька соціальна активність);
- 4) неадекватність і несформованість «Я-концепції»;
- 5) прояви дезадаптивної поведінки (порушення психологічної і соціальної адаптації, девіантна, делінквентна, суїцидальна і адекватна поведінка);
- 6) порушення в сфері міжособистісного спілкування;
- 7) низький рівень сформованості системи життєвих компетенцій особистості (соціальний інтелект);
- 8) несформованість готовності до шлюбно-сімейних стосунків, невизначеність життєвої позиції і життєвих планів на майбутнє.

Виходячи з аналізу основних соціально-психологічних проблем вихованців інтернатних закладів, було розроблено загальну програму діагностико-корекційної роботи соціального працівника (див. рис. 1).

I. Діагностичний етап.

Корекційно-розвиваюча робота починається із звертання вихователя до соціального працівника. Саме цей момент виступає важливою ланкою щодо розробки подальших корекційних дій. На цьому етапі соціальний працівник повинен прояснити сутність запиту в формі консультації. Це момент встановлення контакту і збір інформації про проблему дитини з погляду вихователя.

Як відомо, за зовнішньою трансляцією запиту можуть міститися більш глибокі причини звертання до консультанта. Важливо ідентифікувати емоційний стан вихователів, які звернулися за допомогою, що дасть можливість виявити гіпотетичну причину звертання. Саме на першій консультативній сесії проводиться збір інформації про соціальну ситуацію дитини, історію розвитку дитини, зміст і форму стосунків дитини з дорослими і однолітками, успішність у навчальній діяльності.

I. Діагностичний етап: 1. Запит і наповнення його конкретним змістом 2. Виявлення особливостей розвитку дитини, ситуації 3. Обстеження інтелектуально-пізнавальної сфери дитини 4. Діагностика емоційно-вольової сфери дитини 5. Виявлення особливостей між-особистісних стосунків дитини			Консультаційна робота з вихователями щодо виявлення причин проблем дитини
II. Корекційно-розвивальний етап			Консультаційна робота з вихователями щодо вибраних методів і методик корекції Рекомендації вихователям щодо можливих проявів у поведінці дитини
1. Підготовчий етап: - виділення основних проблемних зон; - розробка системи дій і заходів; - підбір методик і методів взаємодії; - виділення критеріїв оцінки змін			
2.1. Корекція розумового, інтелектуального розвитку	2.2. Корекція емоційно-вольової сфери дитини	2.3. Корекція міжособистісних стосунків дитини	
3. Відстеження змін			
III. Супроводжувальний етап: - реадптація дитини в групі (класі); - включення її в сумісну діяльність з однолітками.			Зворотний зв'язок вихователів на поведінку дитини

Рис. 1. Загальна програма діагностико-корекційної роботи соціального працівника з вихованцями інтернатних закладів.

Інформацію про симптоми соціальний працівник (консультант) отримує від учителів, соціальних педагогів і вихователів, тобто всіх тих, хто занепокоєний поведінкою дитини, тому що симптоми проявляються у формі порушень її поведінки і які представляють дискомфорт для оточення. Саме тому мета діагностики на першому етапі полягає в тому, щоб виявити сутність проблеми і історію її виникнення. Тому, зокрема, серед особливостей соціальної ситуації дитини треба враховувати роль генетичних факторів, особливостей раннього розвитку і порушень стилю виховання в родині (якщо дитина потрапила в інтернатний заклад саме перед початком навчання) у виникненні і розвитку психологічних проблем дитини.

Таким чином, перша консультація з вихователями включає отримання інформації про історію розвитку дитини, особливості її між-особистісних стосунків і характер навчальної діяльності. Окрім бесіди, даний етап повинен містити психодіагностичне дослідження особистості дитини.

Етап психодіагностичного обстеження дитини має важливе значення для корекційної ро-

боти у зв'язку, по-перше, з вибором адекватних методів і методик, які б відповідали виявленим проблемним зонам у процесі бесіди з вихователями і педагогами, і, по-друге, з диференціацією причин і проявів дезадаптації дитини за результатами діагностичних методик. Результатом обстеження є психологічний висновок, який визначає психологічну проблему дитини і спрямованість психокорекційної роботи.

II. Корекційно-розвиваючий етап.

Даний етап можна представити у вигляді трьох основних підетапів.

1. Підготовчий. За результатами діагностики, яка включає в себе консультації з вихователями та вчителями і комплексної психодіагностики особистості дитини, виділяються основні проблемні сфери і розробляється система дій і комплекс заходів щодо корекційної роботи з дитиною. Підбираються відповідні методики, методи взаємодії з дитиною і вихователями та критерії оцінки змін у поведінці або стані дитини.

2. Консультаційно-корекційний. Корекційна робота потребує системного і комплексного впровадження на всіх рівнях: інтелектуальному, емоційному, соціальному, тому робота з дитиною проводиться в трьох основних напрямках:

1) корекція розумового, інтелектуального розвитку;

2) корекція емоційно-вольової сфери;

3) корекція стосунків дитини із дорослими (вихователями) і однолітками.

Формами корекційної роботи можуть виступати як індивідуальні консультації, так і групові заняття (якщо це клас корекції). Одночасно відбувається консультування вихователів дитини і надання рекомендаційних консультацій соціального працівника. Вибір методів залежить від основної психологічної проблематики дитини і від напрямку психологічної чи психотерапевтичної школи, в напрямку якої працює консультант. Психологічна корекція поведінки дітей-вихованців інтернатних закладів повинна

відповідати двом основним критеріям: системно-комплексна робота на рівні когнітивних (інтелектуально-розумових), афективних (емоційно-вольових) та поведінкових проявів дитини і реалізація психокорекційних заходів разом з вихователями, соціальним педагогом).

3. Відстеження змін у поведінці і проявах дитини. Цей підетап передбачає систематичне відстеження змін у проявах дитини за допомогою зворотної інформації від вихователів і соціального педагога, і можливу діагностичну процедуру під час суто корекційної роботи. Ці зміни повинні відповідати критеріям оцінки або норм.

III. Супроводжувальний етап.

Даний етап пов'язаний з двома аспектами. По-перше, він стосується корекції стосунків дитини з однолітками, і по-друге, пов'язаний з реадаптацією дитини в групі (класі), включення її в сумісну діяльність з однолітками. Основними методами на цьому етапі виступають групові тренінгові методи, імітаційні, ситуативно-рольові, ділові ігри. На цьому етапі соціальний працівник періодично отримує зворотний зв'язок про дитину від вихователів.

Висновки. Отже, напрями роботи соціально-психологічної служби в інтернатних закладах мають ті ж особливості як і в шкільній соціально-психологічній службі, але їх специфіка пов'язана із контингентом – вихованцями інтернатних закладів.

Відрив або втрата сім'ї, закритість навчального закладу, чітка регламентація часу, обмежене коло спілкування впливають на виникнення особливих потреб і психологічних проблем вихованців інтернатних закладів, а тому діяльність соціального працівника набуває особливої значимості в силу того, що ця категорія дітей більш за все потребує допомоги у вигляді корекційних, розвиваючих і профілактичних заходів. Виходячи з цього діяльність соціального працівника носить переважно діагностико-корекційний і діагностико-розвиваючий характер.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Балакірева О.М. Вихованці інтернатів про себе і своє життя / Балакірева О.М., Яременко О.О., Дудар Н.П. – К.: Укр. ін-т соц. дослідж., 2000. – 134 с.
2. Доля І. Розвиток альтернативних форм соціалізації дітей-сиріт у контексті реформування державної системи опіки [Електронний ресурс] / І. Доля / Регіональний філіал НІСД у м. Донецьку – Режим доступу до журн. (або сайту): <http://www.niss.gov.ua/Monitor/august08/12.htm>.
3. Доннік М.С. Соціально-психологічні проблеми вихованців соціальних гуртожитків / М.С. Доннік // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. – № 3. – С. 65–70.
4. Курінна С.М. Особливості соціалізації дітей шести-семи років у різних умовах життєдіяльності: дис. кандидата пед. наук: 13.00.05 / Курінна Світлана Миколаївна. – Слов'янськ, 2004. – 246 с.
5. Наточій А.М. До проблеми формування відповідальності у вихованців загальноосвітньої школи-інтернату / А.М. Наточій // Зб. наук. пр. Полтав. держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2005. – Вип. 6 (45). – С. 58–65.
6. Поляновська О.Р. Позакласна виховна робота як один із шляхів профілактики правопорушень дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Поляновська О.Р. – Хмельницький: АРТО, 2008. – 123 с.

7. Психологическое развитие воспитанников детского дома / [под ред. И.В.Дубровиной, А.Г.Рузской]. – М.: Педагогика, 1990. – 264 с.
8. Шипицына Л.М. Комплексное сопровождение и коррекция развития детей-сирот: социально-эмоциональные проблемы / Л.М. Шипицына, Е.И. Казакова. – СПб.: Питер, 2000. – 234 с.
9. Яковенко В.С. Виховання та усиновлення дітей-сиріт: монографія / Яковенко В.С. – Кіровоград: Воля, 1998. – 333 с.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2013

REFERENCES:

1. *Balakireva, O.M.* Vukhovantsi internativ pro sebe I svoje zhyttia (Foster children about themselves and their lives). Kyiv, 2000, 134 p.
2. *Dolia, I.* Rozvytok alternatyvnykh form sotsializatsiji ditej-syrit u konteksti reformuvannia derzhavnoji systemy opiky (Development of alternative forms of orphans' socialization in the context of the state system of care reforming). Mode of access: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/august08/12.htm>.
3. *Donnik, M.S.* Sotsial'no-psykhologichni problemy vykhovantsiv sotsial'nykh gurtozhytkiv (Social and psychological problems of social hostels students). *Sotsial'na pedagogika: teoriya ta praktyka*. 2010, no 3, pp. 65-70.
4. *Kurinna, S.M.* Osoblyvosti sotsializatsiji ditej shesty-semy rokiv v riznykh umovakh zhyttedijal'nosti (Features of six to seven years children socialization in different conditions of life). Slovyansk, 2004. 246 p.
5. *Natochiy, A.M.* Do problemy formuvannia vidpovidal'nosti u vykhovantsiv zagal'noosvitnoi shkoly-internatu (The problem of responsibility formation of secondary school pupils of the boarding). *Zbirnyk naukovykh prats' Poltav's'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni V.H. Korolenka*. Poltava, 2005. No 6 (45), pp. 58-65 .
6. *Polyanovska O.R.* Pozaklasna vykhovna robota jak odyn iz shliakhiv profilaktyky pravoporushen' ditej-syrit ta ditey, pozbavlenykh bat'kivs'kogo pikluvannia (Extra-curricular educational work as a way of preventing violations of orphans and children deprived of parental care). Khmel'nytskyj, 2008, 123 p.
7. *Psyholohycheskoe razvitije vospytannykov detskogo doma* (Psychological development foster children). Moscow, 1990. 264 p.
8. *Shypitsyna, L.M.* Kompleksnoje soprovozhdenije i korrektsyja razvitija ditej-syrit: sotsyalno-emotsyonalnye problemy (Integrated following and correction of orphans' development: social and emotional problems). - St. Petersburg, 2000. 234 p.
9. *Yakovenko, V.S.* Vykhovannia ta usynovlennia ditej-syrit (Parenting and adoption of orphans). Kirovograd, 1998. 333 p.

Агарков Олег Анатолійович – кандидат соціологічних наук, доцент, доктор політичних наук
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69000, м.Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: air775@list.ru

Aharkov Oleh Anatoliiovych – PhD in sociology, associate professor, doctor of political sciences
Zaporizhzhya national technical university
Address: 64, Zhukovskogo Str., Zaporizhzhya, 69000
E-mail: air775@list.ru

УДК 364.07

Соціальна робота в пенітенціарній системі: сучасний стан і перспективи розвитку

О.А. ВАСИЛЬЧЕНКО
Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна,
E-mail: kafedra_sr@ZNTU.zp

Авторське резюме

У статті наведено аналіз особливостей соціальної роботи із засудженими. Визначено специфіку діяльності і функції соціального працівника в пенітенціарній системі. Надано визначення ресоціалізації засуджених як технології соціальної роботи з особами, які перебувають у місцях позбавлення волі. Накреслені напрямки розвитку соціальної роботи в пенітенціарній системі.

Реалізація пенітенціарної функції передбачає наявність дієвих механізмів, націлених на максимальну нейтралізацію наслідків перебування людини у виправних установах і створення умов для її ресоціалізації. Досягнення такої мети обумовлює включення зусиль інших органів держави і суспільних інституцій.

Перспективи розвитку соціальної роботи в пенітенціарній сфері в нашій країні дуже великі, оскільки пенітенціарна соціальна робота сполучає в собі знання з різних галузей наук про суспільство і людину, адже, як відомо, соціальна робота носить міждисциплінарний характер, що дозволяє використовувати в

© О.А. Васильченко, 2013

своїй діяльності методики різних наук. У пенітенціарній соціальній роботі особливо важливо те, що вона носить універсальний характер, що дозволяє максимально точно і правильно розглянути проблему кожного клієнта і побудувати оптимальний саме для нього вихід з даної проблеми, чого не можуть зробити ні психологія, яка розглядає тільки психологічні аспекти, ні право, яке розглядає тільки правову сторону проблеми. Соціальна робота дозволяє побачити весь спектр умов необхідних для допомоги клієнту.

Ключові слова: соціальна робота, соціальні технології, пенітенціарна система, особистість засудженого, ресоціалізація засуджених.

Social work in the penal system: current state and future development

O.A. VASYLCHENKO

Zaporozhya national technical university, Zaporozhye, Ukraine, E-mail: kafedra_sr@ZNTU.zp

Abstract

The article deals with analysing data on the characteristics of social work with criminals in jail. The specificity of functioning of a social worker in the penal system is defined. The article explains the concept of resocialization of the convicts as a technology of social work with people who are in jail. Areas of social work in the penal system are outlined.

Implementation of the penal function implies effective mechanisms aimed at counteracting the maximum impact of human presence in correctional institutions and create conditions for their social rehabilitation. Achieving this goal causes include efforts by other state bodies and public institutions.

Prospects for social work in the prison sector in our country is very large, because prison social work combines knowledge from different fields of social sciences and the man, because, as you know social work is interdisciplinary in nature, allowing the use of the technique in its various sciences. In prison social work is particularly important that it is universal that allows to accurately and properly address the problem of each client and build the best for him a way out of this problem, which can do no psychology, which considers only the psychological aspects or right which considers only the legal side of the problem. Social work allows us to see the full range of conditions needed to support the client.

Keywords: social work, social technologies, the penal system, convicts, resocialization.

Постановка проблеми. Зрілість кожного суспільства визначається ставленням до соціально вразливих категорій населення, до яких можна віднести і людей, які знаходяться в місцях позбавлення волі. Якщо говорити про пострадянський простір, багатьом країнам СНД в цій сфері властива ситуація, яка характеризується соціальною занедбаністю такої категорії населення. Розглядаючи питання про місце Державної кримінально-виконавчої служби України в системі влади сучасної України, необхідно відзначити, що органи виконання покарань у колишньому Радянському Союзі завжди були неприродно відокремлені від інших органів держави і суспільства в цілому, вони за своєю суттю завжди були закритою системою. Як наслідок, пенітенціарна (від лат. *roenitentia* – покаяння) функція держави була спрощена і зведена до звичайного виконання покарань під гаслами «перековування» та «перевиховання». Прикладом такого підходу є ГУЛАГ з його жахливими наслідками. Тому не випадково у суспільства давно сформувалася думка про пенітенціарну систему, як про щось закрите, темне і негативне. Практично ніхто не усвідомлює того, що пенітенціарна функція – функція держави, і реалізація такої функції – це діяльність саме управлінська, яка повинна носити соціально спрямований характер.

Втрата пенітенціарної функції системою виконання покарань веде до заміни механізмів ресоціалізації на механізми ізоляції. Реалізація пенітенціарної функції передбачає наяв-

ність дієвих механізмів, націлених на максимальну нейтралізацію наслідків перебування людини у виправних установах і створення умов для її ресоціалізації. Досягнення такої мети обумовлює включення зусиль інших органів держави і суспільних інституцій. У сучасних умовах стрижнем реформування пенітенціарної системи повинна стати виключно ідея ресоціалізації засуджених, що є основою пенітенціарної філософії, де науково-теоретичною основою повинна стати сучасна методологічна база соціальної роботи. Саме тому проблема впровадження методології і методів соціальної роботи в пенітенціарну систему є досить актуальною і значимою.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема соціальної роботи в пенітенціарній сфері у вітчизняній літературі розроблена в недостатній мірі. Меншою мірою питання по даній темі розроблені лише в літературі з суміжних дисциплін. Літературу, що має відношення до проблеми соціальної роботи в пенітенціарній сфері, умовно можна розділити на сім груп.

Автори першої досліджують теоретичні аспекти кримінології. Це дослідження А.Алексєєва, Г.Аванесова, В.Дуюнова, В.Кудрявцева, Г.Кудрявцева, І.Кузнецової, В.Лунева, Г.Шнайдера, Г.Хохрякова та інших. Другу групу складають роботи, що присвячені дослідженням злочинності як однієї з форм девіантної поведінки. Це дослідження А.Борбай, Б.Голубцова, О.Ковальнової, Я.Гилінського, І.Михайловського, В.Панкратова, Г.Антонова

[2; 4]. До третьої групи входять роботи про структуру і діяльність пенітенціарних систем. До даної групи відносяться роботи А.Зубкова, В.Філіпова, Л.Беляевой. У четвертій групі розглядаються питання, що стосуються проблем пенітенціарної соціології. До їх числа належать роботи в основному Ю.Алферова [1]. П'ята група складається з робіт присвячених пенітенціарній психології. Це роботи Г.Амінева, А.Піщелко, В.Белослудцева [3; 6]. Шосту групу утворюють роботи, в яких розкриваються проблеми пенітенціарного права. Дане коло проблем представлене в роботах Ф.Бражника, С.Дементьева, П.Міщенко, О.Ігнатєва, В.Уткина, В.Фефелова і ін. У сьомій групі автори розглядають питання, що стосуються методів поведінки із засудженими. Це дослідження А.Пастушенної, В.Стуканова, Г.Шнайдера [6].

Але, незважаючи на розбіжності як у теоретико-методологічних підходах, так і в експериментальних розробках, більшість авторів зазначають, що діяльність соціального працівника в пенітенціарній установі спрямована на вирішення проблем різного генезу і характеру, які виникають у засудженого під час перебування у місцях позбавлення волі. Так, серед основних соціально-психологічних проблем виділяють: переживання складних адаптаційних ситуацій; міжособистісні конфлікти під час перебування в місцях позбавлення волі; збереження соціально-корисних зв'язків із зовнішнім світом. Саме на ці проблемні зони і спрямована діяльність соціального працівника в місцях позбавлення волі, що і визначає об'єкт даного дослідження.

Мета дослідження – визначити особливості і технології соціальної роботи в пенітенціарній системі і накреслити перспективи розвитку цієї галузі соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Найбільш інтенсивний розвиток соціальної роботи в Україні почався в 90 роки ХХ ст. На сучасному етапі розвитку соціальної роботи в Україні велике значення має розробка її теоретичних основ. Існує декілька моделей теоретичного обґрунтування практики соціальної роботи в суспільстві. Всі ці моделі можна звести до трьох основних: 1) психолого-орієнтована модель соціальної роботи; 2) соціолого-орієнтована модель соціальної роботи; 3) комплексно-орієнтована модель соціальної роботи.

Теоретичне обґрунтування різних напрямів соціальної роботи в суспільстві розроблено більшою чи меншою мірою. Так, наприклад, вивчення джерел з теорії соціальної роботи показало, що, якщо соціальна робота з інвалідами, дітьми, похилими людьми, жінками, безробітними та іншими категоріями населення має досить розроблене теоретичне обґрунтування, то теорія соціальної роботи в пенітен-

ціарній сфері у вітчизняній науці фактично не розглядається. Можливо тому, що довгий час вважалося, що засуджені не можуть бути клієнтами соціальної роботи, оскільки вони не є повноправними членами суспільства і відбувають заслужене покарання, не маючи права на допомогу соціальних працівників, тобто по суті феномен злочинності розглядався з позицій моралі і емоцій.

Суспільство розглядає злочинців як групи чужих, таких, що стоять поза суспільством елементів. Так, Ю.Алфьоров зазначає: «У злочинцях бачать тільки монстрів. Цим суспільство вчиняє з кримінальними злочинцями так само, як вони вчиняють зі своїми жертвами» [1, с. 32] Проте на основі аналізу даних про злочинність, про злочинних осіб можна стверджувати, що злочинність – це різновид людської поведінки, а злочинці – це девіанти. Правопорушення – одна з форм антисоціальної поведінки, поведінки нестандартної, такої, що відрізняється від норм, встановлених у суспільстві як законодавчо, так і в морально-етичній сфері [4]. Існує так звана девіантна субкультура, яка має таку систему цінностей, норм і форм поведінки, яку визнає певна група антигромадських елементів і будує на ній свої відносини один з одним. Ця субкультура поводить себе всередині суспільства порівняно відчужено, що породжує існування конфлікту з суспільством [1]. Діяльність соціального працівника повинна бути спрямована саме на подолання і запобігання такому конфлікту і максимально можливе усунення такої девіантної субкультури.

Деякі аспекти теорії пенітенціарної соціальної роботи обговорюються в різних аспектах права, педагогіки, психології, психіатрії, соціології, проте, єдиної теорії пенітенціарної соціальної роботи не існує. На нашу думку, теоретичне обґрунтування пенітенціарної соціальної роботи також зводиться до психолого-орієнтованих, соціолого-орієнтованих і комплексних моделей. На наш погляд, найбільш ефективною моделлю пенітенціарної соціальної роботи є саме комплексна. Існує і певна особливість пенітенціарної соціальної роботи, яка полягає в тому, що вона більш ніж всі інші напрями соціальної роботи в суспільстві ізольована від цього суспільства, і регулюється юридично-правовими нормами відповідно до кримінального і кримінально-карного законодавства України, тоді як всі інші напрями соціальної роботи спираються в основному на цивільне, адміністративне і соціальне право.

Цей факт, поза сумнівом, повинен враховуватися при підготовці фахівця з пенітенціарної соціальної роботи, причому як професійної, так і етично-етичної. Необхідно розробити спеціальні програми навчання для підготовки саме соціальних працівників у пенітенціарній сфері, в яких основний натиск повинен бути зробле-

ний на правову освіту майбутніх соціальних працівників Також у рамках загальної теорії соціальної роботи необхідно розробити єдине теоретичне обґрунтування пенітенціарної соціальної роботи, цього вимагає практична діяльність пенітенціарної системи, перетворення якої і перебудова самих принципів пенітенціарної політики з репресивних на гуманістично-орієнтованих, зусиллями одного МВС України неможливо. Необхідні суспільні інститути, які могли б ефективно регулювати пенітенціарну систему. Одним з таких інститутів і є соціальна робота.

Для розробки теоретичних підстав української пенітенціарної соціальної роботи можливо звернення до міжнародного досвіду. В країнах Західної Європи і США інститут соціальної роботи в пенітенціарній сфері досить розвинений і добре теоретично обґрунтований. Проте при цьому слід зважати на специфіку ситуації сучасної України, що склалася в пенітенціарній системі. Це, звичайно ж, і стереотипи відносно засуджених, що склалися в нашому суспільстві, і економічна ситуація.

Перспективи розвитку соціальної роботи в пенітенціарній сфері в нашій країні дуже великі, оскільки пенітенціарна соціальна робота сполучає в собі знання з різних галузей наук про суспільство і людину, адже, як відомо, соціальна робота носить міждисциплінарний характер, що дозволяє використовувати в своїй діяльності методики різних наук. В пенітенціарній соціальній роботі особливо важливо те, що вона носить універсальний характер, що дозволяє максимально точно і правильно розглянути проблему кожного клієнта і побудувати оптимальний саме для нього вихід з даної проблеми, чого не може зробити ні психологія, яка розглядає тільки психологічні аспекти, ні право, яке розглядає тільки правову сторону проблеми. Соціальна робота дозволяє побачити весь спектр умов необхідних для допомоги клієнту. Інститут пенітенціарної соціальної роботи важливий ще й тому, що людина, яка знаходиться на волі, може вирішити свою проблему шляхом обговорення її з різними фахівцями, до яких вона може звернутися у будь-який момент, як тільки цього побажає, засуджений, через істотне обмеження своїх прав і свобод, просто не має можливості звернутися до кого-небудь по допомогу. Таким чином, можна стверджувати, що соціальна робота в пенітенціарній системі грає дуже важливу роль у забезпеченні необхідними умовами тих людей, хто знаходиться в місцях позбавлення волі, тобто в пенітенціарній системі України.

Специфіка соціальної роботи в установах виправної системи полягає в наступному [2]: вона ведеться усередині соціальних організацій з високим ступенем закритості і ізольованості; її об'єктом є особи з високим індексом соціаль-

ного неблагополуччя і підвищеною стресогенністю; соціальна робота нерозривно пов'язана з виконанням кримінального покарання; соціальна робота в умовах пенітенціарної системи не повинна припинятися із закінченням виконання покарання, оскільки колишній ув'язнений потребує ресоціалізації і адаптації до зовнішнього світу, його правил і норм.

Таким чином, соціальну роботу в пенітенціарних установах слід розглядати не як частину якої-небудь іншої роботи, а як самостійний вид діяльності, що передбачає захист інтересів і прав засудженого всіма дозволеними законом способами. Проте при проведенні соціальної роботи необхідно враховувати інтереси інших видів діяльності і співвідносити її з певним режимним, виховним, освітнім або іншим навантаженням.

Основними завданнями соціальної роботи в установах виправної системи України можна визначити:

- розвиток і зміцнення соціально-корисних зв'язків між ув'язненими і зовнішнім світом;
- підвищення і розвиток соціального статусу ув'язненого, допомога у встановленні соціально-позитивних горизонтальних зв'язків з іншими особами, допомога в зміні соціального статусу;
- допомога в побудові такого типу горизонтальних і вертикальних відносин, які, з одного боку, відповідали б цілям виконання кримінального покарання, а з іншого – спричиняли б найменші фізіологічні, психологічні, етичні і соціальні витрати для засудженого;
- сприяння в забезпеченні прийнятних соціально-побутових умов для відбування покарання;
- допомога в соціальному розвитку ув'язненого, включаючи підвищення його соціальної культури, розвиток соціальних потреб, зміну нормативно-ціннісної орієнтації, підвищення рівня соціального самоконтролю;
- сприяння ув'язненим в отриманні допомоги фахівців, зокрема в сфері психології, психіатрії і т.д.;
- організація і забезпечення соціального захисту тих категорій ув'язнених, які потребують її (пенсіонери, інваліди);
- допомога ув'язненим у пошуках соціально прийнятної для них середовища, точки соціального інтересу (робота, сім'я, релігія, мистецтво і т.д.);
- допомога у вирішенні конфліктних ситуацій;
- сприяння соціально-правової захищеності персоналу [6; 7].

Цей перелік свідчить про те, що деякі завдання властиві тільки соціальній роботі, інші є суміжними між соціальною роботою і оперативною діяльністю, виховною і освітньою роботою, психологією і психіатрією.

Отже, соціальний працівник у пенітенціарних установах може виконувати наступні функції:

1) складання спільно із засудженими і адміністрацією виправної установи план навчання і роботи в період позбавлення волі;

2) допомога засудженим у подоланні психологічної кризи у зв'язку із знаходженням їх під арештом;

3) сприяння в адаптації їх до середовища виправного закладу;

4) організація вільного часу і культурного дозвілля засуджених;

5) захист і спостереження за дотриманням прав і свобод засуджених;

6) правова і психологічна допомога родичам ув'язненого в рішенні проблем пов'язаних з позбавленням його волі;

7) регулювання питань оплати праці;

8) підготовка ув'язненого до виходу на свободу, сприяння в пошуку йому житла і роботи;

9) регулювання відносин засуджених і персоналу для уникнення владного свавілля;

10) допомога найбільш вразливим групам і категоріям засуджених: неповнолітні, молодь, жінки, безробітні, пенсіонери, інваліди і т.д.

В рамках сучасної пенітенціарної системи існує певна специфіка в діяльності соціальних працівників: соціальний працівник повинен часто брати на себе суміжні функції працівників по виховній, культурно-масовій, правовій і спортивно-оздоровчій роботі, скасованих через фінансові труднощі, психологічного консультування засуджених і персоналу виправної установи.

Тобто можна зробити висновок про те, що функції пенітенціарного соціального працівника вельми різноманітні, починаючи від допомоги в поліпшенні побуту і житлових умов до психологічного консультування засуджених і персоналу. Проте основоположними на наш погляд є наступні:

1) правова допомога і підтримка засуджених;

2) психолого-педагогічна діагностика особистості засудженого;

3) розробка спільно з адміністрацією програм соціально психологічної і професійної реабілітації засуджених;

4) адаптація засуджених до середовища виправного закладу.

Соціальний працівник у роботі з особами, які перебувають у місцях позбавлення волі, використовує комплекс методів і технологій, які співвідносяться з іншими галузі науки і практики (право, соціологія, психологія, педагогіка), але загальною технологією соціальної роботи з засудженими є їхня ресоціалізація, під якою слід розуміти тривалий процес, що має в своїй основі складний комплекс психолого-педагогічних, економічних, медичних, юридич-

них і організаційних заходів, спрямованих на формування у кожного засудженого здатності та готовності до включення після закінчення терміну покарання в звичайні умови життя суспільства [8].

На рис. 1 представлено загальну схему діяльності соціального працівника в пенітенціарній установі.

Робота соціального працівника з особами, які перебувають у місцях позбавлення волі		
Правові проблеми засуджених	Матеріально-побутові проблеми засуджених	Соціально-психологічні проблеми засуджених
<ul style="list-style-type: none"> захист і спостереження за дотриманням прав і свобод засуджених; правова допомога родичам ув'язненого в рішенні проблем пов'язаних з позбавленням його волі 	<ul style="list-style-type: none"> сприяння в забезпеченні прийнятних соціально-побутових умов відбування покарання; організація і забезпечення соціального захисту тих категорій ув'язнених, які потребують її (пенсіонери, інваліди); організація вільного часу і культурного дозвілля засуджених; контроль за медичним забезпеченням засуджених 	<ul style="list-style-type: none"> розвиток і зміцнення соціально-корисних зв'язків між ув'язненими і зовнішнім світом; допомога в соціальному розвитку ув'язненого; адаптація засуджених до середовища виправного закладу; вивчення особистості засудженого і становлення його «злочинної кар'єри»; вирішення конфліктних ситуацій; соціально-психологічна допомога в підготовці виходу з місць позбавлення волі
Ресоціалізація осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі		

Рис. 1. Особливості діяльності соціального працівника в пенітенціарних установах.

Для об'єктивного наукового освітлення характеру процесу ресоціалізації слід визначити його завдання. До них можуть бути віднесені:

1) підвищення загальноосвітнього рівня засуджених;

2) професійне навчання або підвищення виробничої кваліфікації;

3) охорона здоров'я, привчання до порядку і умов, встановлених в установах;

4) нейтралізація негативних соціально-психологічних явищ, властивих концентровано-му середовищу правопорушників, надмірно-

го звикання до умов ізоляції від суспільства;

5) забезпечення можливості і надання допомоги у встановленні і підтримці соціально корисних зв'язків, підготовка до звільнення.

Це лише приблизний перелік завдань, об'єм якого насправді більш значний. Він включає також завдання формування у засуджених знання вимог, що пред'являються до членів суспільства, усвідомлення зміни соціальної установки, тренування правослухняної поведінки в умовах звичайного гуртожитку, виявлення несформованих (нерозвинених) здібностей і т.д. До завдань процесу ресоціалізації слід віднести і здійснення лікувальної діяльності, надання психологічної і соціальної допомоги засудженим у період їх перебування в установах, виконуючих покарання.

В даний час ідея ресоціалізації засуджених стає провідною в корінній перебудові діяльності пенітенціарних установ. У цьому напрямі вже зроблено певні організаційні і законодавчі ініціативи. Так, скасовано заборони, що розривають соціальні зв'язки, зняті обмеження в листуванні, скасовані такі стягнення, як позбавлення засуджених побачень з близькими родичами [9].

Висновки. Таким чином, соціальна робота в українських пенітенціарних установах зна-

ходиться на початковому етапі свого розвитку і потребує подальшого теоретико-методологічного обґрунтування. Діяльність соціального працівника в пенітенціарних закладах ґрунтується на загальних засадах соціальної роботи, але має специфічні особливості. Можна визначити наступні напрямки і перспективи розвитку пенітенціарної соціальної роботи в Україні:

1) комплексний і ґрунтовний аналіз західного досвіду соціальної роботи в пенітенціарній системі;

2) теоретико-методологічне обґрунтування спеціальної теорії соціальної роботи в пенітенціарній системі;

3) професіоналізація кадрів з соціальної роботи з ув'язненими (перепідготовка соціальних працівників, запровадження спеціалізації в даній галузі, підвищення правової освіти соціальних працівників тощо);

4) оптимізація співпраці і соціальне партнерство між Державною кримінально-виконавчою службою України, МВС України і соціальними службами;

5) розвиток розгалуженої системи державних і недержавних закладів (центрів, підтримуючих мереж, волонтерських груп) з соціально-психологічної реабілітації та ресоціалізації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алферов Ю.А. Пенитенциарная социология [Текст] / Алферов Ю.А. – Домодедово: РИПК МВД РФ, 1995. – 177 с.
2. Бабушкин А.В. Основы социальной работы в пенитенциарных учреждениях [Текст] / Бабушкин А.В. – М.: АКИ, 1996. – 324 с.
3. Білецький В.В. Дослідження пенітенціарного психолога [Текст] / Білецький В.В. – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2005. – 40 с.
4. Змановская Е.В. Девиантология: Психология отклоняющегося поведения [Текст] / Змановская Е.В. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 288 с.
5. Лукашевич М.П. Теория і методи соціальної роботи [Текст] / М.П. Лукашевич, І.І. Мигович. – К.: МАУП, 2003. – 168 с.
6. Основы пенитенциарной психологии [Текст] / [Крейдун Н.П., Лактионов О.М., Сорока А.В., Скоков С.І.]. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 140 с.
7. Фирсов М.В. Социальная работа в пенитенциарной системе [Текст] // Теория социальной работы / М.В. Фирсов, Е.Г. Студенова. – М.: ВЛАДОС, 2000. – С. 201–217.
8. Ягунов Д.В. Ресоціалізація засуджених як напрямок соціальної політики держави [Текст] / Д.В. Ягунов // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. – Одеса: Юридична література, 2003. – №17. – С. 270–277.
9. Ягунов Д.В. Ресоціалізація засуджених як складова державної соціальної політики [Текст] / Д.В. Ягунов // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. – Одеса: ОРІДУ УАДУ, 2002. – №12. – С. 180–186.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2013

REFERENCES:

1. *Alfiorov Iu.A.* Penitentsiarnaia sotsiologhiia (Prison sociology). Domodedovo: *RIPK MVD RF*, 1995. 177p.
2. *Babushkin A.V.* Osnovy sotsialnoi raboty v penitentsiarnykh uchrezhdeniakh (Fundamentals of social work in prisons). M.: *AKI*, 1996. 324p.
3. *Biletskyi V.V.* Doslidzhennia penitentsiarnogo psykhologa (Study prison psychologist). Donetsk: *Shhidnyi vydavnychiy dim*. 2005. 40p.
4. *Zmanovskaia Ie.V.* Deviantologhiia: Psykhologhiia otkloniaiushehosia povedeniia (Deviantology: The Psychology of deviant behavior). M.: *Izdatelskii tsentr «Akademiiia»*, 2006. 288p.
5. *Lukashevich M.P.* Teoriia i metody sotsialnoi roboty (Theory and Methods of Social Work). K.: *MAUP*, 2003. 168p.

6. *Osnovy penitentsiarnoi psykholohii (Basics penitentiary psychology)*. Kh.: *KhNUimeni V.N. Karazina*, 2007. – 140p.
7. *Firsov M.V. Sotsialnaia rabota v penitentsiarnoi sisteme (Social work in the prison system)*. M.: *VLADOS*, 2000.p. 201-217
8. *Iagunov D.V. Resotsializatsiia zasudzhennykh iak skladova derzhavnoi sotsialnoi polityky derzhavy (Resocialization as the direction of state social policy)*. Odesa: *Iurydychna literature*, 2003. №17. p. 270–277.
9. *Iagunov D.V. Resotsializatsiia zasudzhennykh iak skladova derzhavnoi sotsialnoi polityky derzhavy (Resocialization as the direction of state social policy)*. *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia*. Odesa: *ORIDU UADU*, 2002. №12. p. 180–186.

Васильченко Олег Анатолійович – кандидат соціологічних наук, доцент
Запорізький національний технічний університет
Адреса: 69000, м.Запоріжжя, вул. Жуковського, 64
E-mail: kafedra_sr@ZNTU.zp

Vasylichenko Oleh Anatoliiovych – PhD in sociology, associate professor
Zaporizhzhya national technical university
Address: 64, Zhukovskogo Str., Zaporizhzhya, 69000
E-mail: kafedra_sr@ZNTU.zp

УДК 316:331

Основні поняття і концепції мотивації праці

Я.Я. СЛАБКО

Інститут підприємництва «Стратегія», м. Жовті Води, Україна, E-mail: slabko-yana@mail.ru

Авторське резюме

Автор у представленій статті висвітлює результати проведеного теоретико-методологічного дослідження основ мотивації праці. Визначено, що недостатня мотивація в сучасних умовах часто стає обмежуючим фактором, що не дозволяє підприємствам і об'єднанням реалізувати свої потенційні можливості, на практиці призводить до масового відчуження людей від результатів трудової діяльності, зниження суспільної активності виконавців, інертності більшості працівників.

Досліджені підходи до визначення поняття «мотивація». Обґрунтовано, що співвідношення різних мотивів утворюють його мотиваційну структуру. У кожної людини мотиваційна структура індивідуальна. Визначено, що мотиваційна структура обумовлена наступними чинниками: рівнем добробуту, соціальним статусом, кваліфікацією, посадою. Автором зазначено, що мотиваційна структура має ієрархічну будову. Обґрунтовано, що сукупність найбільш значущих мотивів трудової поведінки людини формує мотиваційне ядро, що змінюється під впливом зовнішніх чинників і стимулів.

Автором обґрунтовано, що саме поєднання особистісних і організаційно - управлінських аспектів мотивації дозволяє сформулювати глибоке розуміння суті і закономірностей формування і функціонування самої мотивації, виявити науково обґрунтовані умови і принципи протікання процесу мотивації, отримати масштабний погляд на проблематику всієї теми, на характер взаємозв'язків, що виникають у ході мотивації трудової діяльності.

Автором у статті розроблена класифікація мотивів та класифікація видів мотивації. Визначені особливості динаміки потреб працівників підприємства.

Ключові слова: мотивація, мотиви, праця, трудова поведінка, працівники, потреби, інтереси.

Basic concepts and conceptions of motivation of labour

YA.YA. SLABKO

Institute of enterprise «Strategy», Zhovti Vody, Ukraine, E-mail: slabko-yana@mail.ru

Abstract

An author in the presented article lights up the results of the conducted theoretical research of bases of motivation of labour. Certainly, that insufficient motivation in modern terms often becomes a limiting factor, that does not allow enterprises and associations to realize the potential possibilities, in practice results in mass alienation of people from the results of labour activity, decline of public activity of performers, sluggishness of most workers.

The investigational going is near determination of concept «motivation». Reasonably, that correlations of different reasons form him motivational structure. For everybody motivational structure individual. Certainly, that a motivational structure is conditioned by next factors: by the level of welfare, social status, qualification, position. It is marked an author, that a motivational structure has a hierarchical structure. Reasonably, that the aggregate of the most meaningful reasons of labour behavior of man forms a motivational kernel which changes under act of external factors and stimuli.

© Я.Я. Слабко, 2013

By an author reasonably, that self combination of personality and organizationally – administrative aspects of motivation allows to form the deep understanding of essence and conformities to law of forming and functioning of motivation, educe scientifically reasonable terms and principles of flowing of process of motivation, get a scale look to problem of all theme, on character of intercommunications which arise up during motivation of labour activity.

By an author in the article the worked out classification of reasons and classification of types of motivation. Certain features of dynamics of necessities of workers of enterprise.

Keywords: motivation, reasons, labour, labour behavior, workers, necessities, interests.

Постановка проблеми. Формування ринкових відносин в Україні потребує нових методологічних підходів до проблеми більш повного використання людського фактора шляхом активізації діяльності працівників, створення дієвих мотивів і стимулів у механізмі господарювання [4, С.68]. Недостатня мотивація в сучасних умовах часто стає обмежуючим фактором, що не дозволяє підприємствам і об'єднанням реалізувати свої потенційні можливості, на практиці призводить до масового відчуження людей від результатів трудової діяльності, зниження суспільної активності виконавців, інертності більшості працівників.

Аналіз досліджень і публікацій. Певні аспекти проблеми мотивації праці розглядаються такими науковцями, як З. Фрейд, К. Юнг, Д. Левін, Г. Олпорт, Б. Скіннер, А. Маслоу [3], Р. Мейо, М. Мескон, М. Альберт, Ж. Годфруа, Леонтьев [2], Б.А. Сміт, А. Файоль, Д. Рікардо, Е.А. Уткін, А.П. Єгоршин, Л.І. Абалкін, Г. Беккер, Л. Річард, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Н. Смелзер, О. Амоша, Л. Варава, А.К. Гастев, Ф. Тейлор, Д.М. Ядранський [5]. Особливу увагу соціологи приділяли виявленню таких складових мотивації поведінки, як потреби, інтереси, цінності, цілі, а також вивченню питань соціальної дії і соціальної поведінки. У той же час потребують подальшого доопрацювання концептуальні положення, пов'язані з мотивацією праці робітників.

Мета дослідження – аналіз основних понять і концепції мотивації праці, класифікація мотивів та видів мотивації.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до проблем мотивації і стимулювання виник ще до появи теорії управління як науки, задовго до появи самого терміну «мотивація» - з моменту виникнення організації і необхідності підпорядковувати дії зайнятих у ній людей її цілям і завданням. Науковому вивченню причин активності людини поклали початок ще великі мислителі старовини – Аристотель, Геракліт, Демокрит, Лукрецій, Платон, Сократ. Подальше наукове вивчення і обґрунтування проблеми мотивації і стимулювання здійснювалося вже в ході формування і розвитку теорій управління персоналом. Науковцями різних шкіл розроблені наступні мотиваційні концепції:

- класична мотиваційна концепція – концепція «людини економічної», згідно з якою мотивація і стимулювання зводяться, в основному, до матеріально-грошових винагород і в

управлінському відношенні вони представляють собою маніпулювання різного роду формами і системами заробітної плати (оклад, відрядна, погодинна, преміальна форми оплати праці). Таким чином, метою стимулювання «людини економічної» є формування зв'язку між кількісними і якісними показниками праці і кількісно-тимчасовими характеристиками винагороди за виконання працю;

- концепція «людини соціальної», у рамках якої метою стимулювання є винагорода за високі досягнення в роботі, ставка на групову солідарність (групові і колективні преміальні системи) і «справедливу винагороду», пов'язану з оцінкою роботи; підтримка задоволеності працею; посилення ролі нематеріальних стимулів; заохочення співпраці, лояльності, ініціативності, облік трудового стажу;

- концепція «людини різнобічної», основу якої складають стосунки до персоналу як особливого виду ресурсів – «людських ресурсів». В якості стимулів затверджуються ті стимули, які орієнтовані на підвищення ефективності індивідуальної праці і одночасно пов'язані із задоволенням широкого спектра потреб, що мають пряме відношення до якості життя. Організації в практиці стимулювання використовують участь у медичному обслуговуванні, соціальному страхуванні, в кредитуванні персоналу, в наданні освітніх і правових послуг тощо. Саме у цьому напрямі нині йде розвиток систем стимулювання і мотивації.

Усі теорії мотивації праці абсолютно порізно трактують поняття «мотивація». Але, оскільки в дослідженнях мотивації праці домінують два підходи: змістовний і процесуальний, це і зумовило «подвійність» у розумінні мотивації: мотивація як сукупність чинників або мотивів, і мотивація як процес спонукання до дій. Ці підходи вивчають виключно психологічні і особистісні аспекти мотивації, тобто намагаються розглянути мотиваційний процес зсередини, не враховуючи того факту, що сама мотивація є частиною систем вищого порядку: системи управління персоналом, системи управління організацією.

На наш погляд, саме поєднання особистісних і організаційно-управлінських аспектів мотивації дозволяє сформулювати глибоке розуміння суті і закономірностей формування і функціонування самої мотивації, виявити науково обґрунтовані умови і принципи протікання процесу мотивації, отримати масштабний

погляд на проблематику усієї теми, на характер взаємозв'язків, що виникають у ході мотивації трудової діяльності.

Якщо розглядати питання класифікації мотивів, пов'язаних з трудовою діяльністю людини, то, на наш погляд, їх доцільно розділити на чотири групи: мотиви трудової діяльності, мотиви вибору професії, мотиви вибору місця роботи і мотиви звільнення з роботи. Розглянемо детальніше кожну з названих груп мотивів.

1. До мотивів трудової діяльності відносяться:

- спонукання громадського характеру. Це і усвідомлення необхідності приносити користь суспільству, це і бажання подавати допомогу іншим людям (що може проявлятися в навчанні дітей, у лікуванні хворих, в захисті своєї вітчизни тощо), це і громадська установка на необхідність трудової діяльності («хто не працює – той не їсть»), і небажання уславитись дармоїдом;

- отримання певних матеріальних благ для себе і сім'ї: заробляння грошей для задоволення матеріальних і духовних потреб;

- задоволення потреби в самоактуалізації, самовираженні, самореалізації: людина не може бути бездіяльною за своєю природою, а природа її така, що вона – не лише споживач, але й творець. У процесі творчості отримує задоволення від творчості, виправдовує сенс свого існування;

- задоволення потреби в громадському визнанні, в повазі з боку інших.

2. До мотивів вибору професії відносяться:

- громадський престиж професії в суспільстві;

- можливість забезпечити матеріальне благополуччя;

- інтерес до професії;

- схильність до певного типу діяльності;

- відповідність професії здібностям людини та ін.

3. До мотивів вибору місця роботи відносяться:

- оцінка зовнішньої ситуації (позитивних і негативних виробничих чинників), яка включає: величину заробітної плати, пільги, що надаються працюючим на цьому підприємстві; близькість до будинку, зручність транспортного сполучення; естетику місця роботи і наявність шкідливого виробництва; одно-, дво- або трьохзмінність, наявність твердого або вільного графіка роботи; надійність і престиж фірми, компанії; міру відповідальності; можливість одночасно з роботою вчитися у ВНЗ; психологічний клімат у колективі, систему заохочень і покарань (штрафів);

- оцінка своїх можливостей включає: стан здоров'я, наявність здібностей до цієї роботи і професійно важливих якостей, рівень освіти, схильність до роботи без стресів, у вільному

ритмі або до монотонної роботи із заданим темпом;

- оцінка обраного місця роботи з урахуванням інтересів торкається можливості просування на цьому підприємстві, керівної роботи, професійного росту, прояву особистої ініціативи і вигадки (творчості) тощо.

4. Серед мотивів звільнення з роботи виділяють три групи головних причин звільнення, що вказуються в анкетах:

- об'єктивні – слабе здоров'я і фізичний стан, зміна місця проживання, служба в армії, продовження освіти, народження і догляд за дитиною;

- об'єктивно-суб'єктивні – умови праці, неможливість професійного росту;

- суб'єктивні – психологічний клімат у колективі.

Співвідношення різних мотивів, що впливають на поведінку людини утворюють його мотиваційну структуру [5]. У кожної людини вона індивідуальна, оскільки обумовлена безліччю чинників: рівнем добробуту, соціальним статусом, кваліфікацією, посадою; хоча, безумовно, можна говорити про деяку її типовість відносно певних соціальних, демографічних, професійних та інших груп людей. Мотиваційна структура має ієрархічну будову, оскільки суб'єктивна значущість різних мотивів для людини неоднакова. Сукупність найбільш значущих мотивів, що є внутрішніми детермінантами трудової поведінки людини, формує мотиваційне ядро – гнучку і динамічну структуру, що змінюється під впливом зовнішніх чинників і стимулів.

На нашу думку, в основі класифікації видів мотивації праці повинна бути закладена саме різноманітність мотиваційної структури людини. З урахуванням цього нами була розроблена класифікація, що включає наступні види мотивації:

1) спонукальна мотивація, що спирається на такі потреби працівника, як потребу у безпеці, прагнення до виключення невизначеності, почуття обов'язку і відповідальності, самодисципліна тощо;

2) аксіологічна мотивація, що спирається на такі потреби працівника, як зміст праці, її творча насиченість, самостійність, можливість реалізувати свої здібності, громадська значущість праці тощо;

3) інструментальна мотивація, що спирається на такі потреби, як досягнення необхідного рівня матеріального благополуччя; забезпечення достатку для своєї сім'ї;

4) статусна мотивація – побудова своєї ділової кар'єри; статусні потреби тощо.

Ми розділяємо точку зору більшості авторів, що саме потреба є основою і джерелом трудової активності людини, тому через потреби можна впливати на мотиви трудової поведінки

робітників. Узагальнюючи різні підходи до визначення поняття «потреба» [1-4], відзначимо, що в найбільш загальному розумінні потреба – це об'єктивно заданий зв'язок суб'єкта і середовища, необхідна умова його життєдіяльності (потреба суб'єкта в чому-небудь для свого нормального існування, функціонування і розвитку). З цього визначення можна зробити наступні висновки: суб'єкти потреби різноманітні (індивід, група, суспільство в цілому); потреба є джерелом активності суб'єкта, спрямованої на її задоволення; потреба може бути усвідомленою і неусвідомленою; потреба виражає зв'язок суб'єкта із зовнішнім середовищем.

Серед потреб, які мають безпосереднє відношення до трудової мотивації, можна виділити наступні основні групи:

1. Потреби в змістовності праці :

- потреба в цікавій, з точки зору працівника, роботі;
- потреба в самостійності, тобто можливості самому вибирати, що і як робити;
- потреба в підвищенні професійної майстерності;
- потреба в самоповазі (добросовісна трудова діяльність незалежно від контролю і оплати праці заради позитивної власної думки про себе як про людину і працівника);
- потреба в самоствердженні (високі кількісні і якісні показники праці заради схвалення і авторитету, похвали, позитивного відношення до себе з боку колективу, керівництва, сім'ї і навіть знайомих);
- потреба в самовираженні (високі показники в роботі на основі творчого відношення до неї; робота як спосіб отримання, реалізації і закріплення певних ідей і знань, прояву індивідуальності);
- потреба у визнанні (спрямованість трудової поведінки на доказ своєї професійної придатності і здібностей взагалі або в умовах суворого контролю якості роботи, атестації робочих місць упродовж випробувального терміну);
- потреба в активності (трудова діяльність як самоціль, прагнення до підтримки через активність, здоров'я і самопочуття, цілісності особи; необхідність якось проводити робочий час, чимось займатися на робочому місці).

2. Потреби в громадській корисності роботи:

- відношення до роботи як до свого боргу перед суспільством;
- випуск корисної для людей продукції; випуск продукції, що має попит.

3. Потреби в роботі як джерелі засобів існування :

- потреба в заробітку, адекватному трудовим зусиллям працівника; потреби в забезпеченні достатку для своєї сім'ї;
- потреби в задоволенні соціально-побутових потреб, які можуть бути забезпечені під-

приємством (житло, санаторно - курортне лікування та ін.).

4. Статусні потреби:

- потреба в соціальному статусі, соціальному рості (чітко виражене підпорядкування трудової діяльності взагалі і приватних фрагментів роботи цілям кар'єри з позитивним або негативним ефектом для самої роботи; активна або пасивна робота залежно від наявності або відсутності можливості матеріального і посадового просування; кар'єра як вирішальний мотив поведінки у взаєминах з іншими);

- потреба в соціальній солідарності і приналежності (робота на загальне благо первинного колективу, організації, професії, нації в цілому; трудова активність на основі привабливості спільної праці; прагнення в роботі до типової поведінки, бажання «бути як усі», не випереджати середні для групи трудові показники, але і не відставати від них; сумлінність як відповідальності перед партнерами, колегами, сусідами по робочому місцю).

- потреба в соціальній ролі (хороша робота як спосіб «бути кимось», доказ необхідності для людей, заняття гідного місця між людьми, прагнення до значущості для інших);

- потреба в спілкуванні (установка на трудову діяльність взагалі і певні фрагменти роботи як умови і привід для людських контактів і знайомств; хороша робота як основа і тема спілкування).

Потреби, як рушійна сила процесу мотивації трудової діяльності, характеризуються наступними основними властивостями: модальністю (у чому саме виникає потреба); силою (мірою напруги потреби); гостротою (суб'єктивним сприйняттям і суб'єктивною оцінкою міри незадоволення або повноти задоволення потреби) [3, С.167].

Як будь-яка динамічна система, потреби володіють певними особливостями, пов'язаними із здатністю потреб індивіда або групи змінюватися в часі. При цьому зміні піддаються або самі потреби, або їх ієрархія, або їх сила. Виділимо наступні особливості динаміки потреб.

1. Передусім, потребам властиве явище заміщення. Якщо якась потреба не може бути з якихось причин задоволена в цих умовах, то вона замінюється іншою, задоволення якої можливе і яка є раціональнішою.

Наприклад, не реалізувавши свою надію на просування по службі, працівник переорієнтовувався на заробітну плату як сенс роботи; у разі незадоволення заробітною платою працівник шукає цей сенс у повазі з боку колективу; якщо останнє також ускладнене, то намагається творчо відноситися до роботи тощо. Послідовність перерахованих мотивів може бути і зворотною, але у будь-якому випадку поведінка працівника будується за принципом «якщо вже працювати, то не даремно, заради чогось»,

конкретність же цінності, що досягається за допомогою праці, не має первинного значення. Заміщення може поширюватися не на все, а на якусь частину потреб.

2. На потреби поширюються закони інерції і підвищення, тобто при задоволенні потреби остання або продовжує суб'єктивно переживатися як актуальна, або а) множить; б) посилюється. Інерція і підвищення потреб – це явища, що створюють іноді великі труднощі в прогнозуванні трудової поведінки.

3. Між фізичним і духовним у потребах постійно відбувається боротьба. Кожна із сторін періодично домінує, але не може повністю перемогти. Практично кожній людині як працівникові властиво в певні періоди своєї трудової діяльності орієнтуватися переважно на соціальні і моральні цінності, шукати духовне у своїй роботі. Проте період духовного ентузіазму не може бути тривалим, якщо відсутні чинники матеріальної зацікавленості. Не є абсолютно прийнятною для людини і мотивація праці, заснована тільки на матеріальній зацікавленості. Робота тільки за гроші зрештою стомлює людину і травмує її особу. Багато хто схвалює таку роботу і таке відношення до роботи лише як тимчасове явище.

Разом з конфліктом матеріального і духовного в людині існують і інші форми коливання потреб. Сама потреба в активності і схильність до активності коливаються, тобто неоднакові в різний час. Це пояснюється законами фізичного самопочуття і настрою. У трудовій діяльності можна спостерігати своєрідні періоди спаду і підйому.

4. Інша найважливіша особливість системи потреб полягає в розвитку потреб. Йдеться про те, що потреби людей можуть змінюватися в часі внаслідок досвіду, освіти, культурного росту і більшої інформованості, що помітно відбивається і на їх відношенні до праці.

Потреби окремого працівника і цілого колективу здатні змінити такі обставини, як переоцінка цінностей життя, обізнаність про стан виробництва і труднощі його організації, краще розуміння вартості власної праці і ціни своєї робочої сили, формування поглядів на роль людських відносин, партнерства і незалежності в трудовій діяльності.

5. Діалектика розвитку потреб визначає і таку їх важливу властивість, як відносність. Сутність її полягає в тому, що розвиток системи потреб людини йде в постійному порівнянні з рівнем задоволення їх у сусідів, знайомих і своєрідним підтягуванням до загальноприйнятих стандартів.

6. Виділяючи ті або інші закономірності розвитку потреб, завжди слід пам'ятати про елемент випадковості, оскільки активність трудової діяльності залежить від багатьох явищ за рамками роботи і робочого часу. Тут мають

значення не лише загальна соціальна ситуація, але й індивідуальні умови життя працівника. Згідно з дослідженнями, значні втрати в кількості і якості роботи походять від усвідомлення і переживання людиною проблем особистого і громадського життя, благополуччя ж в цьому відношенні дуже позитивно впливає на роботу [2].

Стан особистого і громадського життя істотно визначає такі явища трудової поведінки, як «суб'єктивну відсутність» і «суб'єктивну присутність» на робочому місці, що виражають міру зосередженості на роботі, вплив настроїв на неї. Ці явища і їх періодична зміна також пояснюють зміни потреб у часі.

Особливість потреб у процесі мотивації трудової поведінки полягає в тому, що вони тільки тоді стають внутрішнім спонукачем і регулятором, коли усвідомлюються працівником. В цьому випадку потреби набувають конкретної форми – форми інтересу до тих або інших видів діяльності, об'єктів і предметів.

Інтерес – актуалізована потреба, задоволення якої через обмеженість благ вимагає активності індивіда. Це та реальна база, на якій формуються мотиви. Інтерес, з одного боку суб'єктивний, оскільки його носієм є людина, з іншого боку він об'єктивний, оскільки створюється соціально економічними стосунками людей. Істотна властивість інтересу – його спрямованість на той або інший предмет. На відміну від потреб, які спочатку свідомо можуть і не бути пов'язані з об'єктом, інтерес завжди усвідомлений і предметний. Він діє через його усвідомлену значущість і емоційну привабливість.

Головне полягає в тому, що, виявивши інтерес до якого-небудь предмета, людина може зробити цей інтерес засобом досягнення своїх цілей. Потреби набувають свідому, сенсоутворюючу силу саме через інтерес, тобто через повне розуміння суті потреби і способів її задоволення, внаслідок чого мотиваційний процес приймає не лише ясну і визначену спрямованість, але й позитивне емоційне забарвлення.

Інтереси залежать від психічних якостей людини, його здібностей, характеру, освітнього і культурного рівня, соціального досвіду, матеріальної забезпеченості [2, С.255]. На їх розвиток можуть чинити вплив колективів, окремі його члени, суспільство в цілому. По рівню дієвості розрізняють пасивні і активні інтереси. Пасивні – це споглядальні інтереси, при яких людина обмежується сприйняттям об'єкта, який його цікавить, наприклад, любить свою роботу, насолоджується нею при її виконанні, але не проявляє активності, щоб глибше пізнати об'єкт, оволодіти ним і зайнятися творчістю в даній галузі. Активні – це дієві інтереси, коли людина не обмежується виконанням функціональних обов'язків, а діє, опанувавши

об'єкт інтересу, вдосконалює його. Активний інтерес – один із спонукачів розвитку особистості, формування знань, навичок, здібностей і вмінь. Є люди з широкими, різнобічними і глибокими інтересами; є – з широкими, але поверхневими інтересами, які проявляють допитливість до всього, але рухаються по поверхні явищ, глибоко не проникаючи в їх суть, бувають з глибокими, але дуже вузькими інтересами. Вузькість інтересів певною мірою може обмежувати розвиток особистості. Найбільш позитивним є такий тип людини, у якого на тлі широких, багатосторонніх інтересів є основний інтерес, що визначає сенс життя і найважливіші напрями його діяльності. По спрямованості розрізняють безпосередній і опосередкований інтереси. Безпосередній – це інтерес до самого процесу діяльності (до процесу праці, володіння знаннями, творчості), опосередкований – до результатів діяльності (до матеріальних результатів праці, отримання професії, певного службового і громадського стану, вченого звання).

Правильне співвідношення безпосередніх і опосередкованих інтересів сприяє активній і продуктивній діяльності. Якщо людині подобається сам процес праці і вона зацікавлена в його результатах, то працює з повною самовіддачею і досягає успіхів у праці. При цьому людина відчуває позитивні емоції (радість, задоволеність), демонструє підвищену трудову активність, робота виконується легко і продуктивно. Інтереси виступають реальною причиною соціальних дій. Якщо потреба вка-

зує на те, що треба суб'єктові для його нормального функціонування, то інтерес відповідає на питання, як діяти, щоб задовольнити цю потребу. Таким чином, потреби й інтереси характеризують внутрішню обумовленість трудової поведінки.

Висновки. Підводячи підсумки проведеного дослідження, слід зазначити, що всі існуючі мотиваційні концепції зводяться до наступних: концепція «людини економічної», концепція «людини соціальної», концепція «людини різнобічної». Усі теорії мотивації праці по-різному трактують поняття «мотивація». Але, оскільки в дослідженнях мотивації праці домінують два підходи: змістовний і процесуальний, це й зумовило «двоїстість» у розумінні мотивації: мотивація як сукупність чинників або мотивів, і мотивація як процес спонукання до дій. Ці підходи вивчають виключно психологічні і особистісні аспекти мотивації, тобто намагаються розглянути мотиваційний процес зсередини, не враховуючи того факту, що сама мотивація є частиною систем вищого порядку: системи управління персоналом, системи управління організацією. Саме поєднання особистісних і організаційно-управлінських аспектів мотивації дозволяє сформувати глибоке розуміння сутності і закономірностей формування і функціонування мотивації, виявити науково обґрунтовані умови і принципи протікання процесу мотивації, отримати масштабний погляд на дану проблематику, на характер взаємозв'язків, що виникають у ході мотивації трудової діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Колена Н.В. Мотивація і стимулювання праці: основні характеристики / Н.В. Колена // Економічні науки. Сер. «Економіка та менеджмент»: [зб. наук. праць] / Луцький нац. техн. ун-т. – Луцьк, 2009 – Вип. 6 (22). – С. 87-94.
2. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Наука, 1971. – 396 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность [Текст] / А. Маслоу; 3-е изд.; пер. с англ. А.М. Татлыбаевой. – СПб.: Питер, 2003. – 351 с.
4. Смирнова І.І. Вплив стимулювання праці на ефективність підприємства / І.І. Смирнова // Економіка промисловості: [наук.-практичний журн.] / голов. ред. О.І. Амоша; Ін-т економіки промисловості НАН України. – Донецьк, 2008. – № 1. – С. 67-70.
5. Ядранський Д.М. Мотивація праці управлінських працівників як важіль покращення стратегічного положення підприємства: тези доп. / Д.М. Ядранський // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні проблеми економіки підприємства». – Т. 1. – Д.: Наука і освіта, 2003. – С. 108-109.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2013

REFERENCES:

1. Kolena N.V. Motyvatsiia i stymuliuvannia pratsi: osnovni kharakterystyky (Motivation and stimulation of labour: basic descriptions). *Economic sciences. Series are «Economy and management»*. *Lutsk national technical University is Producing 6 (22)*. 2009, P.87-94.
2. Leont'ev A.N. Potrebnosti, motyvy i emotsii (Necessities, reasons and emotions). Moscow, 1971, 396 p.
3. Maslou A. Motivatsiia i lichnost' (Motivation and personality). Piterburg, 2003, 351 p.
4. Smirnova I.I. Vplyv stymuliuvannia pratsi na efektyvnist' pidpryemstva (Influence of stimulation of labour is on efficiency of enterprise). *Economy of industry, Institute of economy of industry of HAN of Ukraine, Donetsk, 2008, № 1, pp. 67-70.*
5. Yadranskiy D.M. Motyvatsiia pratsi upravlins'kykh pratsivnykiv iak vazhil' pokrashchennia stratehichnoho polozhennia pidpryemstva (Motivation of labour of administrative workers as lever of improvement of strategic position of enterprise), Dnipropetrovsk, 2003, pp. 108-109.

Слабко Яна Яківна – кандидат соціологічних наук, доцент
Інститут підприємництва «Стратегія»
Адреса: 52200, м. Жовті Води, вул. Гагаріна, 38
E-mail: slabko-yana@mail.ru

Slabko Yana Yakivna – PhD in sociology, associate professor
Institute of enterprise «Strategy»
Address: 38, Naharin Str., Zhovti Vody, 52200
E-mail: slabko-yana@mail.ru

УДК 316.334.2

Проблеми регулювання зайнятості населення в Україні

М.Я. ХОМЯК

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
E-mail: popereshnyak_sv@mail.ru

Авторське резюме

У статті розглянуто актуальні проблеми зайнятості населення в Україні. Наведено та проаналізовано статистичні дані офіційних джерел щодо реального становища в Україні. В роботі аналізується рівень безробіття, який є одним із ключових показників для визначення загального стану економіки. Проведено аналіз стану ринку праці в Україні, а також визначено його тенденції та основні недоліки. Наведено категорії, з яких складаються поточні пропозиції на ринку праці та класифікацію типів безробіття. Проаналізовано обсяги та рівень безробіття в Україні за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2012 році; показники динаміки та географія безробіття в Україні (липень 2012 – червень 2013); показники попиту-пропозиції на трудові ресурси згідно з офіційно зареєстрованим числом безробітних та потребою підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць. Визначено фактори, що впливають на зайнятість населення, а також обґрунтовано пріоритетні напрями вдосконалення механізму регулювання безробіття в Україні.

Ключові слова: зайнятість населення, безробіття, причини виникнення, ринок праці, попит на робочу силу.

Problems of regulation of employment in Ukraine

M.YA. KHOMIAK

Lesya Ukrainka eastern european national university, Lutsk, Ukraine,
E-mail: popereshnyak_sv@mail.ru

Abstract

The current problems of employment in Ukraine are considered. By using official sources statistical data about the real situation in Ukraine are represented and analyzed. The analysis of an unemployment rate that is one of the key parameters of indicating the overall state of the economy is done. The labor market in Ukraine is analyzed and its trends and major drawbacks are defined. The categories that make up the current labor supply and the classification of types of unemployment are given. The scope and the unemployment rate in Ukraine by sex, age group and place of residence in 2012 are given. The indices of unemployment dynamic from July 2012 till June 2013 and its distribution in Ukraine are given, indicators of demand and supply in the labor force according to the number of officially registered unemployed and the needs of enterprises for workers to fill vacancies are shown. The factors affecting employment are stated and the reasonable priorities for improving the mechanism of regulation of unemployment in Ukraine are suggested.

Keywords: employment, unemployment, causes, labor market, labor demand

Постановка проблеми. Досягнення високого рівня зайнятості – одна з основних цілей макроекономічної політики держави. Економічна система, що створює додаткову кількість робочих місць, ставить завдань збільшити кількість суспільного продукту і тим самим у більшій мірі задовольнити матеріальні потреби населення. При неповному використанні наявних ресурсів робочої сили система працює не досягаючи межі своїх виробничих можливостей. Чимало шкоди безробіття завдає і життєвим інтересам людей, не даючи їм прикласти своє

зв'язання в тому роді діяльності, в якому людина може найбільшим чином виявити себе, через що люди переносять серйозний психологічний стрес. З вищесказаного можна зробити висновок, що рівень безробіття є одним із ключових показників для визначення загального стану економіки, для оцінки її ефективності. Рівень зареєстрованого безробіття несе подвійне смислове навантаження, показуючи з однієї сторони проблеми економіки країни, яка не може забезпечити своїм громадянам їхнє конституційне право на працю, проте з іншої вказує на

© М.Я. Хомяк, 2013

економічну активність населення, яке реєструється в органах державної служби зайнятості, а отже, роблять спробу змінити становище на краще [5].

Саме тому дослідження рівня зареєстрованого безробіття є актуальним питанням для дослідження ринку праці в країні.

Аналіз досліджень і публікацій. Плідні спроби створення цілісної теорії ринку праці, розроблення її наукового інструментарію належать В. Буланову, С. Дятлову, С. Кузьміну, С. Мочерному, А. Нікіфоровій, І. Прибитковій, Л. Шевченку.

Соціальні та економічні аспекти проблеми зайнятості активно розробляють С. Бандур, В. Геєць, Т. Заславська, Е. Лібанова, В. Мандибура, І. Маслова, Б. Нагорний, В. Пилипенко, Г. Пошевнев, В. Онікієнко, Е. Саруханов, Г. Соколова та ін.

У роботах С. Дзюби, О. Хомри аналізуються організаційні аспекти регулювання зайнятості.

Певну увагу у науковій літературі приділено проблемі безробіття. Водночас багато аспектів дослідження зайнятості та безробіття висвітлено недостатньо. У працях більшості авторів спостерігається вельми суперечлива позиція щодо прихованого безробіття та пошуку оптимального виходу із кризового стану в сфері соціально-трудових відносин.

Також малодослідженим залишається регіональний аспект проблем зайнятості, хоча за умов незбалансованості попиту-пропозиції на ринку праці його значення невпинно зростає. Практика вимагає розроблення цілісної теорії соціально-економічного регулювання зайнятості за умов переходу до ринкової економіки.

Мета дослідження – з'ясування стану ринку праці в Україні, а також визначення його тенденцій та основних недоліків. Глибинний аналіз цих питань дасть змогу розробити систему заходів та рекомендації стосовно розв'язання та вирішення проблем зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Проведені дослідження засвідчують, що ринок праці охоплює не лише зайнятих на ньому громадян, а й безробітних [6]. Таке розуміння ринку праці відкриває можливість ширшого використання комплексного цілісного підходу до розв'язання нагальних проблем ринку праці. При цьому поточну пропозицію на ринку праці визначають:

а) безробітні громадяни, які шукають роботу;

б) особи, які хочуть змінити робоче місце або знайти нову роботу «про запас», бажаючи підстрахуватися в разі можливого звільнення;

в) громадяни, які мають намір знайти роботу як додаткове заняття поряд з тією, що вже є.

У свою чергу попит на робочу силу складається з:

а) кількості вакансій на ринку праці;

б) кількості працівників, які не задовольняють роботодавця і яким він шукає заміну.

Безробіття – це соціальне явище перевищення кількості бажаючих отримати роботу над кількістю робочих місць, проявом якого є стан незайнятості працездатного населення [9].

Сучасні теорії ринку праці розрізняють такі типи безробіття у залежності від причин вивільнення робочої сили: природне та вимушене [1].

Природне безробіття набуває форми добровільного, фрикційного, інституціонального:

а) добровільне безробіття виникає внаслідок того, що деякі працівники не хочуть працювати за пропоновану їм зарплату, але приступили б до роботи, якби плата була вищою;

б) фрикційне безробіття пов'язане з постійним рухом населення з одного регіону в інший, із зміною професій. Для нього характерним є стан пошуку або очікування роботи в найближчому майбутньому;

в) інституціональне безробіття породжується самою будовою ринку робочої сили, факторами, які впливають на попит і пропозицію робочої сили.

Вимушене безробіття – це безробіття, коли людина в працездатному віці не працює з незалежних від неї причин, вона може і хоче працювати, має достатню кваліфікацію, шукає роботу, але не може знайти її, бо немає вільних робочих місць. Серед форм вимушеного безробіття найбільш поширеними є:

а) плинне безробіття – це частина промислової резервної армії праці, яка то позбувається роботи, то знову знаходить її;

б) приховане безробіття – це витіснення дрібного виробництва великим і розорення маси дрібних селянських виробників;

в) застійне безробіття – це явище, коли частина працездатного населення живе випадковими заробітками;

г) сезонне безробіття виникає внаслідок сезонності праці в деяких галузях (туризм, сільське господарство, будівництво);

д) технологічне безробіття пов'язане з ліквідацією робочих місць внаслідок модернізації, застосування нових технологій;

е) конверсійне безробіття виникає в зв'язку із скороченням галузей військово-промислового комплексу.

Безробіття характеризується двома основними показниками:

а) рівнем безробіття;

б) тривалістю безробіття.

Рівень безробіття – це відношення кількості офіційно зареєстрованих повністю безробітних до кількості працездатного населення.

В залежності від величини часового інтервалу безробіття може бути тривалим (4-8 місяців), довготривалим (8-18 місяців) і застійним (більше 18 місяців); може бути прихованим і

легалізованим. У зв'язку з тим, що економічні, моральні та соціальні втрати від безробіття великі, уряди всіх країн докладають зусилля, щоб досягти зниження безробіття нижче природного або нормального рівня [4]. Тому вводиться ще одне поняття – оптимального безробіття, що означає безробіття, рівень якого нижчий від природного. Досвід багатьох країн є свідченням того, що в міру падіння рівня безробіття нижче від природного, випуск продукції збільшується вище потенційного. І тут ми зустрічаємося з таким парадоксом, що навіть при досягненні оптимального рівня безробіття добробут населення на максимальному рівні не забезпечується. Це відбувається внаслідок дії законів ринкової економіки: існує тісний зв'язок і залежність заробітної плати, цін на споживчі товари від розмірів безробіття.

Процес росту рівня незайнятого населення працездатного віку має негативні економічні й соціальні наслідки для економіки та населення країни, територій на яких воно набуло знач-

ного поширення. У даній роботі розглянемо основні характеристики терміну «безробіття» та проаналізуємо показники динаміки, географії цього явища в Україні. У Законі України «Про зайнятість населення» безробітними вважаються працездатні громадяни у працездатному віці, які через незалежні від них причини не мають заробітку і трудового доходу, зареєстровані у державній службі зайнятості як особи, що шукають роботу, розраховується як відношення чисельності безробітних, які зареєстровані в державній службі зайнятості, до працездатного населення працездатного віку. Значний недолік такої методики розрахунку полягає у заниженні реального числа безробітних.

До основних причин виникнення безробіття належать: постійний науково-технічний прогрес, який впливає на вивільнення робочої сили; обмеженість попиту на товари і послуги, що спричиняє згортання виробництва; нерівномірність розвитку продуктивних сил у наці-

Таблиця 1. Рівень безробіття (за методологією МОП) за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2012 році

	Всього	У тому числі за віковими групами, років						Працездатного віку
		15-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-70	
Все населення	7,5	17,3	9,5	6,7	6,2	5,3	0,1	8,1
Жінки	6,4	16,1	8,0	6,0	5,8	4,1	0,1	7,2
Чоловіки	8,5	18,1	10,6	7,4	6,7	6,5	0,0	8,9
Міські поселення	7,6	18,9	9,5	6,6	6,0	5,2	0,1	8,1
Сільська місцевість	7,4	14,6	9,4	7,1	6,8	5,5	0,0	8,3

Таблиця 2. Показники безробіття в Україні, тис. осіб

	лип, 2012	сер, 2012	вер, 2012	жов, 2012	лис, 2012	гру, 2012	січ, 2013	лют, 2013	бер, 2013	кві, 2013	тра, 2013	чер, 2013
Все населення	437,8	426,7	416,1	399,9	441,3	506,8	564,5	589,1	571,6	534,7	501,0	465,3
Міське населення	272,6	267,2	263,9	259,1	271,3	289,1	316,9	326,2	325,4	322,3	308,9	291,4
Жінки	255,2	249,9	244,8	243,8	257,7	273,7	293,4	303,7	301,5	292,5	275,9	259,1
Чоловіки	182,6	176,8	171,3	156,1	183,6	232,1	271,1	285,4	270,1	242,2	225,1	206,2
Сільське населення	165,2	159,5	152,2	140,8	170,0	217,7	247,6	262,9	246,2	212,4	192,1	173,9

Таблиця 3. Показники попиту-пропозиції на трудові ресурси

	лип, 2012	сер, 2012	вер, 2012	жов, 2012	лис, 2012	гру, 2012	січ, 2013	лют, 2013	бер, 2013	кві, 2013	тра, 2013	чер, 2013
Потреба підприємства у працівниках	437,8	426,7	416,1	399,9	441,3	506,8	564,5	589,1	571,6	534,7	501,1	465,3
Кількість зареєстрованих безробітних	77,8	82,1	76,6	74,2	63,3	48,6	54,1	59,0	67,8	69,5	75,0	78,7

ональному господарстві, що зумовлює низький рівень залучення трудових ресурсів до виробничого процесу, тощо.

Для ознайомлення зі станом безробіття спершу розглянемо динаміку показників безробіття в Україні за 2012 рік (табл. 1) серед категорій міського та сільського населення, а також за статевою ознакою (у середньому за період у % до кількості економічно активного населення відповідної вікової групи (жінки віком 15-55 років, чоловіки – 15-59 років) [2].

А також розглянемо динаміку показників безробіття в Україні за останній рік (липень 2012 – червень 2013), серед категорій міського та сільського населення, а також за ознакою статі (табл. 2, рис.1) [3].

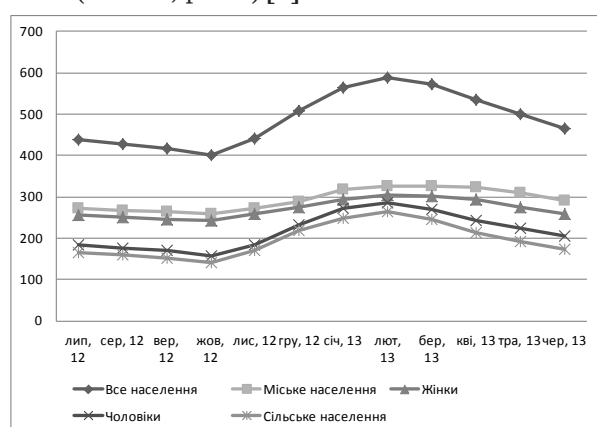

Рис 1. Показники безробіття в Україні серед категорій міського та сільського населення, а також за статевою ознакою

Рівень безробіття в Україні залежить від пори року, серед усіх категорій найнижчим він є у жовтні – 399,9 тис.осіб, а найвищим у лютому – 589,1 тис.осіб офіційно зареєстрованих безробітних. Дані показники свідчать, що сезонне безробіття в значній мірі впливає на формування загальних показників, особливо це стосується сільського населення та чоловіків. Щодо структури незайнятого населення, то протягом року абсолютні показники безробіття серед міського населення вищі, ніж серед сільського, а серед жінок вищі, ніж серед чоловіків. Дану динаміку можна пояснити тим, що влітку в сільській місцевості роботи значно більше, ніж взимку, а чоловіки, які офіційно не працевлаштовані в літню пору року, займаються сезонними роботами та неофіційно працюють у різних галузях [10].

Проаналізувавши тематичні карти, що виражають географію безробіття у 2008, 2012, 2013 роках та динаміку показників серед областей у порівнянні з відповідним періодом 2013 року (січнем-березнем), можна виділити наступні результати. За останніми даними Держкомстату найвищий рівень безробіття за-

фіксований у Чернігівській – 11,2%, Рівненській – 11,1%, Тернопільській – 11,0% та Житомирській – 10,9% областях, а найнижчий у м.Київ – 6,2%, АР Крим – 6,7%, Одеській області – 6,8% та м.Севастополь – 6,9%. Дану ситуацію можемо спостерігати у 2012 році, а в 2008 у певній мірі перелік лідерів відрізнявся від географії безробіття у 2013 році, найвищі показники рівня безробіття належали Чернівецькій – 10,9%, Черкаській – 10,5% та Тернопільській – 10,4%, найнижчі м.Київ – 3,2% та м.Севастополь – 4,1%, Дніпропетровській області – 5,6%. Загальні показники рівня безробіття з 2008 по 2013 рік за відповідні періоди підвищилися з 7,6% до 8,6%, а з 2012 по 2013 навпаки знизилися з 9,1% до 8,6%.

Динаміка рівня безробіття свідчить, що в порівнянні з попереднім роком у всіх областях зафіксований спад рівня безробіття з показниками від 0,1% у Миколаївській та Одеській областях до 0,8% у Сумській та Івано-Франківській областях. Щодо динаміки показників у порівнянні з 2008 роком то найгірше оговталися після фінансової кризи 2008-2009 років територіально-адміністративні одиниці вищого рівня, в яких був зафіксований традиційно найнижчий рівень безробіття, серед яких м.Київ – (-3%), м.Севастополь (-2,8%), а також Донецька та Вінницька області з показником (-2,8%), а поліпшилися показники зайнятості населення у 9 регіонах з 27, найкращі з яких у Львівській – (+1,1%) та Чернівецькій – (+1,0%).

Вагомим показником при оцінці соціального явища безробіття є відповідність показників наявних робочих місць та бажаних їх отримати, тобто попиту-пропозиції робочої сили на ринку праці. Важливість даного показника прямо впливає з наявної можливості у держави боротися з безробіттям, адже чим вищий показник попиту на робочу силу, тим менший термін перебування безробітних у даному статусі. Наступна таблиця (табл. 3) та діаграма (рис. 2) виражають показники попиту-пропозиції на трудові ресурси згідно з офіційно зареєстрованим числом безробітних та потребою підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць (вакантних посад).

У літні місяці пропозиція робочих місць найбільша й у серпні 2012 сягнула максимального показника 82,1 тис., а найнижча в грудні – 48,6 тис., з пропозицією робочої сили все навпаки – в літні та осінні місяці вона мінімальна (жовтень 399,9 тис.), а взимку та на весні – максимальна (лютий – 589,1 тис.). Навантаження зареєстрованих безробітних на 1 вільне робоче місце протягом даного періоду варіюється відповідно до показників попиту-пропозиції від 5,4 у серпні 2012 до 10,4 у січні 2013 офіційно зареєстрованих безробітних на 1 наявне робоче місце.

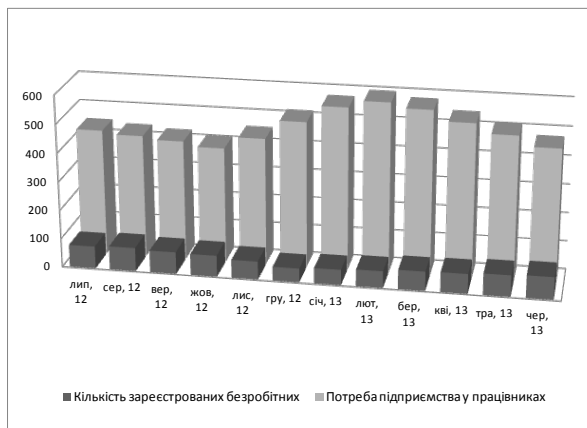

Рис.2. Показники попиту-пропозиції на трудові ресурси 2012-2013 рр.

Проте, згідно з повідомленням Держстату, конкурс на 10 вакантних місць у серпні 2013 року становив 49 осіб проти 57 осіб у липні. Як повідомляв УНІАН, рівень безробіття в Україні в липні 2013 року знизився до 1,6% від загальної кількості працездатного населення з 1,7% у червні [7]. За підсумками вересня 2013р. кількість безробітних українців скоротилася. Кількість зареєстрованих безробітних українців восени склала 422,1 тис. осіб. Для порівняння, у серпні цей показник становив 435,4 тис., а в січні – 564,5 тис. громадян. У відсотковому відношенні до загальної кількості населення працездатного віку вереснєве безробіття вимірюється показником 1,5%. Супроти 1,6% місяць тому та 2% на початку року. Серед українців, які не мають роботи, переважають жінки. Їх 241 тисяча. Чоловіків, які опинилися в аналогічній ситуації та стали на офіційний облік, нараховується 181,1 тисяча. Кількість зареєстрованих безробітних серед міського населення загалом більша, ніж серед селян. У цифрах це складає 272,3 тис. супроти 149,8 тис. відповідно [8].

Висновки. Розглянувши показники географії та динаміки рівня безробіття в Україні та країнах ЄС, можна зробити кілька висновків. Поширення безробіття в Україні та ЄС прямо залежить від існування великих індустріальних центрів та економічної активності територій. В Україні на відміну від європейських країн вагомий вплив має сезонне безробіття, про яке чітко свідчить динаміка показників, адже в жодній з країн ЄС (у тому числі й туристичних Греції, Португалії, Іспанії та Кіпру) не було виявлено явної сезонної циклічності рівня безробіття, в той час як в Україні офіційне число зареєстрованих у залежності від пори року різниться в півтора рази. Також отримана динаміка свідчить про значний рівень прихованого безробіття в Україні, яке зменшується в літню пору року в результаті тимчасової зайнятості населення в різних галузях, де ро-

ботодавці не фіксують офіційного працевлаштування, а також за кордоном. За даними представництва Міжнародної організації по міграції (МОМ) в Україні 6,5 мільйона громадян України працюють за кордоном, які становлять найбільшу частку з категорії «прихованого безробіття».

Характерною особливістю безробіття в Україні є те, що, спричинене руйнівними процесами в економіці, безробіття являє собою деструкцію найперспективніших кваліфікованих трудових ресурсів, які пов'язані з високовартісними видами виробництва. Інша особливість безробіття в Україні – наявність у складі працюючого населення багатоваріантного прихованого безробіття.

Воно існує у вигляді «оплачуваного безробіття» – безстрокових відпусток, неповного робочого тижня, скороченого робочого дня тощо, оскільки державі вигідніше виплачувати працівникам мізерну платню, аніж переводити їх у статус безробітних, а також у вигляді дрібної спекуляції або випадкового бізнесу за наявності формального статусу (посвідчення працюючого на державному підприємстві). І, нарешті, воно функціонує у традиційному для зрівняльно-розподільної системи вигляді «оплачуваного байдикування», що нерідко є наслідком включення до штатного розпису надлишку вакансій. Зазначимо, що приховане безробіття, яке не завжди фіксується державною статистикою, належить до класу тих проблем, які можуть бути виявлені лише за допомогою соціологічних досліджень.

Аналіз прихованого безробіття свідчить, що воно значною мірою є результатом сучасних трансформацій вітчизняного ринку праці. Але разом із тим, на думку автора, неможливо погодитися з позицією деяких економістів, які вважають, що фіксовану частку прихованого безробіття необхідно враховувати при визначенні фактичного рівня безробіття. Вибіркові обстеження свідчать, що приховане безробіття пов'язане з постійними динамічними змінами, переливами робочої сили із одного стану в інший. Більшість працівників, що перебувають у режимі неповної зайнятості, зрештою або звільняються за власним бажанням, або повертаються на свої робочі місця. Перехід з одного стану зайнятості до іншого триватиме доти, доки існуватимуть причини, які зумовлюють збереження прихованого безробіття.

Підвищення ефективності економічних заходів подолання безробіття пов'язано з дієвістю трудової політики, яка передбачає підтримку «високої спроможності до зайнятості» робочої сили, а також підтримку «робочого середовища», що дає змогу реалізувати цю здатність і зберігати вже наявну зайнятість. Саме це має становити ключове завдання трудової політики та політики розвитку робочої сили.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гальків Л.І. Втрати людського капіталу України: чинник безробіття [Текст] / Л.І. Гальків // Економіка і регіони. – 2009. – № 2. – С. 110-113.
2. Державна служба статистики України. – Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Інформаційно-аналітичний центр – Infolight [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/dinamika-ta-geografiya-bezrobittya-v-ukrayini-ta-ies-u-2012-2013-rr> Динаміка та географія безробіття в Україні та ЄС у 2012-2013 рр.
4. Козарь Т.П. Мотиваційний механізм у державному регулюванні зайнятості населення [Текст] / Т.П. Козарь // Держава та регіони. Сер.: Держ. управління. – 2006. – № 2. – С. 98-101.
5. Лопатіна К.А. Стан та напрями ліквідації проблеми безробіття в Україні [Текст] / К.А. Лопатіна // Управління розвитком. – 2011. – № 16 (113). – С. 85-86.
6. Мімандусова Г.І. Сучасні тенденції в структурі зайнятості населення України [Текст] / Г.І. Мімандусова // Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – С. 139-153.
7. Новини UNIAN [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news> У Держстаті кажуть, що рівень безробіття в Україні – стабільний.
8. Новини ТСН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/news> В Україні зменшився рівень безробіття.
9. Герасименко С.С. Статистика: Підруч. [для вузів] [Текст] / С.С. Герасименко, А.В. Головач, А.М. Єріна та ін.; 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 467 с.
10. ФОРУМ [finance.ua](http://forum.finance.ua) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.finance.ua/topic135000.html> Безробіття в Україні.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2013

REFERENCES:

1. Galkiv, L.I. Vtraty ludського kapitalu Ukraini: chynnyk bezrobittia (The loss of human capital of Ukraine: unemployment factor). *Ekonomika I region*, 2009, no. 2, pp. 110-113.
2. Statistics Committee of Ukraine (State Statistics Service of Ukraine). Mode of access: www.ukrstat.gov.ua.
3. Informaciyno-analitychniy center – Infolight (Information and Analysis Center - In-folight). Regime to access: <http://infolight.org.ua/content/dinamika-ta-geografiya-bezrobittya-v-ukrayini-ta-ies-u-2012-2013-rr>
4. Kozar, T.P. Motyvaciyniy mekhanizm u derzhavnomu reguluvanni zainiatosti naseleennia (Motivational mechanism of state regulation of employment). *Derzhava ta region. Seria: Derzhavneupravlinnia*, 2006, no. 2, pp.98-101.
5. Lopatin, K.A. Stan ta napriamy likvidacii bezrobittia v Ukraini (Status and directions elimination of unemployment in Ukraine). *Upravlinnia rozvytkom*, 2011, no. 16 (113), pp. 85-86.
6. Mimanusova, G.I. Suchasni tendencii v structure zainiatosti naseleennia Ukrainy (Current trends in the employment of Ukraine). *Ukrainske suspilstvo 1994-2004. Monitoring so-cialnyh zmin*. Kyiv: *Instytut sociologii NAN Ukrainy*, 2004, pp. 139-153.
7. Novyny UNIAN (News by UNIAN). Regime to access: <http://www.unian.ua/news>
8. Novyny TSN (News by TSN). Regime to access: <http://tsn.ua/ukrayina/news>
9. Gerasimenko, S.S. Statistika : pidruch. [dlia vuziv] (Statistics: textbook [for universities]). Kyiv: *Kyiv National Economic University*, 2000. 467 p.
10. Forum [finance.ua](http://forum.finance.ua). Regime to access: <http://forum.finance.ua/topic135000.html>.

Хомяк Марія Ярославівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент
Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки
Адреса: 43025, м. Луцьк, пр. Волі, 13
E-mail: popereshnyak_sv@mail.ru

Khomiak Mariia Yaroslavivna – PhD in math and physics, associate professor
Lesya Ukrainka eastern european national university
Address: 13, Voli Avenue, Lutsk, 43025
E-mail: popereshnyak_sv@mail.ru

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 355.405.1

Відображення у дискурсі ЗМІ пропагандистських кампаній

О.В. БОДНАРЧУК

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна, E-mail: olegbod@i.ua

Авторське резюме

Аналізується і осмислюється роль політичної пропаганди в умовах її технічного вдосконалення, використання у виборчих технологіях, механізмів зменшення маніпулятивного впливу на громадян. Простежено взаємозв'язок між політичною пропагандою та засобами масової інформації, а також взаємозалежність політичної пропаганди і виборчих процесів.

Зазначено, що в умовах модерного суспільства, де вплив на свідомість і поведінку людей здійснюється за допомогою інформації, все більше посилюється зацікавленість політичною пропагандою.

Політична пропаганда і в тоталітарних, і в демократичних режимах у XX столітті фактично набуває офіційного статусу, фінансується і регулюється державою. Тому можна говорити про якісно новий етап у розвитку політичної пропаганди. На цьому етапі вперше з'являються розгалужені спеціалізовані організаційні структури, для яких пропагандистська діяльність стає професією і основним завданням.

У демократичних суспільствах політична пропаганда є поліцентричною та многовекторною, оскільки існує багато суб'єктів влади. До них належать політичні партії, громадсько-політичні організації, держава, політична еліта, ЗМІ тощо.

Особливою рисою тоталітарної політичної пропаганди є маніпулятивність, що проявляється у здатності пропаганди маскуватись під інформативність, яку об'єкти пропаганди не завжди помічають.

Детальний аналіз впливу пропаганди на процеси становлення та трансформації політичних режимів дозволив сформулювати розуміння політичної пропаганди як комунікативної технології, що існує в усіх політичних режимах незалежно від їх типів та етапів розвитку.

Ключові слова: пропаганда, пропагандистські кампанії, виборча кампанія, маніпуляція, засоби масової інформації, комунікативні технології, демократія, тоталітаризм.

The reflection in the discourse of mass-media propaganda campaign

O.V. BODNARCHUK

Carpathian national university of Vasyl Stefanuk, Ivano-Frankivsk, Ukraine, E-mail: olegbod@i.ua

Abstract

The role of political propaganda in terms of its technical improvement, using in electoral technologies, mechanisms for reducing manipulation impact on citizens are analyzed and comprehended. The correlation between political propaganda and mass media, also the interdependence of political propaganda and electoral process had traced.

In terms of modern society, where the impact on the consciousness and behavior of people carried out using information, the interest of political propaganda are more compounding.

In the XX century, the political propaganda, actually acquires official status in totalitarian and democratic regimes., and is funded and regulated by the State. Therefore, we can speak about a qualitatively new stage in the development of political propaganda. At this point, for the first time, branched specialized organizational structures, for which advocacy is becoming a profession and the main task had appeared.

In democratic societies the political propaganda is polycentric and polyvectorial, because there are a lot of entities of power. These includes political parties, socio-political organization, the State, political elite, mass media, etc.

A special feature of totalitarian political propaganda is manipulating which is manifested in the ability of propaganda to mask under informational content, that objects of propaganda do not always observe.

A detailed analysis of the influence of propaganda on the processes of formation and transformation of political regimes has allowed to articulate an understanding of political propaganda as communicative technologies, that exists in all political regimes, regardless of their types and stages of development.

Key words: propaganda, advocacy campaign, manipulation, mass media, communication technology, democracy, totalitarianism.

Постановка проблеми. Теорія та практика комунікативних технологій стикаються з низкою економічних, соціальних і культурних викликів постсучасного періоду. Передусім

це стосується пропаганди, яка й досі в українському суспільстві асоціюється із радянською добою та пропагандистськими механізмами тоталітаризму, сприймається як явище ми-

© О.В. Боднарчук, 2013

нулої тоталітарної й авторитарної епохи. В умовах модерного суспільства роль комунікації не тільки швидко зростає, але й комунікативні процеси впливають на діяльність різних суб'єктів, у тому числі держави, ЗМІ, політичних партій та громадських об'єднань. Внаслідок цього відбувається кількісне й якісне напруження комунікативних процесів, поява нових викликів для адекватного осмислення феномена комунікативних технологій. Пропагандистські кампанії в демократичному політичному полі застосовуються, в першу чергу, в період виборів, які неможливо уявити поза комунікативним простором. У тоталітарних та посттоталітарних країнах пропаганда так само передбачає широке використання комунікативних засобів, агітаційних заходів, вона має власну структуру, виконує відповідні функції, відмінні від демократичних країн.

З огляду на вищесказане актуальність проблеми полягає в тому, що політичні, культурні, історичні стереотипи, нав'язані політичною пропагандою радянської доби, стримують процеси демократизації сучасної української політичної системи, заважають розвитку ринкової економіки та громадянського суспільства.

Можна говорити про те, що виборча кампанія в умовах демократії представляє систематизовану пропагандистську діяльність кандидатів у депутати (політичних партій або виборчих блоків) задля привернення уваги виборців, підвищення електоральної активності громадян.

Аналіз досліджень і публікацій. У різних сферах життя людей вплив пропаганди на формування ідеологічних цінностей не є досить новою темою, адже чимало дослідників розкрили основні механізми функціонування пропаганди, завдяки чому з'являється безліч нових і недосліджених аспектів, дослідження яких має на меті виявити її подальший розвиток, структуру і поширення у суспільстві. Великий внесок у дослідження даної проблематики зробили А. Цуладзе, В. Бойко, В. Королько, Х. Арендт, Г. Почепцов, Е. Блажнов, І. Жевелева Л. Леонтєв, Л. Мурголін, М. Кисельов, О. Литвиненко, О. Феофанов, Ю. Шерковін та інші.

Враховуючи всі наукові досягнення з вивчення політичної пропаганди, необхідно наголосити на об'ємному характері досліджуваної теми, що створює багато можливостей для подальших наукових розробок.

Мета дослідження – аналіз взаємовпливів політичної пропаганди і засобів масової інформації, розкрити її роль і місце у виборчих процесах.

Виклад основного матеріалу. Пропаганда – форма комунікації, спрямована на поширення фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи чи громадської позиції.

Пропаганда зазвичай повторюється та розповсюджується через різні засоби масової інформації, щоб сформувати обраний результат суспільної думки. У своїй книзі «Пропаганда та переконання» Г. Джовет та В. О'Доннел визначають пропаганду, як цілеспрямовані, систематичні спроби формувати сприйняття, маніпулювати свідомістю та спрямовувати поведінку в необхідний пропагандисту бік [2, с. 26].

Пропаганда відома нам ще з стародавніх часів, проте, першою науковою школою, що спеціально досліджувала проблеми пропаганди, стала американська школа вивчення ЗМІ. Ця школа вивчала пропаганду передусім на матеріалі Першої світової війни. Важливу роль у її становленні відіграв Г. Лассуел. Він зокрема виокремлював три основні типи пропаганди: «біла», «сіра», «чорна» [9, с. 58].

Під час здійснення пропагандистських кампаній відомий дослідник Ж. Доменак виділяє п'ять основних правил: правило спрощення, правило перебільшення та перекручення, правило переливання, правило спільності та зараження, правило оркестрування або замовчування [6, с. 72].

Пропагандистська кампанія проводиться в різноманітних формах, таких як безпосередня комунікація «політик – виборець» та опосередкована комунікація. До першого типу відносяться виступи перед зборами прихильників, зустрічі із колективами, поширення різних форм друкованих агітаційних матеріалів. До другого типу – пропаганда та агітація із використанням мас-медіа. Пропагандистська кампанія обумовлена метою адресної комунікації із виборцем, саме тому вона включає ряд наступних складових системних блоків: аналітична робота; системність та планування; оцінювання попередніх результатів пропагандистської діяльності; використання не тільки мас-медіа, але і форми міжособистісної комунікації; цільову аудиторію [5, с. 101].

Позитивного результату в умовах демократичної політичної системи досягає політичний лідер, який краще за конкурентів зможе переконати громадян у тому, що саме він здатний відповідним чином виконувати функції державного управління і забезпечити досягнення суспільного блага.

Домінуючим засобом поширення комунікативних технологій на сьогоднішній день стало телебачення. Вважається, що одним із найвидатніших телевізійних комунікаторів був американський президент Б. Обама, який вмело маніпулював телевізійними технологіями. В теперішніх умовах усі кандидати прагнуть потрапити в центр уваги засобів масової інформації особливо, телебачення, а отже, повинні володіти мистецтвом використання мас-медіа, щоб справити відповідне враження на електорат.

При цьому пропаганда положень (а не лише впізнаваності лідерів, міжособистісних конфліктів між ними) передвиборних програм залишається важливим компонентом комунікаційно-агітаційних зусиль кандидатів (партій, блоків). У ході пропагандистської кампанії необхідно досягти чіткої ідентифікації принципів положень передвиборної платформи, їх запам'ятовування цільовими групами виборців. З точки зору політичної пропаганди можна виділити наступні функції: поширення і популяризація системних ідеологічних та доктринальних цілей, стратегічних та тактичних завдань; захист політичного режиму, виправдання його діяльності, переконання у справедливості існуючого суспільно-політичного ладу; утвердження у масовій свідомості думки про легітимність владного режиму та його необхідність, вирішення внутрішніх і зовнішніх завдань.

Однак, існують і проблеми пов'язані з основними напрямками політичної пропаганди. Серед них – ослаблення партійної політики, перенесення центру виборчої кампанії із пропаганди програмних положень на рекламу особистісних якостей лідера. Разом з тим, варто не забувати про безпосередньо політичні функції лідера, які не обмежуються представленням публіці його позитивних особистісних якостей. У статті «Політичні лідери й аутсайтери, або про тенденції суспільного розвитку України» О. Траверсе зазначає: «У проблемах влади, її спадковості, пов'язаної зі зміною лідерів (а відповідно і з конкуренцією чи з боротьбою за першість), є суттєвіші фактори, аніж зіткнення одного лідера чи керівника з іншим. Мабуть варто зрозуміти, що політичному діячеві важко усвідомлювати, що, перебуваючи на вершині влади і розпоряджаючись долями мільйонів людей, він водночас є особою, яка собі не належить. У зіткненні інтересів, мотивів, характерів лідерів здебільшого виявляється головна сутність найважливіших суспільних проблем. Політик, свідомо чи ні, уособлює найбільш впливові тенденції суспільного розвитку» [9].

Потрібно відзначити, що в умовах тоталітарної пропаганди відсутній саме фактор змагальності між різними кандидатами на державні посади, що обумовлює іншу структуру пропагандистської кампанії.

Для досягнення кращої впізнаваності своїх передвиборчих платформ серед виборців, кандидатам (партіям, виборчим блокам) потрібно якомога ефективніше використовувати можливості засобів масової інформації. Тому важливо у пропагандистських кампаніях використовувати наступні технології: виступати з постановкою конкретної проблеми і пропонувати свої шляхи її вирішення; проводити прес-конференції для журналістів із подальшою передачею матеріалів у ЗМІ; давати короткі

інтерв'ю для програм новин радіо і телебачення з обраної проблеми; організувати поглиблені коментарі таких виступів з боку відомих людей у цих та інших програмах; публікувати спеціально підготовлені аналітичні статті в популярних газетах та журналах; організувати «відгуки» на газетні публікації та виступи, в тому числі і дискусійного характеру.

На нашу думку, можна виділити в загальному п'ять напрямів політичної пропаганди: 1) загальносистемний, режимний, який є конкретизацією пануючої ідеології та доктринальних платформ. Вона розрахована на все суспільство в цілому, поширюється в межах окремої держави; 2) регіональний, який враховує конкретні умови (у першу чергу, демографічні, економічні та екологічні); 3) місцевий, що тісно пов'язаний з агітацією і прив'язаний до актуальних місцевих проблем. 4) етнополітичний, який пов'язаний з національними меншинами; 5) міжнародний, що пов'язаний з світовою політикою.

Існують відповідні системи принципів, через які реалізується політична пропаганда, виходячи із відповідної системи: органічний зв'язок з ідеологічною та політичною доктриною; змістом пропаганди виступають цінності пануючої ідеології; партійність пропаганди, якщо це пропаганда держави або політичної партії; тісний зв'язок із політичним і соціально-економічним життям; конкретність, яка переслідує реалізацію чітко окреслених ідей, концепцій та доктрин; пропаганда не може бути двозначною, ефективнішою, якщо вона формує думку, що не має альтернативи даній ідеології та доктрині; оптимізм пропаганди, що несе віру в краще майбутнє, у перемогі над ворогом, подолання будь-яких негараздів; мажорна тональність, поширення ідеї успіху і впевненості; єдність пропаганди з організаційною роботою; пропаганда значно впливає образами, зображеннями, символами.

Використовуючи нові ресурси і можливості, політична пропаганда активно розвивається. Ефективність політичної пропаганди залежить від сутності режиму, політичної свідомості і культури населення.

Важливою рисою тоталітарної пропаганди є жорстке підпорядкування інформаційних потоків головним ідеологічно-пропагандистським завданням. Для населення відбиралася і подавалася тільки фільтрована інформація, яка відповідала інтересам політичної еліти.

У виборчих кампаніях перехідних режимів, до яких належить Україна, характерне активне використання таких прийомів впливу, як дезінформація, маніпулювання, міфи, необ'єктивні рейтинги (у тому числі, екзит-поли), упереджені прогнози експертів.

Політичну пропаганду тоталітарної доби ґрунтовно досліджує Х. Арендт у своїй праці

«Джерела тоталітаризму» [1]. Поєднуючи теоретично-структурний підхід із історичним, дослідниця розглядає головні джерела тоталітаризму. Вона послідовно зіставляє дві форми тоталітаризму – націонал-соціалістську та інтернаціонал-більшовицьку, визначає роль, яку відіграє ідеологія у тоталітарних системах. У розділі «Тоталітарний рух» особлива увага приділяється тоталітарній пропаганді.

Особливості радянської політичної системи сприяли пропагандистським засобам взаємодії між державою та суспільством. До них можна віднести: злиття основних функцій партії та держави; зрощення методів державних структур та партосередків, поєднання посад у партійному і радянському апараті; призначення кадрів не за діловими якостями, а за політичною доцільністю; відчуження населення від впливу на державно-партійний механізм, наявність жорсткої дисципліни та контролю за політичною діяльністю громадян.

Тоталітарну цензуру сьогодні успішно замінила посттоталітарна пропаганда, вважає у статті «Сила і безсилля слова» В. Здоровега: «Прогнозуючи в другій половині минулого століття потужні можливості глобального телебачення, канадський професор М. Маклюен передбачав: майбутнім правителям не буде потреби у разі незадоволені і заворушень серед плебсу вдаватися до репресивних заходів, досить буде поміняти програми телебачення, а американський професор Ніл Постмен взагалі вважає, що сьогодні немає потреби в цензурі. Її успішно може замінити телебачення з його гіпертрофованими розважальними можливостями, коли маси ігнорують все, що нездатне розсмішити чи розважити...» [4].

Політична пропаганда і в тоталітарних, і в демократичних режимах у ХХ столітті фактично набуває офіційного статусу, фінансується і регулюється державою. Саме тому можна говорити про якісно новий етап у розвитку політичної пропаганди. На цьому етапі вперше з'являються розгалужені спеціалізовані організаційні структури, для яких пропагандистська діяльність стає професією і основним завданням. Особливою рисою тоталітарної політичної пропаганди є її висока маніпулятивність, що проявляється у здатності пропаганди в процесі реалізації маскуватись під інформативність, яку об'єкти пропаганди не завжди помічають, оскільки вона сприймається людьми під виглядом об'єктивної інформації та розваг. Маніпуляції, як свідчить аналіз, будуються переважно за схемою: «комунікатор – реципієнт». Ще однією рисою маніпулювання є нав'язування спрощених стереотипів, стандартних образів, уявлень про навколишню дійсність, які здійснюють роль орієнтації на конкретне політичне явище чи подію. Стереотипи відповідно до зусиль пропагандиста викликають позитивні

або ж негативні емоційні реакції. До найпоширеніших стереотипів двадцятого століття можна віднести «імперіалізм», «нацизм», «комунізм», «ворог», «дисидент» та ін.

Важливу роль у пропагандистських кампаніях відіграють не лише традиційні засоби масової інформації, такі як телебачення, радіо й преса, а і кіноіндустрія та мережа Інтернет. Зокрема, саме через Інтернет сьогодні розповсюджуються політичні ігри, які розраховані на те, щоб пропагувати і водночас розважати учасників гри. Проте історія пропагандистських ігор нараховує десятки років – від гральних карт із жартівливим та навіть образливим зображенням ворогів до сучасних Інтернет-ігор.

За своєю суттю пропаганда є нейтральною комунікативною технологією. Однак правлячим класом, який хоче зберегти і утвердити владу, пропаганді надається постійний, цілеспрямований вплив на населення. В успішності політика у демократичних режимах громадяни переконуються за допомогою відкритих дебатів, плюралістичного обговорення різних точок зору, результативної внутрішньої та зовнішньої діяльності, проте тоталітарні режими для нав'язування та виправдання своєї політики використовують переважно агресивну тотальну пропаганду.

Політична пропаганда в демократичних суспільствах є багатовекторною і поліцентричною, оскільки суб'єктів влади залишається багато. Серед них – політичні партії, громадсько-політичні рухи та організації, політична еліта, держава, засоби масової інформації тощо. Детальний аналіз впливу пропаганди на процеси становлення та трансформації політичних режимів дозволить сформулювати розуміння політичної пропаганди як комунікативної технології, яка існує у всіх політичних режимах незалежно від їх типів та етапів розвитку.

Отже, йдеться про вельми потужний інформаційний потенціал політичної пропаганди, який залишається теоретичною категорією через те, що переважна більшість партій не має організаційних, матеріальних, кадрових, а головне – змістово-інформаційних ресурсів для участі у процесах політичної комунікації. Водночас, як свідчить досвід партійного будівництва парламентських партій, пропагандистська модель депутатсько-електоральних зв'язків стає помітним явищем в інформаційному просторі суспільства.

Висновки. Перспективи поширення політичної пропаганди засобами комунікації залежать від об'єктивних потреб соціально-політичної еволюції суспільства у напрямі розвитку таких моделей формування суспільної думки, які передбачають когнітивну основу суб'єктно-об'єктних зв'язків. На відміну від спонукальних функцій реклами, котра апелює переважно до емоційної складової реципієн-

та, засоби політичної пропаганди за своєю інформаційною сутністю підвищують політичну культуру населення, збагачують тезаурус електорального соціуму. Саме тому на порядок денний висуваються визначальні складові, що забезпечують реалізацію пропагандистської функції, а саме: формування наукової школи здійснення політичної пропаганди; партійна

ідентифікація провідних концептів парламентського дискурсу; поширення комунікативної мережі парламентських партій; організаційне наближення інститутів громадянського суспільства до інформаційних ресурсів депутатських фракцій; професіоналізація пропагандистської діяльності на постійній основі каналами політичної комунікації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Арент Х. Джерела тоталітаризму [Текст] / Ханна Арент. – К.: Дух і літера, 2005. – 584 с.
2. Бойко В.В. Устная пропаганда : критерии, показатели, условия эффективности [Текст] / В.В. Бойко. – Л.: Лениздат, 1983. – 98 с.
3. Блажнов Е.А. Пропаганда и журналистика [Текст] / Е.А. Блажнов. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 242 с.
4. Здоровега В. Сила й безсилля слова [Електронний ресурс] / В. Здоровега // Дзеркало тижня. – 2002. – № 34 (409), 7-13 вересня. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3050/35979/>
5. Королько В. Предвыборная коммуникационно-агитационная кампания: политический феномен, структура, функции [Текст] / В. Королько // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 101-109.
6. Леонтьева Л.Є. Пропаганда як інформаційно-психологічний складник політичних процесів [Текст] / Л.Є. Леонтьева; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. - К., 2004. - 298 с.
7. Литвиненко О.В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/Litv/index.htm>.
8. Почепцов Г.Г. Пропаганда и контрпропаганда [Текст] / Г.Г. Почепцов. - М.: Центр, 2004. - 253 с.
9. Траверсе О. Політичні лідери й аутсайтери, або Про тенденції суспільного розвитку України [Електронний ресурс] / О. Траверсе // Дзеркало тижня. – 2005. – № 7 (535), 26 лютого – 4 березня. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3050/49312>

Стаття надійшла до редакції 12.11.2013

REFERENCES:

1. *Arendt H.* Dzhherela totalitaryzmu (Sources of totalitarianism). Kyiv, 2005, 584 p.
2. *Boyko V.V.* Ustnaya propaganda: kriterii, pokazateli, usloviya effektivnosti (Oral propaganda : criteria , indicators , terms of effectiveness). Leningrad, 1983, 98 p.
3. *Blazhnov E. A.* Propaganda i zhurnalistika (Propaganda and Journalism). Moskva, 1982, 242 p.
4. *Zdoroveha V.* Sylia i bezsylvia slova (Power and powerlessness of the word). Dzerkalo Tyzhnia. 2002, no.34. Regime of access: <http://www.dt.ua/3000/3050/35979/>
5. *Korolko V.* Predvybornaya komunikatsionno-agitatsionnaya kampaniya: politicheskii fenomen, struktura, funktsii (Communicative-agitative pre-election campaign: the political phenomenon , structure, functions). *Sotsiologiya: Teoriya, metody, marketing.* 2002, no.1, pp. 101-109.
6. *Leontyeva L. E.* Propaganda yak informatsiyno-psihologichy skladyk politychny protsesiv (Propaganda as information-psychological component of the political processes). *Lvivskiyi natsionalnyi Universytet im. I.Franka.* Kyiv, 2004, 298 p.
7. *Litvinenko O. V.* Spetsialni informatsiyni operatsii ta propahandystski kampanii (Special information operations and propaganda campaigns). Regime to access : <http://www.niss.gov.ua/book/Litv/index.htm>
8. *Pochepstov H.H.* Propaganda i kontrpropaganda (Propaganda and counter-propaganda). Moskva, 2004, 253 p.
9. *Traverse O.* Politychni lidery i autsaidery, abo pro tendentsii suspilnoho rozvytku Ukrainy (Political leaders and outsiders , or about tendencies of social development of Ukraine). *Dzerkalo Tyzhnia*, 2005, no. 7. Regime to access : <http://www.dt.ua/3000/3050/49312>

Боднарчук Олег Васильович – аспірант
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Адреса: 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
E-mail: olegbod@i.ua

Bodnarchuk Oleh Vasylovych – postgraduate
Lesya Ukrainka eastern european national university
Address: 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, 76025
E-mail: olegbod@i.ua

УУДК 32.019.5

Громадська думка як об'єкт політичної пропаганди

Д.М. ПАВЛОВ

Національна металургійна академія України, м. Дніпропетровськ, Україна,
E-mail: dnepr_smru@ukr.net**Авторське резюме**

У представленій статті автором проаналізовано роль громадської думки як об'єкта здійснення політичної пропаганди, з'ясувати основні чинники, які визначають особливості політико-пропагандистського впливу на громадську думку. Виявлено, що здатність впливати на формування громадської думки є індикатором ефективності політичної пропаганди. Доведено, що ефективність політичної пропаганди ґрунтується на врахуванні особливостей та закономірностей політичного світосприйняття носіїв громадської думки.

Використання моделі формування громадської думки через встановлення порядку денного як основи здійснення політико-пропагандистського впливу дозволяє не лише керувати увагою та настановами суспільства щодо пріоритетного вирішення тих чи інших питань політичними силами, але й мобілізувати активні дії громадян на підтримку тих політичних акторів, пропозиції яких виглядають найбільш переконливо чи привабливо у світлі необхідності розв'язання найбільш наболілих суспільних проблем. Здійснення політичної пропаганди на основі праймінгу уможливорює фіксацію, активізацію та актуалізацію таких настанов громадян, які дозволяють тим чи іншим чином оцінювати політичних акторів, що фігурують в інформаційному просторі на фоні відповідних тем та проблем як контекстів сприйняття цих акторів. Фреймінг є процесом відбору й висування на перший план деяких аспектів подій чи проблем, і створення зв'язків між ними для просування особливої інтерпретації.

Ключові слова: громадська думка, пропаганда, порядок денний, праймінг, фреймінг, ефективність, об'єкт впливу, значущі судження, суб'єкти політики.

Public opinion as an object of the political propaganda

D.M. PAVLOV

National metallurgical academy of Ukraine, Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: dnepr_smru@ukr.net**Abstract**

In the article, the author analyzes the a public opinion role as object of realization of political propaganda, to reveal major factors which determine features of political propaganda influence on public opinion. It is found out that ability to influence on public opinion formation is the indicator of the political propaganda effectiveness. It is proved that effectiveness of political propaganda is based on the account of features and laws of political attitudes of public opinion carriers.

Use of model of public opinion formation through an agenda establishment as realization bases political propaganda influence allows not only to manage attention and society installations on priority to the decision of those or other questions political forces, but also to mobilize active actions of citizens in support of those political actors which offers look most convincingly or attractively in the light of necessity of the decision of the most burning public problems. Political propaganda realization on a basis of priming does possible fixing, activation and actualization of such installations of citizens which allow to estimate in one way or another the political actors appearing in information field against corresponding themes and problems as contexts of perception of these actors. The framing is selection process and promotions on the foreground of some aspects of events or problems, and creation of communications between them for advancement of special interpretation.

Keywords: public opinion, propaganda, agenda, priming, framing, effectiveness, object of influence, significant judgements, subjects of politics.

Постановка проблеми. У 1928 р. американський теоретик пропаганди Е.Бернейс, вказуючи на «зростаючу залежність усіх видів організованої влади від громадської думки», зазначав, що «згода громадської думки є неодмінною умовою успіху будь-якої діяльності монархічного, конституційного, демократичного чи комуністичного уряду – по суті, він і урядом є виключно зі згоди мас» [1, с. 33]. При цьому автор «Пропаганди» вважав, що політики мають управляти громадською думкою відповідно до своїх цілей та бажань [1, с. 94], використовуючи точну інформацію про гро-

мадськість та змінюючи обставини, щоб схилити громадськість до власної точки зору [1, с. 115]. «Політик зовсім не зобов'язаний бути рабом забобонів своїх виборців; щоб уникнути цього, йому достатньо навчитись впливати на виборців, спонукаючи їх переймати його власні переконання відносно добробуту суспільства та служіння йому. Сучасному політику необхідно не стільки вміння догоджати громадськості, скільки вміння схилити її на свій бік» [1, с. 106], – зазначав Е. Бернейс. У цілому погоджуючись із вищенаведеним, можна стверджувати, що суб'єкти політики, прагнучи реалізувати

повною мірою свої владні інтереси, мають не лише рахуватись із громадською думкою, але й намагатися вплинути на неї у бажаному для себе дусі. Це, у свою чергу, надає надзвичайну актуальність осмисленню громадської думки у контексті вивчення політичної пропаганди.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед науковців досі немає єдності щодо розуміння поняття та сутності громадської думки. Наприклад, К. Ланг стверджує, що громадська думка характеризується, з одного боку, як форма елементарної колективної поведінки, а з іншого – як засіб суспільного контролю. За його словами, вона вступає у гру в проблемних та нормативно неоднозначних ситуаціях, коли наявна загроза суспільної незгоди щодо прийняття того чи іншого рішення [20, р. 2272]. Для Ф. Слокума, Р.С. Еріксона та К.Л. Тедіна громадська думка – це переваги (preferences) громадян [28, р. 615; 19]. Н. Леткі визначає громадську думку через вірування, настанови та переваги, які превалюють серед членів даного співтовариства [22, р. 772]. За У.Ліпманом, громадська думка – це картини світу, на основі яких діють групи людей чи представники цих груп [5, с. 50], це моралізована та кодифікована версія фактів [5, с. 133]. Для Дж. Цалера громадська думка – це судження громадян (та одночасно вираження їх настанов), які є наслідком сприйняття та прийняття суджень еліт [9, с. 89, 103]. В основному з тих же позицій П. Бурдьє взагалі стверджував, що громадської думки не існує (як сформульованого зв'язного висловлювання громадськості) [2, с. 176], це ілюзія, артефакт, опитування ж громадської думки покликано ствердити уявлення про її існування, «легітимувати певну політику і закріпити відношення сил, на яких вона заснована чи які роблять її можливою» [2, с. 163]. За словами Е. Ноель-Нойман, «громадська думка – це згода між представниками однієї людської спільноти у питанні, що має важливе емоційне чи ціннісне значення, яке мають поважати і індивід, і уряд під загрозою бути відторгнутим чи скинутим – принаймні у вигляді компромісу в публічній поведінці» [7, с. 253]. Застосовуючи до осмислення громадської думки нормативний підхід, Ю. Габермас визначав її як кінцеву однотайність довготривалого процесу серйозних взаємних з'ясування, безпримусове раціональне узгодження відкрито конкуруючих думок на основі всезагальної зацікавленості [3, с. 246]. Отже, існують досить різноманітні за змістом та за сутністю визначення поняття громадської думки, несхожість яких свідчить про складність та неоднозначність цього явища.

Мета дослідження – дослідити громадську думку як об'єкт здійснення політичної пропаганди, з'ясувати основні чинники, які визначають особливості політико-пропагандистського впливу на громадську думку.

Виклад основного матеріалу. На основі наявних дефініцій та у контексті завдань нашого дослідження можна запропонувати узагальнене визначення. Громадська думка – це важливі в межах певної соціальної спільноти судження його представників, які, по-перше, посилюють значущість одних політико-владних практик у суспільстві за рахунок інших; по-друге, інтегрують волю суспільства, виступаючи нормативним чинником індивідуальної поведінки громадян. Іншими словами, громадська думка завжди є об'єктом впливу сил, які можуть виробляти значущі судження («лідерів думок» (Е. Бернейс, П.Ф. Лазарсфельд), еліт (Дж. Цалер), ЗМІ (Ч.Р. Мілз, Н. Луман), але при цьому зберігає певну міру автономності, оскільки її носії в своїх судженнях здебільшого керуються не стільки мотивами партійної відданості, умоглядної політичної доцільності чи логічної послідовності, скільки своїми емоційно та ціннісно навантаженими уявленнями про спільні суспільні інтереси (відповідно, в контексті своїх власних). Зрозуміло, що таке тлумачення нами громадської думки в концепціях Ч.Р. Мілза та Ю. Габермаса швидше відповідає поняттям «пануюча думка» чи «масова думка», ніж «громадська думка», яку вони розуміють як гранично раціональну та автономну інстанцію. Проте, на жаль, у розумінні Ч.Р. Мілза та Ю. Габермаса, як це колись зазначав П. Бурдьє, «громадської думки» не існує в дійсності (принаймні важко це довести), тоді як громадська думка, що є об'єктом впливу з боку еліт і мас-медіа та одночасно інструментом контролю колективної поведінки у суспільстві, продовжує існувати та змінюватись скрізь, де є значущі судження, які впливають на здійснення й здобуття політичної влади, її сприйняття соціальними групами та політичну поведінку громадян. Таке місце та роль громадської думки обумовлює те, що суб'єкти політики, будучи зацікавлені в реалізації своїх владних інтересів, замість того, щоб сприяти вільному формуванню громадської думки (як цього прагнув, зокрема, Ю. Габермас), намагаються ефективно впливати на громадську думку та навіть керувати нею, в тому числі за допомогою політичної пропаганди.

З огляду на велику роль пропаганди в формуванні громадської думки, що відзначалось багатьма дослідниками, можна з впевненістю стверджувати, що головним об'єктом політико-пропагандистського впливу є громадська думка як значущі судження в межах певної спільноти, які визначають ставлення до влади більшості громадян. Саме завдяки політичній пропаганді суб'єкти політики намагаються ефективно впливати на громадську думку, щоб уможливити й полегшити здобуття та реалізацію влади, подолати опір противників та, можливо, здобути підтримку для реаліза-

ції широкої програми реформ. Одним із головних завдань у вивченні громадської думки як об'єкта політико-пропагандистського впливу, є з'ясування того, яким саме чином та за рахунок чого політична пропаганда може ефективно впливати на громадську думку. Значною мірою розв'язання цього завдання пов'язано з осмисленням особливостей та закономірностей політичного світосприйняття носіїв громадської думки, яке виступає своєрідним фоном-чинником, що обумовлює значущість суджень, тем, ідей, подій, діючих політичних осіб та сил. Очевидно, щоб змінити судження громадськості, пропаганда має змінити політичне світосприйняття громадськості, що може бути здійснено як через незначне перенесення уваги з одних тем чи об'єктів на інші, актуалізацію пануючих стереотипів, впровадження моделей сприйняття політичного простору, емоційні та оціночні вербалізації поточних ситуацій політичними лідерами та експертами, так і внаслідок реалізації масштабних стратегій із широким використанням міфологізації, ідеологізації та віртуалізації політичної реальності. Серед ключових елементів політичного сприйняття, що беруть визначальну участь у формуванні громадської думки, чимало дослідників (П. Коновер, С. Фельдман [11], Р. Хаміл, М. Лодж [15], Ф. Блейк [16], Г. Норпот [25], В.Г. Джекобі [19]) називають когнітивні схеми, які є структурованими уявленнями про об'єкти політичного світу, їх атрибути та взаємовідносини між ними. За словами С. Гріна, «схеми репрезентують фундаментальний спосіб, за яким наші мізки мають спростити досить складний сприйманий світ» [14, р. 11]. При цьому ознакою політично обізнаних громадян є розширені схеми, які мають послідовну структуру політичних настанов та дозволяють швидко включати нову інформацію до когнітивних категорій та патернів переконань [14, р. 14].

До схем, як посередників сприйняття людиною світу, німецький вчений Н.Луман додає ще когнітивні карти, скріпти та фрейми. На його думку, схеми уніфікують ситуації, вони є правилами здійснення та повторення операцій [6, с. 169]. «Схеми можуть співвідноситися з речами чи особами. Вміння поводитися з речами (Gebrauchssinn) – це одна схема, а ієрархічні відносини між особами чи стандартизовані ролеві очікування – це вже інше», – стверджує Н. Луман. Скріпти або, точніше, сценарії, на думку німецького соціолога, являють собою «особливий випадок стереотипізації часових послідовностей... Лише завдяки певному скріпту виникає можливість приписувати діям їхні наслідки. Скріпт, отже, вже являє собою досить комплексну (тобто таку, що затіює багато чого) схему, яка передбачає як стереотипізацію подій, так і стандартизоване сполучення їх послідовності. Якщо схеми речі чи індивідуаль-

ної особи зв'язуються одна з одною в деякому скріпті, то це також означає, що спостерігач більше не вільний обирати між предметною та часовою схемами чи коливатися в своєму баченні від однієї до іншої; а також і те, що предметна та часова схеми вступають у відношення взаємної залежності, і жодна з них не може обиратися поза її співвідношенням з іншою» [6, с. 170].

За Н. Луманом, схеми та скріпти застосовуються як ефективні інструменти зміни сприйняття реальності, а в координатах нашого дослідження можуть розглядатися як методи політичної пропаганди, якщо їхнє використання приводить до тих чи інших значущих для вирішальної частини спільноти інтерпретацій політичної реальності. Серед прикладів таких схем та скріптів німецький соціолог виділяє нормативні припущення в метафоричній формі, що являють собою переконливі каузальні констеляції, переконливості яких може досягатися навіюванням достатнього страху, щоб припинити будь-які думки про можливість декларованих наслідків [6, с. 172]. Застосування каузальних скріптів приводить до трансформації цінностей, які, по суті, виступають як похідні від усвідомлення (під впливом висловлювань політиків) можливих наслідків тієї чи іншої поведінки громадян у певних соціально-політичних ситуаціях. Ефективність методів політичної пропаганди, заснованих на каузальних схемах та скріптах із нормативними припущеннями й навіюванням страху, обумовлена в тому числі і тим, що вони відповідають критеріям відбору новин та репортажів мас-медіа – новизни, дії, драматизму, моралі [6, с. 172]. Досить успішно такі методи використовувались Дж. Бушем у США після 11 вересня 2001 р. для забезпечення прихильного ставлення громадськості до політики посилення заходів безпеки, які обмежували свободу особистості.

Зауважимо, що в основі ефективного здійснення політичної пропаганди лежать моделі формування громадської думки. Однією із таких моделей є формування громадської думки за допомогою встановлення порядку денного. Як вказує Дж. ван Джінекен, «індивід має порядок денний, збори мають порядок денний, мас-медіа та громадськість мають порядок денний... Порядок денний громадськості структурується порядком денним мас-медіа, а порядок денний мас-медіа – інституціоналізованими елітами. Битва за громадську думку полягає не стільки у відношенні того, що саме має думати громадськість, а в тому, про що громадськість має думати. Хто б не мав на це вирішального значення – вже наполовину переміг у цій битві» [13, р. 13]. Ряд вчених (Б.С. Коен [10], М.Е. Маккомбс, Д.Л. Шо [24], С. Йенгар [17-18], М.Б. Маккуен [23], М. Лейвер, К.А. Шепсл [21]) на основі емпіричних дослід-

жень зробили висновок, що лише встановлення певного порядку денного мас-медіа достатньо, щоб контролювати громадську думку та, скажімо, домагатися бажаного оцінювання діяльності чинного президента. Своєрідним художнім осмисленням застосування цієї пропагандистської техніки є американський фільм «Wag the dog» («Хвіст виляє собакою»). Початок осмислення функції мас-медіа у встановленні порядку денного громадської думки можна вести з виходу роботи У. Ліпмана «Громадська думка» (1922 р.) [26, р. 4]. За переконливим баченням У. Ліпмана, контроль за тим, яка інформація та які питання стають надбанням громадськості та, відповідно, формують громадську думку, здійснює група людей, яка контролює подачу новин для забезпечення своїх інтересів [5, с. 60]. До такої групи він зараховує прес-агентів різноманітних інститутів чи організацій, уряди, політичних лідерів, редакторів мас-медіа та політичні сили, які можуть бути джерелом цікавих для преси та громадськості подій. За У. Ліпманом, подія стає важливою для громадськості новиною, коли вона загрожує моральному чи соціальному порядку, а точніше, коли вона так чи інакше зачіпає інтереси широких груп суспільства [5, с. 309].

У межах моделі формування громадської думки через встановлення порядку денного однією із варіацій політичної пропаганди стає організація такої політичної події, що впроваджує у «порядок денний» громадськості нову проблему, тематизація якої в мас-медіа посилює вплив політичної сили, що була пов'язана з цією подією. У правлячих політичних сил, завдяки підвищеній увазі до них мас-медіа, є можливість застосування іншої стратегії політичної пропаганди в межах зазначеної моделі, а саме – відволікання уваги громадськості від «незручних» для офіційної влади тем через «закидання» в інформаційний простір нейтральних чи вигідних тем за рахунок організації «тріумфальних», «епохальних» чи просто успішних для країни подій.

Боротьба за формування порядку денного, на думку ряду дослідників, набуває ключового значення в сучасній політиці [8, с. 459]. Як стверджує Д.В. Ольшанський, «теорія «порядку денного» в практичному відношенні дуже зручна в деідеологізованому, але високоінформатизованому суспільстві з ослабленими партійно-політичними структурами. Фактично «порядок денний» виконує роль ситуативної та тому завжди актуальної позапартійної ідеології. Засоби масової інформації виконують роль квазіідеологів, що здійснюють посередницьку функцію між партіями й населенням... На практиці це означає, що місце ідеологічних відділів у сучасних партіях посідають PR-структури. Саме вони виявляються найбільш зручним інструментом впливу на «формування

порядку денного». Даний процес – умова усієї наступної PR-роботи. До зусиль із «розкрутки» чи, навпаки, із «удушення» теми, до технологій її «перекручування» слід домогтися головного: щоб потрібна тема з'явилась у «порядку денному». Причому така поява має бути досить «природною», щоб заздалегідь не привертати зайвої уваги опонентів. У протилежному випадку вони відразу ж здійнять зусилля з «удушення» даної теми, і PR-кампанія захлинься, не встигнувши початися» [8, с. 459].

Використання моделі формування громадської думки через встановлення порядку денного як основи здійснення політико-пропагандистського впливу дозволяє не лише керувати увагою та настановами суспільства щодо пріоритетного вирішення тих чи інших питань політичними силами, але й мобілізувати активні дії громадян на підтримку тих політичних акторів, пропозиції яких виглядають найбільш переконливо чи привабливо у світлі необхідності розв'язання найбільш наболілих суспільних проблем.

З моделлю формування громадської думки через встановлення «порядку денного» тісно пов'язана модель праймінгу (активізації настанови). Як стверджують Д.А. Щофіл та Д. Тьюксбері, праймінг має місце, «коли зміст новин пропонує аудиторії використовувати певні проблеми як точки відліку для оцінки діяльності лідерів та урядів. Це часто тлумачиться як розширене розуміння моделі встановлення порядку денного. Роблячи деякі проблеми більш значущими у свідомості людей (встановлення порядку денного), мас-медіа можуть також формувати міркування, що люди беруть до уваги, коли висловлюють судження про політичних кандидатів чи проблеми (праймінг)» [27, р. 11]. Здійснення політичної пропаганди на основі праймінгу уможливорює фіксацію, активізацію та актуалізацію таких настанов громадян, які дозволяють тим чи іншим чином оцінювати політичних акторів, що фігурують в інформаційному просторі на фоні відповідних тем та проблем як контекстів сприйняття цих акторів. У кожного політичного актора є свої «виграшні» та «програшні» теми. Відповідно, якщо ініціюються та успішно «розкручуються» «виграшні» для цього актора теми, на їхньому фоні його політична значущість підвищується, а якщо «програшні» – знижується. На відміну від політичної пропаганди, що заснована на моделі встановлення «порядку денного» та орієнтована на посилення значущості проблем, політична пропаганда на основі моделі праймінгу побудована на ефекті виразності, опуклості повідомлень та, тим самим, доступності (з точки зору легкості відтворення у пам'яті) суджень щодо політичних акторів.

Однією із моделей формування громадської думки виступає фреймінг (структурування).

Фреймінг є процесом «відбору й висування на перший план деяких аспектів подій чи проблем і створення зв'язків між ними для просування особливої інтерпретації, оцінки та/чи рішення» [12, р. 5]. Відповідно до концепції І. Гофмана, фрейм – це перспективне визначення ситуації на основі принципів соціальної організації подій, які детермінують поведінку та взаємодію соціальних акторів у тій мірі, в якій вони суб'єктивно втягуються до цих подій [4, с. 71]. Простіше кажучи, фрейм є формальною когнітивною схемою, що організує сприйняття і пам'ять та програмує соціальну поведінку. «Якими б різноманітними не були форми людської діяльності, вони регулюються фреймами, які забезпечують основних учасників взаємодії нормативною інформацією про те, що має знаходитись у фокусі їхньої уваги» [4, с. 269], – стверджує І. Гофман. Фактично, фреймінг є фундаментальним механізмом активізації свідомості, завдяки якому відправник повідомлення домагається від його одержувачів певного способу мислення та дії. Фрейми – не просто слова, образи та гасла, які є необхідним матеріалом для їх конструювання та передачі. Це – активатори поведінки, які функціонують через зв'язування повідомлення з раніше існуючими у свідомості фреймами. Найбільший потенціал впливу мають фрейми, основу яких складають слова та образи, що є примітними, зрозумілими, незабутніми, емоційно зарядженими.

Ефективність політичної пропаганди, що будується на моделі фреймінгу, залежить від міри резонансу, який викликають фрейми (констеляції слів та образів) у громадській свідомості, та від частоти їх повторення. Чим вищий резонанс та частота повторення, тим більш вірогідним буде виробництво за допомогою фреймінгу схожих думок і почуттів у більшості аудиторії. Ефективність такої пропаганди ще більше посилюється, коли аудиторії недоступні чи неприйнятні інші схеми інтерпретації подій. Фреймінгові техніки пропаганди діють через залишення розривів в інформації, які аудиторія заповнює своїми упередженими схемами в ході інтерпретативних процесів у свідомості, заснованих на зв'язаних ідеях та почуттях, що збережені у пам'яті. Засвоєні масовою свідомістю фрейми складають парадигми – ієрархізований набір звичних схем, які забезпечують застосування аналогіч із попередніх повідомлень про події до нових ситуацій. Тому можна стверджувати, що фреймінгові техніки пропаганди значною мі-

рою засновані на зверненні до добре знайомих громадськості констеляцій образів та ідей із сильним емоційним навантаженням та повторенні їх щодо нових обставин. Із основних видів фреймінгових технік пропаганди можна назвати налаштування (переключення), фабрикацію та дискредитацію. Налаштування (переключення) покликане надати певне значення події (ситуації, політичному актору) через нав'язування співвідношення з відповідним фреймом у свідомості громадськості. Так, притягнення уваги до «специфічних» ознак ситуації чи якостей особистості лідера може налаштувати (переключити) громадську думку на вигідну для пропагандиста інтерпретативну схему. Найбільш простими формами фабрикації в політиці можуть слугувати політична реклама (фабрикується політична реальність, як правило і, більшою мірою, її майбутнє), «проплачені» акції протесту чи підтримки (відповідно, фабрикується громадське невдоволення чи згода). Для знищення ефекту фабрикації застосовується пропагандистська техніка дискредитації, яка може використовувати театральні метафори («проплачений спектакль», «поганий актор» і т.ін.). Отже, основним завданням фреймінгових пропагандистських технік є нав'язування певного смислу подіям, у залежності від сприйняття якого громадськістю посилюється чи знижується владний вплив політичних акторів, що, відповідно, залежить від прихильного ставлення більшості активної частини суспільства.

Висновки. Здатність впливати на формування громадської думки є індикатором ефективності політичної пропаганди. Лише мистецтво політичних акторів у користуванні її дієвими засобами робить їх повноправними суб'єктами політики. Незважаючи на те, що політично-пропагандистський вплив помітно звужує автономію громадської думки, вона залишається вагомою детермінантою колективної поведінки в суспільстві та засобом контролю влади з боку суспільства. Ефективність політичної пропаганди багато в чому ґрунтується на врахуванні особливостей та закономірностей політичного світосприйняття носіїв громадської думки. Це означає, що при конструюванні політичної реальності суб'єктами політики у сприйнятті громадськості мають використовуватись такі засоби, які здатні виступати дієвими стимулами суджень та поведінки більшості суспільства, що вирішальним чином впливають на розподіл підтримки суспільства щодо тих чи інших політичних сил.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бернейс Э. Пропаганда [Текст] / Э. Бернейс; пер. с англ. И. Ющенко. – М.: Hippo Publishing, 2010. – 176 с.
2. Бурдьё П. Социология политики [Текст] / П Бурдьё; пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.

3. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство [Текст] / Ю. Габермас. – Львів: Літопис, 2000. – 318 с.
4. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта [Текст] / И. Гофман; пер. с англ.; под ред. Г.С. Батыгина и Л.А. Козловой; вступ. статья Г.С. Батыгина. – М.: Ин-т социологии РАН, 2003. – 752 с.
5. Липпман У. Общественное мнение [Текст] / У. Липпман; пер. с англ. Т.В. Барчуновой. – М.: Ин-т Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
6. Луман Н. Реальность масс-медиа [Текст] / Н. Луман; пер. с нем. А.Ю. Антоновского. – М.: Праксис, 2005. – 256 с.
7. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания [Текст] / Э. Ноэль-Нойман; пер. с нем.; общ. ред. и предисл. Н.С. Мансурова. – М.: Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. – 352 с.
8. Ольшанский Д.В. Политический PR [Текст] / Д.В. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.
9. Цаллер Дж. Происхождение и природа общественного мнения [Текст] / Дж. Цаллер; пер. с англ. А.А. Петровой. – М.: Ин-т Фонда «Общественное мнение», 2004. – 559 с.
10. Cohen B.C. The press and foreign policy [Text] / B. Cohen. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963. – IX, 288 p.
11. Conover P. How People Organize the Political World [Text] / P. Conover, S. Feldman // American Journal of Political Science. – 1984. – Vol. 28, No 1. – P. 95-126.
12. Entman R.M. Projections of Power: Framing News, Public Opinion, and US Foreign Policy [Text] / R.M. Entman. – Chicago, IL: University of Chicago Press, 2004. – 229 p.
13. Ginneken J. van. Collective behavior and public opinion: rapid shifts in opinion and communication [Text] / J. van Ginneken. – Mahwah; London: Lawrence Erlbaum Associates, 2003. – 301 p.
14. Greene S. Measuring Public Opinion: The Psychological Perspective [Text] / S. Greene // Public opinion and polling around the world: a historical encyclopedia / J.G.Geer (ed.). – Santa Barbara; Denver; Oxford: ABC-CLIO, Inc., 2004. – P. 9-26.
15. Hamill R. A Partisan Schema for Political Information Processing [Text] / R. Hamill, M. Lodge // American Political Science Review. – 1986. – Vol. 80, No 2. – P. 505-520.
16. Hamill R. The Breadth, Depth, and Utility of Class, Partisan, and Ideological Schemata [Text] / R. Hamill, M. Lodge, F. Blake // American Journal of Political Science. – 1985. – Vol. 29. – P. 850-870.
17. Iyengar S. Agenda setting and beyond: television news and the strength of political issues [Text] / S. Iyengar // Agenda formation / W.H. Riker (ed.). – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993. – P. 211-230.
18. Iyengar S. Is anyone responsible?: how television frames political issues [Text] / S. Iyengar. – Chicago: University of Chicago Press, 1991. – VIII, 195 p.
19. Jacoby W.G. Ideological Identification and Issue Attitudes [Text] / W.G. Jacoby // American Journal of Political Science. – 1991. – Vol. 35. – P. 178-205.
20. Lang K. Public opinion [Text] / K. Lang // Encyclopedia of Sociology / Eds. E.F. Borgatta, R.J.V. Montgomery. – 2nd ed. – Vol. 3. – New York: Macmillan Reference USA, 2000. – P. 2272-2280.
21. Laver M. Agenda formation and cabinet government [Text] / M. Laver, K.A. Shepsle // Agenda formation / W.H. Riker (ed.). – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993. – P. 169-182.
22. Letki N. Public opinion [Text] / N. Letki // Encyclopedia of governance: in 2 volumes / Ed. M. Bevir. – Vol. 2 – Thousand Oaks: Sage Publications, 2007. – P. 772-773.
23. MacKuen M.B. Social Communication and the Mass Policy Agenda [Text] / M.B. MacKuen // More Than News: Media Power in Public Affairs / eds. M. MacKuen, S.L. Coombs. – Beverly Hills, CA: Sage, 1981. – P. 19-44.
24. McCombs M.E. The agenda-setting function of mass media [Text] / M.E. McCombs, D.L. Shaw // Public Opinion Quarterly. – 1972. – Vol. 36, No 1. – P. 176-187.
25. Norpoth H. The Difference between Attitudes and Non-Attitudes in the Mass Public: Just Measurements? [Text] / H. Norpoth, M. Lodge // American Journal of Political Science. – 1985. – Vol. 29. – P. 291-307.
26. Rogers E.M. Theoretical Diversity in Political Communication [Text] / E.M. Rogers // Handbook of political communication research / ed. L. Lee Kaid. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2004. – P. 3-16.
27. Scheufele D.A. Framing, agenda setting, and priming: the evolution of three media effects models [Text] / D.A. Scheufele, D. Tewksbury // Journal of Communication. – 2007. – Vol. 57, No 1. – P. 9-20.
28. Slocum F. Public opinion [Text] / F. Slocum // International encyclopedia of the social sciences / Ed. W.A. Darity, Jr. – 2nd ed. – Vol. 6. – New York: Macmillan Reference USA, 2008. – P. 615-618.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2013

REFERENCES:

1. *Berneys E.* Propaganda (Propaganda). М.: *Hippo Publishing*, 2010. 176 p.
2. *Burde P.* Sotsiologiya politiki (Sociology of Politics). М.: *Socio-Logos*, 1993. 336 p.
3. *Gabermas Yu.* Strukturni peretvorennia u sferi vidkrytosti: doslidzhennya katehoriyi hromadyans'ke suspil'stvo (The Structural Transformation of the Public Sphere). Lviv: *Litopis*, 2000. 318 p.
4. *Gofman I.* Analiz freymov: esse ob organizatsii povsednevnogo opyita (Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience). М.: *Institut sotsiologii RAN*, 2003. 752 p.
5. *Lippman U.* Obschestvennoe mnenie (Public opinion). М.: *Institut Fonda «Obschestvennoe mnenie»*, 2004. 384 p.

6. Luman N. Realnost massmedia (The reality of the mass media). М.: *Praksis*, 2005. 256 p.
7. Noel-Noyman E. Obschestvennoe mnenie. Otkrytie spirali molchaniya (The Spiral of Silence: Public Opinion). М.: *Progress-Akademiya, Ves Mir*, 1996. 352 p.
8. Olshanskiy D.V. Politicheskiy PR (Political PR). SPb.: *Piter*, 2003. 544 p.
9. Tsaller Dzh. Proishozhdenie i priroda obschestvennogo mneniya (The Nature and Origins of Mass Opinion). М.: *Institut Fonda «Obschestvennoe mnenie»*, 2004. 559 p.
10. Cohen B.C. The press and foreign policy. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963. IX, 288 p.
11. Conover P. How People Organize the Political World. *American Journal of Political Science*. 1984. Vol. 28. Issue 1. – P. 95-126.
12. Entman R.M. Projections of Power: Framing News, Public Opinion, and US Foreign Policy. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2004. 229 p.
13. Ginneken J. van. Collective behavior and public opinion: rapid shifts in opinion and communication. Mahwah; London: Lawrence Erlbaum Associates, 2003. 301 p.
14. Greene S. Measuring Public Opinion: The Psychological Perspective. Santa Barbara; Denver; Oxford: ABC-CLIO, Inc., 2004. P. 9-26.
15. Hamill R. A Partisan Schema for Political Information Processing. *American Political Science Review*. 1986. Vol. 80. Issue 2. P. 505-520.
16. Hamill R. The Breadth, Depth, and Utility of Class, Partisan, and Ideological Schemata. *American Journal of Political Science*. 1985. Vol. 29. P. 850-870.
17. Iyengar S. Agenda setting and beyond: television news and the strength of political issues. Ann Arbor: the University of Michigan Press, 1993. P. 211-230.
18. Iyengar S. Is anyone responsible?: how television frames political issues. Chicago: University of Chicago Press, 1991. VIII, 195 p.
19. Jacoby W.G. Ideological Identification and Issue Attitudes. *American Journal of Political Science*. 1991. Vol. 35. P. 178-205.
20. Lang K. Public opinion. *Encyclopedia of Sociology*. 2nd ed. Vol.3. New York: Macmillan Reference USA, 2000. P. 2272-2280.
21. Laver M. Agenda formation and cabinet government. *Agenda formation*. Ann Arbor: the University of Michigan Press, 1993. P. 169-182
22. Letki N. Public opinion. *Encyclopedia of governance: in 2 volums*. Vol. 2. Thousand Oaks: Sage Publications, 2007. P. 772-773.
23. MacKuen M.B. Social Communication and the Mass Policy Agenda. *More Than News: Media Power in Public Affairs*. Beverly Hills, CA: Sage, 1981. P. 19-44.
24. McCombs M.E. The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*. 1972. Vol. 36. Issue 1. P. 176-187.
25. Norpoth H. The Difference between Attitudes and Non-Attitudes in the Mass Public: Just Measurements? *American Journal of Political Science*. 1985. Vol. 29. P. 291-307.
26. Rogers E.M. Theoretical Diversity in Political Communication. *Handbook of political communication research*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2004. P. 3-16.
27. Scheufele D.A. Framing, agenda setting, and priming: the evolution of three media effects models. *Journal of Communication*. 2007. Vol. 57. Issue 1. P. 9-20.
28. Slocum F. Public opinion. *International encyclopedia of the social sciences*. 2nd ed. Vol. 6. New York: Macmillan Reference USA, 2008. P. 615-618.

Павлов Дмитро Миколайович – кандидат філософських наук, доцент
Національна металургійна академія України
Адреса: 49600, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 4
E-mail: dnepr_smru@ukr.net

Pavlov Dmytro Mykolaiovych – PhD in philosophy, associate professor
National metallurgical academy of Ukraine
Address: 4, Gagarina av., Dnepropetrovsk, 49600
E-mail: dnepr_smru@ukr.net

УДК 327.5+321.01+328.161

Етіологія політичних криз

С.В. СТАВЧЕНКО

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ,
Україна, E-mail: stav4enko_sv@i.ua**Авторське резюме**

Показано, що політична криза як нестабільний стан соціально-політичної системи (організації), що загрожує припиненню її діяльності через неспроможність забезпечити свою діяльність необхідними ресурсами (дисбаланс між вимогами і підтримкою) має свої причини, симптоми та чинники, де причинами виступають явища чи події, внаслідок яких з'являються симптоми та чинники кризи, симптоми – це перший, зовнішній прояв кризових явищ, що не завжди характеризує істинні причини кризи, але на основі якого деякі причини можна встановити, а чинники – події або встановлені тенденції, що свідчать про появу кризи.

Визначено, що кризові явища в політиці характеризуються різким загостренням протиріч як на мікро-, так і на макрорівні. Політична криза багато в чому пов'язана з кризою менеджменту (державного управління), оскільки накопичені помилкові рішення часто призводять до виникнення кризової ситуації, яка може привести до краху всієї системи. У принципі до кризової ситуації відносяться всі процеси, які менеджмент визначає як загрозливі для існування соціально-політичної системи (організації).

Наголошено, що кризові явища в політиці за своєю функціональною сутністю мають як деструктивний, так і конструктивний виміри, оскільки кризи можуть не лише негативно впливати на перебіг процесів розвитку соціально-політичних систем (організацій), а й водночас виконувати роль своєрідного каталізатора переходу системи до нового, якісно іншого стану функціонування.

Ключові слова: політична криза, причини, симптоми, чинники політичної кризи, причинно-наслідковий аналіз, коваріація та каузальність.

Etiology political crises

S.V. STAVCHENKO

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: stav4enko_sv@i.ua**Abstract**

It is shown that the political crisis as an unstable state of socio-political system (organization) that threatens the suspension of its operations due to the inability to provide the activity necessary resources (imbalance between demands and support) has its causes, symptoms and factors which are the causes of phenomena or events of which the symptoms and causes for the crisis, the symptoms – is the first outward manifestation of the crisis, which is not always characterizes the true causes of the crisis, but the basis for some reason, you can install and factors – events or established trends that indicate the occurrence of crisis.

Determined that the crisis in politics are characterized by a sharp aggravation of the contradictions of both micro- and macro-level. The political crisis is largely due to the crisis management (governance) as the accumulated wrong decisions often lead to a crisis situation that could lead to the collapse of the entire system. In principle to the crisis include all processes that management identifies as threatening the existence of socio-political system (organization).

Focused that the crisis in politics in their functional essence are both destructive and constructive dimension, since the crisis may not only adversely affect the progress of the development of social and political systems (organizations), but at the same time act as a catalyst to transition to the new system qualitatively different state of operation.

Keywords: political crisis, causes, symptoms, factors of political crisis, causal analysis, covariance and causation.

Постановка проблеми. У політичній практиці сучасних суспільств, особливо це стосується суспільств перехідного типу, мають місце кризові явища, пов'язані з процесами демократичного розвитку країни, трансформацією політичної системи. Соціальна реальність являє приклади кризових явищ, зокрема гуманітарного характеру, які, актуалізуючись, стають центром уваги політиків та керівників державного і муніципального рівнів, переводячи кризові явища з соціальної сфери в політичну. Накопичення емпіричного матеріалу, який

надає сучасна політична практика, стимулює розвиток наукової рефлексії стосовно сутності політичної кризи. На сьогодні вченими досить ґрунтовно вивчено і досліджено розвиток, характер і наслідки кризових явищ, в т.ч. і в політиці, але не можна не відмітити наявних розбіжностей у їх поглядах, коли мова заходить про обґрунтування причин (чинників) політичної кризи. Криза в діяльності будь-якої соціально-політичної системи (організації) не виникає спонтанно, вона має свої причини (етіологію) та зовнішні прояви (ознаки).

© С.В. Ставченко, 2013

Аналіз досліджень і публікацій. Американські політологи та соціологи намагалися визначити причини кризових явищ у різний спосіб. Так, Семюелл Гантінгтон та Сеймур Ліпсет, досліджуючи природу конфліктних явищ, дійшли висновку, що істотною причиною їх виникнення є саме соціальний чинник: зниження рівня національного доходу на душу населення нижче 2 тис. дол. призводить до загострення соціальних конфліктів і також створює передумови до переходу їх у кризовий стан (див.: [8; 13]). Пітірім Сорокін кризові явища безпосередньо пов'язує з тим, що влада втратила свою легітимність [10]. Габріель Алмонд і Сідні Верба вважають, що будь-яка криза сигналізує про неможливість розв'язання наявних політичних конфліктів на існуючій політико-правовій основі, яка, отже, довела тим самим свою нефункціональність (див.: [2]). Інші дослідники (наприклад С. Амін [3; 15], Дж. Арайгі [16-17], А. Франк [12; 19], І. Валлерстайн [5; 20]) зазначають, що в історичному сенсі кризові явища є моментом небезпеки та невпевненості, протягом якого виробляються відповідні рішення і настають трансформування, які визначають майбутній розвиток системи. Тобто, вони наголошують на явно конструктивістській функції кризових явищ у процесі еволюціонування соціально-політичної системи.

Серед зарубіжних авторів причини і сутність кризових явищ соціально-політичних систем (організацій) також досліджували М. Бордо, А. Веласко, Р. Глік, Д. Даймонд, П. Дібвіг, Р. Дорнбуш, С. Едвардс, Г. Кальво, Г. Камінські, Ч. Кіндлебергер, П. Кругман, Р. Манделл, Г. Мінські, К. Рейнхарт, Е. Роуз, С. Фішер, М. Фрідмен, А. Шварц та ін.

Вагомим підґрунтям проблеми стали наукові напрацювання вітчизняних учених О. Білоруса, О. Валевського, А. Ішмуратова, В. Гури, І. Дудко, В. Єременка, О. Зернецької, Б. Канцелярука, О. Клименко, С. Кримського, В. Крисаченка, Ю. Павленка, Ю. Пахомова, М. Пірен, О. Сущка, М. Шепелева, С. Шергіна та ін.

Мета дослідження – розкрити причини (етіологію) політичної кризи.

Виклад основного матеріалу. У загальному плані політична криза (від грец. *krisis* – рішення, зворотний пункт, результат) визначається як нестабільний стан соціально-політичної системи (організації), що загрожує припиненню її діяльності через неспроможність забезпечити свою діяльність необхідними ресурсами (дисбаланс між вимогами і підтримкою).

Для ефективного подолання політичної кризи слід розрізняти її причини, симптоми та чинники. Причини – явища чи події, внаслідок яких з'являються симптоми та чинники кризи. Симптоми – це перший, зовнішній прояв кризових явищ, що не завжди характеризує істинні причини кризи, але на основі якого деякі

причини можна встановити. Чинники – події або встановлені тенденції, що свідчать про появу кризи (див.: [4]). Спостерігається прямий взаємозв'язок між чинниками і причинами. Під чинником розуміється подія чи зафіксований стан, що свідчить про настання кризи. Причиною кризи є подія чи явище, внаслідок якого з'являються чинники кризи.

Для розуміння кризи у соціально-політичній системі (організації) великого значення набувають не тільки причини, але й наслідки кризових явищ. Наслідок кризи розглядається як кінцевий результат впливу кризової ситуації на стан системи. Наслідки можуть бути як позитивними, так і негативними. Також кризи можуть виникати як ланцюгова реакція, тобто можливий перехід від одного кризового стану до іншого, більш глибокого і тривалого. Наслідки кризи можуть призвести до різких змін або за допомогою антикризового управління можуть бути пом'якшені чи взагалі нейтралізовані.

Ланцюжок «причина-наслідок» є основними поняттями каузальності (від лат. *causa* – причина), що описують причинний зв'язок між явищами. У процесі взаємодії двох явищ за певних умов одне з них – причина, породжує, викликає до життя інше – подію, процес (наслідок). Виділяють внутрішні та зовнішні чинники еволюції ситуації. Внутрішні чинники зумовлені закономірностями розвитку політичної ситуації в її окремістях та цілісності – вони виникають як наслідок саморозвитку ситуації. Зовнішні чинники визначаються взаємодією ситуації як системи із зовнішнім середовищем.

Розрізняють два основні типи відносин між явищами: коваріації та каузації. Коваріаційні відносини вказують, що два або більше поняття мають тенденцію змінюватися одночасно: коли збільшується (зменшується) одне, збільшується (зменшується) і інше. Коваріаційні відносини не несуть ніякої інформації про причини одночасної зміни відносин. Каузальні (причинні) відносини вказують, що зміни в одному або декількох поняттях викликають зміни в одному або декількох інших поняттях.

У повсякденному житті міркування в термінах причини й наслідки, однак, як правило, використовуються несумовно. Часто дуже важко встановити причини або наслідки людських учинків: чим значніша подія, тим більш важким може виявитися встановлення її причини. Унаслідок цього треба з обережністю постулювати каузальні відносини й лише в тих випадках, коли одночасно виконуються чотири умови. По-перше, постульовані причина й наслідок повинні змінюватися разом, тобто перебувати у відношенні коваріації. По-друге, причина повинна передувати наслідку. По-третє, каузальний зв'язок між передбачуваною причиною й наслідком повинен чітко ідентифікуватися,

тобто ми повинні мати можливість ідентифікувати процес, за допомогою якого зміни А викликають зміни В. По-четверте, коваріація між явищами причини й наслідку не повинна виникати через їхню одночасну співвіднесеність якимось третім чинником [9, с. 55].

І коваріаційні, і каузальні відносини можуть бути як позитивними, так і негативними. Це означає, що дві події можуть змінюватися або в одному напрямку, або в протилежні. Якщо вони змінюються в одному напрямку, то відношення вважається позитивним. Позитивне відношення може бути представлене твердженням: чим сильніше відносна нерівноправність національних меншостей у суспільстві, тим вища ймовірність політичного насильства. Негативне відношення представлене твердженням: чим сильніша ступінь політичного відчуження, яке випробовується людиною, тим нижче ймовірність того, що вона буде брати участь у традиційній політичній діяльності [9, с. 57].

Щодо кризових явищ інструментарій причинно-наслідкового аналізу можна застосовувати таким чином. Про кризову ситуацію можна говорити у тому випадку, коли втрачається стабільність діяльності соціально-політичної системи (організації), яка може привести до її руйнації. Кризові явища характеризуються різким загостренням протиріч як на мікро-, так і на макрорівні. Кризова ситуація формується поступово і має свої причини та механізми розвитку. Кризу діяльності соціально-політичної системи (організації) необхідно розглядати і як кризу менеджменту (державного управління), оскільки накопичені помилкові рішення призводять, як правило, до краху. У принципі до кризової ситуації відносяться всі процеси, які менеджмент визначає як загрозові для існування соціально-політичної системи (організації) (див.: [7]).

Причина появи кризових явищ у діяльності соціально-політичної системи (організації) знаходиться в самому політичному середовищі, якому властиві постійні зміни соціально-політичних орієнтацій учасників політичних інтеракцій, високий рівень невизначеності їх політичної поведінки, що потребує постійного коригування основних елементів та функціональних підсистем відповідної соціально-політичної системи (організації) з метою забезпечення адекватності вхідним та вихідним параметрам розвитку системи в цілому.

Передумовою запуску механізму розгортання політичної кризи є пошкодження механізму саморегуляції соціально-політичної системи (організації) внаслідок неефективного управління її діяльністю, руйнівного впливу зовнішнього середовища або неможливості внутрішніх сил протидіяти кризовим явищам. Розгортання політичної кризи відбувається

шляхом впливу імпульсу – каталізатора кризи та (або) ініційованих ним імпульсів на показники-індикатори життєздатності соціально-політичної системи (організації), наслідком чого є поступова втрата окремих параметрів її життєздатності та її руйнація.

Періодичність виникнення, інтенсивність поглиблення та можливості переборення політичної кризи є індивідуальними характеристиками соціально-політичної системи (організації), що визначаються суттю протиріч, що її зумовили, та формуються під сукупним впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

Існує типовий перелік чинників, які підвищують ймовірність виникнення та розвитку кризових явищ (чинники потенційної загрози, або провокатори). Набір чинників, що зумовили виникнення кризових явищ у соціально-політичній системі (організації), завжди індивідуальний, він залежить від внутрішніх можливостей системи протидіяти чинникам потенційної загрози. Система кризових чинників не є постійною, вона змінюється в часі залежно від етапу життєвого циклу соціально-політичної системи (організації) – конститування (відтворення базових параметрів), функціонування, розвиток системи. Чинники кризи, як правило, діють у комплексі, що посилює їх негативний вплив на соціально-політичну систему (організацію).

З метою моніторингу кризогенних чинників їх можна класифікувати за такими ознаками, як місце виникнення, наслідки прояву, ступінь впливу та взаємообумовленості, час та характер дії. Зовнішні кризогенні чинники (загального, регіонального (локального) або галузевого характеру) створюють загальні передумови погіршення ситуації, однак за відповідної організації управління та прийняття необхідних політичних і адміністративних рішень соціально-політична система (організація) має всі можливості уникнути небажаних наслідків, незважаючи на негативний вплив зовнішнього оточення.

Також варто підкреслити, що кризові явища за своєю функціональною сутністю дуже суперечливі: вони мають як деструктивний, так і конструктивний виміри, проте домінантно визначається саме їхня негативістська функція. Об'єктивно ж кризи можуть не лише негативно впливати на перебіг процесів розвитку соціально-політичних систем (організацій), а й водночас виконувати роль своєрідного каталізатора переходу системи до нового, якісно іншого стану функціонування.

У сучасних українських реаліях кризовість є іманентним компонентом еволюції її суспільних систем (у т.ч. і політичної). Наприклад, криза легітимності владного режиму в перехідних суспільствах зазвичай супроводжується загостренням суперечностей між суспільними

нормами та цінностями, що призводять до дестабілізації і стагнації, розколу суспільства на протиборчі частини. Шмуель Айзенштадт зазначає, що кризи режиму спричинюють крах авторитарних систем, обумовляючи інфляційні процеси і демографічні невідповідності, зростання конфліктів, наростання протестного ресурсу тощо (див.: [1; 18]). С. Удовик [11] показує, що системні кризи властиві суспільствам (для прикладу наводяться Японія, Європейський Союз і США), які демонструють різні ступені неготовності до стрімких постіндустріальних змін. При цьому причиною виникнення кризи найчастіше виступає неспівпадіння соціалізації та політичних змін. Л. Юр'єва причинами виникнення кризових станів вважає соціальні та ситуативні чинники, а також індивідуально-типологічні й біологічні особливості особи (див.: [14]).

Висновки. Політична криза як нестабільний стан соціально-політичної системи (організації), що загрожує припиненню її діяльності через неспроможність забезпечити свою діяльність необхідними ресурсами (дисбаланс між вимогами і підтримкою), має свої причини, симптоми та чинники, де причинами виступають явища чи події, внаслідок яких

з'являються симптоми та чинники кризи, симптоми – це перший, зовнішній прояв кризових явищ, що не завжди характеризує істинні причини кризи, але на основі якого деякі причини можна встановити, а чинники – події або встановлені тенденції, що свідчать про появу кризи.

У цілому кризові явища в політиці характеризуються різким загостренням протиріч як на мікро-, так і на макрорівні. Політична криза багато в чому пов'язана з кризою менеджменту (державного управління), оскільки накопичені помилкові рішення часто призводять до виникнення кризової ситуації, яка може привести до краху всієї системи. У принципі до кризової ситуації відносяться всі процеси, які менеджмент визначає як загрозові для існування соціально-політичної системи (організації).

Кризові явища в політиці за своєю функціональною сутністю мають як деструктивний, так і конструктивний виміри, оскільки кризи можуть не лише негативно впливати на перебіг процесів розвитку соціально-політичних систем (організацій), а й водночас виконувати роль своєрідного каталізатора переходу системи до нового, якісно іншого стану функціонування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Айзенштадт Ш. Конструктивные элементы великих революций: культура, социальная структура, история и человеческая деятельность / Ш. Айзенштадт // THESIS. – 1993. – Т. 1, № 2: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – С. 207-208.
2. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии: пер. с англ. / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122-134.
3. Амин С. Будущее социализма / С. Амин // Мировая экономика и междунар. отношения. – 1991. – № 7. – С. 5-18.
4. Бобришева Т.О. Побудова сучасної схеми антикризового процесу / Т.О. Бобришева, С.М. Шкарлет // Вісн. Чернігівського технол. ін-ту. – 1998. – № 6. – С. 261-268.
5. Валлерстайн И. Политические дилеммы на рубеже тысячелетий: пер. с англ. / И. Валлерстайн // Полис. – 1996. – № 4. – С. 179-183.
6. Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется?: пер. с англ. / И. Валлерстайн // Социс. – 1997. – № 1. – С. 8-21.
7. Король В.С. Аналіз основних ознак кризового менеджера / В.С. Король // Наукові записки: Зб. наук. праць викладачів та аспірантів кафедри екон. аналізу ТАНГ. – Тернопіль, 1999. – С. 185-187.
8. Липсет С.М. Сравнительный анализ социальных условий, необходимых для становления демократии: пер. с англ. / С.М. Липсет, С. Кен-Рюн, Д. Торрес // Междунар. журн. соц. наук. – 1993. – № 3. – С. 5-34.
9. Мангейм Дж.Б. Политология. Методы исследования: пер. с англ. / Дж.Б. Мангейм, Р.К. Рич. – М.: Весь Мир, 1997. – 544 с.
10. Сорокин П.А. Человек, цивилизация, общество: пер. с англ. / П.А. Сорокин; общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов. – М.: Политиздат, 1992. – 393 с.
11. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы / С.Л. Удовик. – К.: Рефл-бук; Ваклер, 2002. – 461с.
12. Франк А.Г. Формационные переходы и мифологемы способов производства / А.Г. Франк // Восток. – 1992. – № 2. – С. 19-31.
13. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах: пер. с англ. / С. Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
14. Юр'єва Л.Н. Кризисные состояния / Л.Н. Юр'єва. – Д.: Арт-пресс, 1998. – 156 с.
15. Amin S. A Note on the concept of delinking / S. Amin // Review. – Binghamton, 1987. – Vol. 10, № 3. – P. 435-444.
16. Arrighi G. Dilemmas of antisystemic movements / G. Arrighi, T. Hopkins, I. Wallerstein // Social Research. – N.Y., 1986. – Vol. 53, № 1. – P. 186-189.
17. Arrighi G. The liberation of class struggle? / G. Arrighi, T. Hopkins, I. Wallerstein // Review. – Binghamton, 1987. – Vol. 10., № 3. – P. 403-424.
18. Eisenstadt S.N. Tradition, Change, and Modernity / S.N. Eisenstadt. – New York, Sydney, Toronto: John Wiley, 1973. – 270 p.

19. Frank A.G. The Bronze Age World System and its Cycles / A.G. Frank // Current Anthropology. – 1993. – Vol. 34. – P. 383-413.
20. Wallerstein I. World-Systems Analysis: An Introduction / I. Wallerstein. – Durham, NC: Duke University Press, 2004. – 450 p.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2013

REFERENCES:

1. Ayzenshtadt Sh. Konstruktivnyie elementy velikih revolyutsiy: kultura, sotsialnaya struktura, istoriya i chelovecheskaya deyatel'nost' (Structural elements of the great revolutions : culture, social structure , history and human activity). *THESIS*. 1993. Vol. 1, № 2: *Teoriya i istoriya ekonomicheskikh i sotsialnykh institutov i sistem*. P. 207-208.
2. Almond G. Grazhdanskaya kultura i stabilnost' demokratii: per. s angl. (Civic culture and democratic stability). *Polis*. 1992. № 4. P. 122-134.
3. Amin S. Budushee sotsializma (The future of socialism). *Mirovaya ekonomika i mezhdunar. otnosheniya*. 1991. № 7. P. 5-18.
4. Bobrysheva T.O. Pobudova suchasnoi skhemy antykrizovoho protsesu (Building a modern scheme of crisis process). *Visn. Chernihivskoho Tekhnol. in-tu*. 1998. № 6. P. 261-268.
5. Vallersteyn I. Politicheskie dilemmy na rubezhe tysyacheletiy: per. s angl. (Political dilemmas of the Millennium). *Polis*. 1996. № 4. P. 179-183.
6. Vallersteyn I. Sotsialnoe izmenenie vechno? Nichto nikogda ne izmenyaetsya?: per. s angl. (Social change forever? Nothing ever changes?). *Sotsis*. 1997. № 1. P. 8-21.
7. Korol V.S. Analiz osnovnykh oznak krizovoho menedzhera (Main sights Analiz krizovoe manager). *Naukovi zapysky: Zb. nauk. prats vykladachiv ta aspirantiv kafedry ekon. analizu TANH*. Ternopil, 1999. P. 185-187.
8. Lipset S.M. Sravnitel'nyy analiz sotsialnykh usloviy, neobhodimyykh dlya stanovleniya demokratii: per. s angl. (Comparative analysis of the social conditions necessary for the emergence of democracy). *Mezhdunar. zhurn. sots. nauk*. 1993. № 3. P. 5-34.
9. Mangeym Dzh.B. Politologiya. Metody issledovaniya: per. s angl. (Politics . Research methods). M.: *Ves Mir*, 1997. 544 p.
10. Sorokin P.A. Chelovek, tsivilizatsiya, obschestvo: per. s angl. (Man, civilization and society). M.: *Politizdat*, 1992. 393 p.
11. Udovik S.L. Globalizatsiya: semioticheskie podhody (Globalization: semiotic approaches). K.: *Refl-buk; Vakler*, 2002. 461 p.
12. Frank A.G. Formatsionnyie perehody i mifologemyi sposobov proizvodstva (Conformational transitions and mythologies production methods). *Vostok*. 1992. № 2. P. 19-31.
13. Hantington S. Politicheskiy poriyadok v menyayushchih obschestvakh: per. s angl. (Political Order in Changing Societies). M.: *Progress-Traditsiya*, 2004. 480 p.
14. Yureva L.N. Krizisnyie sostoyaniya (Crisis states). D.: *Art-press*, 1998. 156 p.
15. Amin S. A Note on the concept of delinking. Review. Binghamton, 1987. Vol. 10, № 3. P. 435-444.
16. Arrighi G. Dilemmas of antisystemic movements. *Social Research*. N.Y., 1986. Vol. 53, № 1. P. 186-189.
17. Arrighi G. The liberation of class struggle? Review. Binghamton, 1987. Vol. 10., № 3. P. 403-424.
18. Eisenstadt S.N. Tradition, Change, and Modernity. New York, Sydney, Toronto: John Wiley, 1973. 270 p.
19. Frank A.G. The Bronze Age World System and its Cycles. *Current Anthropology*. 1993. Vol. 34. P. 383-413.
20. Wallerstein I. World-Systems Analysis: An Introduction. Durham, NC: Duke University Press, 2004. 450 p.

Ставченко Сергій Вікторович – кандидат філософських наук, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, буд. 72
E-mail: stav4enko_sv@i.ua

Stavchenko Serhii Viktorovich – PhD in philosophy, associate professor
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Avenue, Dnipropetrovsk, 49010
E-mail: stav4enko_sv@i.ua

УДК 327.51 (5)

АСЕАН та система регіональної безпеки: бачення з АРФ

Є.І. БАРШЕВСЬКИЙ

Інститут світової економіки та міжнародних відносин Національної академії наук України,
м. Київ, Україна, E-mail: z.barshevskiy@gmail.com**Авторське резюме**

У статті аналізується ефективність функціонування Регіонального Форуму АСЕАН (АРФ), що є ключовим компонентом Азійської системи безпеки – «ASEAN Centric Fora», в контексті мультиполяризації світ-системи та збільшення ризику військово-політичного протистояння в Південно-Китайському морі. Дослідження проводиться в розрізі теорії соціального конструктивізму та контент-аналізу нещодавніх подій довкола островів Спратлі та Парасели в Південно-Китайському морі, використовуючи інструментарій розроблений зарубіжними та вітчизняними дослідниками Азійського регіону. На основі результатів дослідження формулюється висновок щодо першочергових заходів, які мають бути прийняті в найближчий час задля посилення ефективності АРФ як ключового компонента «ASEAN Centric Fora».

Ключові слова: «ASEAN Centric Fora», АРФ, АСЕАН, мультиполяризація світ-системи, соціальний конструктивізм, Південно-Китайське море.

ASEAN and system of regional security: vision from ARF

YE.I. BARSHCHEVSKIY

Institute of world economy and international relations of National academy of science of Ukraine,
Kyiv, Ukraine, E-mail: z.barshevskiy@gmail.com**Abstract**

This article analyzes the effectiveness of functioning of the Regional Forum of ASEAN (ARF), which is the key component of the Asian system of security – «ASEAN Centric Fora», in the context of multi-polarization of the world-system and increasing risk of rising of military and political confrontation in the South China Sea. The research has been conducted via using the theory of social constructivism and content analysis of the recent events related to the Spratly and Paracel islands in the South China Sea, simultaneously utilizing the instruments elaborated by foreign and national researchers of the Asian region. Based on the results of research one has formulated a number of immediate measures which has to be implemented in the nearest future with a view to increasing the level of effectiveness of the ARF as the key component of «ASEAN Centric Fora».

Key words: «ASEAN Centric Fora», the ARF, ASEAN, multi-polarization of the world-system, social constructivism, the South China Sea.

Постановка проблеми. В умовах мультиполяризації світової системи – переходу від однополярного світоустрою до багатопольного – гетерогенна структура міжнародних процесів дедалі більше ускладнює інтра- та транс-регіональну кооперацію держав. Динамічний «стрибок» країн БРІК (Бразилія, Росія, Індія та Китай), що розпочався з кінця минулого століття, ще раз засвідчив циклічність гегемонічних трансформацій та неминучість структурних змін всередині будь-якої світ-системи. Беручи до уваги історичний досвід, такі трансформаційні процеси нерідко супроводжуються інтенсифікацією суперництва за регіональне лідерство та ескалацією колишніх латентних конфліктів, що мають місце в певних регіонах. Франко-німецьке протистояння напередодні Першої світової війни за багаті на залізну руду та вугілля території Ельзаса і Лотарингії, російсько-японська війна за територіальну належність острова Сахалін на початку ХХ століття, аншлюс Австрії та Судетів нацистською Німеччиною в 1938 році є яскравими прикладами негативного наслідку біфуркаційного ефекту, що виникає як реакція на зміну регіо-

нального або глобального лідерства між акторами міжнародної системи. В цьому контексті величезна кількість латентних міждержавних конфліктів, які існують в ареалі Східної Азії, мають розглядатися як потенційні епіцентри можливої дисфункції всередині Азійської регіональної системи безпеки, що тільки зароджується – «ASEAN Centric Fora» (Регіональний Форум АСЕАН, Саміт країн Східної Азії, Зустріч Міністрів Оборони АСЕАН+ (ЗМОА+)). Невпинне зростання впливу «китайського фактора» в регіоні та посилення глобального американо-китайського суперництва¹ на тлі невирішених конфліктів за архіпелаги Спратлі та Парасели, боротьба за субрегіональне лідерство між Індонезією (таласократія) й В'єтнамом (телурократія), а також існування цілої низки інших територіальних суперечок між регіональними акторами безпекової системи не тільки можуть спотворювати процес формування колективної безпекової ідентичності, але й потенційно спроможні дестабілізувати внутрішньо-регіональні зв'язки в політичній, економічній та культурній площині.

До цього часу АСЕАН, як субрегіональне

інтеграційне об'єднання, що базується на принципах неофіційної дипломатії та невтручання у внутрішні справи (нормотворчий інститут «ASEAN Way»), «пом'якшувало» відцентрові тенденції пов'язані з викликами довкола невирішених конфліктів. Згідно з думкою професора Амітава Ачар'я, керівництву АСЕАН вдалося створити систему субрегіональної безпеки, яка є залежною від процесу «пошуку консенсусу» та поваги до державного суверенітету [3]. Підписавши декларацію ЗОПФАН («Зона миру, свободи та нейтралітету») в 1971 році та договір «Про дружбу та співробітництво» (надалі ТАС) у 1976 році, лідери країна-членів АСЕАН спромоглися окреслити норми регіональної поведінки спочатку в Південно-Східній Азії, а згодом розпочати процес їх поширення на країни регіону (Китай приєднався до ТАС у 2003, Японія, Індія, Росія та Південна Корея в 2004 році). Окрім вироблення норм регіональної поведінки, що частково нагадує Вестфальську систему міжнародних відносин – принцип апріорності державного суверенітету², країна-члени АСЕАН започаткували та розвинули регіональні безпекові інститути, що мають на меті підтримувати систему зсередини. Зокрема, мова йде про ініційований на 26-й зустрічі міністрів АСЕАН в 1993 році у Сінгапурі безпековий інститут Регіональний Форум АСЕАН (АРФ) та нещодавно створений Саміт країн Східної Азії (ССА), що провів своє перше зібрання в Куала-Лумпурі у 2005 році. У даний час АРФ та ССА, окрім все більш старіючої американської системи двосторонніх безпекових договорів – «система Сан-Франциско» та новоствореного ЗМОА+ (2010 р.), є єдиним макрорегіональним інститутом, що створює безпекове співробітництво всередині Азійського регіону. Особливу роль у цьому «дихотомічному об'єднанні» відіграє АРФ, адже цей форум включає 27 учасників, на противагу 18-ти в ССА, має довшу історію розвитку та, на відміну від Саміту країн Східної Азії, ключовими питаннями порядку денного АРФ є безпекові тренди в регіоні. Де-факто АРФ перетворився на неофіційний майдан обговорення проблем, що існують в Азії. З огляду на цей факт, доцільним напрямком аналізу Азійської регіональної безпекової системи мають стати дослідження пов'язані з Регіональним Форумом АСЕАН як ключовим компонентом «ASEAN Centric Fora».

Аналіз досліджень і публікацій. Недостатня кількість фундаментальних досліджень щодо ролі АРФ в регіоні та впливу форуму на безпекові тренди в Азії у вітчизняних аналітичних матеріалах актуалізують питання вивчення АРФ на сучасному етапі в контексті посилення мультиполіаризації світ-системи. Теоретичні основи функціонування АРФ були викладені у працях зарубіжних учених і до-

слідників Азійських регіональних трендів – Амітава Ачар'ї та Юргена Хааке. В своїй монографії «Constructing a Security Community in Southeast Asia: ASEAN and the Problem of Regional Order» Амітава Ачар'я дослідив цілу низку історичних факторів, що вплинули на заснування безпекової спільноти АСЕАН, вплив «китайського чинника» в Східній Азії як фактора мультиполіаризації світ-системи, а також поширення норм «ASEAN Way» на інших акторів Східної Азії через інститут соціалізації АРФ [3]. Серед російських дослідників тематику функціонування Азійської системи безпеки в сучасних реаліях було частково розглянуто у працях Л.Є. Васильєва «АСЕАН в началі 21 століття» та Є.А. Канаєва «Феномен «Driver's Seat»» [1-2]. Частково питання діяльності АРФ в умовах викликів 21-го століття було розглянуто у працях вітчизняних дослідників Азійських інтеграційних процесів Л.О. Лещенка, Н.В. Городньої, О.В. Шевчука.

Мета дослідження – аналіз структури та функцій АРФ, їх ефективності в умовах посилення мультиполіаризації світ-системи, так як наслідок збільшення ризику військово-політичного протистояння в Південно-Китайському морі. Нами проводиться контент-аналіз інформаційного матеріалу, що пов'язаний з нещодавніми подіями довкола суперечки за рифи Скарабу (архіпелаг Спратлі), архіпелаг Парасели. Також буде досліджено «відповідь» АРФ на загрозу розпалу латентних конфліктів, що існують в Південно-Китайському морі. Методологія дослідження полягає у використанні структурно-функціонального методу як інструменту дослідження структури та функцій АРФ, а також теорії соціального конструктивізму як механізму розгляду складної системи багатосторонньої кооперації, що існує в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Головним документом Регіонального Форуму АСЕАН, в якому синтезовані цілі та завдання форуму на коротко- та довгострокову перспективу, є Концепція АРФ, що була опублікована під час 2-го форуму в Брунеї Дарусалам у 1995 році. Викремивши АСЕАН в якості ключового гравця АРФ, Концепція визнає три домінуючі загрози, які існують в регіоні:

– швидкий економічний розвиток країн Азійського регіону, що може інтенсифікувати боротьбу за регіональне лідерство;

– мультикультурність регіону та різний рівень розвитку регіональних держав, що може ускладнювати пошук шляхів кооперації;

– велика кількість невирішених територіальних та інших типів конфліктів, що може знищити мир та безпеку в регіоні [14].

Країни-підписанти Концепції АРФ окреслили три стадії розвитку форуму: зміцнення регіональної довіри, створення механізму превентивної дипломатії та вироблення ін-

струментів вирішення регіональних проблем. Беручи до уваги складність поставленого завдання, АРФ розробив два напрямки досягнення цілей: перший – державний, другий – неурядовий. Перший напрямок включає такі ініціативи в контексті зміцнення регіональної довіри (1-а Стадія): створення міжсесійної наради щодо зміцнення регіональної довіри (надалі – МНАРФ), міжсесійної наради з координації пошуково-рятувальних операцій в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та міжсесійної наради з подолання наслідків стихійних лих; добровільна публікація річних військових доктрин та документів; посилення співробітництва між військовими структурами країн-членів АРФ, стимулювання добровільної участі країн-членів АРФ в Регістрі ООН зі звичайних озброєнь (РЗО ООН) тощо [4, с. 26-27]. Другий напрямок полягає у розвитку співпраці між науковими центрами країн-членів форуму, а також посилення співробітництва між неурядовими організаціями. Наприклад, заснування діалогу Шангри-Ла, ASEAN-ISIS та CSCAP³, поряд з «плеядою» вже проведених міжнародних науково-практичних семінарів, яскраво ілюструє цей курс еволюції АРФ.

Друга стадія розвитку безпекового форуму, яка розпочалася під час 8-го форуму АРФ в місті Ханой, В'єтнам у 2001 році, по-перше, частково розширила повноваження головуючого АРФ – роль медіатора в конфліктних ситуаціях – шляхом відкриття офісу в Секретаріаті АСЕАН, м. Джакарта; по-друге, була створена група незалежних експертів АРФ, які можуть надавати експертну оцінку в разі потреби, а згодом міжсесійна нарада щодо принципів превентивної дипломатії; по-третє, було започатковано видання аналітичного щорічника присвяченого безпековим проблемам у регіоні [4, с. 147-148]. Також МНАРФ виділив вісім принципів превентивної дипломатії (ПД): вирішення всіх суперечок дипломатичними каналами, невикористання військової сили, завчасність дій, дотримання принципів довіри та взаємоповаги, використання інструментів консенсусу та консультації, використання ПД тільки у разі добровільної згоди всіх сторін конфлікту, застосування ПД тільки до міждержавних конфліктів, ПД має імплементуватися у відповідності до норм ООН та ТАС [4, с. 215].

Станом на сьогодні, АРФ перебуває в трансформаційному періоді між 1-ю та 2-ю стадіями, адже в процесі функціонування першого та другого напрямку АРФ більшість країн-членів форуму ратифікували ключовий нормативний документ АРФ та АСЕАН – ТАС, тим самим «легітимізувавши» регіональну безпекову систему. Втім, повільний процес ратифікації та впровадження Робочого Плану АРФ щодо ПД (утверджений на 18-му форумі), відсутність прогресу в трансформації декларації кодек-

су вирішення конфліктів у Південно-Китайському морі, що була підписана між Китаєм і АСЕАН у 2002 році, в дієвий інструмент ПД та амбівалентний прогрес щодо «Бачення АРФ 2020» (ARF Vision Statement 2020) не дозволяє говорити про повноцінний перехід до використання принципів превентивної дипломатії в якості *ultima ratio* вирішення конфліктів. Перешкодою в цьому випадку стала одна з ключових норм «ASEAN Way» – невтручання у внутрішні справи. Згідно з думкою російського дослідника Л.Є. Васильєва, більшість сучасних протиріч в АСЕАН розгортаються довкола питання – наскільки швидко треба переходити від заходів зміцнення довіри до превентивної дипломатії, що ускладнюється через наріжний камінь дипломатії АСЕАН – невтручання у внутрішні справи [1, с. 44-45].

Таким чином, враховуючи рівень еволюції АРФ, відсутність інституційної складової, консультативну та консенсусну структуру Форуму⁴, на даний момент, варто розглядати безпековий форум в якості інституту соціалізації акторів Азійської безпекової системи. Тобто, з точки зору соціального конструктивізму, АРФ – це інструмент соціалізації держав Азійської регіональної системи на шляху до вироблення колективної безпекової ідентичності, де АСЕАН та інститут норм «ASEAN Way»⁵ є ключовою константою. Наприклад, на думку російського дослідника Є.О. Канаєва, АСЕАН з його роллю «driver's seat» виступає в якості «рушійної сили» всього Азійського Регіонального Форуму [2, с. 31]. Згідно з таким підходом та стадіями розвитку форуму, функції АРФ мають бути визначені як:

- створення інтра регіональної системи безпеки шляхом «навчання» (неофункціоналістичне трактування)⁶ та «соціалізації» акторів системи – перша стадія;
- вироблення механізмів підтримки регіональної системи безпеки – друга стадія;
- моделювання можливих інструментів вирішення регіональних конфліктів – третя стадія.

Оскільки функціональне забезпечення АРФ, особливо 1-а Стадія, спрямоване на зміну поведінки акторів безпекової системи, ефективність діяльності форуму в контексті «відповіді» на нещодавні конфліктні ситуації довкола островів Спратлі та Парасели може бути проаналізована на прикладі зовнішньополітичної позиції держав. По-перше, такий підхід відповідає рівню еволюції АРФ у даний час. По-друге, біхевіоріальна модальність аналізу дозволить визначити результативність діяльності АРФ у контексті створення Азійської безпекової системи – функція створення інтра регіональної системи безпеки, адже у випадку дотримання норм ТАС та АСЕАН (Декларація АСЕАН щодо Південно-Китайського моря 1992 року) актора-

ми регіону та проведення зовнішньополітичного курсу на утримання від військових дій (self-restraint), на нашу думку, можна позитивно оцінити діяльність Форуму та аналізувати майбутній вектор розвитку АРФ в умовах мультиполаризації світ-системи.

Досить тривалий час територіальні конфлікти довкола архіпелагів Парасели і Спратлі розглядалися лише через призму постколоніальної «спадщини» часів французького Індокитаю та японської окупації під час Другої світової війни. Основна частина територіальних претензій полягала в історичних фактах на користь тієї чи іншої сторони. Наприклад, китайський постулат «історичної дев'ятої лінії» (nine dashed line), яка фактично охоплює весь басейн Південно-Китайського моря та була визначена гомінданівським урядом у 1947 році або претензія в'єтнамського уряду, що датується 1816 роком, коли імператор Гіа Лонг оголосив Парасели своїм протекторатом тощо. З відкриттям величезних покладів шельфової нафти та газу на морському дні, територіальні конфлікти отримали нову складову – економічну. На думку деяких експертів, потенціал Південно-Китайського моря у видобутку шельфової нафти та газу є одним з найбільших у світі – 7,7 мільярда барелів, який поступається лише Мексиканській затоці та покладами розташованими вздовж берегових ліній Бразилії та Західної Африки [11].

Саме через цей фактор багато суперечок між сторонами конфлікту часом розгортаються навіть не довкола островів та островків, а за право володіння маленькими рифами, наприклад такими як Скарабу. Вже впродовж декількох років уряди Китаю та Філіппін намагаються отримати контроль над цим рифом (острів Хуанг'ян), довкола якого знаходяться величезні поклади шельфової нафти та газу. Черговий виток конфлікту відбувся на початку квітня 2012 року, коли військовий корабель Філіппін намагався затримати нелегальних китайських рибалок біля рифів Скарабу [8]. Останні покликали на допомогу два цивільні китайські кораблі, які заблокували прохід між рифами, тим самим завадивши філіппінському судну заарештувати порушників. Першочерговою відповіддю філіппінського уряду стало проведення «чергових» сумісних військових навчань з американськими військовими, які були покликані довести спроможність Маніли захистити будь-який острів від іноземного захоплення. Одразу ж після цього китайська преса розгорнула активну медіа-кампанію спрямовану на обвинувачення філіппінського уряду в цілеспрямованій антикитайській політиці. Китайська військова газета «Tzefantzung Bao» містила попередження про те, що «ніхто не буде в змозі захопити навіть дюйм китайської землі незважаючи на будь-які трюки, допомо-

гу «патронів» та спільних військових навчань» [10].

Не отримавши бажаного результату уряд Китаю розпочав застосовувати політику «м'якої» сили, що вилилася в економічній війні проти Маніли. Спочатку Пекін заборонив туристичні поїздки до Філіппін з метою зменшити надходження до бюджету країни, адже туристичний сектор є одним з ключових для філіппінської економіки [10]. Другим кроком стала заборона на імпорт філіппінських фруктів, що на офіційному рівні було вмотивовано невідповідністю філіппінської продукції китайським санітарним стандартам. На противагу цьому, Філіппіни шукали офіційної підтримки США у разі розгортання військового конфлікту, що знайшла своє вираження у заяві міністра закордонних справ Філіппін – Альберта де Розаріо щодо очікування Маніли на отримання допомоги від США. Також офіційна позиція Філіппін полягала у постійному апелюванні до норм міжнародного права, а саме – Конвенції ООН щодо морського права, адже остання надавала юридичну перевагу Філіппінам в разі розгортання широкомасштабного конфлікту.

Незважаючи на медіа-війну та економічні санкції з боку Китаю, конфлікт не отримав подальшої – військової ескалації, що свідчить про дотримання норм ТАС сторонами конфлікту та є фактом політики self-restraint. Тимчасове згорання суперечок довкола рифів Скарабу відбулося в червні 2012 року, коли уряд Філіппін «враховуючи погані погодні умови» відкликав свої кораблі від мису, що спровокувало аналогічну відповідь зі сторони Китаю. Згідно з дослідженнями Міжнародної Кризової Агенції (науковий центр), уряди Китаю та Філіппін не схильні розгортати повноцінну військову ескалацію в регіоні, а лише використовують суперечки задля досягнення певних інтересів: Китай – як аргумент щодо пришвидшення процесу модернізації ВПК, Філіппіни – як стимул покращення двостороннього американо-філіппінського співробітництва та залучення США до проблем регіону [12]. Більше того, одразу після деескалації конфлікту речник Міністерства закордонних справ Китаю Хонг Леї заявив про те, що всі морські суперечки мають вирішуватися відповідно до Конвенції ООН щодо морського права й китайський уряд має на меті надалі працювати з АСЕАН на шляху до вироблення та імплементації кодексу поведінки сторонами в Південно-Китайському морі [6]. Така заява стала можливою після того, як Китай і АСЕАН домовились про спільну позицію у процесі створення норм поведінки у Південно-Китайському морі.

Одразу після закінчення китайсько-філіппінського протистояння в'єтнамський уряд дав поштовх новому конфлікту в Південно-Китайському морі. 21 липня 2012 року Національна

Асамблея В'єтнаму ухвалила закон, який підтверджує приналежність архіпелагів Спратлі та Парасели до В'єтнаму. Реакція Пекіна була миттєвою – Китай гостро засудив закон та змінив адміністративний статус повітового округу Санша, який «керує» двома архіпелагами, до рівня префектури [7]. Подальше загострення суперечки відбулося наприкінці місяця, коли китайська національна нафтогазова корпорація (КННК) оголосила про намір відкрити додаткові дев'ять блоків для буріння шельфової нафти та газу в Південно-Китайському морі. Останні знаходяться лише в 37 морських милях від берегів В'єтнаму. Фактично таке рішення стало радше «політичною відповіддю» Пекіна на в'єтнамський закон, аніж бізнесовим курсом КННК.

Так як і в китайсько-філіппінському конфлікті, суперечка довкола архіпелагу Парасели супроводжувалась інтенсивною медіа-війною, яка була частково підтримана зростаючим рівнем націоналізму в двох державах. Наприклад, китайська націоналістична газета «Global Times» неодноразово засуджувала В'єтнам, включаючи в свої статті такі спірні речення, як: «Якби суперечки довкола островів виникли в імперські часи, вони були б вирішені набагато швидше та легше» [6]. На додаток до медіа-війни, масові протести «спалахнули» біля дипломатичних місій Китаю в Ханой та місті Хо Ши Мін впродовж всього періоду конфлікту.

Станом на сьогодні в'єтнано-китайський конфлікт довкола архіпелагу Парасели не отримав свого вирішення та перебуває в статусі постійної конфронтації, адже на відміну від рифів Скарабоу, Парасели це довготривала історія протистояння, що неодноразово завершувалася війною між Китаєм та В'єтнамом, як це було в 1974 та 1988 роках. Втім, варто зазначити, що норми ТАС були дотримані Пекіном та Ханоем. Офіційна зовнішньополітична позиція обох держав, незважаючи на жорстку медіа-війну, полягала у констатуванні проблем, які існують довкола територіальної приналежності архіпелагу, але ні в якому разі жодна з сторін не заявляла та не вдавалась до намірів вирішення суперечок військовими засобами. Наприклад, як сказав заступник міністра закордонних справ Китаю Фу Їнг під час виступу на 21-му саміті АСЕАН в Пном Пені в листопаді 2012 року: «Багато хто вважає, що цей регіон (Азія) є потенційно нестабільним і турбулентним через конфлікти, які існують в Південно-Китайському морі. Але на противагу цьому, в останні роки Китай та країни ПСА успішно «контролювали» конфлікти та не давали останнім перейти у стадію ескалації» [5].

Контент-аналіз нещодавніх подій довкола територіальних суперечок у Південно-Китайському морі засвідчив функціональну ефективність Регіонального Форуму АСЕАН

та успішність завершення 1-ї Стадії його розвитку. Незважаючи на тимчасову ескалацію конфліктів у регіоні всі актори протистояння дотримувалися базових принципів ТАС та Декларації АСЕАН щодо Південно-Китайського моря: вирішення всіх суперечок мирним шляхом, поважання норм міжнародного права та проведення політики самостримування (self-restraint) в умовах загострення конфліктної ситуації. З точки зору поміркованого соціального конструктивізму⁷, АРФ вдалося створити інтра регіональну безпекову спільноту через «соціалізацію» та «навчання» акторів регіону, яка знаходиться на початковому рівні розвитку. Останнє стало можливим завдяки «нав'язуванню» Азійським регіональним гравцям норм окреслених в ASEAN Way, що, як наслідок, зменшило рівень конфліктності в регіоні, адже на противагу історичному періоду 1970-1995х років, починаючи з 1996 року жодний конфлікт у регіоні не завершився розгортанням повноцінних військових дій [15].

Втім, загострення латентних конфліктів у Південно-Китайському морі, котре було спровоковане зростаючою роллю Китаю в регіоні (фактор мультиполяризації світ-системи), засвідчило нагальні проблеми, які існують в АРФ та «ASEAN Centric Fora»: низька ефективність інтра регіональних механізмів підтримки системи та відсутність підходів щодо довгострокового вирішення конфліктів. Ці два виклики можуть становити реальну загрозу для Азійської безпекової спільноти, адже в умовах посилення регіональних суперечок раціональні розрахунки кожної із сторін конфлікту – рівень військової переваги або міжнародної допомоги – можуть «переважити» амбівалентну політику дотримання норм ТАС та АСЕАН.

З метою попередження цих проблем країни-члени Форуму повинні, по-перше, інтенсифікувати процес впровадження робочого плану АРФ щодо ПД та ратифікувати кодекс поведінки в Південно-Китайському морі (2-а стадія / функція). В першому випадку, це дасть змогу попереджувати розгортання конфліктів через інструмент неофіційної дипломатії, на кшталт того, що є в АСЕАН, а також використовувати метод човникової дипломатії на офіційному рівні. На даний час сторони конфлікту, як правило, не мають змоги офіційно залучити третю сторону до вирішення суперечки (принцип третейського суду) й саме тому, отримують допомогу шляхом неофіційних консультацій⁸. На додаток важливою нормою ПД має стати заборона на розгортання інтенсивної медіа-кампанії проти кожної із сторін конфлікту, адже як засвідчив контент-аналіз нещодавніх подій, медіа-війна безпосередньо впливає на інтенсивність ескалації конфлікту. В свою чергу, визначення кодексу поведінки дозволить зменшити амбівалентну сутність конфліктів у Південно-

Китайському морі. Тобто, у випадку виникнення конфліктної ситуації між агентами різного рівня – рибалками, цивільними або військовими кораблями – кожна сторона буде діяти відповідно до норм прописаних у кодексі. На нашу думку, існування такого кодексу на сучасному етапі дозволило б попередити велику кількість маленьких суперечок в Південно-Китайському морі, які часом знаходять вирішення тільки на міждержавному рівні (філіппіно-китайський конфлікт).

По-друге, АРФ, разом з іншим компонентом «ASEAN Centric Fora» – Зустріч міністрів оборони АСЕАН+ (ЗМОА+), повинні розпочати роботу над визначенням міждержавних інструментів вирішення регіональних конфліктів. На думку австралійського дослідника азійських регіональних процесів Брендана Тейлора, ЗМОА+ є важливим історичним кроком, що встановить базові модальності нової регіо-

нальної архітектури, яка покликана створити довіру між військовими представниками країн-учасників та сприятиме миру в динамічно еволюціонуючому Азійсько-Тихоокеанському регіоні [13, с. 170].

Залучення ЗМОА+ до процесу формування механізму вирішення регіональних конфліктів дозволить розширити кордони впливу АРФ на міждержавних акторів, які безпосередньо відповідалі за імплементацію рекомендаційних рішень Форуму. На нашу думку, АРФ та ЗМОА+ повинні використати успішний досвід 1-ї Стадії розвитку АРФ та розпочати процес моделювання інструментів вирішення конфліктів на неурядовому рівні – другий напрямок. Першочергове залучення наукових експертів, експертів АРФ та неурядових агентів до проблеми посилить довіру між державними акторами в умовах зростаючої мультиполяризації світової системи.

ПРИМІТКИ:

¹ Щодо впливу американо-китайського суперництва на світові та регіональні процеси див.: Барцевський Є.І. International system refined: China-U.S. cooperation via global competition // Наук. вісник Дипломатичної Академії України. – К., 2012. – № 18. – С. 27-32.

² Згідно з думкою Тома Гінзбурга, Азійська регіональна система міждержавних зв'язків майже повністю повторює європейську систему часів пост-Вестфальського періоду й саме тому може бути названа «Істфалією» (див.: Ginsburg T. Eastphalia as the Perfection of Westphalia // Indiana Journal of Global Legal Studies. – 2010. – Р. 27-45.).

³ ASEAN-ISIS – це об'єднання дев'яти наукових центрів, як правило інститутів стратегічних та міжнародних досліджень, країн-членів АСЕАН (крім М'янми). CSCAP – це Рада безпекового співробітництва в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, що була заснована в Куала-Лумпурі в 1993 році; є неурядовою організацією, ціль якої полягає у зміцненні регіональної довіри шляхом діалогу, консультацій та кооперації.

⁴ Згідно з Концепцією АРФ, Форум не має інституційної структури та всі рішення всередині форуму приймаються консенсусом.

⁵ За умов включення до АСЕАН норми «гнучкої взаємодії» («flexible engagement»), що була вперше озвучена в 1999 році колишнім міністром закордонних справ Таїланду та теперішнім генсеком АСЕАН – доктором Суріном Пітсуваном.

⁶ Для більш детального розуміння терміну «навчання» див. Ernst Haas. Beyond the Nation State: Functionalism and International Organizations, Colchester: ECPR Press, 2008. – Р. 91, 94.

⁷ Під терміном поміркований соціальний конструктивізм автор має на увазі теорію соціального конструктивізму запропоновану Александром Вендтом, див.: Alexander Wendt. Social Theory of International Relations. – Cambridge University Press, 1999. – 429 p.

⁸ Постійне звертання уряду Філіппін за допомогою до США яскраво ілюструє цей приклад.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Васильев Л.Е. АСЕАН в начале 21 века: актуальные проблемы и перспективы [Текст] / Л.Е. Васильев. – М.: Изд-во «Форум», 2010. – 367 с.
2. Канаев Е.А. Феномен «Driver's Seat» [Текст] / Е.А. Канаев // Международная жизнь. – 2010. – № 10. – С. 28-36.
3. Acharya A. Constructing a Security Community in Southeast Asia: ASEAN and the Problem of Regional Order [Text] / Amitav Acharya. – London: Routledge, 2001. – 352 p.
4. ASEAN Regional Forum Documents Series 1994-2006 [Text]. – Jakarta: ASEAN Secretariat, 2007. – 532 p.
5. China says it does not want South China Sea overshadowing summit [Electronic resource] // Indian Reuters. – Regime to access: <http://in.reuters.com/article/2012/11/17/china-southchinesea-cambodia-summit-idINDEE8AG01J20121117>.
6. China vows to implement sea «code of conduct» with ASEAN [Electronic resource] // Global Nation. – Regime to access: <http://globalnation.inquirer.net/44989/china-vows-to-implement-sea-code-of-conduct-with-asean>.
7. Economist. Roiling the waters: Tensions rise between China and Vietnam in the South China Sea [Electronic resource] // The Economist Journal. – Regime to access: <http://www.economist.com/node/21558262>.
8. Economist. Shoal mates: America's navy riles China in its backyard [Electronic resource] // The Economist Journal. – Regime to access: <http://www.economist.com/node/21553474>.
9. Haacke J. ASEAN's Diplomatic and Security Culture: Origins, Development and Prospects [Text] / Jurgen Haacke. – London: Routledge, 2005. – 290 p.

10. Kasho N. Is US orchestrating South China Sea conflict? [Electronic resource] / N. Kasho // The Voice of Russia. – Regime to access: http://english.ruvr.ru/2012_05_11/74440595.
11. Martins S. US companies eye oil projects in South China Sea [Electronic resource] / S. Martins // Oil and Gas Technology Journal. – Regime to access: <http://www.oilandgastechology.net/upstream/us-companies-eye-oil-projects-south-china-sea>.
12. Stirring up the South China Sea (II): Regional Responses [Текст] / International Crisis Group. Asia Report № 229. – 2012. – P. 43.
13. Taylor B. The rise of Asian defense diplomacy: Convergence or divergence in Sino-Australian security relations? [Text] / Brendan Taylor // Contemporary International Relations Journal. – 2011. – Vol. 21, № 3. – P. 169-185.
14. The ASEAN Regional Forum: A Concept Paper [Electronic resource] // Archive of the US Department of State. – Regime to access: <http://2001-2009.state.gov/t/pm/rls/fs/12052.htm>.
15. Uppsala conflict data program [Electronic resource] / Peace research institute Oslo. – Regime to access: <http://www.prio.no/CSCW/Datasets/Armed-Conflict/UCDP-PRIO>.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2013

REFERENCES:

1. *Vasilyev Le. E.* ASEAN v nachale 21 veka: actualnye problemy i perspektivy (ASEAN at the beginning of the 21st century: contemporary issues and perspectives). Moscow, 2010, 367 p.
2. *Kanaev Ev. A.* Fenomen «Driver's Seat» (Phenomenon of «Driver's Seat»). *Mezhdunarodnaya zhizn*, 2010, no. 10, pp. 28-36.
3. Acharya A., Constructing a Security Community in Southeast Asia: ASEAN and the Problem of Regional order. London: Routledge Publishing, 2001. 352 p.
4. ASEAN Regional Forum Documents Series 1994-2006. Jakarta: ASEAN Secretariat, 2007. 532 p.
5. China says it does not want South China Sea overshadowing summit. Indian Reuters. Regime to access: <http://in.reuters.com/article/2012/11/17/china-southchinesea-cambodia-summit-idINDEE8AG01J20121117>
6. China vows to implement sea «code of conduct» with ASEAN. Global Nation. Regime to access: <http://globalnation.inquirer.net/44989/china-vows-to-implement-sea-code-of-conduct-with-asean>
7. Roiling the waters: Tensions rise between China and Vietnam in the South China Sea. The Economist Journal. Regime to access: <http://www.economist.com/node/21558262>
8. Shoal mates: America's navy riles China in its backyard. The Economist Journal. Regime to access: <http://www.economist.com/node/21553474>
9. Haacke J. ASEAN's Diplomatic and Security Culture: Origins, Development and Prospects. London: Routledge Publishing, 2005. 290 p.
10. Kasho N. Is US orchestrating South China Sea conflict?. The Voice of Russia. Regime to access: http://english.ruvr.ru/2012_05_11/74440595/
11. Martins S. US companies eye oil projects in South China Sea. Oil and Gas Technology Journal. Regime to access: <http://www.oilandgastechology.net/upstream/us-companies-eye-oil-projects-south-china-sea>.
12. Stirring up the South China Sea (II): Regional Responses. International Crisis Group, Asia Report №229, 2012. 43 p.
13. Taylor B. The rise of Asian defense diplomacy: Convergence of divergence in Sino-Australian security relations? Contemporary International Relations, 2011, pp. 169-185.
14. The ASEAN Regional Forum: A Concept Paper. Archive of the US Department of State. Regime to access: <http://2001-2009.state.gov/t/pm/rls/fs/12052.htm>
15. Uppsala conflict data program. Peace research institute Oslo. Regime to access: <http://www.prio.no/CSCW/Datasets/Armed-Conflict/UCDP-PRIO/>

Баршевський Євген Ігорович – аспірант

Інститут світової економіки та міжнародних відносин Національної академії наук України

Адреса: 01030, м. Київ, вул. Леонтовича, 5

E-mail: z.barshevskiy@gmail.com

Barshchewskiy Yevhen Ihorovych – postgraduate

Institute of world economy and international relations of National academy of science of Ukraine

Address: 5, Leontovicha Str., Kyiv, 01030

E-mail: z.barshevskiy@gmail.com

УДК 327

«La geopolitique interne» Іва Лакоста як теоретико-методологічна основа дослідження внутрішньої геополітики України

С.І. ЗАБРОДІН

Національний гірничий університет, м. Дніпропетровськ, Україна, E-mail: serg_1974@ukr.net

Авторське резюме

Визначено, що французький учений Ів Лакост розглядає геополітику як інструмент аналізу конкретної ситуації, а всі глобальні теорії, які лежать в її основі, він зводить до доволі відносних, історично обумовлених понять. У своїй концепції внутрішньої геополітики І. Лакост використовує деякі методологічні моделі класичної геополітики, які набувають самостійного значення. «Внутрішня геополітика» (la geopolitique interne) орієнтована на розв'язання в основному локальних проблем, тому її предметом вже не виступає формальна залежність зовнішньополітичної стратегії держави від місця її розташування, ресурсної бази та інших географічних умов, як це має місце у класичній геополітиці.

Розкрито, що в сучасну, інформаційну добу на геополітичні процеси чинять прямий вплив засоби масової інформації (особливо телебачення, а зараз – Інтернет), які створюють яскраві «образи» («іміджі»). Цей медіатичний «образ» є атомарним синтезом етнічного, культурного, ідеологічного та політичного підходів.

Показано, що при дослідженні внутрішньої геополітики України застосування постулатів «la geopolitique interne» Іва Лакоста дозволяє визначити пріоритети її внутрішньої геостратегії, головним з яких є питання побудови моделі взаємин між центром і регіонами, а також по ключових вісях Північ-Південь і Захід-Схід.

Ключові слова: класична геополітика, Ів Лакост, внутрішня геополітика, журнал «Геродот», медіатичний образ, внутрішня геополітика України.

'La geopolitique interne' Yves Lacoste as a theoretical and methodological basis of research of internal geopolitics of Ukraine

S.I. ZABRODIN

National mining university, Dnepropetrovsk, Ukraine, E-mail: serg_1974@ukr.net

Abstract

It is determined that the French scientist Yves Lacoste examines the geopolitics as a tool for analysis of the situation, and all global theories that underlie it, he brings to the quite relative, historically conditioned concepts. Their concept of internal geopolitics I. Lacoste uses some the methodological model of classical geopolitics, which acquire an independent significance. 'Internal geopolitics' (la geopolitique interne) is focused on the decision mainly local problems, so its subject has been no formal dependence of the foreign policy strategy of the state of the place of its the location of the resource base and other geographical conditions, as in the classical geopolitics.

Resolved, that in the modern information day on the geopolitical processes have a direct influence of the mass media (especially TV and now the Internet) that create vivid 'image'. This media 'image' is an atomic synthesis of ethnic, cultural, ideological and political approaches.

It is shown that the study of internal geopolitics of Ukraine, the application of the postulates of the 'la geopolitique interne' Yves Lacoste to prioritise its internal geopolitics, the main of which is a question of construction of the model of relations between the center and regions, as well as on key axes of North-South and West-East.

Keywords: classical geopolitics, Yves Lacoste, internal geopolitics, magazine 'Herodotus', media image, internal geopolitics of Ukraine.

Постановка проблеми. У ході геополітичного самовизначення, на тлі різного роду соціальних і культурних проблем загальнодержавного масштабу, електорального партійно-політичного структурування, в сучасній Україні виникають відносно стабільні й цілісні спільності, які ще не «землі», але вже й не одиниці адміністративно-територіального поділу. Вони мають чітку «ґрунтову» прив'язку, розвиваються або шляхом експансії / захисту, або в рамках спільного проникнення на території, де «замкнуті цикли» ще не сформовані.

Для дослідження цих процесів, які можна

позначити як внутрішня геополітика України, доцільно використовувати постулати «la geopolitique interne», розроблені представниками французької школи, зокрема Івом Лакостом, Мішелем Коренманном, Полем-Марі де ля Горсом та ін. У цілому внутрішня геополітика – це «напрямок геополітичної науки, який розглядає питання, пов'язані з вирішенням локальних та внутрішньодержавних проблем» [6, с. 189].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема внутрішньої геополітики розроблялася такими вітчизняними вченими, як В.П. Бере-

© С.І. Забродін, 2013

зинський [1-2], С. Денисенко [3], О.Г. Дугін [4], М.В. Ільїн [5], Ю.В. Тихонравов [7], П.А. Циганков [8] та ін.

Мета дослідження – розкрити теоретико-методологічну сутність концепції внутрішньої геополітики Іва Лакоста та показати її аналітичні можливості для дослідження внутрішньої геополітики України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток геополітичної думки у другій половині ХХ ст. об'єктивно привів до того, що в поле вивчення геополітичної науки, поряд з міждержавними відносинами, були включені і питання, пов'язані з вирішенням локальних, внутрішньодержавних проблем. Фундатором цього нового напрямку геополітичних досліджень є французький учений Ів Лакост (див.: [10-14]). В основу своєї концепції він поклав нетрадиційний для класичної геополітики принцип – аналіз конкретних регіональних (локальних) ситуацій, з використанням певних методологічних моделей класичної геополітики. Ці «новації» відомий російський геополітик О.Г. Дугін охарактеризував як «деглобалізація» геополітики, яка супроводжується відмовою від глобальних парадигм, істотно звужуючи масштаб і конкретизуючи предмет дослідження. Тобто, предметом вивчення внутрішньої геополітики виступає вже не як формальна залежність зовнішньополітичної стратегії держави від її місця розташування, ресурсної бази та інших географічних умов, і не питання глобального світового порядку, а, скоріше, як методи державного регулювання на власній території й форми регіональної взаємодії на рівні міждержавних взаємин. На його думку, внутрішня геополітика – це чисто аналітична, політологічна, соціологічна методика, яка оперує категоріями класичної геополітики. Ігноруючи геополітичний дуалізм, вважаючи його або подоланим, або несуттєвим, або просто таким, що виходить за рамки основного предмету вивчення, внутрішня геополітика не є галуззю геополітики в її класичному розумінні і стає лише різновидом статистико-соціологічної методики (див.: [4, с. 135-136]). Інший російський вчений-геополітик Ю.В. Тихонравов не без підстав стверджує, що «із діяльністю географа Лакоста багато в чому пов'язаний геополітичний ренесанс в Європі» [7, с. 21].

У 1976 р. Ів Лакост заснував журнал «Геродот», де вперше в післявоєнній Європі (крім Німеччини) стали регулярно публікуватися геополітичні тексти. Завдяки журналу «Геродот» геополітика набула у Франції інтелектуальної легітимності. Сама назва цього часопису є даниною поваги засновникові історії й географії, грекові, що зумів перебороти свої заботи й став досліджувати образ життя та минуле варварів. Кожний номер щоквартального журналу «Геродот» є результатом колективної праці й

містить у собі досє, присвячене геополітичній проблематиці того чи іншого регіону (наприклад, «Американське Середземномор'я», «Проблема кордонів в Африці», «Балкани та балканізація» та ін.) або тієї чи іншої країни (наприклад «Німецька геополітика», «Прикордонні райони Росії», «Сербське питання» та ін.).

Кожен свій випуск журнал «Геродот» буде за трьома елементами:

- карти як первинна форма осмислення простору або, точніше, сукупність карт різного масштабу, що ілюструють різні характеристики (від рельєфу до розподілу населення) – вони повинні надати достатньо повну інформацію, яка дозволяє самостійно зробити правильний висновок;

- історія або, вірніше, історичні події, які є джерелом геополітичних уявлень, за допомогою яких у процесі кристалізації зв'язують територію з її минулим;

- кордони (юридичні і політичні) як лінії, які розділяють державні суверенітети і відображають співвідношення конкретних сил у конкретно-історичний момент.

З моменту заснування журналу «Геродот» геополітикою в Європі займалися лише праві маргінали, націоналістичні кола. Інтерес до геополітики почав привертати увагу географів-«радикалів» лівого спрямування після масових антиімперіалістичних і антивоєнних виступів у травні 1968 р. в Парижі, які часто проходили під гаслами маоїзму, троцькізму та анархізму [7, с. 21-22].

За ідеологічними поглядами І. Лакоста можна віднести до лівого спрямування. Формування лівого світогляду вченого обумовлено тим, що своє дитинство він провів у Марокко: на його очах проходив процес колонізації і деколонізації цієї країни. І. Лакост як людина лівих переконань спостерігав і випробовував на собі вплив протиріч, породжуваних якобінською моделлю уніфікації Марокко, яка зіштовхнулася із проявами місцевих особливостей, з бажанням зберегти свою самобутність, зокрема, у цій північно-африканській країні ця самобутність ґрунтується на багатовіковій історії правління династії Алавітів із Тафілальта.

Вперше свої геополітичні погляди І. Лакост виклав у праці про військові аспекти географії (див.: [11]). На думку французького вченого, простір, його компоненти (земля, вода), а також його рельєф виступають одночасно і як сприятливі чинники, і як перешкоди при проведенні військових операцій, у той же час самий простір є метою цих операцій. За переконанням І. Лакоста, для існування ландшафту люди непотрібні, однак останні постійно виборюють право володіти тією чи іншою місцевістю. Всі зіткнення між людьми протікають у часі й просторі. Виходячи з цього, геополітика

має виконувати в першу чергу функцію ідеологічного забезпечення внутрішньо- і зовнішньополітичних інтересів владної верхівки у всіх державах. Тобто геополітика виступає як суто ідеологічна галузь знання, спрямована на військову та геостратегічну проблематику.

І. Лакост не погоджується з поширеним тлумаченням геополітики як «вчення про зв'язок між природно-географічними умовами та політикою держав», яке є відбиттям традиційних поглядів довоєнної німецької школи й зводиться до помилкового принципу географічного детермінізму. На думку французького вченого, у взаємодії політичних і географічних чинників визначальна роль належить скоріше політиці, яка не тільки має справу із простором, але часто перетворює його. Він висунув принципово нову концепцію геополітики, згідно з якою простір і кордони є пасивними і нейтральними елементами. Визначального значення тут набуває економічний чинник у суспільно-політичному розвитку, а також культурні варіації, зокрема культурні ландшафти (див.: [14]).

Ів Лакост намагається адаптувати геополітичні принципи до сучасної ситуації: не поділяючи ані «органіцистського підходу», при таманного континенталістській школі, ані чисто прагматичного та механіцистського геополітичного утилітаризму ідеологів «морської сили», він вважає, що геополітичні міркування слугують лише для «виправдання суперницьких прагнень владних інстанцій щодо певних територій і людей, що на них проживають» [10, р. 101].

У руслі французької географічної традиції І. Лакост робить наголос на регіональних дослідженнях, приділяє увагу історії геополітики й географії, показуючи об'єктивно існуючі між ними відмінності (див.: [9; 12]). Французький учений запропонував резервувати термін «геополітика» для дискусій і зіставлення позицій громадян однієї й тієї ж нації (тобто держави), а термін «геостратегія» – для дослідження суперництва й антагонізму між ворожими державами або політичними силами.

І. Лакост додав до класичної геополітики новітні критерії, властиві інформаційному суспільству. Серед інформаційних систем, що прямо впливають на геополітичні процеси, найбільшого значення набувають засоби масової інформації (особливо телебачення, а зараз – Інтернет). У сучасному суспільстві домінує не концептуально-раціональний підхід, а яскравість «образу» («іміджу»). У більшій частині суспільства політичні, ідеологічні й геополітичні погляди формуються винятково телекомунікаційними засобами. Медіатичний «образ» є атомарним синтезом, у якому поєднані одразу декілька підходів – етнічний, культурний, ідеологічний, політичний. Синтетична якість

«іміджу» зближує його з багатьма категоріями, якими традиційно оперує геополітика. Наприклад, репортаж з якоїсь «гарячої точки», про яку нічого не відомо пересічному глядачу, повинен за найкоротший час представити географічний, історичний, релігійний, економічний, культурний, етнічний профіль регіону, а також розставити акценти відповідно до вузько заданої політичної цілі. Таким чином, професія журналіста (особливо тележурналіста) збігається із професією геополітика. Мас-медіа в сучасному суспільстві відіграють уже не чисто допоміжну роль, як раніше, а стають наймогутнішим самостійним геополітичним чинником, який здатний впливати на історичні долі народів.

Свою методику І. Лакост намагався застосувати для аналізу геополітичного статусу пострадянських країн. Зокрема він зазначає: «Претензії Росії суперечать цілям розширення меж свободи в Старому світі». Відносини між Росією та ЄС, на думку І. Лакоста, отруюють «жорстокі погрози й ворожі акти Росії проти європейських націй, енергетичні ембарго, спроби дестабілізації й збройні дії проти Грузії», а також те, що «Росія використовує у своїх власних інтересах ті стратегічні шанси, які їй надають кризи, що кидають виклик Заходу в Ірані або на інших геополітичних театрах» [15, р. 2, 5-6], наприклад у Сирії.

Аналізуючи внутрішню геополітичну ситуацію в Україні, необхідно акцентувати увагу на пошуку оптимальних моделей внутрішньої організації держави й управління її територіальним складом, який розрізняється за географічними, політичними, економічними і соціальними характеристиками. Виходячи з положень концепції І. Лакоста, проблемний ряд аналізу внутрішньої геополітики України передбачає:

- вплив зовнішніх геополітичних чинників на стабільність внутрішньополітичної ситуації в державі;
- характер відносин центру й регіонів;
- характер міжрегіональних відносин і впливу на них центральної влади;
- наявність регіонів з високою концентрацією представників того чи іншого ідеологічного спрямування;
- наявність регіонів з високою концентрацією представників етнічних меншин.

Застосування методики внутрішньої геополітики дозволяє визначити пріоритети внутрішньої геостратегії для України, головним з яких є питання побудови моделі взаємин між центром і регіонами, а також по ключових вісях Північ-Південь і Захід-Схід. Причому йдеться не тільки про сферу адміністративного управління та економічних відносин, але й у питанні фактичного політичного контролю над територією (детальніше див.: [3]).

Висновки. Французький учений Ів Лакост розглядає геополітику як інструмент аналізу конкретної ситуації, а всі глобальні теорії, які лежать в її основі, зводяться до доволі відносних, історично обумовлених понять. Тобто І. Лакост пропонує принципово нове визначення геополітики, яке не відтворює континентальне мислення, засноване на фундаментальному планетарному цивілізаційно-географічному дуалізмі й поєднане із глобальними ідеологічними системами, а використовує деякі методологічні моделі традиційної геополітики в загальному контексті, але взятих у цьому випадку як щось самостійне. Така геополітика одержала назву «внутрішня геополітика» (*la geopolitique interne*), оскільки вона орієнтована на розв'язання в основному локальних проблем, тому її предметом вже не

виступає формальна залежність зовнішньополітичної стратегії держави від місця її розташування, ресурсної бази та інших географічних умов, як це має місце у класичній геополітиці.

У сучасну, інформаційну добу на геополітичні процеси чинять прямий вплив засоби масової інформації (особливо телебачення, а зараз – Інтернет), які створюють яскраві «образи» («іміджі»). Цей медіатичний «образ» є атомарним синтезом етнічного, культурного, ідеологічного та політичного підходів.

При дослідженні внутрішньої геополітики України застосування постулатів «*la geopolitique interne*» Іва Лакоста дозволяє визначити пріоритети її внутрішньої геостратегії, головним з яких є питання побудови моделі взаємин між центром і регіонами, а також по ключових вісях Північ-Південь і Захід-Схід.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Березинський В.П. Європейська школа електоральних досліджень у сучасному дискурсі політичної науки [Текст] / В.П. Березинський // Політологічний вісник. – К.: «ІНТАС», 2012. – Вип. 59. – С. 298-307.
2. Березинський В.П. Електорально-просторові дослідження: основні підходи та особливості їх застосування щодо перехідних суспільств [Текст] / В.П. Березинський // Грані. – 2004. – № 6. – С. 71-77.
3. Денисенко С. Внутренняя геополитика Украины: вопросы теории и практики [Электронный ресурс] / Святослав Денисенко. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page1196.html>.
4. Дугин А.Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России [Текст] / А.Г. Дугин. – М.: Арктогея, 1997. – 608 с.
5. Ильин М.В. Этапы становления внутренней геополитики России и Украины [Текст] / М.В. Ильин // Полис. – 1998. – № 3. – С. 82-94.
6. Кривошеїн В.В. Геополітика внутрішня [Текст] / В.В. Кривошеїн // Геополітика: енциклопедія / за ред. Є.М. Суліми. – К.: Знання України, 2012. – С. 189-190.
7. Тихонравов Ю.В. Геополитика: учеб. пособие для вузов [Текст] / Ю.В. Тихонравов. – М.: Инфра-М, 2000. – 269 с.
8. Цыганков П.А. Французская школа геополитики в 2000-х годах: отношения ЕС с Россией [Текст] / П.А. Цыганков // Междунар. процессы: Журн. теории междунар. отношений и мировой политики. – 2011. – Т. 9, № 2 (26), май-август. – С. 4-16.
9. Lacoste Y. Géopolitique des regions française. La Facade occidentale [Text] / Y. Lacoste. – Paris: Fayard, 1986. – 1114 p.
10. Lacoste Y. Dictionnaire de géopolitique [Text] / Y. Lacoste. – Paris: Flammarion, 1986. – 747 p.
11. Lacoste Y. La Géographie ça sert d'abord à faire la guerre [Text] / Y. Lacoste. – Paris: Maspéro, 1982. – 190 p.
12. Lacoste Y. Geographie et geopolitique: Elisé Rechis [Text] / Y. Lacoste // Herodote. – 1981. – Vol. 22. – P. 14-55.
13. Lacoste Y. Géopolitique. La longue histoire d'aujourd'hui [Text] / Y. Lacoste. – Paris: Larousse, 2006. – 335 p.
14. Lacoste Y. Paysages en action [Text] / Y. Lacoste // Herodote. – 1987. – Vol. 44. – P. 3-7.
15. Mongrenier J.-S. La Russie menace-t-elle l'Occident? [Text] / J.-S. Mongrenier; Préface de Y. Lacoste. – Paris: Choiseul, 2009. – 220 p.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2013

REFERENCES:

1. *Berezinskiy V.P.* Evropeyska shkola elektoralnih doslidzhen u suchasnomu diskursi politichnoyi nauki (European School of electoral studies in the contemporary discourse of political science). *PolItologIchniy vIsnik*. K.: «INTAS», 2012. Vip. 59. P. 298-307.
2. *Berezinskiy V.P.* Elektoralno-prostorovI doslidzhennya: osnovnI pidhodi ta osoblivostI Yih zastosuvannya schodo perehidnih suspilstv (Electoral and space research: basic approaches and their uses in relation to transitional societies). *GranI*. 2004. № 6. P. 71-77.
3. *Denisenko S.* Vnutrennyaya geopolitika Ukrainyi: voprosyi teorii i praktiki (Internal geopolitics of Ukraine: Theory and Practice). Mode of access: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page1196.html>.
4. *Dugin A.G.* Osnovy geopolitiki. Geopoliticheskoe buduschee Rossii (Foundations of Geopolitics . Geopolitical Future of Russia). M.: *Arktogeya*, 1997. 608 p.
5. *Ilin M.V.* Etapyi stanovleniya vnutrenney geopolitiki Rossii i Ukrainyi (Stages of the formation of internal geopolitics of Russia and Ukraine). *Polis*. 1998. № 3. P. 82-94.

6. Kryvoshein V.V. Heopolityka vnutrishnia (Geopolitics internal). *Heopolityka: entsyklopediia*. K.: Znannia Ukrainy, 2012. P. 189-190.
7. Tihonravov Yu.V. Geopolitika: ucheb. posobie dlya vuzov (Geopolitics). M.: Infra-M, 2000. 269 p.
8. Tsyigankov P.A. Frantsuzskaya shkola geopolitiki v 2000-h godah: otnosheniya ES s Rossiey (The French school of geopolitics in the 2000s: the EU's relations with Russia). *Mezhdunar. protsessyi: Zhurn. teorii mezhdunar. otnosheniy i mirovoy politiki*. 2011. Vol. 9, № 2 (26), may-avgust. P. 4-16.
9. Lacoste Y. Géopolitique des régions française. La Facade occidentale [Text] / Y. Lacoste. – Paris: Fayard, 1986. – 1114 p.
10. Lacoste Y. Dictionnaire de géopolitique [Text] / Y. Lacoste. – Paris: Flammarion, 1986. – 747 p.
11. Lacoste Y. La Géographie ça sert d'abord à faire la guerre [Text] / Y. Lacoste. – Paris: Maspero, 1982. – 190 p.
12. Lacoste Y. Geographicité et geopolitique: Elisée Reclus [Text] / Y. Lacoste // Herodote. – 1981. – Vol. 22. – P. 14-55.
13. Lacoste Y. Géopolitique. La longue histoire d'aujourd'hui [Text] / Y. Lacoste. – Paris: Larousse, 2006. – 335 p.
14. Lacoste Y. Paysages en action [Text] / Y. Lacoste // Herodote. – 1987. – Vol. 44. – P. 3-7.
15. Mongrenier J.-S. La Russie menace-t-elle l'Occident? [Text] / J.-S. Mongrenier; Préface de Y. Lacoste. – Paris: Choiseul, 2009. – 220 p.

Забродін Сергій Іванович – викладач
Національний гірничий університет
Адреса: 49600, м. Дніпропетровськ, просп. Карла Маркса, 19
E-mail: serg_1974@ukr.net

Zabrodin Serhii Ivanovych – lecturer
Lesya Ukrainka eastern european national university
Address: 19, Karl Marx Av., Dnepropetrovsk, 49600
E-mail: serg_1974@ukr.net

УДК 327:323.212

Місце неурядових організацій у глобальній публічній сфері

Н.Є. КОНОН
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ,
Україна, E-mail: nataly8-88@mail.ru

Авторське резюме

У статті розкривається сутність поняття «неурядова організація», досліджуються ознаки, властиві їм, виокремлюються основні типи, а також визначаються місце і роль неурядових організацій у глобальній публічній сфері.

В сучасному світовому політичному процесі неурядові організації відіграють все більшу роль. Вони мають змогу впливати на інші країни і народи шляхом обміну ідей, організацією спільних акцій, заходів, медійних засобів, проводячи дослідження, ставши таким шляхом провідними акторами глобальної публічної сфери. Неурядові організації вийшли на глобальний рівень зі своїми правами та відповідальністю, відбулась їхня інституціоналізація у внутрішній та зовнішній політиці «третього сектора».

НУО – це добровільні самоврядні об'єднання чи організації, створені для вирішення некомерційних завдань їх засновників або членів. Отже, неурядові організації – «становий» хребет громадянського суспільства, центр проблем і питань та можливості їх позитивного теоретичного і практичного вирішення.

Ключові слова: неурядова організація, глобальна публічна сфера, глобальне громадянське суспільство, некомерційний сектор, громадське об'єднання, міжнародні НУО, регіональні НУО, національні НУО.

Place non-governmental organizations in the global public sphere

N.YE. KONON
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: nataly8-88@mail.ru

Abstract

The nature of the term «non-government organization» is revealed in the article, its features are discovered, the basic types of NGOs are distinguished, and the place and role of non-governmental organizations in the global public sphere is determined.

Non-government organizations play a growing role in today's global political process. NGOs are able to influence other countries and peoples through the exchange of ideas, organization of joint actions, events, media tools, conducting research, becoming in this way the leading actors in the global public sphere. NGOs

© Н.Є. Конон, 2013

took to the global level with their rights and responsibilities, their institutionalization took place in the domestic and foreign policy of «the third sector».

NGOs are voluntary associations or self-governing organizations that were established to solve non-commercial objectives of their founders or members. So, non-government organizations are the «class» backbone of civil society, the center of problems and issues and their possible positive theoretical and practical solutions.

Key words: the non-government organization, the global public sphere, the global civil society, the non-profit sector, the association, international NGOs, regional NGOs, national NGOs.

Постановка проблеми. Ключовим актором глобальної публічної сфери є суспільні інститути, сфера діяльності яких не є ані комерційною, ані державною. Сектор, який називають «некомерційним», «неурядовим», «добровольчим», «громадянським суспільством», «недержавним», «громадським», «третім» або «незалежним», об'єднує в собі багато різних типів організацій.

Некомерційний сектор став новим соціальним інститутом. У різні періоди історичного розвитку виникає потреба в тій чи іншій формі самоорганізації громадян для задоволення їх природних інтересів. Організації некомерційного сектора своїми історичними коренями сягають ще в VII – VI ст. до н.е. Прогресивні мислителі минулого неодноразово відзначали особливу роль існування незалежних об'єднань. Г. Гегель вважав корпорації невід'ємною рисою громадянського суспільства, що поряд із сім'єю складали моральне підґрунтя держави [2, с. 312].

Значення громадських організацій у суспільно-політичному житті досить неоднозначне. З одного боку, значна кількість фахівців визнає їхню роль досить важливою у формуванні сучасного глобального громадянського суспільства, становленні демократії в світі, захисті прав і свобод громадян. Як зазначає український дослідник Є.О. Пожидаєв, «громадські організації, як структурний елемент громадянського суспільства, тісно пов'язані і взаємообумовлені з політичною системою суспільства. Адже політична система відображає інтереси різних суспільних верств, які безпосередньо або через громадські організації та рухи взаємодіють із державою» [7, с. 22]. Але, з іншого боку, пересічні громадяни досить суперечливо сприймають їхню діяльність, рівноцінно як і взаємодію між державним і громадським секторами суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідницька тематика становлення і діяльності неурядових організацій у глобальній публічній сфері достатньо широко вивчена науковцями. Так, сутність та правовий статус поняття «неурядові організації» детально досліджуються такими науковцями, як О.С. Андреевою, О. Клименко, О.В. Новаковою, А. Колодієм, С. Рябовим. Аналіз сучасних типологій неурядових організацій надають дослідники Л.М. Усаченко, Є.О. Пожидаєв, Т. Базовкін, О. Ліс-

ничук, О. Ярош. Актуальними є праці в сфері становлення і розвитку неурядових організацій в глобальній публічній сфері таких дослідників, як В.І. Пащенко, С. Круглик, Г. Тараненко, О. Михайловська.

Мета дослідження полягає у розкритті сутності поняття «неурядова організація», дослідженні ознак, властивих їм, виокремленні основних типів, а також визначення місця і ролі неурядових організацій у глобальній публічній сфері.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світовому політичному процесі неурядові організації відіграють все більшу роль. Вони мають змогу впливати на інші країни і народи шляхом обміну ідей, організацією спільних акцій, заходів, медійних засобів, проводячи дослідження, ставши таким шляхом провідними акторами глобальної публічної сфери. Неурядові організації вийшли на глобальний рівень зі своїми правами та відповідальністю, відбулась їхня інституціоналізація у внутрішній та зовнішній політиці «третього сектора». Фактично утворилась світова НУО – середа.

Бурхливе зростання кількості неурядових організацій у глобальній публічній сфері було простимульовано, з одного боку, порушенням балансу сил на світовій арені у зв'язку із розпадом двохполюсного світу – соціалістичного на чолі з СРСР і капіталістичного на чолі з США, а з іншого боку – впливом США та їх партнерів по блоку НАТО, які вже давно оцінили можливості «третього сектора» й майстерно використовують його в якості м'якої сили для вирішення геополітичних, геокультурних і гео-економічних завдань на світовій арені. Неурядові організації виступають на світовій арені не тільки як самостійний політичний інститут, впливаючи на розвиток сучасного світу, але і використовуються в якості інструменту для вирішення окремих геополітичних завдань.

Термін «неурядові організації» (non-governmental organization) закладений у Статуті ООН та її спеціалізованих агенціях, тому широко застосовується у міжнародних документах і міжнародному праві. Термін «неурядові, недержавні організації» означає, що вони не мають повною мірою влади і повноважень уряду, хоч деякі з них можуть мати владний вплив через своїх членів або шляхом делегування їм владних функцій. Крім того, цей термін можна розглядати з позиції широкого

залучення населення в суспільне життя, що відображає розвиток соціальної організованості на всіх рівнях суспільства. «Незалежні» організації, тобто існуючі автономно від держави і самоврядні. «Некомерційні», «неприбуткові» організації – суть даного поняття полягає в тому, що одержуваний некомерційною організацією прибуток не може нею присвоюватися або розподілятися між її членами, він має бути використаний на статутні цілі.

Згідно з Рекомендацією Кабінету Міністрів державам-членам про правовий статус неурядових організацій в Європі, НУО – це добровільні самоврядні об'єднання чи організації, створені для вирішення некомерційних завдань їх засновників або членів [8]. Неурядові організації здійснюють свою діяльність шляхом різноманітних форм, є засобом комунікації між різними сегментами суспільства та влади, сприяють впровадженню змін у законодавство та державну політику, здійснюють моніторинг слідування існуючим обов'язкам згідно з національним та міжнародним законодавством.

Виходячи із загальних ознак, притаманних НУО, спираючись на міжнародну законодавчу практику, можна відзначити наступні ознаки, властиві неурядовим організаціям: отримання комерційного прибутку не ставиться в якості основної мети діяльності; державні органи не є учасниками або засновниками організації; організація створена добровільно за ініціативою учасників; мається на увазі самоврядування на основі спільно визначеної мети; організація не використовує і не пропагує насильницькі методи, тобто не є терористичною; організація не бере безпосередню участь у політиці з метою досягнення влади, тобто не є політичною партією; організація може бути оформлена юридично або діяти на неформальній основі; організація може бути як національною, так і міжнародною за складом чи масштабом діяльності. Отже, неурядова організація може бути визначена як некомерційне об'єднання, оформлене юридично або існуюче на неформальній основі, створене окремими особами (фізичними або юридичними) або групою осіб для досягнення спільно певної мети [1, с. 54].

За масштабом діяльності НУО поділяються на три групи: 1) універсальні (міжнародні) неурядові організації: НУО, які діють у багатьох країнах світу і сфера діяльності яких охоплює переважну більшість країн або весь світ (наприклад, Amnesty International), 2) регіональні НУО: організації, членами яких є окремі особи чи організації, а їх діяльність здійснюється в певному географічному регіоні (наприклад Міжнародний центр проти цензури (Article XIX) – неурядова правозахисна організація, штаб-квартира якої знаходиться в Лондоні); 3) національні НУО, діяльність яких здійснюється в одній країні. Такого типу класифіка-

ції дотримуються не лише багато фахівців, які досліджують даний суспільний інститут, але й такі міжурядові організації, як Організація Об'єднаних Націй [11] і Рада Європи [6].

Основною політичною структурою нової історії в цілому була національна держава. Але на початку ХХІ ст. похитнувся базисний атрибут держави – суверенітет. Відбувається обмеження суверенітету «зверху» – держави змушені рахуватися з міжнародними організаціями, – і «знизу» – внутрішньодержавні регіони активно виходять на міжнародну арену. Крім того, держави змушені брати до уваги інтереси і думки неурядових організацій (НУО) та транснаціональних корпорацій (ТНК). Друга половина ХХ ст. за визначенням, даним Дж. Грум, характеризувалася «зростаючим різноманіттям» учасників на світовій арені [3, с. 225]. Головними є не стільки кількісні параметри, а якісні зміни в політичній структурі; згодом цей феномен був названий глобалізацією.

Розмивання суверенітету в сучасному світі означає не зникнення його, як такого, а зміну вмісту у зв'язку із процесом фактичного переходу частини функцій держави до інших акторів. На світовій арені особливої ваги набувають актори, що мають мережеву структуру – неурядові організації (НУО). Поширення мережевих організацій та посилення їх впливу – превалююча тенденція наших днів. Мережева організація ґрунтується на концептуальній єдності, нефіксованому лідерстві, автономії частин, максимальному поділі ризиків. Найбільш ефектно й ефективно дані принципи управління реалізуються в середовищі неурядових організацій [4].

Некомерційний сектор має властиву лише йому сферу діяльності й суспільних відносин – виробництво життєво необхідного товару, іменованого як «соціальний капітал» – довіра, активність, відповідальність, милосердя. Організації некомерційного сектора забезпечують спільну діяльність людей на принципах асоціативності, добровільності та виконують соціальні, організаційні, захисні, контрольні, комунікативні та інші функції. Норми і принципи відносин як між членами некомерційних організацій, так і їх партнерами, включеними в орбіту дії даного соціального інституту, спираються на систему моральних цінностей і традицій.

Отже, некомерційний сектор можна розглядати як сукупність незалежних, громадських, некомерційних організацій і каналів комунікації, безпосередньо не пов'язаних з державою, але діючих всередині нього, і таких, що сприяють йому у вирішенні різних завдань. Некомерційний сектор, як неформальний соціальний інститут, є необхідним компонентом громадянського суспільства. За

визначенням російського дослідника О.С. Андреевої, неурядова організація є некомерційним об'єднанням, оформленим юридично або існуючим на неформальній основі, створене окремими особами (фізичними або юридичними) або групою осіб для досягнення спільної мети [1, с. 55].

Для НУО початку ХХІ в. характерно різке збільшення їх кількості та числа людей, залучених до їх діяльності; розширення географії діяльності; посилення політичного впливу; розширення спектра питань, якими вони займаються. Разом з тим, внаслідок крайньої їхньої різноманітності діяльність НУО може часом носити суперечливий характер. Вони нерідко вступають у відносини конкуренції між собою або з державними структурами.

На думку Є.О. Пожидаєва, державі вигідно співпрацювати з неурядовими організаціями з кількох причин: 1) більшість громадських організацій створюються для вирішення тих же проблем, що й державні та муніципальні органи – турбота про малозабезпечених, хворих, соціально незабезпечених громадян, сприяння вихованню та освіті дітей і підлітків, збереження та розвиток культури тощо; 2) в деяких випадках дії третього сектора є успішнішими та економічнішими, ніж дії державних установ, тому державі вигідніше передавати частину коштів громадським організаціям, отримуючи за це виконання чітких та контрольованих зобов'язань, ніж самій створювати додаткові структури; 3) очевидна необхідність існування неурядових «мозкових центрів», які, паралельно діючим державним аналітичним службам, створюють свій продукт, що не просто конкурує на ринку аналітичних розробок, але й істотно впливає на розробку матеріалів, які «виходять» із стін державних інституцій.

Завдяки діяльності неурядових організацій відбуваються не прості зміни в політичній системі світу – світ переходить до принципово нових політичних відносин. Наприклад, змінюється політична черга денна – проблема безпеки перестає бути сферою діяльності лише держави. Зростання авторитету і значущості ряду неурядових організацій сьогодні змушує деяких фахівців говорити про необхідність модернізації системи управління на макрорівні. Так чи інакше, поява і зростання недержавних суб'єктів світової політики перетворилися в ХХ ст. на потужний фактор трансформаційних змін існуючого раніше світоустрою. Можна говорити не лише про посилення впливу НУО, але й про їх активне втручання в політику держави, включаючи внутрішню. Масштаби та ефективність цього втручання вже зараз не слід недооцінювати. Сфера політичного впливу – прямого і непрямого – досягла величезних розмірів.

За типологією Л.М. Усаченко, неурядові

організації можна класифікувати за наступними напрямками діяльності [9, с. 62]:

- громадські об'єднання, які згруповують людей за принципом спільної мети і проблеми, – організації інвалідів, батьків хворих дітей тощо. Характерною ознакою їх діяльності є взаємодопомога у розв'язанні власних проблем, особливо у відносинах з владними структурами;

- громадські об'єднання так званого «клубного» типу. До них відносять різноманітні групи самовдосконалення, клуби за інтересами тощо;

- громадські об'єднання соціальної справедливості або благодійності. Їх діяльність спрямовується на вирішення гуманітарно-соціальних проблем певних категорій населення: людей похилого віку, багатодітних сімей, бідних, хворих тощо;

- громадсько-політичні організації, рухи й правозахисні організації. Їх місія полягає у вирішенні питань далеко за межами безпосередніх групових інтересів їх учасників, наприклад проблем жінок, молоді, охорони довкілля, пам'яток культури тощо;

- професійні об'єднання та творчі спілки, що об'єднують найманих працівників і осіб творчої праці, ведуть від їх імені переговори, укладають колективні договори та угоди з адміністрацією підприємств і урядом, виборюють шляхом лобювання законодавче й фінансове забезпечення свого функціонування тощо.

Автор також аналізує моделі функціонування неурядових організацій на прикладі європейських держав [10]:

1) корпоративна модель (континентально-європейська): даний тип НУО властивий ФРН, Австрії, Швеції, Бельгії, Франції та Нідерландам. Громадські організації у такій моделі відрізняються своєю потужністю, чисельністю членів, налагодженою організаційною структурою. НУО цього типу повністю інтегровані у структури громадянського суспільства і є професіональними. Певною мірою вони функціонують на добровільних засадах (ФРН та Австрія), хоча в Бельгії та Нідерландах частка добровольців є суттєвішою. Здебільшого громадянські об'єднання є квазідержавними: вони підпадають під публічне право та фінансуються переважно державою чи органами соціального забезпечення відповідно до принципу субсидіарності;

2) англосаксонська модель (ліберальна): ця модель стосується США і Канади в американській частині, Швейцарії, Великої Британії та Ірландії в європейській частині, а також Австралії і Нової Зеландії. Модель повністю побудована на громадських засадах, оскільки символічна роль добровільності склалася там історично. НУО об'єднуються за принципом ідеологічної спорідненості або залежно від

сфери діяльності. Вони періодично випускають статистичні дані про свою діяльність і виробляють внутрішні деонтологічні правила. Така модель, насамперед, обумовлена пануючою ідеологією індивідуалізму. Вважається, що необмежене володіння власністю і лібералізм підприємництва сприяють накопиченню багатства і заохочують до приватної ініціативи. Роль держави за таких умов полягає в забезпеченні свободи підприємництва як прав кожної особи займатися економічною діяльністю в спосіб, що її приваблює і не суперечить суспільній моралі та чинному законодавству. Що ж до нужденних осіб, то держави, виходячи з того, що люди мають самі захищати свої інтереси, дбати про власну користь, реалізує принцип невтручання і обмежується виконанням певних обов'язкових функцій. Тому формування зазначеної моделі відповідно до соціально-культурних традицій цих країн відбувається у формі зростання широкої мережі різної за масштабами організованої філантропії. Відомо, що у розвинених країнах близько 88 % бюджету громадських організацій становлять вклади приватних осіб, близько 7 % – корпорацій і лише 5 % – із різних фондів [5, с. 81];

3) скандинавська модель (соціально-демократична): дана модель об'єднує Швецію, Норвегію, Фінляндію, Данію і може адаптуватися також до країн Центральної та Східної Європи. Сектор громадських організацій має недавнє походження та створений на базі організацій, згуртованих навколо сфери діяльності, а не ідеологічних установок. Держава безпосередньо забезпечує освітні й соціальні послуги, і малочисельні НУО, що працюють у цих сферах, заповнюють прогалини в діяльності держави шляхом заміщення. Створення цієї моделі було обумовлене великим впливом соціал-демократичного руху, зокрема у Швеції. Соціально-економічна нерівність у Швеції та інших соціал-демократичних країнах долається переважно за рахунок центрального та місцевих бюджетів і відрахувань від заробітної плати. Такий стан функціонування системи соціальної допомоги в скандинавських країнах обумовлює і спрямування діяльності НУО на громадську сферу, лобювання таких питань, як становище жінок, молоді, екології тощо;

4) середземноморська модель: країни, що відображають цю модель, – Італія, Іспанія, Португалія, Греція – мають сектор неприбуткових організацій менш вагомий, ніж у попередніх моделях з причини значних обмежень, навіть заборон, встановлених протягом історії. Зокрема, періоди диктатури негативно позначилися на функціонуванні НУО у цих країнах. Громадські об'єднання є слабкорозвиненими традиційно, оскільки сильний соціальний зв'язок тут забезпечується через сім'ю та церкву.

Саме завдяки інституту неурядових організацій у суспільстві можуть з'явитися соціально активні громадяни, залучені до різних соціальних структур, які підтримуватимуть загальні гуманістичні ідеї свободи і добровільного співробітництва, більш широкі, ніж поняття свободи членів ідеологічних кланів чи вільного ринку.

Важливу роль у цьому контексті відіграє ідея дорадчої демократії, що передбачає значну активність громадян, об'єднаних у різноманітні організації та асоціації з метою контролю за державною владою, здійснення місцевого самоврядування тощо. На цю модель розвитку суспільства багато вчених покладають чимало надій (Ю. Хабермас, Дж. Фішкін, Дж. Драйзек, Д. Чалмерс). Отже, дорадчу демократію в цьому контексті можна охарактеризувати як демократичну політичну систему, що ґрунтується на вільному обговоренні громадянами суспільних тем. Це дискурсивна соціополітична система, де громадяни опановують відповідну інформацію, обговорюють політичні справи, формують громадську думку і беруть участь у політичних процесах. Концепція дорадчої демократії включає не тільки інституціональні процедури, як право більшості, але й політичну культуру вільної дискусії та добровільної участі.

Д. Чалмерс акцентує увагу на наступних функціях НУО, які сприяють функціонуванню даної моделі: 1) використання досвіду територіальних громад для потреб політики; 2) інформація про вдалі практичні приклади або про шляхи, якими схожа проблема була вирішена в іншому регіоні; 3) осмислення основних чинників, що впливають на певну сферу політики, тобто створення відповідної теоретичної бази; 4) оцінка позиції інших учасників дискусії; 5) надання можливостей для взаємодії основних суб'єктів політики відповідно до моделі дорадчої демократії [12]. Оптимізуючи сукупність цих позицій, держава одержує можливість максимально враховувати інтереси своїх громадян, що забезпечує основу гармонійного та стабільного розвитку держави і суспільства в цілому.

Висновки. Неурядові організації відіграють стратегічно важливу роль у конструюванні глобального громадянського суспільства, становленні демократії в окремих державах і у світі в цілому, захисті прав і свобод громадян, вивчаючи й озвучуючи суспільні потреби, пропонуючи державним інститутам нові ідеї та варіанти дій, займають важливе місце в глобальній публічній сфері.

НУО мають утворити консолідований громадський рух, який складатиметься з окремих, не підпорядкованих одна одній, але взаємодіючих громадських організацій, які спрямовували б енергію громадян на творчу діяльність,

і тим самим знижували б соціальну напруженість у суспільстві. Отже, неурядові організації – «становий» хребет громадянського суспільства, центр проблем і питань та можливості їх позитивного теоретичного і практичного вирішення. НУО виступають як зацікавлений посередник між особистістю, суспільством і державою і вже встигли показати себе чинником і суб'єктом успішного розповсюдження демократії та становлення глобального демократичного суспільства. Формування глобального громадянського суспільства та публічної сфери неможливе без вирішення проблеми соціального партнерства органів влади держав з неурядовими організаціями, що представляють інтереси величезної кількості населення, і є засобом ви-

раження їхньої волі, надій, вимог по відношенню до влади.

Неурядові організації в якості свого основного внеску в розвиток суспільства здатні генерувати людський і суспільний капітал, заснований на довірі, відкритості, обміні інформацією та співпраці, який використовується з метою здійснення впливу на державну політику. НУО є каналом, за допомогою якого здійснюється участь громадян у суспільній діяльності, спрямованій на благо народу. Форми і методи роботи неурядових організацій носять інноваційний характер, вони залучають до участі в соціальній діяльності добровольців, забезпечуючи тим самим широку підтримку в суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андреева О.С. Неправительственные организации (определение понятия, сущность) [Текст] // Власть. Общенациональный научно-политический журнал. М., 2009. № 10. – С. 54-56.
2. Гегель Г. Философия права [Текст] / Г. Гегель. – М.: Издательство «Наука», 1990. – 524 с.
3. Грум Дж. Растущее многообразие международных акторов [Текст] // Международные отношения: социологические подходы / Под ред. П.А. Цыганкова. М., 1998. С. 222-239.
4. Неклесса А. Управляемый хаос, движение к нестационарной системе мировых связей / Русский Архипелаг – сетевой проект «Русского мира» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/geopolitics/piryadok/chaos/dirigible-chaos/>
5. Неурядові організації: досвід Сполученого Королівства [Текст] // Британська Рада в Україні. – К., 1998. – 146 с.
6. Основополагающие принципы статуса неправительственных организаций в Европе от 16 апреля 2003 г. / официальный сайт Министерства иностранных дел России [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.in.mid.ru/nspr.nsf/5b338ac59d39b715c32571070037609f/6f61ae15f2d1473dc325710700>
7. Пожидаев С.О. Неурядові організації у суспільно-політичному житті України: межі участі та пріоритети діяльності [Текст] / Пожидаев С.О. // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 19-26.
8. Рекомендации CM/Rec (2007)14 Кабинета Министров государствам-членам о правовом статусе неправительственных организаций в Европе. (2007) [Электронный ресурс] // Council of Europe. URL: http://www.coe.int/t/ngo/Source/CMRec2007_14_russian.pdf
9. Усаченко Л.М. Аналіз сучасних типологій неурядових організацій [Текст] / Л.М. Усаченко // Стратегічні пріоритети. – № 2 (11). – 2009. – С. 60-64.
10. Усаченко Л.М. Зарубіжний досвід неурядових організацій: функціональні моделі [Електронний ресурс] / Л.М. Усаченко // Державне управління: теорія і практика (електронний науковий фаховий журнал). – № 1. – 2010. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ulmofm.pdf>
11. Устав Организации Объединенных Наций / Официальный сайт ООН [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents/charter/index.shtml>
12. Chalmers D. How Do Civil Society Associations Promote Deliberative Democracy? // http://www.columbia.edu/~chalmers/Chalmers_LASA.htm

Стаття надійшла до редакції 16.11.2013

REFERENCES:

1. Andreeva O.S. Nepravytel'stvennie orghanyzatsyy (opredelenye ponjatyja, sushhnostj) (Non-governmental organizations (definition, essence). *Vlastj. Obshhenacjonalnij nauchno-polytycheskij zhurnal*. М., 2009, no. 10, pp. 54-56.
2. Gheghel' Gh. Fylosofyja prava (The Philosophy of Law). М.: Yzdatel'stvo «Наука», 1990, 524 pp.
3. Grum Dzh. Rastushhee mnogoobrazye mezhdunarodnikh aktorov (The growing diversity of international actors). *Mezhdunarodnie otnoshenija: sotsyologhicheskye podkhods*. М., 1998, pp. 222-239.
4. Neklessa A. Upravljaemij khaos, dvyzhenye k nestacionarnoj systeme myrovikh svjazej (Controlled chaos, the movement to non-stationary system of world relations). *Russkij Arkhipelag – setevoj projekt «Russkogho myra»*. Mode of access: <http://www.archipelag.ru/geopolitics/piryadok/chaos/dirigible-chaos/>
5. Neurjadovi orghanizatsiji: dosvid Spoluchenogho Korolivstva (Non-governmental organizations: the experience of the United Kingdom). *Brytansjka Rada v Ukrajinu*, К., 1998, 146 pp.
6. Osnovopolagajushhyye pryncypi statusa nepravytel'stvennikh orghanyzatsyj v Evrope ot 16 aprelja 2003 gh. (Fundamental Principles on the Status of NGOs in Europe from April 16, 2003). Mode of access: <http://www.in.mid.ru/nspr.nsf/5b338ac59d39b715c32571070037609f/6f61ae15f2d1473dc325710700>
7. Pozhydajev Je.O. Neurjadovi orghanizatsiji u suspiljno-politychnomu zhytti Ukrajinu: mezhi uchasti ta prio-

rytety dijalnosti (NGOs in the political life of Ukraine: beyond participation and priorities). *Strateghichni priorityty*, 2007, no. 4 (5), pp. 19-26.

8. Rekomendacyy CM/Rec (2007)14 Kabyneta Mynystrov ghosudarstvam-chlenam o pravovom statuse nepravylstvennikh orghanyzacyy v Evrope. (2007) (Recommendation CM / Rec (2007) 14 of the Cabinet of Ministers to member states on the legal status of NGOs in Europe. (2007)). *Council of Europe*. URL: http://www.coe.int/t/ngo/Source/CMRec2007_14_russian.pdf/

9. *Usachenko L.M.* Analiz suchasnykh typtologhij neurjadovykh orghanizacij (Analysis of modern typologies of NGOs). *Strateghichni priorityty*, no. 2 (11), 2009, pp. 60-64.

10. *Usachenko L.M.* Zarubizhnyj dosvid neurjadovykh orghanizacij: funktsionaljni modeli (Foreign experience of NGOs: functional models). *Derzhavne upravlinnja: teoriya i praktyka (elektronnyj naukovyj fakhovyj zhurnal)*, no. 1, 2010. Mode of access: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ulmofm.pdf>

11. *Ustav Orghanyzacyy Ob'edynennikh Nacyj (United Nations Charter) / Ofytsyalnij sajt OON*. Mode of access: <http://www.un.org/ru/documents/charter/index.shtml>

12. Chalmers D. How Do Civil Society Associations Promote Deliberative Democracy? http://www.columbia.edu/~chalmers/Chalmers_LASA.htm

Конон Наталія Євгеніївна – здобувач

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, буд. 72

E-mail: nataly8-88@mail.ru

Konon Nataliia Yevheniivna – applicant

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university

Address: 72, Gagarin Avenue, Dnipropetrovsk, 49010

E-mail: nataly8-88@mail.ru

УДК 327.51(410:73):323.27(612)(043)

Роль Великобританії та США в операції НАТО «Об'єднаний захисник»

О.Ю. ТОКІНА

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь, Україна, E-mail: tokinaolga@mail.ru

Авторське резюме

Статтю присвячено аналізу ролі Сполученого Королівства та Сполучених Штатів Америки в операції Північноатлантичного альянсу «Об'єднаний захисник» (Unified Protector) щодо захисту мирного населення в Лівії з березня по жовтень 2011 р. Доведено, що попри неоднозначну реакцію на спосіб здійснення операції, саме втручання НАТО було поворотним пунктом у конфлікті, оскільки воно сприяло поновленню сил повстанців, які боролися проти режиму М. Каддафі. Особливу увагу приділено внеску Великобританії та США протягом здійснення операції в поваленні режиму полковника М. Каддафі, що, зокрема, спостерігалось в активній ролі Королівства щодо підготовки проведення військової операції. Також зазначено, що європейські союзники НАТО були не в змозі вести повномасштабні військові дії без Сполучених Штатів, які змогли надати необхідну фінансову та технічну допомогу партнерам по НАТО в ході військового конфлікту.

Ключові слова: військовий конфлікт, операція «Об'єднаний захисник», США, Великобританія, Лівія, НАТО.

The role of the UK and the U.S. in the NATO Operation «Unified Protector»

O.YU. TOKINA

Mariupol state university, Mariupol, Ukraine, E-mail: tokinaolga@mail.ru

Abstract

The article deals with the role of the United Kingdom and the United States in the NATO Operation «Unified Protector» to protect civilians in Libya from March to October 2011. It is shown that despite the mixed reaction to the way of carrying out the operation, that NATO's intervention was a turning point in the conflict, as it contributed to the resumption of rebel forces that fought against the Gaddafi regime. Particular attention is paid to the contribution of the UK and the U.S. during the operation to overthrow of the regime of Colonel Gaddafi, in particular, the active role of the UK in preparing a military operation was observed. The report states that European NATO allies were unable to carry out full-scale hostilities without the United States that could provide the necessary financial and technical assistance to NATO partners during the conflict.

Keywords: military conflict, Operation «Unified Protector», U.S., UK, Libya, NATO.

Постановка проблеми. Існування «особливих відносин» між Сполученим Королівством та США дозволяє Лондону не тільки залишатися в числі суб'єктів, що впливають на світо-

© О.Ю. Токіна, 2013

ву політико-економічну кон'юнктуру, але й вирішувати власні зовнішньополітичні завдання. Саме на цьому і сконцентрувався коаліційний кабінет на чолі з Девідом Кемероном.

Союзнницькі відносини з США Великобританія задіяла у двох форматах. По-перше, Лондон звертався до Вашингтона за підтримкою багатосторонніх ініціатив, в яких брало активну участь Королівство. По-друге, кабінет Кемерона ненав'язливо пропонував Білому дому свої ідеї щодо вирішення найбільш важливих глобальних і регіональних проблем.

Співпраця країн, в межах діяльності Організації Північноатлантичного договору, відіграє важливу роль для сучасних міжнародних відносин, особливо в контексті врегулювання кризових ситуацій, протидії міжнародним загрозам, співробітництва в галузі безпеки. Отже, вивчення розвитку та сутності трансатлантичного співробітництва Великобританії та США має велику актуальність для політичної науки, оскільки є важливим прикладом для відповідного адаптування зовнішньої політики держав до реалій міжнародного життя. Ілюстрацією такого підходу служать дії Лондона в ході лівійської кризи.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемою ролі Сполученого Королівства та США в операції НАТО «Об'єднаний захисник», зокрема, займалися такі дослідники, як Ф. Гауб [6], Н. Нельсен [9], К. О'Донелл, Дж. Вайс [10], а також російські дослідники Н. Капітонова [1], О. Кулькова [2] та М. Мінаєв [3]. Серед вітчизняних авторів слід зазначити С. Полякова, Г. Зміївського, А. Куртова, А. Потіхенського [4].

Мета дослідження – проаналізувати роль Великобританії та США в операції НАТО «Об'єднаний захисник».

Виклад основного матеріалу. Ставлення кабінету консерваторів і ліберальних демократів до режиму М. Каддафі з самого початку відрізнялося скептицизмом. Коли ж криза переросла в повноцінну громадянську війну, Лондон посів підкреслено жорстку позицію. Діючи спільно з французькою адміністрацією Н. Саркозі, британське керівництво змогло переконати Білий дім у необхідності застосування сили щодо Джамахірії.

На думку російського дослідника М. Мінаєва зацікавленість кабінету Кемерона в силовому врегулюванні лівійської кризи була продиктована неоднозначним характером взаємодії з Тріполі. З одного боку, після зняття з Лівії санкцій ООН, Лондон, в період прем'єрства Т. Блера, відновив з нею повноцінні політико-економічні зв'язки. Про ступінь зближення між країнами говорить той факт, що Блер, після відходу з поста прем'єра, став радником Лівійського бюро з інвестицій. Заради просування британських економічних інтересів

Уайтхолл пішов на принципову поступку режиму Каддафі, передавши Лівії аль-Меграхі, визнаного винним у вибуху американського літака над Локербі, Шотландія, в 1988 р. Це рішення викликало негативну реакцію Білого дому, так як в ході теракту загинули в основному громадяни США.

У той же час верхівка Джамахірії асоціювалася Лондоном з підтримкою тероризму, в тому числі на території Королівства. Зокрема, Великобританія підозрювала Тріполі в зв'язках з угрупованнями Ірландської республіканської армії (ІРА). Як тільки виникла можливість розірвати зв'язки, Уайтхолл зробив це без особливого зволікання, тим більше що на кону військової інтервенції стояло якісне розширення присутності британських енергетичних корпорацій на лівійському ринку. У разі перемоги опозиції Великобританія збиралася увійти до числа преференційних торговельно-економічних партнерів Лівії [3].

Конфлікт у Лівії розвивався дуже швидко. У лютому 2011 р. мирні акції протесту в Бенгазі на сході Лівії проти 42-річного правління М. Каддафі зустрілися з насильницькими репресіями. Демонстрації поширилися по країні, число жертв зростало. У відповідь на це Рада Безпеки ООН (РБ ООН) прийняла 26 лютого 2011 р. резолюцію 1970, яка висловила «серйозну заклопотаність» з приводу ситуації в Лівії і наклала ембарго на постачання зброї в країні. Після прийняття резолюції 1970 і зі зростаючою міжнародною увагою з приводу лівійської кризи, НАТО активізувала свою діяльність у Середземному морі. Система дальнього виявлення радіолокації і попередження (АВАКС) надавала НАТО докладну інформацію про рухи в лівійському повітряному просторі. Після того, як ситуація в Лівії погіршилася, РБ ООН прийняла резолюцію 1973 від 17 березня 2011 р., де засудила порушення прав людини, включаючи довільні затримання, насильницькі зникнення, тортури і страти. Вона також затвердила активні заходи, у тому числі безпальотну зону, а також уповноважила держави-члени, діючи у відповідних випадках за посередництвом регіональних організацій, використовувати «всі необхідні заходи» для захисту цивільних осіб і населених районів.

З прийняттям резолюції РБ ООН 1973 кілька членів ООН прийняли негайні військові дії для захисту цивільних осіб у рамках операції «Світанок. Одиссея». Цю операцію, яка не була під командуванням і контролем НАТО, було проведено багатонаціональною коаліцією на чолі з США [7]. Фактично Великобританія, Франція і США під прикриттям резолюції прийняли рішення про зміцнення лівійського лідера. Президент США дав зрозуміти, що відхід Каддафі – одне з обов'язкових умов припинення військової операції в Лівії. Його точку

зору підтримав і Кемерон у ході візиту Барака Обама до Європи.

22 березня 2011 р. НАТО відгукнулася на заклик ООН, щоб запобігти поставці озброєнь і пов'язаних з ними матеріалів у Лівії, погодившись почати операцію з примусу ембарго на постачання зброї в країні. На наступний день кораблі НАТО, що діють у Середземному морі, почали відрізати потік зброї і найманців у Лівію морським шляхом.

29 березня 2011 р. відбулася Лондонська конференція з Лівії, в якій взяли участь понад 40 міністрів закордонних справ і міжнародних організацій. Великобританія профінансувала конференцію з Лівії, на якій було прийнято рішення створити контактну групу [1]. Підсумками конференції також стало зміцнення коаліції на підтримку здійснення резолюцій РБ ООН 1970 і 1973, прийняття пропозиції ООН з координації гуманітарної допомоги для мирного населення Лівії і планування довгострокової стабілізації, заснування політичного процесу для підтримки населення у виборі свого майбутнього [11].

Альянс прийняв єдине управління міжнародних військових зусиль для Лівії 31 березня 2011 р. (Операція «Об'єднаний захисник», Operation Unified Protector, OUP). НАТО з повітря і моря почала вживати військові дії для захисту цивільних осіб і цивільних населених районів. Протягом усієї кризи Альянс мав тісні консультації з ООН, Лігою арабських держав та іншими міжнародними партнерами [8].

Операція НАТО в Лівії була першою операцією організації проти однієї з арабських країн, вперше не за ініціативи Сполучених Штатів, поняття відповідальності за захист було застосовано для підтримки цивільного населення Лівії проти кривавого режиму [6].

Рішення НАТО провести військові дії було засновано на трьох принципах: міцна права основа, регіональна підтримка і очевидна необхідність. За станом на кінець березня 2011 р. OUP становила три окремі компоненти: забезпечення дотримання ембарго на постачання зброї в Середземному морі для запобігання передачі зброї, відповідних матеріалів і найманців в Лівію, забезпечення безпольотної зони, здійснення повітряних і морських ударів по військових силах, що беруть участь у нападах або загрожують напасти на лівійських цивільних осіб і населені пункти.

У ході зустрічі в Берліні 14 квітня 2011 р. міністри закордонних справ країн НАТО і країн-партнерів НАТО домовилися продовжити OUP, поки всі напади на цивільних осіб і цивільних населених районів не закінчилися [8].

Як зазначає Н. Капітонова, курс на активну участь у світовій політиці знайшов своє підтвердження в тому, яку позицію Великобританія зайняла відносно лівійських подій.

Кемерон вирішив покращити імідж уряду за допомогою маленької переможної війни.

У травні 2011 р. після нападу на британське посольство в Триполі з Лондона був висланий лівійський посол. Британська операція в Лівії отримала кодову назву «Ellamy»; її керівником став маршал авіації сер Стюарт Піч. В операції взяли участь підводні човни, два есмінці – «Вестмінстер» і «Камберленд», міноносець «Ліверпуль», королівські ВПС. Британський контингент став одним з найбільших серед країн НАТО.

Військову операцію в Лівії практично одностайно схвалив Парламент («за» проголосували 557 депутатів, «проти» – лише один), чого не можна сказати про британське суспільство: згідно з опитуваннями громадської думки операцію підтримували тільки 35 %, а 43 % виступали «проти».

Якщо на початку операції лідери країн коаліції не ставили завдання повалення режиму Каддафі, то вже 15 квітня США, Британія і Франція оголосили, що операція буде проводитися до усунення Каддафі.

Великобританія не хотіла загрузнути в Лівію за аналогією з іракським або афганським сценарієм. Кемерон неодноразово підкреслював, що наземної операції не буде. Вибрана стратегія представлялася Лондону виграною: витрати незначні, втрати мінімальні. Однак швидкої переможної війни не вийшло: операція затягувалася, терміни її проведення продовжувалися. Незважаючи на заяви про намір захистити мирне населення, кількість цивільних жертв постійно зростала. Щоб мінімізувати невдоволення своїх громадян, Великобританія, з одного боку, заклала інтенсифікувати хід військової операції, а з іншого – надавала гуманітарну допомогу лівійцям.

Британія відкрила дипломатичну місію в зайнятому повстанцями Бенгазі, у складі якої працювала і група військових радників. Лондон вів переговори з колишнім міністром закордонних справ Лівії, а також з головою Перехідної національної ради, які приїхали в британську столицю в травні 2011 р. [1].

4 червня 2011 р. Бенгазі відвідав міністр закордонних справ Великобританії У. Хейг і міністр з міжнародного розвитку Е. Мітчелл. Хейг не виключив, що операція в Лівії могла тривати до грудня і вперше згадав про можливість відправки туди наземних військ. До цього в травні Кемерон назвав Перехідну національну раду легітимним політичним партнером у Лівії.

О. Кулькова відзначає, що країни Заходу, в тому числі Великобританія, переслідували в Лівії власні цілі. Беззастережно підтримуючи войовничу позицію Саркозі, Кемерон розраховував гарантувати економічні інтереси Великобританії в країні після зречення від влади

полковника. Нафтові і газові концерни Великобританії, США і Франції чекали від нової влади Лівії преференцій в порівнянні з компаніями інших країн (Росії, Китаю, Італії, Німеччини) і найбільш вигідні умови контрактів.

«Нові лейбористи» і коаліційний уряд займали, на перший погляд, протилежні позиції щодо Лівії. Однак і та, і інша зовнішньополітична лінія вибудовувалася з урахуванням захисту насамперед британських економічних інтересів і англо-американських «особливих відносин» [2].

8 червня 2011 р. міністри оборони країн НАТО зустрілися в Брюсселі і вирішили зберегти тиск на режим Каддафі, щоб покласти край кризі [8].

16 вересня Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію 2009, яка одногосно підтвердила мандат НАТО щодо захисту цивільного населення в Лівії. Нову резолюцію також було створено задля підтримки Місії ООН у Лівії (UNSMIL).

Міністри оборони країн НАТО зустрілися в Брюсселі 6 жовтня і обговорили перспективи припинення ОУР. Генеральний секретар НАТО також зобов'язався координувати припинення операцій ООН.

Але тільки після того, як опозиційні сили захопили останній оплот режиму Каддафі м. Сірт, а також смерті полковника М. Каддафі 20 жовтня 2011 р. Північноатлантична рада прийняла попереднє рішення про припинення ОУР в кінці місяця. Протягом цього перехідного періоду НАТО продовжувала стежити за ситуацією.

Тиждень потому Північноатлантична рада ухвалила рішення про закінчення ОУР. 31 жовтня 2011 р. AWACS здійснив останній виліт. На наступний день морські активи НАТО залишили лівійські води [8].

Отже, інституційно НАТО надала безцінну парасольку задля координації військової кампанії. К. О'Доннел та Дж. Вайс у своєму дослідженні наголошують, що, на думку більшості чиновників Альянсу, тільки під командою Сполучених Штатів і НАТО можна контролювати операцію такої складності, як в Лівії. Хоча не всі союзники по НАТО спочатку підтримали військове розгортання в Лівії, але ніхто не перешкодив командуванню операцією – на відміну від початкового побоювання Франції.

Але для багатьох в НАТО проведення операції «Об'єднаний захисник» не є повністю позитивним. Деякі офіційні особи НАТО піднімають питання про наслідки місії для майбутніх операцій, спрямованих на захист цивільних осіб. У ході операції, за словами американського чиновника, близько 8000 лівійців було вбито в результаті зіткнень між силами Каддафі та противниками його правління. Це привело деяких чиновників по НАТО до ствердженя, що

рівень втрат міг би бути нижчим, якби США брали більш активну участь в операції. Інші припускають, що число загиблих було б менше, якби НАТО не втрутилася взагалі – хоча це, швидше за все, означає, що Каддафі ще був би при владі. Крім того, хоча НАТО і офіційно дотримувала мандат ООН щодо захисту цивільних осіб в якості єдиної мети, де-факто небажання лівійських повстанців і Каддафі провести переговори привели до успіху операції НАТО через смерть Каддафі, що піднімає питання про доцільність «відповідальності за захист» без зміни режиму. Нарешті є визнання серед чиновників, що мало місце надання зброї і підготовки повстанських сил в останні місяці операції, що є «сірими зонами» резолюції ООН. Таке широке тлумачення мандата ООН, можливо, було необхідно для успіху місії. І багато чиновників визнають, що військово-повітряних сил і військово-морського ембарго не було б достатньо, щоб змістити баланс сил, особливо після того, як війська Каддафі відповіли на повітряну кампанію НАТО шляхом залучення цивільного населення Лівії.

Крім того, хоча Північноатлантична рада врешті-решт погодилася взяти під свій контроль розгортання подій в Лівії, основні розбіжності, які відзначені початковими дебатами про заслугу військового втручання – будь то на G8, ООН, НАТО чи ЄС – було нагадування трансатлантичним союзникам про триваючу відсутність спільної стратегічної культури в рамках Альянсу. Для деяких країн, зокрема Великобританії, досвід зміцнив зростаюче переконання, що марно співпрацювати з деякими європейськими союзниками. Для інших це змінило втому від інвестування в загальний військовий потенціал.

Отже, проведення операції «Об'єднаний захисник» висунуло на перший план істотні недоліки в європейських збройних силах. Активи повітряної розвідки, заправка повітря-повітря і винищувачі, які можуть літати за межами повітряного простору НАТО були у дефіциті – незважаючи на те, що деякі з цих можливостей були визначені протягом багатьох років в якості ключових пріоритетів для союзників. Міністр оборони США Роберт Гейтс зазначив, що хоча НАТО була в змозі керувати більш ніж 300 повітряними вильотами на день, але цьому перешкоджала в основному гостра нестача фахівців націлення, а деяким офіцерам не вистачало досвіду, щоб виконувати свої обов'язки.

Також деякі американські офіційні особи вважають, що при нинішніх тенденціях НАТО не зможе повторити місію схожу на проведену у Лівії протягом кількох років. На їх думку, наслідки від операції «Об'єднаний захисник» цілком можуть стати позитивними, але ця операція є останньою [10].

Тим не менш роль НАТО була дуже ваго-

мою для успіху кампанії в Лівії, і Великобританія мала впливовий голос у її проведенні. Той факт, що цю операцію було проведено з використанням структури командування і управління НАТО, мав вирішальне значення для забезпечення військового внеску партнерів. Делегація Великобританії в НАТО, за підтримки узгоджених зусиль лобювання з боку дипломатичної мережі, зіграла важливу роль у забезпеченні втручання НАТО в Лівію, зокрема, шляхом встановлення основних принципів чіткої правової основи і регіональної підтримки, які були прийняті в НАТО. МЗС і Міноборони тісно співпрацювали разом, щоб гарантувати, що Великобританія зіграла активну роль у забезпеченні того, щоб військові вимоги НАТО були виконані протягом операції [7].

Участь Великобританії у військовій операції в Лівії обійшлася в 212 мільйонів фунтів стерлінгів, про що оголосив міністр оборони Філіп Хаммонд. Він повідомив, що 145 мільйонів фунтів було витрачено на забезпечення самої операції і 67 мільйонів на поповнення резервів озброєнь та боєприпасів.

Королівство направило в Середземноморський регіон кілька військових кораблів, а винищувачі «Тайфун» і «Торнадо» здійснювали регулярні вильоти для патрулювання безпечної зони над Лівією і нанесення авіаударів по військових об'єктах на лівійській території. Наприкінці травня до військової операції приєдналися британські ударні вертольоти «Апач» [5].

Однак, на думку Н. Нельсона, операція НАТО в Лівії навряд чи вдалася б без американської військової підтримки. З самого початку військової інтервенції в Лівії було зрозуміло, що поодиночі, без участі американської військової машини, європейцям не впоратися з веденням відносно невеликого, локального військового конфлікту. Генерал-майор НАТО Марсель Дрюарт, звертаючись до Комітету Європейського парламенту з оборони і безпеки, заявив, що НАТО покладалася на американські можливості військової розвідки, спостереження і рекогносцировки (ISR), що включає моніторинг повітряного і наземного руху, інформація передається до союзників по НАТО,

які проводять бомбардування [9]. Наслідки фінансової кризи і скорочення видатків на оборону з держбюджетів у країнах НАТО призвели до надмірної залежності від кількох країн, насамперед США, нерівномірності військового потенціалу європейських країн Альянсу, а також окремих істотних недоліків у галузі оперативного потенціалу, зокрема в таких ключових секторах, як розвідка та спостереження, що засвідчив досвід НАТО в Лівії. Із ухваленням у 2012 р. Оборонної програми та ініціативи Розумної оборони і Взаємопов'язаних сил країни-члени Альянсу почали рухатися у напрямі розв'язання цих проблем.

Лівія після Каддафі залишається країною повною протиріч. Але лівійці готові до демократизації, якщо тільки вони досягнуть спочатку національного, громадянського та регіонального примирення. Великобританія підтримує перехід Лівії до демократії. Вона надає допомогу урядові і цивільному суспільству, допомагаючи будувати прозору і підзвітну державу, засновану на верховенстві закону і повазі прав людини. Завдяки співпраці зі Світовим банком і серії торгових місій Великобританія також підтримує відновлення економіки, що покращить комерційні відносини між Великобританією і Лівією [12].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши роль Великої Британії та Сполучених Штатів в операції Північноатлантичного альянсу «Об'єднаний захисник» щодо захисту мирного населення в Лівії, можна стверджувати, що вклад країн був основоположний у поваленні антидемократичного режиму полковника М. Каддафі в 2011 р., це, зокрема, спостерігалось в активній ролі Сполученого Королівства щодо підготовки проведення військової операції, організації конференції з проблеми, надання військової техніки та гуманітарної допомоги лівійцям. Ця операція також довела, що європейські країни-члени Північноатлантичного альянсу поки що не в змозі вести повномасштабні військові дії без свого основного союзника – Сполучених Штатів, які змогли надати необхідну фінансову та технічну допомогу партнерам по НАТО в ході військового конфлікту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Капитонова Н.К. Корректировка внешнеполитического курса Великобритании [Электронный ресурс] / Н.К. Капитонова. – Режим доступа: <http://www.ieras.ru/british.htm> – Название с экрана.
2. Кулькова О.С. Позиция правительства Д. Кэмерона по Ливии [Электронный ресурс] / О.С. Кулькова. – Режим доступа: <http://www.ieras.ru/british.htm> – Название с экрана.
3. Минаев М.В. «Особые отношения» Британии и США в первый год коалиционного правительства [Электронный ресурс] / М.В. Минаев. – Режим доступа: <http://www.ieras.ru/british.htm> – Название с экрана.
4. Поляков С. Анализ та узагальнення досвіду інформаційно-психологічної операції країн НАТО проти Лівії [Електронний ресурс] / С. Поляков, Г. Зміївський, А. Куртов, А. Потіхенський. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/ZKhUPS/2012_1/polak.pdf – Назва з екрану.
5. Участь Великобританії у військовій операції в Лівії обійшлася в 212 мільйонів фунтів [Електронний

- ресурс]. — Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/uchast_u_liviyskiy_operatsiyi_obiyshlasya_britaniyi_v_212 mln_funtiv.html — Назва з екрану.
6. Gaub F. The North Atlantic Treaty Organization and Libya: reviewing Operation Unified Protector [Electronic resource] / F. Gaub. — Regime to access: <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/PUB1161.pdf>.
 7. Libya crisis: National Security Adviser's Review of Central Co-ordination and Lessons Learned [Electronic resource]. — Regime to access: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/193145/Lessons-Learned-30-Nov.pdf.
 8. NATO and Libya [Electronic resource]. — Regime to access: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_71652.htm.
 9. Nielsen N. Nato commander: EU could not do Libya without US [Electronic resource] / N. Nielsen. — Regime to access: <http://euobserver.com/defence/115650>.
 10. O'Donnell C. Is Libya NATO's Final Bow? [Electronic resource] / C. O'Donnell, J. Vaïsse. — Regime to access: <http://www.brookings.edu/research/opinions/2011/12/02-libya-odonnell-vaïsse>.
 11. The UK's response to the humanitarian situation in Libya [Electronic resource]. — Regime to access: <https://www.gov.uk/government/news/situation-in-libya-latest-updates>
 12. UK and Libya [Electronic resource]. — Regime to access: <https://www.gov.uk/government/world/libya>.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2013

REFERENCES:

1. *Kapytonova, N.K.* Korrektirovka vneshnepolytycheskoho kursa Velikobritanii (Foreign policy of the UK correction). Regime to access : <http://www.ieras.ru/british.htm>
2. *Kylkova, O.S.* Pozytyyya pravitelstva D. Kemerona po Livii (David Cameron government's position on Libya). Regime to access : <http://www.ieras.ru/british.htm>
3. *Minaev, M.V.* «Osobyie otnosheniya» Brytanyy i SSHA v pervyy hod koalitsyonnoho pravitelstva («Special relationship» the UK and the United States in the first year of the coalition government). Regime to access : <http://www.ieras.ru/british.htm>
4. *Polyakov, S.* Analiz i uzagalnennyya dosvidu informatsiyno-psihologichnoï operatsii kraïn NATO proty Livii (Analysis and synthesis of information and experience psychological operations by NATO against Libya). Regime to access : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/ZKhUPS/2012_1/polak.pdf
5. Uchast Velikobritanii u viyskoviy operatsii u Livii obiyshlasya v 212 milyoniv funtiv (UK participation in military operations in Libya have cost 212 million pounds). Regime to access : http://dt.ua/POLITICS/uchast_u_liviyskiy_operatsiyi_obiyshlasya_britaniyi_v_212 mln_funtiv.html
6. Gaub, F. The North Atlantic Treaty Organization and Libya: reviewing Operation Unified Protector. Regime to access : <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/PUB1161.pdf>
7. Libya crisis: National Security Adviser's Review of Central Co-ordination and Lessons Learned. Regime to access : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/193145/Lessons-Learned-30-Nov.pdf
8. NATO and Libya. Regime to access : http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_71652.htm
9. Nielsen, N. Nato commander: EU could not do Libya without US. Regime to access : <http://euobserver.com/defence/115650>
10. O'Donnell, C. Is Libya NATO's Final Bow? Regime to access : <http://www.brookings.edu/research/opinions/2011/12/02-libya-odonnell-vaïsse>
11. The UK's response to the humanitarian situation in Libya. Regime to access : <https://www.gov.uk/government/news/situation-in-libya-latest-updates>
12. UK and Libya. Regime to access : <https://www.gov.uk/government/world/libya>

Токіна Ольга Юріївна – магістр
Маріупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129 а
E-mail: tokinaolga@mail.ru

Tokina Olha Yuriivna – master
Mariupol state university
Address: 129 a, Builders Avenue, Mariupol, 87500
E-mail: tokinaolga@mail.ru

ІСТОРІЯ

УДК 330.341:061.5 (=14) (262.54) «18/19»

Промисловий розвиток м. Маріуполя у XIX – на початку XX ст.

В.С. ВОЛОНИЦЬ, С.В. НОВІКОВА

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь, Україна, E-mail: vvs_plas@ukr.net

Авторське резюме

Промисловість Маріуполя у XIX – на початку XX ст. в своєму розвитку пройшла два етапи. На першому, який тривав до 1870-х рр., вона була розвинена дуже слабо, забезпечувала в основному внутрішні потреби регіону і знаходилася у безпосередній залежності від темпів розвитку сільського господарства. Неврожаї та часті сільськогосподарські кризи цього періоду відображалися на кількості та розмірах підприємств, обсягах їхньої продукції. У місті діяли рибні, шкіряні, свічкові, миловарні, тютюнові, винокурні, борошномельні підприємства, підприємства харчової галузі, власниками яких в основному були представники грецького та єврейського, а інколи – іноземного купецтва.

Одним з найбільш прибуткових у цей період був рибний промисел. Саме у цій галузі діяла найбільша кількість підприємств (до 56) та отримувався найвищий прибуток (до 100 000 руб. сріблом на рік). Монополістом у цій сфері було місцеве грецьке купецтво.

Із 1860 – 1870-х рр. ситуація почала змінюватися. Дозвіл селитися у Маріуполі представникам інших національностей, повернення йому статусу повітового міста, вигідне географічне розташування, процес індустріалізації, що відбувався швидкими темпами по всій державі, привели до стрімкого злету в місті достатньо великих підприємств фабрично-заводського типу у будівельній, металургійній галузях та машинобудуванні, привабили іноземні інвестиції.

Крім грецьких підприємств, що вкладали свої капітали, як і в попередній період, переважно у підприємства з переробки сільськогосподарської продукції та будівельну галузь, провідні позиції у різних галузях промисловості починають посідати єврейські підприємці. Саме вони створюють великі, обладнані за останніми технічними вимогами того часу підприємства у борошномельній, машинобудівній та металургійній галузях.

У цей період посилюється також і вплив іноземних промисловців на економічне життя міста. Іноземний капітал був задіяний у таких галузях, як харчова та машинобудівна, а найбільш повно – у металургійному виробництві. Будівництво у Маріуполі двох великих навіть за світовими стандартами металургійних заводів, морського порту, залізниць значно пожвавило різні сфери життя міста. Завдяки цим перетворенням на початку XX ст. Маріуполь став відігравати помітну роль в економіці Російської імперії, а всі ці перетворення практично сформували сучасний промисловий вид міста.

Ключові слова: Маріуполь, Маріупольський повіт, рибний промисел, промисловість, металургійне виробництво.

The industrial development of Mariupol during the nineteenth – the early twentieth centuries

V.S. VOLONYTS, S.V. NOVIKOVA

Mariupol state university, Mariupol, Ukraine, E-mail: vvs_plas@ukr.net

Abstract

The industry of Mariupol in the course of the nineteenth – the early twentieth centuries has two stages in its development. The industry was underdeveloped on the first stage until 1870s. It provided the only domestic demand of the region and it was dependent on the pace of agricultural development. Crop failures and frequent agricultural crisis of the period affected the quantity and enterprise size as well as their volume of output. There were a number of fish, leather, candles, soap and tobacco enterprises as well as malt and grain distilleries, flour-millings and food industry enterprises in the city. They were owned mostly by the Greek and Jewish, and sometimes - by foreign merchants.

Fishing was one of the most profitable businesses during this period. The largest number of companies (up to 56) was working in the field. They had highest gain (up to 100 000 silver's rubles per year). The local Greek merchant held a monopoly on this area.

Since 1860 - 1870s the situation began to change. There was a permission to settle in Mariupol for representatives of other nationalities. Mariupol got back the status of a county town, it had a rather favorable geographical location. The process of industrialization was in a full swing across the state. All the abovementioned caused a rapid development of industrial works in such fields as: the construction, the metallurgy as well as the mechanic engineering and attracted foreign investment.

As it was during the previous period Greek entrepreneurs invested their mainly into the agri-foodstuffs industry and into the construction industry. But the Jewish businessmen started to occupy the leading positions in many spheres. It was they who built up a business such as a big modern enterprisers in the flour-milling and metallurgical industries as well as in.

© В.С. Волониць, С.В. Новікова 2013

Besides, the impact of foreign manufacturers on the economic life of the city was increasing during the period. Foreign capital was invested into the following industries: food processing and engineering, especially into the metallurgical industry. The construction of two huge even according to the world standards steel plants in Mariupol as well as the construction of sea port and railways revived the development in various areas of the city. These transformations in the early twentieth century made Mariupol to play a key role in the economy of the Russian Empire. All the transformations formed a modern industrial city.

Keywords: Mariupol, the Mariupol's county, fishing, industry, metallurgical industry.

Постановка проблеми. Сучасна українська економіка, яка знаходиться на шляху реформування, потребує обґрунтованих організаційно-господарських заходів із передбачуваними для держави і суспільства соціально-економічними наслідками. На сьогодні в країні продовжується процес утвердження ринкових відносин, вдосконалення соціально-економічної структури окремих регіонів та міст, поглиблення економічних зв'язків з іншими країнами. На наш погляд саме зараз в умовах розбудови ринкової економіки особливий інтерес являє імперський досвід становлення капіталістичних відносин у XIX – на початку XX ст. щодо розвитку промислового виробництва та його модернізації. Звернення до історичного контексту економічного життя в локальному вимірі, окремого регіону або адміністративно-територіальної одиниці, де наочно простежуються основні закономірності розвитку, є необхідною складовою формування виваженої соціально-економічної регіональної політики. У цьому сенсі є доцільним врахувати історію господарського розвитку Маріуполя як важливого поліетнічного промислово-аграрного центру Північного Приазов'я.

Аналіз досліджень і публікацій. Промисловий розвиток Маріупольщини у XIX – на початку XX ст. висвітлено переважно у двох тематично зорієнтованих історіографічних напрямках: історичних дослідженнях з регіональної історії або певної етнічної групи та узагальнюючих працях з історії промисловості імперської доби. Такий розподіл є характерним як для історіографії XIX-початку XX ст., так і для радянського та сучасного стану вивчення проблеми. До першого напрямку відносяться дослідження Є.Августовича, І. Александровича, О.Дружиніної, Ю. Іванової, Д. Грушевського, Н. Терентьєвої, А. Гедьо. Другий напрям презентують роботи І. Озерова, М. Туган-Барановського, С.Струмиліна, П. Риндзюньського, Т. Лазанської.

Історія розвитку промисловості як у Російській імперії в цілому, так і у її окремих регіонах досліджена недостатньо, оскільки, на жаль, джерела з теми не завжди повні та систематизовані. Не є винятком і питання про особливості промислового розвитку Маріуполя протягом XIX – початку XX ст., оскільки дані офіційної державної статистики, які використовуються сучасними дослідниками цієї проблематики, дуже уривчасті й суперечливі. Найбільш повно вони репрезентують стан окремих галузей промисловості міста лише у період з останньої чверті XIX – початку XX ст. Тому джерельну

базу публікації становлять різні за видами джерела. Інформацію історичного та статистичного характеру містять щорічні довідкові видання Катеринославського губернського статистичного комітету «Памятная книжка Екатеринославской губернии». До аналізу були залучені матеріали за 1867 р., 1875 р., 1889 р., 1894 р., 1912 р.. Інформативною насиченістю відрізняються топографічні описи барона Б.Кампенгаузена «Топографическое и статистическое описание торгового города Мариуполя и принадлежащих к оному селений» та штабс-капітана М.Драчевського «Военно-статистическое обозрение Российской империи. Екатеринославская губерния». В окремих розділах цих описово-статистичних розвідок у систематизованому вигляді представлені матеріали щодо становлення та розвитку промисловості в Маріуполі у XIX ст. На сьогодні ці матеріали поряд з інформацією губернських статистичних комітетів є майже єдиними повноцінними та презентативними джерелами інформації на сторінках офіційної документації.

Мета дослідження – розгляд промислового розвитку міста Маріуполя упродовж XIX- на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що темпи промислового розвитку Маріуполя, як і всієї держави в цілому, у досліджуваній період були дуже низькими, порівняно з провідними західноєвропейськими країнами. Більшість галузей промисловості міста практично до кінця XIX ст. залишалися у зародковому стані й були представлені дрібними підприємствами ремісничого характеру та промислами. Ці підприємства в основному переробляли сільськогосподарську продукцію або працювали для задоволення потреб місцевого населення. Така ситуація склалася з самих перших років існування міста.

Ще більше уповільнювали розвиток промисловості у Маріуполі наступні чинники: протягом 1807 – 1870 рр. місто було центром Маріупольського грецького округу, який до 1859 р. був фактично закритий для проживання представників інших народів через привілеї, надані кримським грекам після їх переселення у Приазов'я. Маріупольська грецька громада за характером економічного розвитку була торгово-аграрною, така її специфіка склалася ще до переселення і зберігалася тривалий час. Капітали вкладалися в основному в торгівлю, сферу обслуговування, розвиток окремих галузей сільського господарства і лише в останню чергу – в розвиток промисловості.

Через таку закритість населення міста збільшувалося до 1870-х рр. дуже повільно і лише у 1880-ті почався його стрімкий приріст. Цей фактор також мав певний вплив на розвиток місцевої промисловості, яка тривалий час залишалася дрібною, і тільки саме з 1880-х рр. почали виникати достатньо великі підприємства.

Протягом усього досліджуваного періоду однією з провідних галузей економіки міста був риболовний промисел. За Жалуваною грамотою 1779 р., наданою маріупольським грекам царським урядом, він не обкладався ніякими податками, тому приносив значні прибутки і став основою багатьох великих статків, як у грецьких купецьких родинах так і в родинах звичайних поселенців. Перші заводи були засновані представниками грецького купецтва одразу після переселення з Криму в околиці Маріуполя – на Білосарайській та Зінцевій косах. У межах Маріупольського повіту риболовля відбувалася біля Піщаної, Білосарайської, Виноградної, Комишеватої та Петровської кіс. За свідченням барона Б. Кампенгаузена, у 1807 р. у місті та його околицях не було ніяких інших заводів, окрім рибних, яких на морському узбережжі налічувалося 29. Утримання промислу щорічно обходилося власнику в середньому 2 000 руб., тоді як прибуток становив 4 000 руб. [19, арк. 25].

Мандрівник Г. Тітов у своїх нарисах та керівник експедиції Російської Академії наук, яка досліджувала регіон Азовського моря у середині XIX ст. М. Зуєв відзначали, що головним заняттям маріупольських греків було рибальство і торгівля солоною рибою. Білуга, осетер, севрюга, стерлядь та рибопродукти (ікра, риб'ячий жир) у великій кількості завозилися до старого Маріупольського порту у гирлі р. Кальміус. Щорічно до нього приходило близько 10 000 возів з рибою. Продукти цього промислу збували за кордон, у західні губернії Російської імперії, Польщу [6, с. 73].

На кожному рибному «заводі» працював отаман чи майстер, помічник та близько 20 робітників. При цьому самі греки не займалися безпосередньо риболовлю, а наймали українців та росіян, що приходили на заробітки. Прибуток розподілявся навпіл: одна половина діставалася господарю заводу, друга порівну розділялася між робітниками. Риболовля відбувалася за допомогою сіток, неводів та гачків, що було відображено у назвах заводів та сумі прибутку. При використанні неводів у кожній артілі працювало від 25 до 50 робітників, при використанні гачків – не менше 3 робітників. Переробка риби і рибопродуктів відбувалася методами засолу та в'ялення, консерви практично не виготовлялися [29, с. 3].

Типовим прикладом такого заводу може бути невеличке підприємство поселенця В. Арнаутова на Білосарайській косі, яке складалося з неводного човна з двома неводами, будівлі з

цегли-сирця з черепичним дахом, дерев'яного сараю, вкритого очеретом з солинами, ваннами та іншими пристосуваннями для соління риби, дерев'яної комори та бараку при ній. Усі споруди займали площу 25 кв. саж. [7, арк.4].

Кількість рибних заводів у околицях міста коливалася протягом другої половини XIX ст. незначною мірою і становила у різні часи від 45 до 56 підприємств. Ці коливання зумовлювалися невдалою ринковою кон'юнктурою, низькими цінами. Найбільші заводи належали представникам грецького купецтва І. Каракурчі (625 руб. сріблом чистого прибутку на рік), І. Лікакі (215 руб. сріблом), С. Куркчі (600 руб. сріблом), А. Чебанеку (194 руб. сріблом) та грекам-поселянам І. Кіріцеву (7 заводів, 755 руб. сріблом), П. Шаповалову (6 заводів, 2 816 руб. сріблом) [18, арк. 25]. На 1870-ті рр. річний обіг з усіх маріупольських рибних заводів становив 100 000 руб. сріблом. Через такі значні прибутки на промислах виникали сутички та криваві бійки з використанням холодної та вогнепальної зброї [5, арк. 17].

На кінець XIX ст. рибний промисел у Маріупольському повіті почав занепадати, головним чином – через хижачьке використання ресурсів Азовського моря. Але більше 20 рибних заводів продовжували працювати, хоча їхня кількість та число зайнятих на них робітників були непомітними.

Найбільш успішно протягом XIX ст. у Маріуполі та його околицях розвивалися підприємства, пов'язані з переробкою сільськогосподарської продукції. Це були шкіряні, свічкові та миловарні заводи. Їх характерною особливістю були невеличкі розміри, використання праці найманих робітників, низьке технічне обладнання та швидкий капіталообіг.

Ще у 1780 р. грецькими переселенцями у Маріуполі було створено шкіряний завод, що виготовляв чорний сап'ян, а пізніше – підшви для взуття. За даними 1864 р. його існування вже не зафіксовано [22, с. 73]. Шкіряне виробництво у місті відновилося у 1867 р. Єдиний завод належав відомій підприємницькій родині Томазо, на ньому працювали 6 робітників і вироблялося продукції на 12 000 руб. на рік. З кінця 1860-х рр. у місті також працювала шорна фабрика С. Бродського [13, с. 142].

Миловарне та свічкове виробництво у Маріуполі було сконцентроване переважно в руках єврейських підприємців. Перший свічковий завод – завод Дікарева – з'явився у місті у 1850 р. У 1862 р. відкрився завод Файна, що виробляв мило та сальні свічки. Свічковими заводами на початку XX ст. володіли С. Ігнатов, В. Василенко, В. Степанов, Ф. Попов. Виробництво мила розпочалося у 1872 р. і на заводі І. Сегала, що спеціалізувався на випуску простого жовтого, мармурового і кокосового мила. Невеликі миловарні заводи, що виникли наприкінці XIX ст., належали також Є. Гольману та М. Ма-

міофу. На них працювали 3 – 4 робітники, вироблялася продукція на 10 000 – 12 000 руб. на рік [26, с. 103].

Завдяки бурхливому розвитку зернового виробництва на Півдні Російської імперії, починаючи з кінця 1840-х рр. у південних губерніях та в околицях портових міст помітно зростає борошномельна галузь. З'являються парові млини на акціонерних паях. У середині XIX ст. ця галузь набуває товарного характеру і достатньо широко розповсюджується, особливо у Причорномор'ї та Приазов'ї. У 1870 – 80-х рр. у ній настає відчутний підйом, а в 1890-х рр. – певне падіння, пов'язане з край низькими врожайми зернових у цей період по всій Російській імперії.

У Північному Приазов'ї найбільша кількість водяних млинів у цей період була зосереджена саме у Маріупольському повіті. На кінець XIX ст. їх нараховувалося більше 800, а загальний річний прибуток становив 97 000 руб., кількість працівників – 1 084 чоловіка. Практично всі ці млини працювали для задоволення місцевих потреб.

Борошномельна справа у самому Маріуполі своїм розвитком завдячувала єврейським підприємцям. У 1882 р. Соколовським був побудований паровий млин. У 1886 р. він перейшов у власність до братів Брон. На підприємстві працювали у дві зміни по 8 – 10 робітників, борошно постачалося до Бердянська, Єйська, Керчі та Феодосії [10, с. 247]. Інший паровий млин, що знаходився неподалік від міста, належав одній з найбільших маріупольських підприємницьких родин – Трегубовим. Цей млин почав працювати у 1885 р., на добу виробляв 4 600 пудів борошна, щорічно – на суму близько 500 000 руб. [15, с. 148]. У 1892 р. підприємцем Барановим у місті було побудовано ще один паровий млин.

На початку XX ст. у місті працювали 5 млинів, які належали М. Балабану (5 робітників, випуск продукції – на 30 000 руб.), А. Сангвінетті (орендатор – М. Заннес, 3 робітники, випуск продукції – на 12 000 руб.), А. Ротенбергу (4 робітники, випуск продукції – на 40 000 руб.), В. Семенівському (4 робітники, випуск продукції – на 27 000 руб.) та М. Трегубову (41 робітник, випуск продукції – на 250 000 руб.) [1, с. 82]

Безпосередньо залежало від борошномельного макаронне виробництво. У Маріуполі працювала 1 макаронна фабрика, заснована у 1830 р. представником італійського купецтва С. Гальяно. У 1874 р. її власником став інший італійський підприємець – А. Сангвінетті. На ній працювали 12 найманих робітників, головним чином з Курської губернії. Її продуктивність становила 16 000 пуд. макаронних виробів на 43 000 руб. на рік. На початку XX ст. фабрика перейшла у власність до А. Трегубова, на ній працювали 4 робітники, вироблялося продукції на 14 000 руб. [14, с. 135].

У 1902 р. за згодою управляючого акцизними зборами з катеринославським губернатором у Маріуполі відкрили державний винний склад № 7, де відбувалися розлив і торгівля спиртними напоями.

Із 1847 р. у Маріупольському повіті почав діяти винокурний завод, на якому працювали 32 робітники. Він виробляв спирт на 56 000 – 76 000 руб. на рік. Ректифікаційний завод при ньому, створений у 1881 р., виробляв багаторазово дистильований спирт загальним коштом 9 000 – 12 000 руб. на рік, на ньому працювали 2 робітники [10, с. 245]. Завод орендувала відома купецька родина Маріуполя – Трегубови. Це підприємство на початку XX ст. було одним з найбільших підприємств такого профілю у повіті.

Починаючи з 1795 р., тютюн, який вирощували маріупольські греки, переробляла 21 «фабрика», на 1860-ті рр. з них залишилася тільки 1, а на кінець XIX ст. тютюнове виробництво майже занепало. Це пояснювалося скороченням площ, що відводилися під плантації тютюну, а також низькою якістю сировини.

Завдяки діяльності іноземних підприємців у місті розвивалася харчова галузь, представлені кондитерськими та ковбасними фабриками, броварнями. У 1886 р. чех Й. Кучер заснував у Маріуполі броварню, яка виробляла 123 000 літрів пива на рік загальним коштом 18 000 руб. На заводі працювали 10 робітників. У виробництві використовувалися німецькі технології. Броварня також виробляла мед. На початку XX ст. вона перейшла у власність до Олександра Сібера, який володів у місті кількома пивними крамницями. Приблизно у цей час також почав працювати завод акціонерного товариства «Мюнхен» [15, с. 171].

Із 1888 р. у місті розвивається кондитерське виробництво. На початку XX ст. власниками чотирьох фабрик були І. Горелов, І. Литвинов, Ш. Ейдінов, І. Фукс. «Конфетно-бараночная» фабрика Ізраїля Горелова була найбільшою з усіх, на ній працювали 42 робітники, випускалася продукція на 42 000 руб. на рік. З 1899 р. почала випускати продукцію фабрика ковбасних виробів чеха В. Карасека, яка була єдиною не тільки у Маріуполі, а й деякий час – навіть у Катеринославській губернії. На ній працювали 8 робітників, які виробляли продукції на 32 000 руб. на рік [15, с. 169].

Починаючи з другої половини XIX ст. найбільш численними як у самому Маріуполі, так і в Маріупольському повіті були цегляні та черепичні заводи. Перше підприємство такого профілю – цегляна та черепична майстерня – почало працювати у місті ще у 1780 р. «Камеральное описание городу Мариуполю с выгонною землею 1826 года» дає відомості про 3 цегляних та черепичних заводи. У перші десятиліття XIX ст. вони виробляли так звану черепицю-татарку, виготовлення якої не було

технологічно складним. Місцеві підприємці – власники подібних підприємств, починаючи з останньої чверті XIX ст., постійно зверталися до міських органів влади за фінансовою допомогою для розширення виробництва, тому що попит на будівельні матеріали зростав через швидку розбудову Маріуполя, особливо у 1880 – 1890-ті рр. Так, на початку 1850-х у місті працювали 6 цегляно-черепичних заводів та 1 вапняний, на кінець 1860-х рр. працювали вже 10 подібних підприємств, на початку 1890-х – 31, а на початку XX ст. – 30. На кінець 1880-х рр. важно вироблялося на 6, а в 1908 р. – на 9 печач [2, с. 105].

Відомому маріупольському підприємцю Д.О. Хараджаєву належав Олександрівський завод по виробництву цегли та черепиці, який був найбільшим у місті. Під будівництво цього заводу 25 лютого 1898 р. він орендував 10 десятин міської землі у верхів'ї Зінцевої балки. На підприємстві працював паровий котел, використовувалося електричне освітлення. У 1904 р. на заводі працювали 75 робітників, у 1907 р. – 82 робітники, вироблялася продукція на 15 000 руб. на рік. На Олександрівському заводі вироблялася одна з найкращих у Катеринославській губернії марсельська черепиця. Продукція підприємства (марсельська, голландська та стрічкова черепиця) була представлена на Південноросійській обласній сільськогосподарській, промисловій і кустарній виставці 1910 р. у Катеринославі, де отримала нагороду – велику срібну медаль [1, с. 75].

Великими також були підприємства А. Воробйова, засноване у 1898 р. (46 робітників, випуск продукції – на 22 000 руб.), І. Лікакі (53 робітники, випуск продукції – на 36 000 руб.), С. Чентукова (50 робітників, випуск продукції – на 26 000 руб.) та Ф. Сичихіна (50 робітників, випуск продукції – на 25 000 руб.). Продукція усіх великих цегляних та черепичних заводів позначалася спеціальними клеймами [15, с. 108].

У 1898 (або у 1900 р.) було відкрито цементний завод німецького підданого Оттона Шенвельда, на якому працювали 20 робітників і вироблялося продукції на 20 000 руб. на рік. На початку XX ст. кількість задіяних на підприємстві робітників зросла до 40, а продукції випускалося на 60 000 руб. на рік. Це підприємство випускало кольорову цементну плитку і не мало собі конкурентів на всьому Півдні Російської імперії [11, с. 10].

Металургійна галузь почала розвиватися у Маріуполі з 1886 р., коли було засновано чавуноливарний машинобудівний завод І. Уварова, який виробляв сільськогосподарську техніку, перш за все – жатки. На ньому працювали 20 робітників, випускалося продукції на 20 000 руб. У 1891 р. почав працювати чавуноливарний машинобудівний завод чавуноливарного і котельного устаткування В. Соєффера, на якому

працювали 80 робітників і вироблялося продукції на 75 000 руб. Вже в 1904 р. там працювали 176 робітників, а обсяги випуску продукції зросли до 100 000 руб. На заводі був паровий котел і електрика. Основний вид продукції – землеробське знаряддя та гірниче обладнання за об'ємом виробництва яких завод посідав шосте місце серед подібних підприємств Півдня Росії.

Значний підйом у металургійній, гірничій та залізничній галузях, що відбувався у Російській імперії з 1870-х рр., привів до перетворення Маріуполя на великий промисловий центр. Вигідне розташування поряд з Криворізьким та Донецьким басейнами, статус портового міста зробили його привабливим як для великих вітчизняних, так і іноземних інвестицій.

Значний вплив на розвиток транспортної інфраструктури Маріуполя мав відомий промисловець С. Мамонтов. У 1882 р. до Маріуполя було доведено вітку приватної Донецької кам'яновугільної залізниці, власником якої він був, а протягом 1886 – 1889 рр. споруджено новий морський порт, призначений у першу чергу для вивезення вугілля та продукції металургійної промисловості. Сам Мамонтов вважав, що цей порт повинен бути не портом міста Маріуполя, а портом для всього Півдня держави. Спорудження порту було розраховане на вантажообіг 320 000 тонн на рік. Але вже у 1913 р. його вантажообіг становив 1,9 млн. тонн, що вивело його в шістьку найбільших портів Російської імперії [2, с. 92].

У цей час нові можливості міста почали приваблювати іноземних підприємців. У 1896 р. німець А. Ротштейн та американець Е. Сміт заснували Нікополь-Маріупольське гірниче та металургійне акціонерне товариство з капіталом 6,75 млн. руб. Влітку цього ж року неподалік від міста почалося будівництво металургійного заводу, для чого у Сіетлі було закуплено, демонтовано і перевезено на пароплавах цілий завод. Вже у лютому 1897 р. став до ладу трубозварювальний стан [23, с. 14]. У 1899 р. діяли вже всі складові цього підприємства: доменне, мартенівське, ливарне та механічне, прокатні стани, на яких виробляли чавун різних марок, сортове залізо, труби. Так почав працювати завод «Нікополь», оснащений за найвищим стандартами того часу. Він був єдиним металургійним підприємством Російської імперії, який мав сертифікат на виробництво листів для суднобудівної компанії Ллойда. Директором заводу став Л. Лауде.

У 1897 р. бельгійське акціонерне товариство «Провіданс» створило дочірнє акціонерне товариство «Руський Провіданс», купило землю у Маріупольської міської думи і у 1898 – 1899 рр. побудувало завод, який випускав чавун, прокат, листове залізо, труби, рейки та ін. Ця продукція була нижчої якості, ніж на «Нікополі». Підприємство очолив М. Морель [26, с. 75].

Перше десятиліття ХХ ст. обидва підприємства, як і більшість інших у світі, долали наслідки дуже важкої світової економічної кризи. На «Руському Провідансі» були зупинені 1 доменна та 60 коксових печей, 3 прокатні стани, на «Нікополі» у 1903 – 1910 рр. припинилося виробництво чавуну, зупинилися 100 коксових печей, значно скоротилося виробництво сталі. Маріупольські заводи були змушені вступити у цей період у синдикати «Продамет» та «Трубопродаж» [3, с.97]. Ситуація стабілізувалася лише перед Першою світовою війною, виробництво почало зростати через отримання воєнних замовлень від уряду.

Висновки. Таким чином, промисловість Маріуполя у ХІХ – на початку ХХ ст. у своєму розвитку пройшла два етапи. На першому, який тривав до 1870-х рр., вона була розвинена дуже слабо, забезпечувала в основному лише внутрішні потреби регіону і знаходилася у безпосередній залежності від темпів розвитку сільськогосподарства.

Неврожаї та часті сільськогосподарські кри-

зи цього періоду відбивалися на кількості та розмірах підприємств, обсягах їхньої продукції. У місті діяли рибні, шкіряні, свічкові, миловарні, тютюнові, винокурні, борошномельні підприємства, підприємства харчової галузі, власниками яких в основному були представники грецького та єврейського, а інколи – іноземного купецтва.

Із 1860 – 1870-х рр. ситуація почала змінюватися. Дозвіл селитися у Маріуполі представникам інших національностей, повернення йому статусу повітового міста, вигідне географічне розташування, процес індустріалізації, що відбувався швидкими темпами по всій державі, привели до стрімкого злету в місті достатньо великих підприємств фабрично-заводського типу у будівельній, металургійній галузях та машинобудуванні, привабили іноземні інвестиції. Завдяки цим перетворенням на початку ХХ ст. Маріуполь став відігравати помітну роль в економічному житті Російської імперії, а усі ці перетворення практично сформували сучасний промисловий вид міста.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адрес-Календарь «Весь Мариуполь и его уезд» [Текст]. – Мариуполь: Тип. А.А. Франтова, 1910. – 102 с.
2. Адрес-календарь Южного горного и торгово-промышленного района на 1908 год. [Текст] – Юзовка, 1908. – 364 с.
3. Бутенко В.А. Краткий очерк истории русской торговли в связи с историей промышленности [Текст] / В.А. Бутенко. - М.: Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1910. – 120 с.
4. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Екатеринославская губерния. - СПб.: Типография Департамента Генерального штаба, 1850. - Т. 11. - Ч. 4. - 209 с.
5. Державний архів Донецької області (ДАДО), ф.110, оп.1, спр. 108, арк. 12.
6. Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800 – 1825 гг. [Текст] / Е.И. Дружинина. – М.: Наука, 1970. – С.279.
7. О продаже с публичного торга права поселянина Василия Федорова Арнаутова на половину недвижимого имения на Белосарайской косе около Ялты и заключающегося в рыбном заводе [Текст] // Екатеринославские губернские ведомости. – 1901. - № 53. – С. 5.
8. Обзор Екатеринославской губернии за 1891 год. [Текст] – Екатеринослав: Тип. Губернского правления, 1892. – 108 с.,
9. Обзор Екатеринославской губернии за 1907 год. [Текст] – Екатеринослав: Тип. Губернского правления, 1908. - 49 с.
10. Обзор фабрично-заводской промышленности и торговли России [Текст]. – СПб: Типография И. А. Ефрона, 1896. – 636 с.
11. О выдаче ссуд на устройство и расширение цементных и черепичных заводов [Текст] // Систематический сборник постановлений Мариупольского уездного земства с 1869 по 1913 гг. – Т. 2. – Мариуполь: Тип. А.А. Франтова, 1916. – С.10 – 11.
12. Озеров И.Х. Итоги экономического развития ХІХ в. [Текст] / И.Х. Озеров. - СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1902. - 83 с.
13. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1867 год. [Текст] - Екатеринослав: Типография Губернского правления, 1866. - 491 с.
14. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1875 год. [Текст] - Екатеринослав: Типография Губернского правления, 1875. - 265 с.
15. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1889 год. [Текст] - Екатеринослав: Типография Губернского правления, 1889. - 612 с.
16. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1895 год. [Текст] - Екатеринослав: Типо-Литография Губернского правления, 1894. - 312 с.
17. Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год. [Текст] - Екатеринослав: Типография Губернского правления, 1912. - 419 с.
18. Российский государственный исторический архив (РГИА), ф.20, оп.6, спр. 44, арк.1
19. Российский государственный исторический архив (РГИА), ф.1409, оп.1, спр. 2442.
20. Рынцюзонский П.Г. Крестьяне и город в капиталистической России второй половины ХІХ в. [Текст] / П. Г. Рынцюзонский. - М.: Наука, 1983. – 269 с. .
21. Соловьева А.М. Промышленная революция в России в ХІХ в. [Текст] / А.М. Соловьева. - М.: Наука, 1990. - 269 с.

22. Статистические сведения о Екатеринославской губернии за 1864 год [Текст]. - Екатеринослав: Типография Губернского правления, 1865. - 268 с.
23. Статистический сборник по горнозаводской промышленности Южной России, других районов России и иностранных государств в 1897 – 1898 гг. [Текст] / Под ред. Н. фон Дитмар. - Харьков, 1899. - 42 с.
24. Струмилин С.Г. Очерки экономической истории России [Текст] / С.Г. Струмилин. - М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1960. - 400 с.
25. Туган-Барановский М.И. Русская фабрика в прошлом и настоящем. Историко-экономическое исследование [Текст] / М.И. Туган-Барановский - М.: Наука, 1997. - 561 с.
26. Фабрики, заводы и рудники Южной России. Справочно-иллюстрированная альбомная книга [Текст]. - Екатеринослав : Типография Губернского правления, 1904. - 372 с.
27. Фабрично-заводская промышленность и торговля России. С приложением общей карты фабрично-заводской промышленности Российской империи [Текст]. - СПб.: Тип. И. А. Ефрона, 1896. - 636 с.
28. Фабрично-заводская промышленность Украины в 1908 году. По данным обследования Отд. Промышлен. Министерства Торговли и Промышленности [Текст]. - Харьков: Центр. Стат. Управл., 1922. - 663 с.
29. Фабричная и заводская деятельность в Екатеринославской губернии за 1885 год [Текст] // Екатеринославские губернские ведомости. - 1886. - № 65. - С.3-4.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2013

REFERENCES:

1. Adres-Kalendar' «Ves' Mariupol' i ego uезд» (Address-Calendar 'All Mariupol and it's district'). Mariupol, 1910, 102 p.
2. Adres-kalendar' Juzhnogo gornogo i torgovo-promyshlennogo rajona na 1908 god (Address-calendar of Southern mountain area and the commercial and industrial district in 1908 year.). Yuzovka, 1908, 364 p.
3. *Butenko V.A.* Kratkij ocherk istorii russkoj trgovli v svjazi s istoriej promyshlennosti (Short essay of history of Russian trade in connection with the history of the industry). Moskov, 1910, 120 p.
4. Voенно-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii. Ekaterinoslavskaja gubernija (The military-statistical review of the Russian Empire. Ekaterinoslavsk's province). St. Petersburg, 1850. V. 11. Part 4 . 209 p.
5. Derzhavnij arhiv Donec'koї oblasti (DADO) (National archive of Donetsk region (DADO)) fund 110 , inventory.1 , file 108, 12 list.
6. *Druzhinina E.I.* Juzhnaja Ukraina v 1800 – 1825 gg. (South Ukraine in 1800 - 1825 years). Moscow, 1970. 279p. [In Russian].
7. O prodazhe s publicnogo torga prava poseljanina Vasilija Fedorova Arnautova na polovinu nedvizhimogo imenija na Belosarajskoj kose okolo Jalty i zakljuchajushhegosja v rybnom zavode (About sale at public auction the rights of villager Vasily Fedorov Arnautov on half of the immovable estate in the Belosaraysk Spit near the Yalta , which was consists of fish factory). *Ekaterynoslavsk's Provincial Journal*, 1901, 53, 5 p.
8. Obzor Ekaterinoslavskoj gubernii za 1891 god (Ekaterynoslavsk province review for 1891). Ekaterynoslav, 1892, 108 p.
9. Obzor Ekaterinoslavskoj gubernii za 1907 god (Ekaterynoslavsk's province review for 1907). Ekaterynoslav, 1908, 49 p.
10. Obzor fabrichno-zavodskoj promyshlennosti i trgovli Rossii (Review of the manufacturing industry and trade of Russia). St. Petersburg, 1896, 636 p.
11. O vydache ssud na ustrojstvo i rasshirenie cementnyh i cherepichnyh zavodov (To the issue of loans to the unit and the expansion of cement and tile factories). Mariupol, 1916, - P.10 – 11.
12. *Ozerov I.H.* Itogi jekonomicheskogo razvitiija XIX v. (The results of the economic development of the XIX century). St. Petersburg, 1902, 83 p.
13. Pamjatnaja knizhka Ekaterinoslavskoj gubernii na 1867 god (Ekaterynoslavsk's province memorial book in 1867). Ekaterynoslav, 1866, 491 p.
14. Pamjatnaja knizhka Ekaterinoslavskoj gubernii na 1875 god. (Ekaterynoslavsk's province memorial book in 1875). Ekaterynoslav, 1875, 265 p.
15. Pamjatnaja knizhka Ekaterinoslavskoj gubernii na 1889 god. (Ekaterynoslavsk's province memorial book in 1889). Ekaterynoslav, 1889, 612 p.
16. Pamjatnaja knizhka Ekaterinoslavskoj gubernii na 1895 god. (Ekaterynoslavsk's province memorial book in 1895). Ekaterynoslav, 1894, 312 p.
17. Pamjatnaja knizhka Ekaterinoslavskoj gubernii na 1912 god. (Ekaterynoslavsk's province memorial book in 1912). Ekaterynoslav, 1912, 419 p.
18. Rossijskij gosudarstvennyj istoricheskij arhiv (RGIA) (Russian State Historical Archive (RSHA)) , fund 20, inventory 6, file 44, list 1) f.20, op.6, spr. 44, ark.1
19. Rossijskij gosudarstvennyj istoricheskij arhiv (RGIA) (Russian State Historical Archive (RSHA)), f.1409, op.1, spr.2442. ark. 142.
20. *Ryndzjanskij P.G.* Krest'jane i gorod v kapitalisticheskoj Rossii vtoroj poloviny XIX v. (The peasants and the city in capitalistic Russia of the second half of XIX century). Moscow, 1983, 269 p.
21. *Solov'eva A.M.* Promyshlennaja revoljucija v Rossii v XIX v. (The Industrial Revolution in Russia in the XIX century). Moscow, 1990, 269 p.
22. Statisticheskie svedenija o Ekaterinoslavskoj gubernii za 1864 god. (Statistical information about Ekaterynoslavsk province for 1864). Ekaterynoslav, 1865, 268 p.

23. Statisticheskij sbornik po gornozavodskoj promyshlennosti Juzhnoj Rossii, drugih rajonov Rossii i inostrannyh gosudarstv v 1897 – 1898 gg. (Statistical information about the mountain-factory industry of South Russia, other regions of Russia and foreign countries in the course of 1897 – 1898 years). Kharkov, 1899, 42 p.
24. *Strumilin S.G.* Ocherki jekonomicheskoi istorii Rossii (Essays on the economic history of Russia). Moscow, 1960, 400 p.
25. *Tugan-Baranovskij M.I.* Russkaja fabrika v proshlom i nastojashhem. Istoriko-ekonomicheskoe issledovanie (Russian factory in the past and the present. Historical-economic's survey). Moscow, 1997, 561 p.
26. Fabriki, zavody i rudniki Juzhnoj Rossii. Spravochno-illjustrirrovannaja al'bomnaja kniga (Factories, mills and mines of South Russia. Directory-illustrated album reference landscape book). St. Petersburg, 1896, 636 p.
27. Fabrichno-zavodskaja promyshlennost' i torgovlja Rossii. S prilozheniem obshhej karty fabrichno-zavodskoj promyshlennosti Rossijskoj imperii (Factory-trade industry of Russia. With the application of general card manufacturing industry of the Russian Empire). St. Petersburg, 1896, 636 p.
28. Fabrichno-zavodskaja promyshlennost' Ukrainy v 1908 godu. Po dannym obsledovanija Otd. Promyshlen. Ministerstva Torgovli i Promyshlennosti (Factory-trade Industry in Ukraine in 1908. According to a survey carried out by the Industry Division of Ministry of Trade and Industry) Kharkov, 1922, 663 p.
29. Fabrichnaja i zavodskaja dejatel'nost' v Ekaterinoslavskoj gubernii za 1885 god (The factory and factory activity in Ekaterinoslavsk province in 1885). Ekaterinoslavsk Provincial Journal. 1886. № 65. P.3–4.

Волоніць Віра Степанівна – кандидат історичних наук, доцент
Маріупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129
E-mail: vvs_plas@ukr.ne

Боднарчук Олег Васильович – кандидат історичних наук, доцент
Маріупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129
E-mail: svetlanka2@meta.ua

Volonyts Vira Stepanivna – PhD in history, associate professor
Mariupol state university
Address: 129, Bydivelnukiv Avenue, Mariupol, 87500
E-mail: vvs_plas@ukr.ne

Bodnarchuk Oleh Vasylovych – PhD in history, associate professor
Mariupol state university
Address: 129, Bydivelnukiv Avenue, Mariupol, 87500
E-mail: svetlanka2@meta.ua

УДК 352.07(477.6) «1869»(045)

Особливості запровадження Земської реформи в Маріупольському повіті Катеринославської губернії

М.К. ПОДГАЙКО

Маріупольський державний університет, м. Маріуполь, Україна, E-mail: m.podgayko@mail.ru

Авторське резюме

У представленій статті автор на основі комплексного аналізу джерел та літератури досліджує особливості запровадження земської реформи у Маріупольському повіті Катеринославської губернії.

Суспільно-політичне життя Російської імперії протягом 60-70-х рр. XIX ст. переживало серйозні зрушення. Впровадження земської реформи в Російській імперії відбувалося поступово, і не в усіх губерніях одночасно. Процес реформування привів до створення виборних представницьких установ місцевого адміністративно-господарського керування – земські та міські органи самоврядування.

За кількістю іноземців Катеринославська губернія займала одне з перших місць серед губерній Російської імперії. Строкатий національний склад населення наклав певний відбиток не тільки на господарське життя, але й на діяльність органів самоврядування.

До запровадження земської реформи Катеринославська губернія мала у своєму складі Маріупольський грецький округ, управління в якому було винятком із загальних правил адміністративного устрою держави. На підставі Жалуваної грамоти Катерини II від 21 травня 1779 р., греки отримали право мати власний орган самоврядування у вигляді Маріупольського грецького суду, який поєднував у собі поліцейські, адміністративні та судові функції.

У 1859 р. Маріупольський грецький округ був переданий до компетенції Катеринославського губернського правління з перейменуванням цього округу в Маріупольський повіт.

У зв'язку із запровадженням земської реформи, на Катеринославську губернію було розповсюджено Положення про губернські і повітові земські установи. Однак земські установи в Маріупольському повіті розпочали свою роботу лише у 1869 р., одразу після скасування Маріупольського грецького суду, в руках якого перебувала влада понад 80 років. Таким чином події, пов'язані із запровадженням земської реформи у 60-70-х рр. XIX ст. в Маріупольському повіті Катеринославської губернії викликають жвавий інтерес та дискусії сучасних дослідників.

Ключові слова: Маріупольський повіт, Маріупольський грецький округ, Маріупольський грецький суд, земська реформа.

Introduction features of Territorial reform in Mariupol district of Katerinoslavsk province

M.K. PODHAJKO

Mariupol state university, Mariupol, Ukraine, E-mail: m.podgayko@mail.ru

Abstract

In this article the author researches the introduction features of territorial reform in Mariupol district of Katerinoslavsk province on the basis of complex analysis of sources and literature.

Social and political life of the Russian Empire during 60-70th. of the XIX century was experiencing serious changes. Introduction of the territorial reform in the Russian Empire was taking place gradually and not simultaneously in all the provinces. The process of reformation resulted in creation of elective representative establishments of the local administrative government. They were territorial and city organs of self-government.

In terms of the amount of foreigners Katerinoslavsk province occupied one of the first places among the provinces of the Russian Empire. Variegated national composition of population influenced not only economic life but also the self-government organs activity.

Before the introduction of the territorial reform Katerinoslavsk province had included the Mariupol Greek district, management in which was an exception from the general rules of the administrative mode of the state. On the basis of the Letter of Grand of Catherine II from May 21, 1779, Greek people took the title to have an own organ of self-government in the form of Mariupol Greek Court, which combined in itself police, administrative and judicial functions.

In 1859 Mariupol Greek district was transferred to Katerinoslavsk province government jurisdiction, with renaming of this district into Mariupol district.

In connection with the introduction of territorial reform, the Statute of province and districts of territorial establishments was widespread on Katerinoslavsk province. However, territorial establishments in Mariupol district started their work only in 1869, right after abolition of Mariupol Greek Court, which had the power for over 80 years. Thus, the events related to the introduction of the territorial reform in 60-70th of the XIX century in Mariupol district of Katerinoslavsk province cause interest and discussions of modern researchers.

Key words: Mariupol district, Mariupol Greek district, Mriupol Greek Court, territorial reform.

Постановка проблеми. Протягом 60 – 70-х XIX рр. в Російській імперії відбувалися модернізаційні зміни, які стосувалися майже всіх сфер суспільно-політичного життя. Початок процесу реформування поклала селянська реформа 1861 р. Слідом за нею була проведена низка перетворень у системі органів державної влади – створено виборні представницькі установи місцевого адміністративно-господарського керування (земські та міські органи самоврядування), виборні органи суду (мирові судді), введено нові більш гнучкі основи судоустрою та судочинства. Впроваджувалися різні форми державного контролю над цензурою, ввели принцип всестановості в комплектування армії і в діяльність органів народної освіти тощо.

Земська реформа 1864 р., так само як і міська реформа 1870 р., мала на меті здійснити децентралізацію управління і покласти початок місцевому самоврядуванню в Росії [7, арк. 1]. Ці реформи, включаючи і судову, стали поворотним пунктом у внутрішньому розвитку Росії, тому

що вони внесли ті обмеження, яким бюрократія змушена була підкоритися [4, с. 16].

Аналіз досліджень і публікацій. Земська реформа в Російській імперії, причини її втілення і наслідки стали предметом дослідження ще наприкінці XIX ст. Цьому аспекту присвячена ціла низка робіт дослідників дореволюційної Росії. До їх уваги потрапляли різні аспекти функціонування земського господарства. До числа перших дослідників земської реформи можна віднести Б.Веселовського, А.Васильчикова, Л.Лаптева та ін. Предметом їх дослідження були земські установи, структура земств, проведення виборів та коло господарських питань, якими відали земства.

За радянських часів предметом вивчення дослідників залишались особливості формування земських установ у дореволюційній Росії та їх соціальний склад. Цим аспектам присвятили свої праці М. Єрошкін [4], Н. Новикова, Н. Пірумова та ін.

В числі тих, хто на сучасному етапі продовжує досліджувати різні аспекти земської ре-

форми можна назвати Фадеева В. [9], Грищука М. [3], Лохматову А. [5]. Проте специфіка сучасних наукових студій полягає у вивченні даної проблематики в контексті впровадження земської реформи на українських землях.

Окремі відомості щодо проведення земської реформи в Маріупольському повіті можна знайти в узагальнюючих працях та дослідженнях, присвячених реформам 60-70-х рр. XIX ст. в межах Катеринославської губернії. Проте особливості запровадження земської реформи в Маріупольському повіті ще не були предметом окремого вивчення.

Джерельна база статті представлена законодавчими актами, документами вищих органів влади [1;2] та матеріалами діловодства, що зберігаються у фондах Російського державного історичного архіву [6-8]

Мета дослідження полягає в тому, щоб на підставі комплексного аналізу джерел та літератури дослідити специфіку запровадження земської реформи в Маріупольському повіті.

Виклад основного матеріалу. Положенням про губернську і повітову земську установи від 1 січня 1864 р. у губерніях і повітах створювалися земські органи: виборні земські збори (губернські, повітові) і земські управи, що відповідно обираються ними. Земське виборче право було обумовлено майновим цензом; вибори формувалися за становими засадами [2, с. 1].

Вибори до земських органів проводилися раз на три роки. В кожному повіті для виборів голосних у повітові земські збори створювалися три виборчі з'їзди: землевласників (головним чином поміщиків), представників від міського суспільства і сільських суспільств. Для виборців першого з'їзду встановлювався визначений земельний ценз, що коливався в залежності від місцевості (від 200 до 800 дес. мінімального цензу). Другий з'їзд включав міських виборців з оборотом 6000 крб. Для третього виборчого з'їзду встановлювалася багатоступенева система виборів (сільський сход - волосний сход - повітовий з'їзд), що дозволяв відібрати до складу повітових земських зборів найбільш благонадійних селян. Усі три з'їзди вибирали нерівне число голосних у повітові земські збори (їхнє число визначалися спеціальним розкладом Міністерства внутрішніх справ) з перевищенням голосних від землевласників.

Не могли бути обраними в голосні губернатори, віце-губернатори, члени губернських правлінь, губернські і повітові прокурори і стряпчі, члени місцевої поліції.

Голосні обиралися на три роки, у терміни, призначувані міністром внутрішніх справ. Губернські земські збори склалися з голосних, що обиралися повітовими земськими зборами зі свого складу. Голосним ніяких службових переваг не надавалося і жалування не призна-

чалось. Призначення жалування голові і членам земських управ залежало від земських зборів [4, с. 23].

Повітові земські збори збиралися щорічно на сесії, і вся поточна робота покладалася на обрану їм повітову земську управу. Повітові земські збори всієї губернії обирали по декілька голосних до складу губернських земських зборів, що також обирав виконавчий орган - губернську земську управу. На чолі зборів та управ стояли виборні голови, що не тільки керували діяльністю названих установ, але і брали участь від імені земства в місцевих урядових закладах (головним чином у присутніх місцях). Головами земських зборів були проводирі дворянства.

Апарат земства складався з розпорядницьких органів - губернських і повітових земських зборів і виконавчих органів - повітових і губернських земських управ (останні мали свої постійні канцелярії, що підрозділялися на відділи). Для виконання господарських завдань земства одержали право обкладати населення спеціальним земським збором.

Земським органам самоврядування доручалося загальне управління місцевими господарськими справами. До них відносилися: управління майном, капіталами і грошовими зборами земства; пристрій і зміст приналежних земству будинків, інших споруджень і шляхів, що утримуються за рахунок земств; міри забезпечення народного продовольства; завідування земськими благодійними установами; припинення жебрацтва; піклування про побудову церков; піклування про розвиток місцевої торгівлі і промисловості; участь у піклуванні про народне утворення, охорону здоров'я; виконання покладених на земство потреб військового і цивільного керування; участь у справах про поштову повинність; розкладка тих державних грошових зборів, розподіл яких по губернії і повітах покладалася на земські установи; призначення, розкладка, стягування і витрата (на підставі Статуту про земські повинності) місцевих зборів для задоволення земських потреб і ін.

Земські установи мали право, на підставі загальних цивільних законів, здобувати і відчужувати рухоме і нерухоме майно, укладати договори, приймати зобов'язання, виступати як позивачами, так і відповідачами в судах по майнових справах земства [9, с. 13].

Таким чином, існувало дві системи управління на місцях: 1) державне управління і 2) земське самоврядування. Розроблювачі Положення 1864 р. знаходилися під значним впливом суспільно-господарської теорії самоврядування, трактуючи земські установи як суспільні по своїй суті (відмінні від державних органів), що вирішують суспільно-господарські питання місцевого життя [3, с. 28].

Втім, незважаючи на проведення значної реформаторської діяльності, Росія залишалася абсолютною монархією з необмеженим самодержавним імператором на чолі. В країні збереглися основні дореформені державні вищі, центральні і навіть місцеві установи (особливо органи адміністрації і поліції) із дворянською чиновницькою більшістю, а також і основи дореформеного права. В основному зберігся і старий адміністративно-територіальний розподіл. До початку ХХ ст. в Росії було 78 губерній, 18 областей, 4 градоначальства (у тому числі Петербурзьке), 10 генерал-губернаторств (Московське і 9 - на околицях) [4, с. 176].

Зосереджуючи у своїй діяльності фінансові, економічні, культурні питання, земства були суттєвою частиною місцевої, регіональної історії. В землях акумулювалась соціальна, економічна та культурна історія регіону. Вони віддзеркалювали риси соціального досвіду різних класів, верств суспільства, побічно формували свідомість населення і, насамперед, селян. Разом з тим, земства були досвідом спільної діяльності адміністрації та місцевих кіл, досвідом господарської, культурної, соціальної еволюції. В результаті цього в кожному земстві складалася своя, лише йому притаманна атмосфера. Її визначали особливості соціально-економічного стану губернії і соціальний склад гласних, взаємовідносини земства з місцевою адміністрацією і суспільно-політичний рух в країні [5, с.4].

Що стосується запровадження земської реформи, то треба зазначити, її введення відбувалося поступово і не в усіх губерніях Російської імперії одразу. Українські земства мали деякі відмінності від інших, розташованих на території імперії. Вони вирішували різноманітні проблеми, і поруч із питаннями господарчими, медичними, освітніми ними порушувались і такі, як навчання в початковій школі рідною мовою. Демократичні елементи земств українських губерній включились у боротьбу, яку вела її громадськість за повернення української мови. Катеринославська губернія заслуговує на особливу увагу, бо вона має ряд особливостей, які наклали відбиток на діяльність земств у її повітах. У рамках загальноросійського проекту перетворень у вересні 1866 р. Олександр II підписав розпорядження про створення земств у Катеринославській губернії, яка належала до губерній, де земства запроваджувалися у «найкоротший термін, враховуючи місцеві умови» [5, с.13]. На той час до складу Катеринославської губернії входило вісім повітових земств: Слов'янське, Бахмутське, Павлоградське, Олександрівське, Маріупольське, Верхньодніпровське, Новомосковське та Катеринославське. Як уже було за-

значено вище, в адміністративному відношенні територія губернії поділялась на 8 повітів, які значно різнилися розмірами. На три найбільші повіти – Олександрівський, Бахмутський та Маріупольський припадало в загальному обсязі майже половина (44,7%) усієї площі губернії. За своїм етнічним складом губернія була вельми неоднорідною. За кількістю іноземців Катеринославська губернія займала одне з перших місць серед губерній Росії. Строкатий національний склад населення наклали певний відбиток не тільки на господарське життя, але й на діяльність земських установ її повітів [5, с.14].

До запровадження земської реформи Катеринославська губернія мала у своєму складі Маріупольський грецький округ, управління в якому було винятком із загальних правил адміністративного устрою держави. На підставі Жалуваної грамоти Катерини II від 21 травня 1779 р. греки отримали право мати власний орган самоврядування у вигляді Маріупольського грецького суду, який поєднував у собі поліцейські, адміністративні та судові функції.

У 1859 р. Маріупольський грецький округ був переданий до компетенції Катеринославського губернського правління, з перейменуванням цього округу в Маріупольський повіт [6, арк. 10-зв.].

У зв'язку із запровадженням земської реформи на Катеринославську губернію було розповсюджено Положення про губернські і повітові земські установи [1, с.147]. Однак земські установи в Маріупольському повіті розпочали свою роботу лише у 1869 р. [8, арк. 12], одразу після скасування Маріупольського грецького суду, в руках якого перебувала влада понад 80 років.

Висновки. Отже, проаналізувавши процес запровадження земської реформи у Маріупольському повіті, можна зробити висновок, що земські установи зазначеного повіту розпочали свою роботу значно пізніше, ніж Катеринославські земські установи. Це було обумовлено рядом причин, основною з яких можна назвати наявність Маріупольського грецького округу у складі Катеринославської губернії, керування в якому здійснювалося Маріупольським грецьким судом – органом місцевого самоврядування. Лише введенням в дію у 1866 р. «Правил об упраздненні магистратов и ратуш», було розпочато процес ліквідації Маріупольського грецького суду, повне припинення діяльності якого відкрило шлях до утворення земських установ у Маріупольському повіті.

Подальше вивчення діяльності земських установ у Маріупольському повіті дозволить створити цілісну картину соціально-економічного розвитку регіону наприкінці ХІХ- на початку ХХ ст.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета - Об образовании земских учреждений в Мариупольском уезде Екатеринославской губернии и о предоставлении жителям города Нахичевани прав участия в городском съезде [Электронный ресурс] / Полное собрание законов Российской империи. – Собрание второе. - СПб, 1869. – Т. 44. – Ч. 1. - № 46748. - С. 147 - Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/content.html- Назва з екрана
2. Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных земских учреждениях [Электронный ресурс] / Полное собрание законов Российской империи. – Собрание второе. – СПб, 1864. - Т. 39. – Ч. 1. - № 40457. – С. 1-14 – Режим доступа: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/content.html- Назва з екрана
3. Грищук М. Нариси історії місцевого самоврядування України [Текст] / М.Грищук. – Острог, 2003. – 160с.
4. Ерошкин Н. История государственных учреждений дореволюционной России [Текст] / Н. Ерошкин. – М.: Высшая школа, 1983. – 352 с.
5. Лохматова А. Катеринославське земство [Текст] / А. Лохманова. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1999. – 200с.
6. Російський державний історичний архів. – Ф. 1405. – Оп. 57. – Спр. 2008. – 102 арк.
7. Російський державний історичний архів. – Ф. 1291. – Оп. 36. – Спр. 8. – 1 арк.
8. Російський державний історичний архів. – Ф. 1287. – Оп. 38. – Спр. 661. – 32 арк.
9. Фадеев В. Земское и городское самоуправление в дореволюционной России [Текст] / В.Фадеев. – М., 1996. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013

REFERENCES:

1. Vysochayshe utverzhdonnoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta. – Ob obrazovanii zemskih uchrezhdeniy v Mariupolskom uezde, Ekaterinoslavskoy gubernii, i o predostavleniizhitelyam goroda Nahichevaniprav uchastiya v gorodskom sezde (His Majesty approved by the State Council opinion. - On education Zemsky Mariupolskom institutions in the county, Katerynoslavs'ka gubetnii, and predostiaavlennii residents of the city of Nakhchivan of participation rights in the city Congress). Saint-petersburg, 1869. P. 147. Regime to access: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/content.html
2. Visochayshe utverzhdennoe Polozhenie o gubernskih I uezdnih zemskih uchrezhdeniyah (His Majesty approved the Regulation on the provincial and district zemstvo institutions). Saint-petersburg, 1864. – P. 1-14. Regime to access: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/content.html
3. Gryshuk M. Narisy istoriy miscevoogo samovryaduvanna Ukrainy (Essays on the history of local government in Ukraine). Ostrog, 2003. 160 p.
4. Yeroshkin N. Istoriya gosudarstvennih uchrezhdeniy dorevolutsionnoy Rossii (The history of pre-revolutionary Russian state institutions). Moscow, 1983. 352 p.
5. Lohmanova A. Katerinoslavske zemstvo (Ekaterinoslavskoe council). Zaporizhia, 1999. 200 p.
6. Rosiyskiy derzhavniy istorichniy arkhiv (Russian State Historical Archive). Saint- petersburg, no. of fund 1405, no. of description 57, case no. 2008, amount of folias 102.
7. Rosiyskiy derzhavniy istorichniy arkhiv (Russian State Historical Archive). Saint- petersburg, no. of fund 1291, no. of description 36, case no. 8, amount of folias 1.
8. Rosiyskiy derzhavniy istorichniy arkhiv (Russian State Historical Archive). Saint- petersburg, no. of fund 1287, no. of description 38, case no. 661, amount of folias 32.
9. Fadeev V. Zemskoe i gorodskoe samoupravleniye v dorevolutsionnoy Rossii (In rural and urban self-government in pre-revolutionary Russia). Moscow, 1996. 20 p.

Подгайко Марія Костянтинівна – кандидат історичних наук, доцент
Мариупольський державний університет
Адреса: 87500, м. Мариуполь, пр. Будівельників, 129
E-mail: m.podgayko@mail.ru

Podhaiko Mariia Kostiantynivna – PhD in history, associate professor
Mariupol state university
Address: 129, Bydivelnukiv Avenue, Mariupol, 87500
E-mail: m.podgayko@mail.ru

УДК 336.71.73(477)»1850/1913»

«Повне зібрання законів Російської імперії» як джерело з вивчення історії розвитку кредитних установ України (1850 – 1913 рр.)

Н.М. РАДЧЕНКО

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Луганськ, Україна,
E-mail: nataradchenko@rambler.ru**Авторське резюме**

Проаналізовано інформаційний потенціал законодавчих актів «Повного зібрання законів Російської імперії» для дослідження історії розвитку банківських установ, товариств взаємного кредиту, ощадно-позичкових кас, ломбардів України 1850 – 1913 рр. Діяльність кредитних установ знаходилася у полі постійної уваги держави, а опіка процесу розвитку кредитної справи відносилася до числа найважливіших функцій державної влади. Опрацювання законодавства дозволяє визначити рівень правового забезпечення кредитної діяльності, простежити державну політику та зміни у відношенні до кредитної діяльності. Найбільше відображення у законодавчих актах знайшла сфера державних кредитних закладів. Запроваджено до наукового обігу історичні джерела, які раніше не використовувалися дослідниками.

Ключові слова: банк, кредитні товариства, кредитно-фінансова система, ломбард, ощадні каси, указ.

«Complete Collection of Laws of the Russian Empire» as a source of studying of credit establishments development in Ukraine (1850 - 1913 years)

N.M. RADCHENKO

Luhansk Taras Shevchenko national university, Lugansk, Ukraine,
E-mail: nataradchenko@rambler.ru**Abstract**

Informational potential of legislative acts of «Complete Collection of Laws of the Russian Empire» analyzed for research of history of banking establishments development, partnership of mutual credit, savings and loan offices, pawnshops of Ukraine 1850 – 1913 years. Activity of credit establishments was under permanent government attention, and wardship of the development of credit cases belonged to the most important functions of government. Developing of legislation determine the level of the legal groundwork of credit activity, to follow up state policy, and changes in credit activities. Sphere of public credit establishments was reflected in legislative actions. Introduced into scientific use historical sources that have not been previously used by researchers.

Keywords: bank, credit establishments, credit and financial system, pawnshop, savings and loan offices, edict.

Постановка проблеми. Помітне місце у системі джерел із вивчення історії розвитку кредитної системи України 2-ї половини XIX – початку XX ст. займають законодавчі акти. Законодавство в усі часи – прекрасний матеріал для вивчення практично будь-якої сфери життєдіяльності суспільства та держави. Аналіз, співставлення законів між собою, їх порівняння з іншими джерелами інформації та різними подіями дозволяють детально вивчити історію становлення перших банків, товариств взаємного кредиту, ломбардів, ощадно-позичкових кас на території України. Умови розвитку кредитних закладів України 1850 – 1917 рр. у правовому полі Російської імперії можна дослідити завдяки законодавчим актам зібраним у «Повному зібранні законів Російської імперії».

Мета дослідження. Отже, метою даного дослідження є аналіз інформаційного потенціалу законодавчих актів Другого та Третього зібрання «Повного зібрання законів Російської імперії» (1825 – 1913 рр.), починаючи з 1850 р., що обумовлено нижньою хронологічною межею нашого дослідження, при висвітленні історії кредитних установ України.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід сказа-

ти, що серед найважливіших джерел вказують «Повне зібрання законів Російської імперії» у своїх дисертаційних дослідженнях В.І. Марочко [4], В.М. Власенко [1], О.М. Краснікова [3], І.Е. Новікова [5; 6], В.Д. Терещенко [7], М.Г. Казьмирчук [2] та інші.

Виклад основного матеріалу. У 1826 р. за указом Миколи I Друге відділення Власне його Імператорської Величності канцелярії розпочало роботу зі створення Зводу законів Російської імперії. Було видано 45 томів першого «Повного зібрання законів Російської імперії», що включали законодавчі акти від «Соборного уложения» до початку правління Миколи I. Зібрання законів було побудовано за хронологічним принципом. Друге видання охоплювало час правління Миколи I та Олександра II (1825 – 1881 рр.). У 1882 р. Друге відділення скасували, а діяльність із кодифікації законів покладено було на Державну раду, при якій було створено кодифікаційний відділ, скасований у свою чергу 1894 р., із передачею відповідної функції на державну канцелярію.

Видання третього Повного зібрання законів, що містило законодавчі акти періоду правління Олександра III та Миколи II, перервала Перша

© Н.М. Радченко, 2013

світова війна. Періодично томи Зводу законів перевидавалися у додатковому вигляді та з виключенням актів, що втратили на той момент чинність. Усього Повне зібрання законів разом із додатками та покажчиками налічує 233 великих томи.

Нечіткість визначення поняття «закон» призвела у свою чергу до нечіткості у відборі законодавчих актів під час публікації їх у Зібранні: «С начала XVIII столетия развитие русского законодательства совершается посредством издания отдельных законов самого разнообразного вида и содержания – регламентов... учреждений, уставов, положений, наказов, указов, манифестов и т. п.» [11, с. 9]. У сучасній історіографії є досить багато спроб надати чітку ієрархічну класифікацію законодавчим актам (Б.М. Кочаков, Н.П. Закоскін, О.А. Омельченко, М.Ф. Владимирський-Буданов, І.М. Данілевський тощо). Так, Б.М. Кочаков вважав, що різновид законодавчого акту залежить від порядку його походження [12]. М.Ф. Владимирський-Буданов перераховує різновиди законодавчих актів у наступній послідовності: устами, регламенти та установи, укази, інструкції та маніфести [9, с. 274-275]. О.А. Омельченко в якості найвищого законодавчого акту визначає маніфести, котрі видавалися монархом та були звернені до всіх підданих; наступні – іменні укази, які видавалися монархом із суттєвих питань державного значення та були адресовані певним державним установам або посадовим особам; треті – укази, які могли видаватися як самим монархом, так і Сенатом (сенатські укази, укази, оголошені із Сенату) [13, с. 72-73]. У цілому історіографія пробле-

ми аналізу різновидів законодавчих актів не вирішена. Фактично різновидів законодавчих актів було значно більше, та їх співвідношення постійно – від правління до правління – змінювалося: «Сложность и значимость проблемы классификации законодательных актов обусловлена невозможностью четкого определения понятия «закон» в условиях самодержавия» [10, с. 381-382]. Саме тому необхідно чітко окреслити сферу діяльності та юридичну силу окремих різновидів. Кількість законодавчих актів по різновидах відображено у таблиці 1 (див. табл. 1).

Отже, найчисельніша група законодавчих актів – Сенатські укази, найчастіше вони стосувалися відкриття нових банківських установ або ж відділень Державного банку (41 указ). Так, лише за 1965 р. було видано 6 відповідних Сенатських указів, стосовно відкриття відділень Державного банку у м. Катеринославі і Кам'янець-Подільську (Подільська губернія), а також заснування громадських банків у м. Чигирин Київської губернії, Старобільськ Харківської губернії, Балаклава Тавричеської губернії, Кролевець Чернігівської губернії.

Починаючи із 1870-го р. Сенатськими указами стали затверджуватися устами кредитних установ та регулюватися процеси внесення змін до уставів або основних правил кредитних закладів, раніше у 60 – 70-ті рр. дані питання регулювалися іншим видом законодавчого акту – Височайше затвердженими думками Державної ради. Перший устав банку затверджений Сенатом – Устав Київського земельного банку у 1872 р. Всього у зібранні зустрічається сім подібних Сенатських указів. Аналогічно сім

Таблиця 1

	Назва різновиду	Українські кредитні установи			Кількість документів
		Банки	Товариства взаємного кредиту, ощадні каси	Інше	
1.	Іменні укази, дані Сенату	3	4	8	15
2.	Іменні «оголошені» укази	2	–	–	2
3.	Сенатські укази	102	16	1	119
4.	Височайше затверджений Державною радою та Державною думою закон	2	1	–	3
5.	Височайше затверджені думки Державної ради	21	3	2	26
6.	Височайше затверджені положення Комітету міністрів	11	11	–	22
7.	Височайше затверджені думки Департаменту державної економії Державної ради	1	2	–	3
8.	Височайше затверджені устами	8	9	–	17
9.	Інше	4	–	–	4
	Всього	154	46	11	211

випадків затвердження уставів установ дрібного кредиту – це Устави Гадацького ощадно-позичкового товариства, Товариства взаємного кредиту приказчиків у м. Харків, Ізюмського уїзного земства, Куп'янського уїзного земства, Керченського товариства взаємного кредиту, Миколаївського товариства взаємного кредиту та Київського товариства взаємного промислово-торгового кредиту. Більше 40 указів Сенату вирішували питання внесення змін і доповнень до уставів, так у 1877 р. внесено доповнення до § 41 Уставу Київського Земельного Банку. Іноді указами вирішувалися питання зміни назви та реорганізації банків, в тому числі було перейменовано Харківський міський громадський банк на Харківський міський купецький банк. Інші Сенатські укази стосуються різних питань діяльності кредитних установ. Наприклад, у 1870 р. розглядалося питання про визнання акціонерного Товариства під назвою Одеський приватний ломбард недійсним.

Як було сказано вище, до 1870-го року здебільшого внесення змін до Уставів кредитних товариств регулювалося у Височайше затверджених думках Державної ради, всього 13 документів. Зокрема, у 1866 р. було змінено Устав Земського банку Херсонської губернії (1864 р.), загалом у ньому було перепрацьовано 18 статей. Найбільшої переробки зазнали 59 та 60 статті Уставу, за ними якщо раніше дозволялося приймати оголошення про втрату або крадіжку безіменних закладних листів та купонів, то відтепер це стало заборонено. Крім того, даний вид законодавчих актів регулював зменшення або збільшення розміру уставного капіталу банків, наприклад, у 1877 – 1878 рр. розглядалися справи Одеського комерційного, Катеринославського комерційного та Миколаївського комерційного банків. Один з документів розкривав порядок видачі позичок Селянським поземельним банком для придбання землі, у Волинській губернії. Схожі питання розглядалися у Височайше затверджених думках Департаменту державної економіки Державної ради. Група законодавчих актів Височайше затвержені положення Комітету міністрів, з 1911 р. Ради міністрів, розкриває порядок виплат або відстрочки виплат поміщиками позичок різним кредитним установам у 60-ті рр. XIX ст. – 4 документи. Цьому ж питанню присвячений ще один документ проте датований вже 1877 р.: «Дозволить Бесарабско-Таврическому Земельному Банку приостановить взыскание недоимокъ выданнымъ изъ онаго ссудамъ подъ залогъ недвижимыхъ имуществъ въ городахъ Одессъ, Севастополь, Ялтъ, Феодосіи и Керчь и разсрочить эти недоимки» [14, арк. 714]. На початку 60-х рр. саме даний вид законодавчих актів регулював щорічне відкриття під час Ільїнського ярмарку в м. Полтава Тимчасового відділення Хар-

ківської контори комерційного банку, загалом цьому питанню було присвячено 5 документів.

Із 80-х рр. питання відкриття нових кас взаємодопомоги та ощадно-позичкових кас, затвердження їхніх уставів, а також уставів союзів установ дрібного кредиту вирішувалося на засіданнях Комітету міністрів (8 док.). Лише у 1886 р. було прийнято рішення про заснування каси взаємодопомоги робітників Одеських каменоломень, Каси взаємодопомоги робітників на рудниках та заводах акціонерного Товариства Криворізьких залізних руд Херсонської губернії, Союзу Катеринославських установ дрібного кредиту та затверджено Устав Бердянського союзу ощадно-позичкового кредитного товариства.

Інші Височайше затвержені положення Комітету міністрів стосуються різних питань діяльності кредитних установ: питань упорядкування діяльності банківських установ; порядку прийому закладних листів банків; штату працівників кредитних установ. Так, за рішенням Комітету міністрів від 7 грудня 1884 р.: «Должности председателей и членовъ Правленія и оцъночной Коммисіи Киевскаго Земельнаго Банка и кандидатовъ на сіи должности могутъ быть занимаемы исключительно только лицами русскаго происхожденія» [25, арк. 550].

Іменні укази, дані Сенату, та Іменні «оголошені» укази хронологічно відносяться до 1850 – 1869-х рр. та регулюють відкриття і діяльність перших кас взаємодопомоги на Україні. Окремі Іменні укази, дані Сенату (2 док.), регулювали взаємовідносини банківської сфери та окремих галузей промисловості. Так, один із указів 1861р. регулює видачу Київською конторою Державного банку позичок для розвитку цукрової промисловості.

Лише декілька разів у Височайше затверджених Державною радою та Державною радою законами розглядалася тема діяльності українських кредитних установ. Спеціально приймалося рішення по роботі Юзівського Відділення Державного банку у 1908 – 1910 рр. та, у 1912 р., вирішувалося питання про виділення коштів із державної скарбниці на потреби заснування сільської ремісничо-навчальної майстерні для одного із ощадно-позичкових товариств Чернігівської губернії.

До групи документів інше ввійшли: Височайший наказ, оголошений Міністром фінансів; Височайше затвержені положення Кавказького комітету; рішення Головного комітету з облаштування сільського господарства. У першому випадку наказ стосувався питання про створення Ліквідаційної комісії зі справ боржника Харківського торгового банку. Другий, регламентував діяльність Одеського комерційного банку у м. Тифлісі. В останньому документі розглядався порядок сплати боргів

у Харківській банківській конторі, у випадках неплатоспроможності позичальника – із нерухомого майна порушника.

У зібранні із загальної кількості вміщених законодавчих актів, що стосуються діяльності різних кредитних установ – 1636, 395 – присвячені загальним питанням діяльності кредитних закладів Російської імперії, 212 – стосуються українських установ.

Таблиця 2

Губернії	Банк	Ощадно-позичкові каси, каси взаємодопомоги	Товариства взаємного кредиту	Інше	Разом
Бессарабська			1		1
Волинська	2	–	–	–	2
Катеринославська	15	1	1	–	17
Київська	27	–	5	–	32
Подільська	3	–	–	–	3
Полтавська	21	2	4	–	27
Таврійська	16	3	4	–	23
Харківська	34	–	10	–	44
Херсонська	38	5	11	5	57
Чернігівська	6	–	1	–	7

Зі змісту таблиці 2 можна побачити, що найбільш часто у нормативних актах Повного зібрання законів йдеться про кредитні установи Херсонської, Харківської, Київської та Полтавської губерній. Найменш представлені губернії України – Бессарабська, Волинська (м. Житомир) та Подільська (м. Кам'янець-Подільський). Подібне розмежування пояснюється різним рівнем розвитку економіки губерній. Так, Херсонську губернію представляє таке місто, як Одеса. Торгові дома, що займалися банківськими операціями, почали з'являтися в Одесі практично з моменту заснування міста (1795 р.): «Завдяки активній участі приватного капіталу на ринку невдовзі Одеса стала слугувати грошовим й кредитним ринком не лише для свого району, а для всіх чорноморських і азовських портів, а й частково для Москви» [8, с. 238]. Загалом у нормативних актах Другого зібрання зустрічаються наступні міста України: Волинська губернія – Житомир; Катеринославська губернія – Катеринослав, Маріуполь, Павлоград; Київська губернія – Київ, Черкаси, Чигирин; Подільська губернія – Кам'янець-Подільський; Полтавська губернія – Полтава, Переяслав, Ромни, Лубни, Кременчук, Прилуки, Гадяч; Таврійська губернія – Перекоп, Керч, Севастополь, Ялта, Бала-

клава, Бердянськ; Харківська губернія – Харків, Куп'янськ, Старобільськ, Білопілля, Суми, Зміїв, Ізюм, Слов'янськ; Херсонська губернія – Херсон, Одеса. Миколаїв, Єлисаветград, Очаків, Тирасполь, Ольвіополь; Чернігівська губернія – Чернігів, Стародуб, Глухів, Ніжин, Кролевець, Новгород-Сіверський. У нормативних актах Третього зібрання зустрічається мало назв українських населених пунктів: Катеринославська губернія – пос. Юзівка; Київська губернія – Київ; Таврійська губернія – м. Бердянськ та Мілітополь; Херсонська губернія – м. Одеса.

З 1850 по 1862 рр. було прийнято 53 законодавчі акти, що регулювали діяльність українських кредитних установ (див. таблицю 3). Основною рисою кредитної системи цього періоду був її державницький характер. Усі українські банки які згадуються у цей час у законодавчих актах – це державні установи: Харківський державний комерційний банк, Київський державний комерційний банк, Катеринославський державний комерційний банк та Відділення Одеського державного банку. Такий слабкий розвиток приватних кредитних установ пояснюється існуючим економічним становищем: «Порівняно повільний хід еволюції вітчизняної банківської системи обумовлювався, насамперед, тривалим існуванням феодально-кріпосницького ладу, у зв'язку з чим був слабо виражений поділ праці (ремесла і землеробства). Це спричиняло нерозвиненість діяльності фабрик і заводів та зумовлювало повільний процес розвитку товарно-грошових відносин, а отже, й повільне нагромадження грошових капіталів у країні. З іншого боку, на відміну від країн Західної Європи, де розвиток міст відбувався за рахунок ведення великомасштабної морської торгівлі, в Росії цей вид діяльності мав континентальний характер через що не міг сприяти інтенсивному розвитку міст. Складну ситуацію довершували майже цілковитий брак добрих шляхів, а також монополія держави у банківській сфері, де тривалий час діяли й політичні настанови міністра фінансів Російської імперії С.Ф. Канкріна» [5, с. 58].

Лише у 1862 р. йдеться про відкриття Громадського банку у м. Севастополь: «Правительствующій Сенатъ слушали: рапортъ Управляющаго Министерствомъ Финансовъ, отъ 29 Сентября сего 1862 года, въ коемъ изъяснили, что, во исполнение пункта 3 Высочайше утвержденного 6 Февраля 1862 года (37950) мнѣнія Государственнаго Совѣта по дѣлу объ учрежденіи Городскихъ Общественныхъ Банковъ, онъ, Управляющій Министерствомъ Финансовъ, доносить правительствующему Сенату, для зависящаго распоряженія, что, по согласенію его съ Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ, разрѣшено имъ учрежденіе Обществен-

наго Банка въ городъ Севастополь» [16, арк. 304]. Із 1863 до 1873 рр. було прийнято 121 законодавчий акт, що регулювали діяльність українських кредитних установ. В цей час уряд намагається створити сильну банківську систему, в якій значна увага приділялася різним приватним комерційним установам [5]. Для цього було прийнято ряд законів, так у 1863 р. 20 грудня було прийнято Іменний, оголошений Сенатом указ про дозвіл відкривати відділення Державного банку у різних містах Російської імперії. У 1871 р. 17 травня визначено у законодавчому порядку загальні засади, на яких можуть бути організовані банки – земствами, а у 1872 р. 31 травня затверджено загальні правила про порядок заснування кредитних організацій приватних та громадських.

З 1873 – 1875 рр. і на початок 1880-го р. дещо змінюється політика уряду, відтепер вона спрямована на заборону заснування нових банків. Разом з тим, за допомогою коштів Державного Банку, починає діяти програма підтримки урядом вже існуючих приватних банківських установ. Загальна кількість законодавчих актів, у яких йде мова про кредитні установи України, – 42. Починаючи з 1880-го р. відносно приватних банків політика уряду стає більш позитивною. Також отримують підтримку іпотечні банківські установи дрібного кредиту (сільські банки) [5].

З 1880 по 1893 рр. – було прийнято 7 законодавчих актів, що регулювали діяльність українських кредитних установ. У 1883 р. у зв'язку з тим, що деякі банки збанкрутували, було видано постанову про відповідальність банків за цілісність довірених їм коштів. Загалом політика щодо банків стає більш сприятливою. «Вагомий внесок у розбудову в країні банківської системи ринкового типу зробив відомий економіст-практик, прихильник розвитку приватного банківництва, міністр фінансів Російської імперії (1881 – 1886 рр.) – М.Х. Бунге. Відповідно до закону «Об изменении и дополнении существующих ныне правил относительно открытия новых акционерных коммерческих банков» від 5 квітня 1883 р. він намагався врегулювати банківське законодавство, змінивши порядок заснування та ліквідації акціонерних банків (доводячи Державній раді, що банківська криза вже закінчується, і в банківській справі настає поживлення)» [6]. Фактично це означало скасування заборони на заснування нових банківських установ. Через рік було прийнято «Высочайше утвержденные Правила о порядке ликвидации дел частных и общественных установлений краткосрочного кредита», якими врегулювався порядок ліквідації приватних та суспільних кредитних установ [17]. Отримують державну підтримку установи дрібного сільського кредиту.

З 1894 – 1913 рр. приймається ряд нових

законів у банківській сфері, що сприяли швидкому розвитку банківської системи, особливо збільшилася кількість громадських міських та сільських банків. «Ця категорія банківських закладів формувалася також на комерційних засадах. Оскільки міські громадські банки мали місцевий характер діяльності і обслуговували переважно дрібну клієнтуру (на яку не звертали уваги приватні комерційні банки), то вважалося, що вони належали до банківських установ короткострокового кредиту. Однак, згідно з положенням про міські громадські банки від 1912 р., такі банки мали право видавати й довгострокові позики на термін від 1 до 15 років під заставу міських дерев'яних будівель та на термін від 1 до 30 років під заставу земельних наділів та кам'яних будівель» [6].

Таблиця 3

	Роки	Загальна кількість законодавчих актів щодо діяльності кредитних установ по Російській імперії	З них по Україні
1.	1850 – 1860	128	19
2.	1861 – 1870	480	68
3.	1871 – 1880	556	102
4.	1881 – 1890	122	6
5.	1891 – 1900	162	3
6.	1901 – 1910	152	8
7.	1911 – 1913	39	5

Висновки. Таким чином, вивчення та аналіз законодавчих актів «Повного зібрання законів Російської імперії» (1850 – 1913 рр.) дав змогу виявити 211 документів, що регулювали процес створення та діяльності кредитних установ України. Більшість виявлених актів становили Сенатські укази. Однією із основних форм нормативних актів, що регламентували роботу кредитних установ, були відповідні устами цих закладів, які з часом змінювалися та вдосконалювалися. Переважна більшість усіх законодавчих актів стосувалася банківської сфери – 154 проти 57.

На 1913 р. система кредитних установ представлена у наступному вигляді: кредитні, громадські та приватні. Діяльність кредитних установ знаходилася у полі постійної уваги держави, а опіка процесу розвитку кредитної справи відносилася до числа найважливіших функцій державної влади. Отже, і найбільшого відображення у законодавчих актах знайшла сфера державних кредитних закладів. У цілому, опрацювання законодавства дозволяє визначити рівень правового забезпечення кредитної діяльності, простежити державну політику та зміни у відношенні до кредитної діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Власенко В.М. Кредитна кооперація Лівобережної України другої половини XIX – початку XX ст. / В.М. Власенко : автореф. дис. ... к.і.н. : спец. 07.00.08 / ХДУ. – Х., 1998. – 22 с.
2. Казьмирчук М.Г. Соціальна діяльність ломбардів підросійської України (1886 – 1917 рр.) / М.Г. Казьмирчук : автореф. дис. ... к.і.н. : спец. 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка – К., 2007. – 20 с.
3. Краснікова О.М. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861 – 1917 рр.) / О.М. Краснікова : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.04. / КНУ – К., 1999. – 17 с.
4. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861 – 1929) / В.І. Марочко: автореф. дис. ... д.і.н. : спец. 07.00.08 / НАН України. Ін-т історії України. – К., 1995.
5. Новікова І.Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.) / І.Е. Новікова : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка – К., 2009. – 235 с.
6. Новікова І.Е. Формування вітчизняної банківської системи у другій половині XIX ст. (структура та функціональне призначення) / І.Е. Новікова // Історія народного господарства та економічної думки України (збірка наукових праць) частина 3. – Збірник праць / Київ, 2009. – режим доступу до журн. : <http://www.info-library.com.ua/books-book-201.html>.
7. Терещенко В.Д. Роль іпотечних банків у проведенні Столипінської аграрної реформи в Україні (1906 – 1916 рр.) / В.Д. Терещенко : автореф. дис. ... к.і.н. : спец. 07.00.01 / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2006. – 20 с.
8. Боровой С.Я. Кредит и банки России (середина XVII в. – 1861 г.) / С.Я. Боровой. – М. : Госфиниздат, 1958. – 288 с.
9. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / М.Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов н/Д, 1995. – С. 274-275.
10. Загоскин Н.П. История права русского народа / Н.П. Загоскин. – Казань, 1899. – С. 9.
11. Источниковедение : Теория. История. Метод. Источники российской истории : Учебное пособие / И.Н. Данилевский, В.В. Кабанов, О.М. Медушевская, М.Ф. Румянцева / Российский государственный гуманитарный университет – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 1998. – 702 с.
12. Кочаков Б.М. Русский законодательный документ XIX – начала XX веков / Б.М. Кочаков // Вспомогательные исторические дисциплины. – М.; Л., 1937. – С. 362.
13. Омельченко О.А. Становление абсолютной монархии в России : Учеб. пособие / О.А. Омельченко. – М., 1986. – С. 72-73.
14. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Изд. 2. – Т. 52 (1877). – 57451. – С. 714.
15. ПСЗРИ. Изд. 3. – Т. 4 (1884). – 2577. – С. 550.
16. ПСЗРИ. Изд. 2. – Т. 37 (1862). – 38865. С. 304-305.
17. ПСЗРИ. Изд. 3. – Т. 4 (1884). – 2249. – С. 307-312.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2013

REFERENCES:

1. *Vlasenko V.M.* Kreditna kooperatsiya livoberezhnoi Ukraïni drugoi polovini XIX – pochatku XX st. (Credit cooperation of left-bank Ukraine of the second half of XIX – beginning of XX century.). Kharkov, 1998, 22 p.
2. *Kazmirchuk M.G.* Sotsialna diyalnist lombardiv pidrosiyskoi Ukraïni (1886 – 1917 rr.) (Social activity of pawnshops in Ukraine 1886 – 1917 years). Kiiiv, 2007. – 20 p.
3. *Krasnikova O.M.* Finansi ta kredit u silskomu gospodarstvi Livoberezhnoi Ukraïni yepokhi vilnogo pidpriemnitstva (1861 – 1917 rr.) (Finance and credit in agriculture of left-bank Ukraine in period of free enterprise). Kiiiv, 1999, 17 p.
4. *Marochko V.I.* Ukraïnska selyanska kooperatsiya. Istoriko-teoretichniy aspekt (1861 – 1929) (Ukrainian farm cooperation historical and theoretical aspects (1861 - 1929)). Kiyev, 1995.
5. *Novikova I.E.* Rozvitok bankivskoi sistemi Ukraïni v umovakh stanovlennya rinkovogo gospodarstva (druga polovina XIX – pochatku XX st.) (The development of the banking system of Ukraine under the conditions of market economy (second half of XIX - beginning of XX century)). Kiiiv, 2009, 235 p.
6. *Novikova I.E.* Formuvannya vitchiznyanoi bankivskoi sistemi u drugiy polovini XIX st. (struktura ta funktsionalne pryznachennya) (Formation of national banking system in the second half of the XIX century (structure and functionality)). *Istoriya narodnogo govopdarstva ta yekonomichnoi dumki Ukraïni*. chastina 3. Kiiiv, 2009.
7. *Tereshchenko V.D.* Rol ipotechnikh bankiv u provedenni stolipinskoï agrarnoï reformi v Ukraïni (1906 – 1916 rr.) (The role of mortgage banks in conducting the Stolypin agrarian reform in Ukraine (1906 - 1916 years)). Cherkasi, 2006, 20 p.
8. *Borovoy S.Y.* Kredit i banki Rossii (seredina XVII v. – 1861 g.) (Credit and the Bank of Russia (middle of the XVII – 1861)). Moskva, 1958, 288 p.
9. *Vladimirskiy-Budanov M.F.* Obzor istorii russkogo prava (Survey of the history of Russian law). Rostov n/D, 1995, S. 274-275.
10. *Zagoskin N.P.* Istoriya prava russkogo naroda (Law history of Russian people). Kazan, 1899, S. 9.
11. Источниковедение: Теория. История. Метод. (Source studies: Theory. History. Method) *Istochniki rossiskoy istorii: Uchebnoye posobiye*. Moskva, 1998, 702 p.

12. Kochakov B.M. Russkiy zakonodatelnyy dokument XIX – nachala XX vekov (Russian legislative document XIX – beginning XX centuries) *Vspomogatelnyye istoricheskiye distsipliny*. Moskva, Leningrad, 1937, S. 362.
13. Omelchenko O.A. Stanovleniye absolyutnoy monarkhii v Rossii: Ucheb. posobiye (The formation of the absolute monarchy in Russia). Moskva, 1988, S. 72-73.
14. Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii (PSZRI) (Complete Collection of Laws of the Russian Empire (CCLR). Izd. 2. T.52(1877). 57451. S.714.
15. PSZRI. Izd. 3. T.4 (1884). 2577. S.550.
16. PSZRI. Izd. 2. T.37 (1862). 38865. S.304-305.
17. PSZRI. Izd. 3. T.4 (1884). 2249. S.307-312.

Радченко Наталія Миколаївна – кандидат історичних наук, докторант
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
Адреса: 91011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2
E-mail: nataradchenko@rambler.ru

Radchenko Nataliia Mykolaivn – PhD in history, doctoral candidate
Luhansk national Taras Shevchenko university
Address: 2, Oboronna Str., Lugansk, 91011
E-mail: nataradchenko@rambler.ru

УДК 94(477.87)«1703/1711»: 323.1

Соціальні та економічні наслідки національно-визвольної війни Ференца II Ракоці для русинів Північно - Східної Угорщини

Т.О. РОМБАЙ

Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна, E-mail: fibor10@meta.ua

Авторське резюме

Статтю присвячено аналізу ролі Сполученого Королівства та Сполучених Штатів Америки в операції Пі. Дана праця присвячена висвітленню соціально-економічних наслідків визвольної війни під проводом Ференца Ракоці II (1703-1711 рр.) для русинів Північно-Східної Угорщини і дії австрійської влади після придушення війни. Враховуючи те, що велика кількість джерел доступні тільки на угорській мові дана праця є надзвичайно актуальною. В ній проаналізується процес поступового занепаду господарства русинів спираючись на податкові переписи. У праці висвітлюється форми і способи дії австрійської влади після придушення визвольної війни і відповідно економічні наслідки, які поклали свій відбиток на стан господарства русинів Північно-Східної Угорщини. Висвітлюється вірність русинів Ференцу Ракоці II незважаючи на суворі покарання з боку австрійської влади. На основі статистичних даних порівняно економічне і соціальне становище русинів від початку XVII ст. і до першої чверті XVIII ст.

У представленій статті автором аналізується перелік тих сіл і комітетів, які брали активну участь у війську мукачівського князя Ференца Ракоці II. На основі статистичних даних порівняно економічне і соціальне становище русинів від початку XVII ст. і до першої чверті XVIII ст.

Ключові слова: Ференц Ракоці II, русини, Мукачівська і Чинадієвська домінія, Північно-Східна Угорщина, німецькі колоністи, національно-визвольна війна (1703-1711 рр.).

Of social and economic impact of the Ferenc II Rakoczi national liberation war for rusyns the North-Eastern Hungary

Т.О. РОМБАЙ

Uzhorod national university, Uzhorod, Ukraine, E-mail: fibor10@meta.ua

Abstract

This paper deals with the social and economic consequences of the liberation war led by Ferenc Rákóczi II (1703-1711) for the Ruthenians of the Northeastern of Hungary and the Austrian government after the suppression of the war. Given that a large number of sources are available only in Hungarian, this work is extremely topical. In the labor process of gradual decline proanalizuyetsya Ruthenians economy based on tax census. The paper highlights the forms and methods of action of the Austrian government after the suppression of the liberation war and therefore economic consequences that put their mark on the state of the economy Ruthenians Northeast Hungary. Covered allegiance to Rusyn Ferenc Rákóczi II despite the harsh punishment by the Austrian authorities.

In the present article the author examines the list of towns and counties actively participated in Mukachevo troops of Prince Ferenc Rákóczi II. Based on statistical data relative economic and social situation of the Ruthenians of the early seventeenth century. and the first quarter of the eighteenth century.

Keywords: Ferenc II Rákóczi, ruthenians, Mukachevo and Chynadiyevska dominion, North-Eastern Hungary, German colonists, national-liberation war (1703-1711).

© Т.О. Ромбай, 2013

Аналіз досліджень і публікацій. Велика кількість досліджень присвячені національно-визвольній війні під керівництвом Ференца Ракоці II, які стосуються лише передумов, причин і ходу війни. Але чомусь поза увагою дослідників залишилось економічне і соціальне становище русинів Північно-Східної Угорщини, в тому числі і Закарпаття, які від початку війни і до її кінця воювали на боці князя.

Великий науковий інтерес викликає праця угорського історика А. Годінки [12], в якій він дає кількісний аналіз русинів, які брали участь у визвольній війні від початку і до її завершення (1703-1711 рр.) В кінці монографії А. Годінка проаналізував, як впливала війна на погіршення економічного становища русинів, спираючись на статистичні дані. Як свідчить і назва монографії, Ференц Ракоці II у своїх мемуарах назвав русинів найвірнішим народом (*gens fidelissima*), на що вони дійсно заслужили. Годінка охарактеризував способи протесту з боку русинів проти австрійської влади і після смерті князя.

Монографія О. Мицюка [4] заслуговує на увагу при вивченні економічного і соціального становища русинів від першої чверті XVI ст. до середини XIX ст. Цінна монографія тим що, як і попередня монографія, спираючись на податкові та урбаріальні переписи, дає чітку картину того, скільки русинів покинули свої землі після завершення визвольної війни і дії австрійської влади щодо русинів. Дає коротку характеристику про позаекономічні фактори, які негативно вплинули на стан господарства русинів після завершення боротьби проти Габсбургів.

Метою дослідження є з'ясувати наслідки визвольної війни і вплив Габсбургів на економічне становище русинів Північно-Східної Угорщини після поразки у війні під керівництвом Ференца Ракоці II.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті поступового занепаду господарств русинів, спираючись на порівняльні статистичні дані які до цього часу тільки угорські історики використовували у своїх працях.

Виклад основного матеріалу. Економічне становище Угорщини після придушення повстання було вкрай важким. Тривале турецьке панування й безперервні війни розорили країну і призвели до знищення матеріальних цінностей та падіння продуктивних сил [2, с.453]. Зменшилося і населення [3, с.44]. Якщо у другій половині XV ст. в Угорщині нараховувалося 4 млн. осіб, то за податковими переписами, проведеними у 1715-1720 рр., населення країни не перевищило 3-3,5 млн. осіб [2, с.349] (тим часом як в Європі в той же час населення виросло з 80 до 130 млн. осіб) і взагалі було розподілене по території країни нерівномірно [13, с.452]. Ця ситуація погіршувалась після

поразки у національно-визвольній війні Ференца Ракоці II. Як свідчать джерела, тільки в комітаті Саболч за 12 років (1724-1735) покинуло 1347 кріпосних сімей [1, с.218]. Це була своєрідна форма протесту селянства проти феодалного гніту. Державна влада майже не надала допомоги поміщикам у їх прагненні утримувати селян. Вона була зацікавлена в освоєнні спустошених земель. Поряд із представниками угорських феодалів щедро були нагороджені імперські генерали і чиновники. Надзвичайно велике володіння в комітатах Чонград і Заранд отримав у 1720 році військовий постачальник Іоан Гаррукери. Пізніше йому був присвоєний баронський титул [10, с.82]. На спустошених землях з'явилися німецькі колоністи, більшість з яких була католиками. Був розроблений план переселення в країну іноземних колоністів, яким пропонували великі пільги, ніж іншим переселенцям. Крім економічних причин їх переселення, треба було, за задумом уряду, сприяти онімеченню населення в укріпленні позиції католицької церкви. Після Сатмарського миру посилювалось матеріальне багатство колишніх лабанців, які залишились вірними австрійцям в роки визвольної війни. Були нагороджені і ті, які хоча приєдналися до куруців, але допомогли в заключенні миру [2, с.456]. Так барон Каролі Шандор отримав у винагороду 4 маєтки і титул графа та військово-звання імперського генерала [3, с.47]. Конфісковані казною величезні володіння Ференца Ракоці II включали 31 місто 68 сіл, 1900 т. хольдів земель також були в користуванні у представників австрійської аристократії [14, с.320-321]. Саме крупні володіння із центром Мукачеве були передані Бамберському єпископу графу Шенборну [2, с.456]. Їхні землі Діосег, Онод, Дебрецен, Шарошпатак перейшли під владу феодала Дітріхштейна [3, с.47].

Хоча за умовами Сатмарського миру всі учасники повстання одержували амністію, австрійські власті продовжували гоніння на селян і міщан, які брали участь у повстаннях, у селян конфісковували землі, ліси, пасовиська і передавали їх магнатам, що залишилися вірними австрійському цісареві, у ремісників і купців відбирали навіть ті купці привілеї, які вони мали раніше [5, с.130]. Після придушення національно-визвольної війни Габсбурги конфіскували маєтки тих угорських дворян, які виступали проти Австрії, і передали їх в основному чехам та німцям. Міста позбавляли привілеїв і обкладали податками [5, с.130].

Австрійські власті вдавалися до масових репресивних заходів проти учасників визвольної війни на Закарпатті. Масові екзекуції були проведені на Ужанщині, Мукачівщині, Берегівщині та в інших районах Закарпаття, де у свій час точилися бої повсталіх з австрійськими військами [5, с.131]. Карали чоловіків і жі-

нок, дітей і стариків. Деякі села були стерті з лиця землі, а люди, які залишилися живими, змушені були ховатись в горах і навколишніх лісах. Переписи 1715-1720 років дають схожу картину і на 1715 рік на Ужанському комітаті і на 1715 р. село Циганівці було майже незаселено, село Собранці (суч. Словаччина) зруйноване - у ньому залишилося тільки дві сім'ї, у Руському Мочарі - лише одна родина; Вербовец і Загор зовсім спустіли. На 1720 рік села Середне та Ястріб і далі залишаються пустими, мешканці В. Лазів і Нижнє Солотвино в переважній більшості своїй потікали в ліси і жили в колибах [5, с.42]. В районі Шароша, на території Східнословачького краю, в селах Верхньому Комарнику і Градіску залишився тільки один священник. Протягом 1715-1720 років спорожніли села Шарбов, Верхня Гута, Нижня Гута, Болярів. Багато таких сіл було і на Земплєнщині. В деяких селах нараховувалися десятки нечійних дворів: у Чертіжному-55, Міжлаборці-39, Гобурії і Нехваленій Полянї-26, Бджолинїм-52. За підтримку національно-визвольної війни цісарські війська руйнували, проводили масові арешти місцевих жителів і заковували їх у кайдани. Цісар наказав за антифеодальні виступи зруйнувати навіть Хустський замок. Уцілілі замкові допоміг лише випадок: у 1717 році в околицях Хуста з'явилася 20-тисячна татарська орда. Гарнізон замку діяв спільно з місцевими ополченцями і завдав сильного удару орді біля Вишкова. Місто і замок були врятовані. Проте від орди потерпіло населення деяких сіл [4, с.43].

Намагаючись установити реальну кількість платників податків, австрійський уряд у 1715 році вирішив провести перепис усього населення Угорщини. Однак цифрові дані перепису у 1715 року не задовольнили імператора Карла V. Уряд наказав провести повторний перепис в 1720 році. Щоб добитися більшої об'єктивності переписчиків, їх підбирали з інших комітатів розсилали в різні частини Угорщини. Переписи свідчать про скорочення населення, зменшення північних площ та худоби, економічний занепад угорських, словацьких, українських селянських господарств [6, с.69-70].

Згідно з переписом 1720 року на Закарпатті, куди входили в той час Капушанський і Собранецький, а також Сігетський округи, було 16 міст та містечок, 633 села. Тут проживало 90126 осіб чоловічої статі. Якщо врахувати жінок і дітей, то все населення Закарпаття не складало і півмільйона чоловік. В усій Угорщині в той час жило 2582598 чоловік [6, с.70].

Та чи не найбільше від війни за «волю» потерпів Березький комітат. Переписи 1715 та 1720 року засвідчують тут майже загальне обезлюднення і запустіння. У 1718 році в 56 селах Мукачівської домінії налічувався 1031 наділ, з яких 857 не оброблялися. Оскільки на-

селення втекло в ліси, де переховувалося або загинуло в тяжких боях внаслідок репресії [5, с.131]. Дворяни захоплювали залишені селянські господарства, розширяли свої володіння за рахунок общинних земель та селянських наділів, вимагали від уряду повного прикріплення селян до землі, заборони переходу і повернення селян-втікачів попереднім їх власникам. На початку XVIII ст. рідко який селянин володів повним земельним наділом. На Марамарощині, відзначали переписчики 1720 року, «кріпак, наділений повним наділом, траплявся так рідко як біла ворона» (egész telkes jobbágy ritka aká r a fehér holló) [6, с.71].

Захоплюючи землі повсталих, австрійські власті створювали великі латифундистські землеволодіння і передавали їх новим господарям. Найбільше землеволодіння Ференца Ракоці II з центром Мукачеве потрапило у 1726 році до рук майнцького архієпископа графа Лотаря Шенборна, а пізніше, у 1728 р. – до його племінника Фрідріха Карла Шенборна. Утворилась величезна Мукачівсько-Чинадієвська латифундія, що охоплювала 152 села, чотири міста та 15 присілків з населенням 14 тис. чоловік. У Марамороському комітаті було багато маєтків, які прибрав до своїх рук граф Телекі, в Угочанському – барон Перені, в Ужанському – графи Баркоці, Сатмарі тощо [5, с.133]. Щодо Ужгорода то разом із замком і селянами Ужанської долини перейшов у розпорядження казни. Надзвичайно повільними темпами відроджувалась економіка краю після поразки в національно-визвольній війні. В результаті війни близько половини сіл, наприклад Мукачівської та Ужгородської домінії, збідніли настільки, що не в змозі були обробляти навіть свої невеликі наділи. Різко зменшалось поголів'я худоби. Лише 1704 по 1729 р. у Мукачівській домінії кількість волів і свиней зменшилась удвічі, а коней з 1675 року по 1715 рік на 83,3%. Переважна більшість селян знаходилась у повній кріпосній залежності від своїх панів, причому барщина постійно зростала. У Мукачівсько-Чинадієвській домінії Шенборна, наприклад, кріпосні становили 73%.

Русинські куруці до кінця визвольної війни воювали із Ференцем Ракоці II і після 1711 року склали зброю, не повертаючись до своїх сіл [8, с.28]. Багато русинських куруців і їхні сім'ї в більшості повтікали до сусідніх цісарських комітатів, насамперед до Угочи і Саболча [8, с.28].

Не маємо даних про кількість спустілих осад порожніх ділянок саме на 1711 р., але близькі переписи 1715-1720 рр., на яких зупинимось далі, показують, що через війни Ференца Ракоці II стан заселеності в порівнянні з 1691 р. не змінився на краще. На це вказував уже Бідерман у 1862 році. Говорячи, що нашествия й війни забирали часто з русинського

населення кожного десятого [7, с.9]. Ось приблизний числовий вияв руїни, завданої угорському населенню війнами за «волю» і різними природними катастрофами, за даними урбаріальних списків: кажемо це приблизний, бо урбаріальні дані є даними статистичними. Але все ж це єдине числове джерело і воно може на деякі роки характеризувати дійсний стан господарства. По Мукачівській домінії було:

Рік	село	населена	земельна ділянка	з них пустих	кріпаків
1682	145	13	2770	972	3739
1689	115	34	?	?	955

Селянам Мукачівської домінії належало:

Рік	коней	волів	корів	овець і кіз	свиней	вуликів
1625	752	7945	8889	13229	55500	-
1645	880	5741	5247	9258	12755	-
1682	707	3601	4590	12188	6233	1723
1691	101	309	446	792	481	140
1704	289	1646	1511	3834	2010	-
1711	213	938	1677	904	502	-
1729	226	773	1696	1957	1047	-

За чверть століття поголів'я худоби не зросло, а значно впало. Поголів'я овець і свиней зменшилося майже в два рази. В 1734 році на 2500 селянських господарств Мукачево-Чинадіївської домінії припадало 150 коней, 1282 воли, 2595 овець і кіз, 1247 свиней, 2004 голови великої рогатої худоби. В середньому на одне селянське господарство припадало по одній вівці, на 2 господарства-один віл і свиня на 3 господарства – дві корови і на 17 господарств-один віл.

Поголів'я худоби русинів Мукачівської домінії:

Рік	коней	волів	корів	свиней	овець	вуликів
1672	707	3601	4590	6133	12488	1732
1691	101	309	446	481	792	140

[13, с.32].

У селах Чинадієво:

Рік	коней	волів	корів	свиней	овець	вуликів
1648	338	1432	1697	1405	4597	-
1691	58	114	175	42	352	20
1699	71	289	462	232	1100	-

[4, с.32].

По Сатмарському миру з'явилися нові причини переселення людей і нові опустілі ділянки. Після придушення повстання Ференца Ракоці II помста переможця впала не тільки на поземельну аристократію і шляхетство замішану у повстанні: їхні маєтки було масово конфісковано. Тим же конфіскатам віддано й землі міщан та кріпаків, що брали участь у повстанні хоч би й не з доброї волі теж, і деякі землі містечок. Повна картина конфіскації не досліджена. Наприклад Ужгород втратив при тім лісову площу і деякі винниці й багато конфіскованих селянських дільців у с. Лучках (недалеко від Мукачева) і т. д.

Наступним законодавством і конфісковані селянські ділянки як порожні дозволили прилучити до панських біртоків (маєтків), тобто до нових поземельних зверхників, яким перейшли конфісковані маєтності повсталого шляхетства. Конфіскації мали своє значення, але головні причини дальшої міграції частини населення полягало в стихійних катастрофах погости в пережитках невдалої війни, які включали присутності в краї і пересування на головних дорогах цісарських військ, які не звикли церемонитися з простою людністю, а часто і в незграбній несправедливій податковій системі, за якої не числилися з платіжною здібністю селянства, а вибивали з нього надзвичайні податки і повинності, не зупиняючись введенням військових наїздів та постойв. Але сепешська палата мала список, який виник у 1711 р. Дізнаємося, скільки їх було на 1714 рік. Відповідно про село поіменно. Тоді було взагалі 12 русинських сіл зі 476 кріпаками, тобто на 1-1 село припадали 4-4 кріпаків [12, с.39].

На початку визвольної війни список згадує 85 сіл і 1170 кріпаків, із цифри видно надзвичайне зруйнування через що пропадали кріпаки після складання зброї. Із тих, які у 1704 р. пішли воювати, у 1711 р. не з'явилися більше ні у 1723 р. ні у 1729 р., не згадуються і в урбаріальних списках. Хоча більшість із них у 1704 р. мали від 15 до 25 років [12, с.40]. Зменшилася і кількість тих кріпаків, які залишилися вдома. Доки у 1704 р. на 9 сіл 1170- тобто на 1 село в середньому припадало 12 кріпаків, то до 1711 р. ця цифра зменшилася на 4 [15, с.18].

Але були і такі села, де взагалі залишалася 1-1 людина. А всі інші ділянки спорожніли. Більшість кріпаків Північно-Східної Угорщини (Фелвідека) втекли до сусідніх Угорських комітатів Саболча, Угоча, одне слово до сусідніх угорських комітатів. Якщо брати по загальному зруйнуванню, то можемо побачити, що з домінії русинських сіл із 1170 ділянок тільки 334 оброблялися, а 844 були незайняті, тобто на одну ділянку припадало дві пусті ділянки в русинських селах домінії тільки кожна третя

ділянка оброблялася. А визвольна війна 1703-1711 років настільки зламала їх, що не могли повернути становище до 1672 року. Щоб це простежити є певна статистика.

Належало селянським господарствам у Маковецькій домінії:

Рік	ко-ней	волів	ко-рів	сви-ней	овець	вули-ків
1675	678	2449	2260	3133	2347	455
1690	318	1362	1340	819	1446	482
1711	213	988	747	502	904	251
1717	91	305	279	-	-	-

[13, с.32].

Населенню Маковецької домінії належало в 1717 році у 10 разів менше худоби, ніж в останній чверті XVII ст. Особливо катастрофічне становище тут, як і на Мукачівщині, складалося з тяглом: коней залишилося на 83% волів – на 87,5%. Кількість корів зменшилася майже на 2 тисячі голів. Із 587 селянських господарств Ужгородської домінії кінця XVII- початку XVIII ст. не мали: тягла-366, корів-165, овець-485 господарств. Таким чином, 63% селян Ужгородської домінії зовсім не мали худоби.

Висновки. 27 років після Майтеня і 3 роки

після смерті князя у 1738 році доклали до сепешської палати, що кріпаки мукачівської домінії повстають. Коли в церкві оголосили, щоб молилися за імператора, який воює проти турків, селяни почали висловлювати невдоволення, що вони не будуть молитися за імператора, який їх обкладає податками, митами і іншими повинностями, а краще будуть молитися за старого доброго князя за Ракоція, щоб він повернувся до них. Обвинувачення виявилися правдивими. Найактивніших покарали – 60 ударів палкою на ринковій площі Мукачева перед народом, який зібрався на ярмарок [14, с.18]. Завершення визвольної війни (1703-1711 рр.) призвело до економічного занепаду господарства русинів. Найкраще це можемо побачити на основі статистичних даних, які можемо співставити і простежити становище русинів у першій чверті XVII ст. і після завершення національно - визвольної війни. Найкраще це висвітлив А. Годінка і О. Мицюк вони, спираючись у своїх працях на статистичні дані, дали реальну картину про економічне становище русинів протягом XVII ст. і після завершення визвольної війни, наслідки якої стали катастрофічними для русинів Північно-Східної Угорщини, незважаючи на репресії і переслідування та погіршення матеріального і соціального становища і на каральні експедиції, русини й надалі залишилися вірними Ференцу Ракоці II.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ачади И. История венгерского крепостного крестьянства. - М: Пер. с венгерского, 1956. - 180 с.
2. История Венгрии. В 3т. - М.: Наука, 1971. - Т.1. - 643 с.
3. Очерки новой и новейшей истории Венгрии. - Москва.: Издательство социально-экономической литературы, 1963. - 415 с
4. Мицюк Олександр. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі Т II: доба феодальна кріпосницька (від другої чверті XVI до половини XIX ст.) 18 малюнками. - Прага: Друкарня Р. Грдлічки, 1938. - 390 с.
5. Нариси історії Закарпаття. Том I (з найдавніших часів до 1918 року). - Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. - 436.; 78 с.іл.
6. Шульга І. Г. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. - Ужгород, 1962. - 180 с.
7. Bidermann Ignac Hermann. Die Ungarischen Ruthenen ,Ihr wahnggebiet ihr Erwerb und ihre geschcte. Innsbruck, 1862. - 140 d.
8. Bonkáló Sándor. A rutének (Ruszinok). - Budapest: Franklin -Társulat kiadása, 1940. - 180 o.
9. Bonkáló Sándor. - Pécs: Dunántúl Pécsi egyetemi könyvkiadó és nyomda RT Pécssett, 1935. - 80 o.
10. Eble Gábor. A Harruckern és a Károlyi család. - Bp: Genealógiai tanulmány/.eredeti kutfők nyomán irta .,Horn-yanszky Viktor, 1895. - 82 l.
11. Ember Győző. A feudális habsburg abszolutizmus hatalmi szervezetének kiépítése Magyarországon. - Bp: 1711-1775-MTA II, 1962. - 442 o.
12. Hodinka Antal. II Rákoczi Ferenc fejedelem és a «gens fidelissima». - Pécssett: Dunántúl Pécsi egyetemi könyvkiadó és nyomda RT, 1937. - 64 o.
13. Hodinka Antal. A kárpátaljai rutének lakóhelye gazdaságuk és multjuk. - Budapest: Apostol nyomda RT nyomása, 1923. - 48 o.
14. Magyarország története. - Budapest: A magyar tudományos akadémia történettudományi intézete - .Gondolat könyvkiadó, 1971. I kötet 3 kiadás - 622 o.
15. S.Benedek András. A gens fidelissima: a ruszinok. - Budapest: Felelős kiadó. Belváros-Lipótváros ruszin kissebségi önkormányzat, 2003. - 64 o.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2013

REFERENCES:

1. Acady I. Istorija vengerskoho krepostnoho krestjanstva (History of the Hungarian feudal peasant serfs). M. 1956. 180 p.
2. Istorija Vengriji (History of Hungary) v 3t. M.: Nauka,1971. Vol.1. 634 p.
3. Ocerku novoj i novejszej istoriji Vengriji(Essays modern Contemporary history). Izdatelstvo socialno ekonomiceskoj literature, Moskva,1963, 415 p.
4. Micjuk O. Narusu z socialno-ekonomice stanovuce Zakarpatja v druhij polovene XVIII st.(vid cverte XVI do polovene XIX st) 18 maljunkamu (Essays on the social and economic history of Carpathian Ruthenia T II: Night feudal serfdom (XVI of the second quarter to half of the XIX century.),1938. 390 p.
5. Narusu istoriji Zakarpatja. Tom I (z najdavnisih casiv do 1918 r) Uzhorod (Essays history of Transcarpathia. Tom I. (from ancient times to 1918).1993. 436 p.
6. Sulha I. Socalno-ekonomice stanovece Zakarpatja v druhij polovene XVIII (socio -economic situation in Transcarpathia in the second half of the XVIII century). Uzhorod. 1962.180 p.
7. Bidermann Ignac Hermann. Die Ungarischen Ruthenen ,Ihr wahnggebiet ihr Erwerb und ihre geschcte. Innsbruck, 1862. 140 p.
8. Bonkáló Sándor. A rutének (Ruszinok) In Ruthenians (Ruthenians) .– Budapest: Franklin –Társulat kiadása, 1940. 180 p.
9. Bonkáló Sándor. A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés.– Pécs: Dunántúl Pécsi egyetemi könyvkiadó és nyomda RT Pécssett, 1935. 80 p.
10. Eble Gábor. A Harruckern és a Károlyi család. (The Harruckern and Charles family) - Bp: Genealógiai tanulmány/.eredeti kutfök nyomán írta .,Hornyanszky Viktor, 1895. 82 l p.
11. Ember Győző. A feudális habsburg abszolutizmus hatalmi szervezetének kiépítése Magyarországon.(The feudal organization of constructions Habsburg absolutism of power in Hungary). Bp: 1711-1775-MTA II, 1962. 442 p.
12. Hodinka Antal. II Rákóczi Ferenc fejedelem és a «gens fidelissima»(Francis II Rákóczi and « gens fidelissima). Pécssett: Dunántúl Pécsi egyetemi könyvkiadó és nyomda RT, 1937. 64 p.
13. Hodinka Antal. A kárpátaljai rutének lakóhelye gazdaságuk és multjuk.(The Transcarpathian Ruthenians, place of residence and economic past.). Budapest: Apostol nyomda RT nyomása, 1923. 48 p.
14. Magyarország története(History of Hungary). Budapest: A magyar tudományos akadémia történettudományi intézete – .Gondolat könyvkiadó, 1971. I kötet 3 kiadás. 622 p.
15. S.Benedek András. A gens fidelissima: a ruszinok. (gens fidelissima : the Ruthenians). Budapest: Felelős kiadó. Belváros-Lipótváros ruszin kisebbségi önkormányzat, 2003. 64 p.

Ромбай Тіберій Оттович – аспірант
Ужгородський національний університет
Адреса: 88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3
E-mail: tiber13@meta.ua

Rombai Tiberii Ottovych – postgraduate
Uzhgorod national university
Address: 3, square Narodna, Uzhgorod 88000
E-mail: tiber13@meta.ua

УДК: [94:33.021.8](477)«1957»

Передумови та причини економічної реформи 1957 року в Україні

С.О. ЗІНЬКОВСЬКИЙ
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Луганськ, Україна,
E-mail: sergey-zink@yandex.ru

Авторське резюме

У статті аналізується сукупність об'єктивних і суб'єктивних причин, що спонукали радянське керівництво до пошуків нових методів господарювання всередині 1950-х років.

З приходом до влади М. С. Хрущова радянська економіка потребувала нового поштовху до прискореного індустріального розвитку за допомогою нових методів господарювання. Було вичерпанам таке джерело для інтенсивного розвитку народного господарства, як західні репарації та частково обмежені можливості командно-адміністративної системи з тотальної примусової мобілізації населення. Міністерська модель, вичерпавши себе в сталінську епоху, була вже непридатна вирішити нові амбітні плани в умовах зростаючих масштабів економіки. Давались в знаки нові тенденції в суспільно-політичному житті суспільства, які в поєднанні з тиском зростаючих економічних проблем зумовили варіант політики, розрахованої на прискорений економічний розвиток.

Ліквідація галузевої системи управління промисловістю мала й політичний підтекст. За допомогою господарської реформи М. С. Хрущов збирався послабити економічний вплив опозиції на чолі з головою Ради Міністрів Г. М. Маленковим.

Ключові слова: промисловість, реформа, раднаргосп, міністерство

© С.О. Зіньковський, 2013

Background and causes of economic reforms in 1957 in Ukraine

S.O. ZINKOVSKYI

Luhansk Taras Shevchenko national university, Luhansk, Ukraine, E-mail: sergey-zink@yandex.ru

Abstract

This article analyzes a set of objective and subjective reasons that prompted Soviet leadership to seek new methods of management in the mid- 1950s .

Since coming to power of Khrushchev Soviet economy needed a new impulse to the rapid industrial development through new methods of management. Western reparations and partly limited possibilities of administrative-command system of total forced mobilization of population have been expired as a source for intensive development of the economy. Ministerial model exhausted itself in the Stalin era, and was already unfit to realize new ambitious plans in the conditions of increasing scales of the economy. New tendencies in social and political life of society, combined with the pressure of increasing economic problems determined the policy alternative designed for rapid economic development.

Elimination of the branch management industry had a political subtext as well. With economic reform Khrushchev was going to reduce the economic impact of the opposition, led by the Head of Soviet of Ministers G.M. Malenkov.

Keywords: industry, reform, economic council, ministries

Постановка проблеми. Історія незалежної України супроводжувалась постійними реформами економічної системи. Труднощі в ході економічних перетворень у значній мірі обумовлені недостатністю науково-теоретичного опрацювання основних проблем переходу від централізованої керованої економіки до економічної системи, основу якої складають автономні господарюючі об'єкти, що діють у цілях реалізації власних інтересів. Тому в наш час актуальним є вивчення історичного досвіду, пов'язаного з подібними реформаційними процесами в нашій країні у минулому. Таким досвідом була економічна реформа 1957 року, коли було зроблено спробу демократизації суспільства, зміни системи управління народним господарством.

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогодні дана проблема залишається недостатньо вивченою. В радянські часи, з усуненням від влади М. С. Хрущова, існувала негласна заборона на дослідження економічних реформ даного періоду. З початком перебудови, а особливо зі здобуттям незалежності України дещо активізувався процес вивчення економічної моделі, в основі якої лежали раднаргоспи, зокрема з'явилися праці О. В. Ворошилова «Економічна реформа в Україні (1957 – 1965)» та П.Л. Гордієнка «Економічні реформи 50-х – першої половини 60-х років у промисловості УРСР (з історичного досвіду)». З радянських часів збереглася тенденція пов'язувати весь негатив і невдачі реформ згаданого періоду на «суб'єктивний волюнтаризм» М.С.Хрущова. Перехід до системи раднаргоспів, зазвичай, оцінювався як несподіваний і загалом безперспективний крок М.С. Хрущова. Тим самим реформа 1957 років зводилася лише до реалізації непродуманих ідей радянського лідера, проте, задумка, практична реалізація, успіхи і невдачі господарських реформ визначаються сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників. Саме вони потребують додаткового вивчення.

Метою дослідження є аналіз об'єктивних і

суб'єктивних причин, що спонукали радянське керівництво до пошуків нових методів господарювання в епоху 1950-х років.

Виклад основного матеріалу. Економіка Радянського Союзу в середині 1950-х рр. мала вирішити нові завдання. За різними підрахунками в роки четвертої п'ятирічки в СРСР близько 50 % устаткування для новозбудованих та відновлених об'єктів забезпечували репараційні поставки з Німеччини, Румунії, Угорщини та Фінляндії [9, с. 192]. Хоча в наступній п'ятирічці обсяг репарацій значно скоротився, вони продовжували відігравати важливу роль в якісному розвитку економіки. З вичерпаністю цього джерела для розвитку народного господарства й деяким скороченням темпів економічного зростання актуальним ставав пошук більш ефективних методів господарювання. До того ж, М. С. Хрущовим було висловлено твердження, що незабаром СРСР має наздогнати і випередити найрозвинутіші капіталістичні країни за базовими економічними показниками. Вирішення подібних амбітних завдань було можливе лише за умови здійснення зміни самої економічної моделі адже за кількісними показниками економіка Радянського Союзу загалом та Радянської України зокрема могла конкурувати з західними країнами, проте за якісними показниками вона залишалася далеко позаду. Це було спричинено екстенсивними, планово-директивними методами господарювання, консервативністю міністерської системи.

Економіка УРСР відставала від провідних капіталістичних країн за технічними показниками. Недостатньо швидко впроваджувалися у виробництво найновіші розробки науки і техніки. Так, у Міністерстві місцевої промисловості України з 986 підприємств, що випускали широкий асортимент товарів, поточкові лінії та конвеєри в 1955 р. були лише на 70 підприємствах. У промисловій кооперації з 2497 артілей поточкові лінії і конвеєри мали лише 90 [13, арк. 236].

Давався в знаки і нерівномірний розвиток економіки України, перенасичення її ресурсомісткими підприємствами важкої промисловості. У 1950-і роки відкривались тисячі новозбудованих заводів і фабрик, проте недостатньо уваги приділялось підвищенню ефективності підприємств, які працювали до цього. Поступово посилювались структурні диспропорції: якщо в 1940 році на долю важкої індустрії припадало 62% всієї промислової продукції, то в 1959 році цей показник збільшився до 71% [6, с. 56], що призвело до зменшення обсягів виробництва товарів широкого вжитку. Скорочувались темпи зростання продуктивності праці на підприємствах [2, с. 3]. У таких обставинах наукова еліта та владна верхівка відчували необхідність пришвидшення науково-технічного прогресу, здійснення серйозних системних перебудов в організації та керівництві промисловістю. В той же час необхідно було відповісти на два питання: як нагодувати й одягти людей, надати їм пристойні житлові умови та як покращити обороноздатність держави за допомогою випуску передових видів зброї? Відповідь на ці питання М.С. Хрущов бачив у новій децентралізованій моделі державного управління промисловістю. Зі зростанням масштабів виробництва, громіздкий галузевий апарат управління неповною мірою відповідав потребам часу, особливо в плані мобільності. Крім того реформа мала вирішувати проблему поглиблення міжгалузевих зв'язків і кооперації в промисловості. Наприклад, через сувору відомчу приналежність і відсутність кооперації в роботі на території тільки Дрогобицької області вели лісозаготівлі 9 лісозаготівельних організацій, а будівельні роботи були розосереджені в 21 будівельній організації [15, арк. 7]. Всі ці установи діяли окремо одна від одної і не могли вирішити амбітних завдань, що стояли перед радянською економікою.

Необхідно було вирішити і питання незручної системи постачання. Кожне міністерство і відомство мало свої бази і склади, внаслідок чого підприємства отримували сировину з баз в інших регіонах, хоча така ж сировина була в тій або іншій республіці. Так, у 1956 р вивіз і ввіз однакових матеріалів у Волинській області характеризувався такими цифрами: лісу-кругляку вивезено 215,6 тис. кбм, завезено 36 тис. кбм; пиломатеріалів вивезено 25.4 тис. кбм., завезено 18 тис. кбм; меблів вивезено на 7 млн. крб, завезено на 8 млн. крб, паркету вивезено 168 тис. кв. м., завезено 5 тис. кв. м. [12, арк. 16]. Все це перевантажувало транспортну мережу та заважало продуктивній діяльності створюючи лише видимість роботи. Результатом цього ставало зростання собівартості продукції та ціни на неї.

Існували проблеми і в системі низового планування: різні неузгоджені плани підприємству – цеху – дільниці спускалися на початку

річного, квартального, місячного виробничого циклу. Такі умови призводили до збоїв в організації виробництва. Все це робило план не працюючим інструментом, а номінальним документом для нарахування заробітної плати і премій, які залежали від відсотка виконання планових завдань. Зосередження в центрі більшості оперативних функцій і надмірна регламентація діяльності підприємств народного господарства ускладнювали виробництво на місцях. В такій ситуації логічним було перенесення планової ініціативи з центру на місця.

Раднаргоспна модель мала вирішити проблему відомчості, яка полягала у внутрішній зачиненості міністерств і гальмувала розвиток економіки. Зі значним зростанням кількості міністерств (а їх на початку 1953 р. в Україні існувало 51) [16, с. 52] відомчість склалася в стійкий господарський механізм, протидіючи своєю самодостатністю як державно-політичному центру, так і територіям. Положення, що створювалось, ще Й. Сталін пов'язував з незацікавленістю міністерств вирішенням нових, не включених у план загальнодержавних питань. Замість вирішення питання відбувалось або бюрократичне листування, або висунення вимоги виділити для його вирішення додатково фінансові і матеріальні кошти.

Консерватизм відомчості проявив себе навіть на грудневому 1956 р. Пленумі ЦК КПРС. Передбачуване скорочення капіталовкладень сильно зачіпало інтереси низки галузей. Деякі міністри, посилаючись на рішення XX з'їзду, висловилися проти скорочення капіталовкладень в їхні галузі. Найрішучіше виступав міністр кольорової металургії СРСР П. Ломако. «Якщо мені не дадуть те, що я просив, то я повинен узяти за рахунок інших підприємств», – стверджував він. «То хіба це міркування міністра? – обурювався М. Хрущов. – Якщо нам не дадуть!» Міністр повинен виходити із вартості, із економічності. Це була б більшовицька думка, а те, що ви говорите, це – рвацтво» [4, с. 96]. Існуюча система створювала патову ситуацію. Від міністрів вимагали економічних підходів, але вони не мали дієвих економічних важелів впливу на підприємства інших відомств, що поставляли необхідну сировину й устаткування для галузі.

Будь-яке міністерство на своїй території намагалось збудувати широке коло допоміжних підприємств, таке «феодалне господарювання», де випуск продукції відбувався дрібними обсягами і за різноманітною номенклатурою, що гальмувало впровадження новітніх маловитратних технологій. Так, ХТЗ у 1957 р. виготовив нестандартного устаткування, запчастин для ремонту електростанцій, металорізальних верстатів, ливарного устаткування, товарів широкого вжитку майже на 1 млн. крб. [5, с. 97 – 98]. Ця особливість господарської діяльності міністерств вела до того, що значна кіль-

кість фабрик і заводів УРСР виробляли одну й ту ж продукцію. Так, тільки у місцевій і кооперативній промисловості України меблі виготовляли 438 підприємств, чавунне литво – 159 [13, арк. 232]. Подібна підміна міжгалузєвої інтеграції продуктивних сил внутрішньогалузєвою відомчою кооперацією виглядала особливо невдало у порівнянні з США, де вже тоді характерною рисою виробництва була наявність розгалуженої мережі вузькоспеціалізованих підприємств. Зокрема, автомобільна промисловість була «зав'язана» на понад 10 тисячах спеціалізованих підприємствах-постачальниках різних фірм. У радіотехнічній промисловості налічувалося понад 5 тисяч постачальників, у електропромисловості – 4 тисячі, у суднобудуванні – більше однієї тисячі [8, с. 5 – 6].

Відомчість породжувала нераціональні перевезення. Так, у Чернігівській області напередодні реформи цукрові заводи виробляли близько 100 тис. тонн цукру, область споживала близько 30 тис. тонн., з яких половина завозилась із інших областей. Чернігівський лікєро-горілочний завод отримував спирт для виготовлення своєї продукції з інших областей, тоді як такої ж якості спирт, вироблений на спиртових заводах області, вивозився за її межі [14, арк. 64 – 65].

Через таку систему відомчої кооперації, яка не зважала на місце розташування підприємств, у СРСР транспортні витрати зросли в 1955 р. в порівнянні з 1950 р. на 2 млрд. крб. [11, с. 173]. Необхідно було розірвати внутрішню міністерську закритість і створити більш раціональну, наближену до підприємств систему управління промисловістю.

У тогочасній пресі активно висвітлювалась проблема збільшення бюрократичного апарату управління міністерств і відомств. Розширення кількісного складу керівництва призводило, перш за все, до відриву міністерств і відомств від низових ланок виробництва, поганої обізнаності про умови і потреби виробництва, неспроможності реально оцінити обстановку в районі, де знаходилися підпорядковані їм потужності виробництва. В якості протипаги бюрократичній тенденції, неповороткості апарату, його відірваності від виробничого процесу на місцях передбачалося відновити в повному обсязі принцип демократичного централізму в управлінні народним господарством, надавши більше економічної самостійності регіональним структурам влади.

Проміжні структурні підрозділи між заводами, управліннями і міністерствами не вирішували багатьох господарських питань, а міністерство було неспроможним вивчити потреби кожного підприємства. Наприклад, через це неповністю використовувалися потужності нафтопереробних заводів. На нафтопереробні заводи міста Дрогобича з управління нафтопромислу «Бориславнафта» поступала обмежена

кількість нафти і тому провадилось її завезення на переробку з віддалених нафтопромислів країни. В той же час Міністерство нафтової промисловості проводило поставку бориславської нафти на інші заводи [15, арк. 5]. Лише за 1956 рік і січень-лютий 1957 року з Борислава було вивезено 3922 цистерни нафти. Через вузьковідомчий підхід з боку Міністерства нафтової промисловості СРСР виробничі потужності Дрогобицького машинобудівного заводу впродовж усіх післявоєнних років використовувались на 45–50%. До того ж, за цей час завод сім раз передався в підпорядкування різних главків зазначеного міністерства [15, арк. 5].

У середині п'ятдесятих років починається активний пошук виходу з даної ситуації, за допомогою децентралізації. Змінюється співвідношення між загальносоюзними і союзно-республіканськими міністерствами. Якщо ще в 1952 р. налічувалося 30 загальносоюзних і 21 міністерство РМ УРСР, то в 1954 – 24 і 22, в 1955 – 25 і 26, в 1956 р. – 22 і 28, а в квітні 1957 – 23 і 29 відповідно [16, с. 52]. Одночасно відбувалася передача підприємств загальносоюзного підпорядкування у ведення союзних республік. З 1953 до 1956 р. близько 10 тис. підприємств та установ були передані в підпорядкування Української РСР, що збільшило частку республіканської промисловості з 30,0 до 76,0% [1, с. 94].

Причиною цих процесів було прагнення політичного центру позбутися паперово-бюрократичної тяганини. Особливе паперове навантаження лягало на Держплан СРСР, який злився з Держпостачем. Об'єднана установа відчувала серйозні проблеми, пов'язані зі зростаючим обсягом обов'язків, а, відповідно, і канцелярських паперів. Канцеляризм підміняв реальну роботу службовців. Як наслідок, план на п'яту п'ятирічку передбачав лише загальні директиви. Чіткі плани для установ та республік з виробництва й будівництва не встигли розробити; довгостроковий план розбудови за кожною конкретною сферою економіки не був розроблений, як і перспективний план всебічної розбудови й становлення тих чи інших економічних районів.

Крім розвантаження загальносоюзних структур від бюрократичної тяганини, М. С. Хрущов за допомогою створення раднаргоспів переслідував таку мету, як підірвати могутність міністерств і відомств. У 1954–1955 рр. М. Хрущовим була проведена широка кампанія по боротьбі з бюрократизмом, спрямована на підірвання міністерського всевладдя. «Міністерства – це надбудова, – казав М. Хрущов, – все, що створює хліб, це не тут, не в Москві, там є і люди, і організатори. А тут люди, які розробляють директиви... Міністерства – все це непродуктивна надбудова у виробництві, що не бере участі. Навіть треба переглядати Мініс-

терства республіканські. Треба робити упор на область, на район, на МТС, на радгосп» [10, с. 157]. За допомогою територіальної системи управління передбачалося досягти певних завдань: прискорити промислове переобладнання і залучити досягнення науково-технічної революції: зменшити кількісний склад бюрократичного апарату; підвищити кадрову оснащеність периферії за рахунок кваліфікованих управлінців, відправляючи їх безпосередньо на місце. Переходу до системи раднаргоспів передувала критика системи міністерств. ВУ ЦК КПРС було зроблено висновок, що в умовах командно-адміністративної економіки науково-технічний розвиток залежав від міністерств і Держплану, а міністерства були неспроможні забезпечити належну виробничу базу для переходу до науково-індустріальної стадії розвитку, оперативно розпорядитися наявним науково-технічним потенціалом країни. На підтвердження цього А. Мікоян говорив на XX з'їзді: «У сфері сервісу США діють 2 млн. автоматів, а у нас – одиниці» [17, с. 366]. У 1956 році промислові міністерства отримали тільки 60% необхідних приладів, 50% лічильних машин, лише 15% електронних математичних пристроїв [3, с. 54 – 55]. Промисловий перепис 1954-го виявив, що частка ручної праці у чорній металургії склала 34,6%, у вугільній – 44,1%, в машинобудуванні – 48%, лісозаготівлях – 67,8% [7, с. 2].

На XX з'їзді партії всебічний розвиток автоматизації суспільного виробництва було виділено як «головну ланку». У доповіді М. Булганіна «Про директиви шостого п'ятирічного плану» було особливо підкреслено, що виконання широкої програми технічного прогресу багато в чому буде залежати від того, якого розмаху досягне розвиток спеціалізації і коопе-

рування в промисловості [18, с. 35]. Передбачалося всьляко розвивати спеціалізацію в промисловості, одночасно об'єднуючи спеціалізовані виробничі ланки в укрупнені територіально-виробничі комплекси (комбінати), що активно використовують місцеві ресурси. За допомогою міністерств виконати ці завдання було важко, нова система управління промисловістю мала б бути більш «гнучкою» і наближеною до об'єктів виробництва.

Висновки. Таким чином, у середині 1950-х років радянській економіці потрібен був новий поштовх до прискореного розвитку. Міністерська модель, вичерпавши себе в сталінську добу, була вже непридатна вирішити нові амбітні плани в умовах зростаючих масштабів економіки. Давалися в знаки нові тенденції в суспільно-політичному житті суспільства, які в поєднанні з тиском зростаючих економічних проблем зумовлювали варіант політики, розрахованої на прискорений економічний розвиток.

Партійна й державна бюрократія виступала в цей час як реакційний «просталінський» табір. Цей прошарок влаштовувала перспектива втрати своїх привілеїв у суспільстві. М. Хрущов і його сподвижники усвідомлювали, що ліквідація існуючого масивного бюрократичного апарату можлива лише за умови ліквідації міністерств і організації принципово нової моделі управління в економіці.

Відкритим залишалось питання про форму управлінської системи, яка б забезпечила новий ривок в економіці. За умови непохитності загального вектора – підпорядкування підприємств через багатоланкову систему політичному центрові. Владна верхівка намагалась певною мірою децентралізувати систему управління промисловістю, що М. С. Хрущов вирішив зробити за допомогою раднаргоспів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-і рр.) / В. Баран, В. Даниленко / В. К. Баран // Україна крізь віки: у 15 т. – К. : Альтернативи, 1999. Т. 13. – 1999. – 302 с.
2. Всі сили на здійснення історичних рішень XX з'їзду КПРС // Комуніст України. – 1956. № 3. – С. 3.
3. Клименко К. Техничко-економические проблемы автоматизации производства в СССР / К. Клименко, М. Раковский // Коммунист – 1956 – № 16. – С. 54 – 55.
4. Мерцалов В. И. Реформа управления промышленностью и строительством 1957 – 1965 гг. (на материалах Восточной Сибири): Дис... д-ра історичних наук : 07.00.02. / Мерцалов Віктор Іванович. – Иркутськ, 2001. – 471 с.
5. Мірошніченков П. Спеціалізація і кооперування машинобудівних підприємств Харківського економічного району / П. Мірошніченков, В. Сманцер // Економіка Радянської України. – 1959. – № 3. – С. 97 – 98.
6. Народне господарство Української РСР у 1959 році. Статистичний щорічник. – К. : Державне статистичне видавництво, 1960. – 713 с.
7. О задачах по дальнейшему подъему промышленности, техническому прогрессу и улучшению организации производства. Доклад Н.А. Булганіна на Пленуме ЦК // Правда – 1955. – 17 июля. – С. 2.
8. Орлов Н. Специализация и кооперирование промышленности в шестой пятилетке / Н. Орлов // Плановое хозяйство. – 1956. – №3. – С. 5 – 6
9. Панова И. А. История России: конспективное изложение программных тем / И. А. Панова, Г. И. Ускова. – М. Изд-во МГУП, 2000 – 248 с.
10. Пыжиков А. В. Хрущевская «оттепель» / А. В. Пыжиков. – М. : Альмапресс, 2002. – 511 с.

11. Рубин. А. М. Организация управления промышленностью СССР (1917-1967 гг.) / А. М. Рубин. М. : Экономика, 1969. – 236 с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2. Оп. 9. Спр. 3860. 145 арк.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2511. 314 арк.
14. ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4520. 241 арк.
15. ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4522. 47 арк.
16. Цикулин В. А. История государственных учреждений СССР. 1936 – 1965 гг. / В. А. Цикулин. – М. : Госюриздат, 1966. – 358 с.
17. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза. 14-25 февраля 1956 года. Стенографический отчет. : в 2 т. – М. : Госполитиздат. – Т. 1. – 1956. – 640 с.
18. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза. 14-25 февраля 1956 года. Стенографический отчет. : в 2 т. – М. : Госполитиздат. – Т. 2. – 1956. – 577 с.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2013

REFERENCES:

1. Baran V. Ukrayina v umovah systemnoyi kryzy (1946 – 1980 rr.) (Ukraine in a systemic crisis (1946 – 1980)). *Ukrayina kriz viky*. K. Vol. 13, 1999, 302 p.
2. Vsi syly na zdziysnennya istorychnyh rishen XX z'yizdu KPRS (All power to conduct historical decisions of the XX Congress of the CPSU). *Komunist Ukrayiny*, 1956, № 3, P. 3.
3. Klimenko K. Tehnyko-ekonomycheskye problemy avtomatyzatsyy proyzvodstva v SSSR (Techno-economic problems of automation of production in the USSR). *Kommunist*, 1956, № 16, PP. 54 – 55.
4. Mertsalov V.I. Reforma upravleniya promishlennostyu i stroytelstvom 1957 – 1965 (na materyalah Vostochnoy Sybyry) (Reform management of industry and construction 1957 – 1965. (on the material of eastern Siberia)): Dis ... Dr. historical sciences: 07.00.02. Irkutsk, 2001. 471 p.
5. Miroshnychenkov P. Spetsializatsiya i kooperuvannya mashynobudivnyh pidpryyemstv Harkivskoho ekonomichnoho rayonu (Specialization and cooperation in machine building enterprises of Kharkov Economic Area). *Ekonomika radyanskoyi Ukrayiny*, 1959, № 3, PP. 97 – 98.
6. Narodne gospodarstvo Ukrayinskoyi RSR u 1959 rotsi. Statystychnyy schorichnyk (The economy of the Ukrainian SSR in 1959. Statistical Yearbook), Kyiv, 1960, 731 p.
7. O zadachah po dalneyshemu podemu promyshlennosti, tehnikeskomu progressu i uluchsheniyu organizatsii proizvodstva. Doklad N. A. Bulganina na Plenumе CK (On the tasks to further raise the industry, technological progress and better organization of production. Report by NA Bulganin at the Plenum of the Central Committee). *Pravda*, 1955, July 17, P. 2.
8. Orlov N. Spetsyalyzatsiya i kooperirovaniye promshlennostyu v shestoy pyatyetke (Industry specialization and cooperation in the sixth five-year plan). *Planovoe hozyaystvo*, 1956, № 3, PP. 5 – 6.
9. Panova I. A. Istoriya Rossii: konspektivoe izlozhenie programnyh tem (History of Russia: presentation of software topics). М., 2000, 248 p.
10. Pyzhikov A. Hrushevskaya «ottepел» (Khrushchev's «thaw»), М., 2002, 511 p.
11. Rubin A. M. Organizatsiya upravleniya promyshlennostyu SSSR (1917 – 1967 gg.) (Organization of Management industry of the USSR (1917 – 1967)). М., 1969, 236 p.
12. Central State Archive of Higher Authorities of Ukraine, no. of fund 2, no. of description 9, case no. 3860, amount of folias 145.
13. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine (next – CSAPOU), no. of fund 1, no. of description 6, case no. 2541, amount of folias 314.
14. CSAPOU, no. of fund 1, no. of description 24, case no. 4520, amount of folias 241.
15. CSAPOU, no. of fund 1, no. of description 24, case no. 4522, amount of folias 47.
16. Tsykulyyn V.A. I storiya hosudarstvennyh uchrezhdeniy v SSSR. 1936 – 1965 hh. (History hosudarstvennyh centers of the USSR. 1936 – 1965). М., 1966, 358 p.
17. XX sezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuzа. 14 – 25 fevralya 1956 godа. Stenografichesky otchet. (XX Congress of the Communist Party of the Soviet Union. 14-25 February 1956. Verbatim Report), v 2 t., М., Vol. 1, 1956, 640 p.
18. XX sezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuzа. 14 – 25 fevralya godа 1956. Stenografichesky otchet. (XX Congress of the Communist Party of the Soviet Union. 14-25 February 1956. Verbatim Report). : v2 t., М., Vol. 2, 1956, 577 p.

Зінковський Сергій Олександрович – аспірант
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
Адреса: 91011, м. Луганськ, вул.Оборонна, 2
E-mail: sergey-zink@yandex.ru

Zinkovskyi Serhii Oleksandrovych – postgraduate
Luhansk national Taras Shevchenko university
Address: 2, Oboronna Str., Lugansk, 91011
E-mail: sergey-zink@yandex.ru

УДК 355.311.1:323.23:[008]94(477)«1917/1920»

Культурно-пропагандистська робота в Червоній армії як основний метод впливу на свідомість червоноармійців

О.В. ВІЛЬХОВИК

Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна,
E-mail: Vlhovik.olga@yandex.ru**Авторське резюме**

Культурно-просвітницька робота серед населення України і особливо червоноармійців була основним завданням більшовицького керівництва. Саме на солдатів Червоної армії покладалася функція підтримки тоталітарного ладу в державі. Для цього, крім військової справи, їх навчали більшовицькій ідеології. Її основними формами впровадження були школи, клуби, бібліотеки, гуртки, де переважно працювали комуністичні агітатори. Через газети, художню літературу, плакати, дошки оголошення, мітинги радянська влада нав'язувала комуністичні принципи життя у червоноармійську свідомість. Цьому сприяли замкнутий простір і каральні методи. Завдяки цим заходам більшовики, намагаючись створити людей нового типу, з новим світобаченням. Головним їхнім завданням було не тільки зброєю боронити радянські завоювання, але й сприяти впровадженню більшовицької ідеології в усі сфери українського життя.

Ключові слова: червоноармієць, культура, пропаганда, школи, клуби, кіно, газети.

Cultural propagandist work in the Red Army as a basic method of influence on the Red Army soldier's consciousness

O.V. VILKHOVYK

Poltava V.G. Korolenko national pedagogical university, Poltava, Ukraine
E-mail: Vlhovik.olga@yandex.ru**Abstract**

Cultural and educational work among the population of Ukraine and especially the Red Army was the main objective of the Bolshevik leadership. It is on the Red Army soldiers assigned function to support the totalitarian regime in the country. To do this, in addition to military affairs they were trained Bolshevik ideology. Its main forms of implementation are schools, clubs, libraries, groups which worked mainly communist agitators. Through newspapers, fiction, posters, advertisement boards, meetings Soviets impose communist principles of life in the Red Army consciousness. This is due to confined space and punitive methods. These measures Bolsheviks people trying to create a new type, a new world view. Their main task was not only a weapon to defend the Soviet conquest, but also promote the Bolshevik ideology in all spheres of Ukrainian life.

Keywords: Red Army man, culture, propaganda, school, club, cinema, newspapers.

Постановка проблеми. Культурно-просвітницька робота серед молодих новобранців була однією з ключових проблем піклування радянського уряду. Вона формувалася багатьма напрямками. Головні з них, це пропаганда та культурно-освітнє життя солдат. Для утримання свого політичного домінування в Україні більшовики активно використовували засоби впливу через культурно-просвітницькі установи. Встановивши контроль над усіма рівнями освіти, бібліотеками, клубами, видавництвом радянська система застосовувала його для поширення власного позитивного іміджу серед солдатської маси. Цензура забороняла використання будь-яких даних, що могли б, на її думку, дискредитувати владу.

Аналіз досліджень і публікацій. Більшовицька «культурна революція» була спробою створити людину, для якої за словами, минуле життя нічого не означало і яка повинна була стати опорою у створенні тоталітарного суспільства. За допомогою культурно-освітніх заходів радянська влада мала великий

вплив на новобранців і солдатів Червоної армії. О.П. Попова, наприклад, у своїй праці «Культурно-просвітницька робота в Червоній армії (1918-1923 рр.)» відзначає позитивні зміни в освітньому рівні червоноармійців, хоча, на наш погляд, це питання залишається дискусійним [13].

Нового значення набули видавнича справа, бібліотеки, клуби, кіно, хоча і з присмаком більшовизму. Зокрема у статті Л.М. Солодкої «Організація і діяльність кіноустанов у 1920-ті – на початку 1930-х років та їх агітаційно-пропагандистська роль у процесі становлення радянської ідеології в українському селі» простежуються історичні умови, за яких кіно з розважального жанру перетворилося на зряддя ідеологічного тиску [16]. Російський дослідник А. Рожков у своїй статті «В Москві я слышал одно, здесь вижу другое...» [14], досліджує картину світу і соціальний облік російських червоноармійців і вплив культурних заходів більшовиків на них. Фонди Центрального державного архіву громадських об'єднань

України та Державного архіву Полтавської області дають можливість простежити масштаби культурно-просвітницької роботи в Червоній армії. Але залишаються недослідженими ряд питань пов'язаних з відношенням українських солдатів до ідеології більшовизму та діяльністю органів державної влади і військового управління в сфері культурно-освітньої роботи в Червоній армії.

Мета дослідження – проаналізувати дію культурно-просвітницьких заходів, які лежать в основі змін соціальної поведінки червоноармійців.

Виклад основного матеріалу. Створення загонів Червоної армії, які формувалися українцями, супроводжувалося активною культурно-просвітницькою роботою. Для зміни світогляду та підтримки комуністичної ідеології серед солдатської маси активно застосовувалися різні методи впливу на світосприйняття армійської маси. Серед таких методів першість займають освіта, пропаганда, культурна робота в клубах, бібліотеках, інформація більшовицьких періодичних видань, спеціально підібрана література для солдатів та ін.

У першій половині 1918 р. Всеросійська колегія з формування Робітничо-селянської Червоної армії розгорнула активну роботу щодо військової освіти призовників. Були взяті на облік всі воєнні спеціалісти і кадрові офіцери. У березні 1918 р. VII з'їзд РКП(б) прийняв рішення про всезагальне навчання населення військової справі. Напередодні у газеті «Ізвестія ВЦВК» був надрукований заклик: «Кожен працівник, кожна працівниця, кожен селянин, кожна селянка повинні вміти стріляти з гвинтівки, револьвера або з кулемета!» [3].

4 вересня 1919 р. був введений у дію наказ Реввійськради №1415 «Про ліквідацію неграмотності серед червоноармійців», який поклав початок боротьби з масовою неписьменністю в армії. Для цього створювали школи грамоти, пункти лікнепу, курси з підвищення грамотності [5, с. 79], мережа яких постійно розширювалася. У Тимчасовому Положенні про школи грамотності для червоноармійців зазначалося: «I. Школи для червоноармійців, сприяючи загальному культурному розвитку, повинні викликати прагнення до самоосвіти і самовиховання. II. Найближчі завдання шкіл - пробудження інтересу до самоосвіти і самовиховання, для цього вони повинні сприяти: 1) накопичення запасу знань і навичок, необхідних для самодіяльності в цьому напрямку, 2) пробудженню особистого, класового й суспільного світогляду; 3) підняття загального культурного рівня. III. Для здійснення цих цілей має виробитися твердий комуністичний світогляд, який є основою для розвитку пролетарської культури» [12, с. 61].

Російський дослідник А. Рожков відзна-

чав, що грамотність вимагалася для усіх родів військ. Для піхоти, артилерії і кавалерії допускалось 10 % неграмотних від загального числа призовників, для тилових підрозділів – до 40 % [14, с. 77]. Більшовикам були потрібні не лише кваліфіковані червоноармійці, але й військова підтримка у вилученні майна і продовольства з населення України. Саме освіта у цьому процесі стала основним інструментом нівелювання людської свідомості.

Командири, щоб заохотити червоноармійців, нагороджували бійців, які добре навчалися, різноманітними подарунками або виділяли кошти на придбання таких подарунків. Переважно дарували книги, бібліотечки творів В.І.Леніна, надавали річну передплату на комуністичну пресу [4, с. 99].

Варто зазначити, що в армії, передусім, вчили читати: мільйони безграмотних селян закінчили різні курси, створені в частинах. Там же вчили «правильно думати», засвоюючи основи нової ідеології. Армія була головним постачальником кадрів для комсомолу, який на третину в 1920 р. складався з колишніх військовослужбовців. Саме в армії більше всього вступали в партію: восени 1919 р. після проведеної ідеологічної кампанії в партію записалися 40 тис. чоловік.

Всі застосовані методи впливу на червоноармійців дали результат. Так, російська дослідниця А. Мінкіна наводить статистику: за період з 1919 по 1921 рр. в Червоній армії ліквідували свою неписьменність 555500 чоловік [9, с. 16].

Більшовики відзначили велику роль клубів в ідеологічному завоюванні солдатської маси, зокрема у Положенні про клуби в Червоній армії зазначалося: «Червоноармійський клуб є установою громадської спайки червоноармійців, в якому проводиться культурна робота під керівництвом Будинку Просвіти, Агітаційно-освітнього Відділу та за сприяння Дому Просвітництва» [12, с. 51]. Головним завданням клубів, як зазначено в циркулярі до всіх комісарів, було таке: «виховати в червоноармійцях відданість Радянської влади і довіру до Компартії» [6, арк. 21].

Як результат, у кожній частині був організований «гарнізонний клуб червоноармійців, при клубі існують секції: театральна, яка для червоноармійців щотижня по п'ятницях влаштовує безкоштовно музично-вокальні вечори та вистави, секції політичної грамоти, влаштовувалися читання, співбесіди щодо поточного моменту, створювалися бібліотечні секції, в яких зосереджена як червона, так і белетристична література, а також були газети, одержувані з Агітпросвіти» [18, арк. 25]. Цікаво те, що секція військово-бойової підготовки займала останнє місце у переліку секцій та їхніх функцій.

У травні 1923 р. Політуправління Реввійськради СРСР визнало за необхідне створити червоні куточки в усій Червоній армії, затвердивши інструкцію з організації їх роботи. Керівником червоного куточка був політрук, а його найближчими помічниками - ротний бібліотекар і помічник політрука. Пропонувалося зробити червоні куточки зовні привабливими, повісити плакати, гасла, портрети керівників РКП (б) і Радянського уряду, тексти «Декрету про землю», законів про забезпечення сімей червоноармійців, таблиці єдиного сільськогосподарського податку [13, с. 21].

За підрахунками А. Рожкова в РСЧА на 1 січня 1929 р. налічувалося 972 клуби (один клуб на 575 військовослужбовців). У них нарахувалося 7389 гуртків, у тому числі 653 антирелігійних; до гуртків було залучено 125 тисяч червоноармійців. Мережа Ленінських куточків складала 5484, гуртків при них - 17804. Для утримання свого політичного домінування в Україні більшовики активно використовували засоби масової інформації. Встановивши контроль над усіма газетами, радянська система застосовувала його для поширення власного позитивного іміджу. Цензура забороняла використання будь-яких даних, що могли б, на її думку, дискредитувати владу. Натомість слухняні засоби масової інформації всіляко поширювали неправдиву інформацію про стан в країні та за її кордонами [11, с. 7].

Одними з основних військових періодичних видань були газети: «Красная звезда», «Политработник», «Красноармеец». З сторінок цих видань пропагували воєначальники і партійні працівники РСЧА: М.В. Фрунзе, С.І. Гусев, Б.М. Шапошников, М.Н. Тухачевський, В.А. Антонов-Овсієнко, А.С. Бубнов [9, с. 18]. Поряд з ними на перших шпальтах періодичних видань рясніли й рекламні оголошеннями. Порівнюючи їх з іншими матеріалами преси, дивно, як далеко ідейно й мовно відстають ці матеріали, яка прірва відділяє ті соціальні верстви, носіями світогляду яких вони є [8, с. 159]. Весь матеріал подавався з точки зору комуністичної ідеології, щоб зміцнити у громадській думці велич верховної влади.

Для червоноармійців читання газет було обов'язковою справою, тим паче, що для цього було виділено окремий час. Статті, які несли вагоме смислове навантаження, для солдатів вивішувалися у скляні вітрини для ознайомлення всієї червоноармійської маси. У 1923 р. в газеті «Політробота в полку» наголошувалося на тому, що «в партійних організаціях полкового масштабу є товариші, які досить багато прочитали марксистської літератури та багато читають до цього часу. Хоча нерідко водиться чути заяви про те, що такий товариш, визубривши Богданова, читати газет не вміє, не бачить у них підтвердження теорії і каже, - «чи варто після цього читати?» (Ба-

гато читають з 1920 р.) » [1, с. 33]. Поряд із цим, важливими агітаційними засобами, що використовувалися більшовиками для встановлення власної ідеології та залучення народних мас на свій бік, можна вважати плакати. Вони були своєрідними відгуками на події, поширювали ідеї та гасла серед широких мас. Плакат замінював газету в фронтових умовах. Принцип його дії полягав у доступності широким масам, зрозумілості образів і гасел, що легко запам'ятовуються та закликають до дії. Серед перших робіт виділялись зображення М. Черемних, В. Маяковського, Д. Моора, Ель Лисицького, В. Дені, котрі належали до плакатів «Вікна РОСТА». Це були роботи, створені 1919-1921 рр. художниками й поетами, які працювали у системі Російського телеграфного агентства (РОСТА). Телеграми, що надходили з фронту, за кілька годин перетворювалися на плакати. Але слід зазначити, що агітаційне мистецтво «Вікон РОСТА» було не відтворенням реальності, а результатом маніпуляцій та симуляцій, котрі перебували під тотальним контролем партійного пропагандистського апарату [7]. Важливу роль у культурно-освітній роботі серед особового складу РСЧА відіграли бібліотеки. Так, в Положенні про Червоноармійські бібліотеки зазначалося: «...бібліотеки сприяють розширенню розумового кругозору червоноармійців, дають знання для вироблення цілісного світогляду, виховуючи з них радянських громадян, солдат-соціалістів» [12, с. 71]. У кожного солдата обов'язково повинна була бути настільна бібліотека. Так, у одному з циркулярів Окрвійськомом зазначалося: «Всі видавництва повинні скласти настільну бібліотеку з питань внутрішнього господарства військ, придбання якої, не тільки корисно, а й обов'язково для стройових частин військ аж до рот, ескадронів, батарей і команд різних найменувань, а також для управлінь та закладів військового відомства» [6, арк. 20].

У газеті «Політробота в полку» визначалися деякі методи формування свідомості через бібліотеку: «Курсантам політкурсів і членам гуртків повинні давати завдання по складанню списків всієї наявної в бібліотеці літератури з того чи іншого досліджуваного питання, можна будувати ці завдання у вигляді змагання: хто складе найбільш повний список. Ця робота привчить до підбору літератури, до поводження з книгою. Не обмежуючись цим, треба привчати партійців до викладу прочитаного. Читаючи зазначену керівником літературу, комуніст письмово і дуже коротко викладає її зміст. Зрозумілою виявилася для нього ця книга чи ні, чи цікава вона, якому питанню присвячена і чи дає задовільну відповідь - основна думка автора» [2, с. 29].

Особливу увагу партійно-радянські органи приділяли виданню літератури для діючої армії. Так, агітаційно-просвітній відділ наркома-

ту підготував «10 заповідей читача червоноармійця», які поширювалися серед військових. В одному із звернень до червоноармійців вказувалося на більшовицьке ідеологічно світоглядне значення книги: «Книжки, брошури, звернення, листівки — ось наші снаряди, які вже нам здобували і здобудуть перемогу. Проти цих снарядів не могли встояти навіть такі дисципліновані армії, як чехословацька та німецька. Ці снаряди не вбивають, а, навпаки, просвіщаючи голови наших братів-робітників і селян, трудового козацтва і всіх тих, хто має бути з нами, розвіюють задушливий газ буржуазної брехні та обману» [15, с. 102].

Агітаційно-пропагандистську роботу також виконували кіноустанови, які завжди перебували в центрі уваги партійно-радянського керівництва. У проекті резолюції бюро ЦК КП(б)У на доповідь Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ) від 15 березня 1924 року було спеціально підкреслено значення кіноіндустрії: «Кіно мусить бути зняряддям впливу на широкі маси і повинно посісти чільне місце в роботі партії, як чинник масової агітації й пропаганди комуністичного виховання українців, організації їх навколо заходів партії щодо запровадження в маси культури, а також як засіб здорового відпочинку та культурних розваг». Тому ще напередодні закінчення відбудовного періоду, починаючи з середини 20-х рр., центр уваги партії щодо реалізації пропагандистських завдань засобами культури, виразно переноситься на кіномистецтво. Тогочасні лідери КПУ, як і їхнє кремлівське керівництво, цілком обґрунтовано вважали, що за допомогою «правильного» ідеологічного наповнення, кінематограф може стати могутнім засобом утвердження соціалістичних ідей у свідомості найширших верств населення [10, с. 119].

Як зазначає Л.М.Солодка, спорідненість, здавалося б, таких різних за своєю природою

речей, як мистецтво та політика була вкладена у гасло про те, що «немає таких форм науки і мистецтва, які не були б пов'язані з великими ідеями комунізму й безмежно різноманітною роботою по будівництву комуністичного господарства». Тому, як правило, всі військові, економічні, політичні, антирелігійні кампанії супроводжувалися широкомасштабними акціями агітації, до яких по можливості залучалися всі можливі методи. І кіно в цьому відношенні було найбільш виграшним варіантом [16, с. 79]. Новизна і привабливість кіно давала можливість ненав'язливо пропагувати політичні орієнтири. Так, у звіті політвідділу ВВ від 15 жовтня 1919 р. наголошувалося: «Следует отметить быстрый выпуск картин, отвечающих политическому моменту» [17, арк. 53].

При цьому не допускалось художнього спрощення, поставленого перед кіномитцями завдання. Їх спеціально застерігали, що замовлені їм картини, вони, до речі, дуже добре як на той час оплачувалися, мають бути високої художньої якості. Однак при цьому безумовно служити справі оспівування і утвердження радянської влади. Для того, щоб краще достукатись до серця і розуму українського глядача, вони повинні були зніматися з обов'язковим використанням моментів переможної революційної боротьби на території України.

Висновок. Культурно-пропагандистська робота відіграла важливу роль у формуванні свідомості червоноармійців. Більшовики методами примусу нав'язували комуністичну ідеологію через навчання та дозвілля червоноармійцям, закритий простір і постійна агітація сприяла зміні їхньої ідеології. Важливо те, що Червона армія, завдяки агітаційній роботі, була осередком формування українських більшовицьких активістів. Вона стала не просто армією, що вела воєнні дії, а в майбутньому — колосальною культурно-пропагандистською силою більшовиків.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бубнов И. Несколько слов о методах просвещения [Текст] / Иван Бубнов // Политработа в полку. — X. — 1923. — июль №2. — С. 33.
2. Бубнов И. Как использовать полковую библиотеку [Текст] / Иван Бубнов // Политработа в полку. — X. — 1923. — июнь №1. — С. 29.
3. Василевский А.М. Дело всей жизни. [Электронный ресурс] / Александр Михайлович Василевский. - М.: Политиздат, 1978. — 552 с. - Режим доступа: <http://www.marshals-victory.senat.org/BiblioFund/04.html>.
4. Волковинський В.М. Армія і народ: 20-30-ті роки (Участь трудящих України у зміцненні Червоної армії) [Текст] / Валерій Миколайович Волковинський. — К.: Либідь, 1990. — 128 с.
5. Данильченко О.П. Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. ХХ ст. / Олександр Петрович Данильченко [Текст] // Український історичний журнал, 1990. - №3. — С. 74-88.
6. Державний архів Полтавської області, ф. Р. 1856, оп. 2, спр. 1, арк. 21.
7. Дубницька В.В. Інформаційна політика більшовиків в Україні у період національно-демократичної революції 1917-1920 рр. [Електронний ресурс] / В.В. Дубницька // Режим доступа: http://mdgu-kid.at.ua/publ/informacijna_politika_bilshovikiv_v_ukrajini_u_period_nacionalno_demokratichnoji_revoljuciji_1917_1920_rr/1-1-0-15.
8. Нариси повсякденного життя Радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія [Текст] / Відп. ред. С. В. Кульчицький: у 2 ч. — Ч 2. — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — 382 с.

9. Минкина А.А. Воинский этикет Красной армии (1918 - июнь 1941 гг.): историческое исследование: автореф. дисс. канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная наука» [Текст] / Анна Александровна Минкина. – М.: 2010. – 25 с.
10. Мотуз В. Український кінематограф в умовах наступу тоталітаризму [Текст] / Валерій Мотуз // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – Вип. 2. – 368 с.
11. Олійник З.В. Національна політика більшовиків в Україні в 1917 – 1920 рр.: автореф. дис. канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Зоя Вікторівна Олійник. – К.: Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – С. 19.
12. Положения и инструкции для постановки агитационно-просветительных работ Красной армии [Текст]. – Х.: Центральное Агитационно-просветительное управление. – 1919. – 61С
13. Попова О.Н. Культурно-просветительная работа в Красной армии (1918-1923 гг.): автореф. дисс. канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Попова Ольга Николаевна. – С-П: Самарский гос. педагогический ун-т., 2009. – 21 с.
14. Рожков А.Ю. «В Москве я слышал одно, здесь вижу другое...»: Красноармеец 1920-х гг.: картина мира и социальный облик / Александр Юрьевич Рожков [Текст] // Социологические исследования. - 2000. - № 10. - С.76-84.
15. Савченко І. Ідеологічна складова книговидавництва в УСРР (1919–1920 рр.) [Текст] / Ірина Савченко // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: 36. ст. – К.: Інститут історії України, 2011. – Вип. 37. – С. 272.
16. Солодка Л.М. Організація і діяльність кіноустанов у 1920-ті – на поч. 1930-х років та їх агітаційно-пропагандистська роль у процесі становлення радянської ідеології в українському селі / Л.М. Солодка [Текст] // Український селянин. – 2002. – Вип. 6. – С. 78-83
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 120, арк. 53.
18. ЦДФГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 25.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2013

REFERENCES:

1. *Bybnov I.* Neskolko slov o metodah prosvesheniya (A few words about the methods of education). *Politrabota v polky*, 1923, no. 2, p.33.
2. *Bybnov I.* Kak ispolzovat polkovyay biblioteku (How to use regimental library). *Polirabota v polky*, 1923, no. 1, p. 29.
3. Vasulevskii A.M. Delo vseii zhuzni (Lifework). Regime to access: <http://www.marshals-victory.senat.org/BiblioFund/04.html>.
4. *Volkovunskuii V.M.* Armiya i narod 20-30-ti roku (I Armiya people: 20-30-ti Rocky). Kyiv, 1990, 128 p.
5. *Danulchenko O.P.* Likvidatsiya nepusmennosti sered natsionalnuh menshosteii pivdnyia Ukrainu v 20-h rr. (Likvidatsiya nepismennosti sered natsionalnih menshostey pivdnyia of Ukraine in the 20 gg. XX stolittya), *Ukrainskuya istoruchnuay zhyrнал*, 1990, no.3, pp. 74-88.
6. Derzhavnuy arkhiv Poltavskoi oblasti (Poltava Oblast State Archive), no. of fund R.1856, no. of description 2, case no. 1, amount of folias 21.
7. *Dybnutska V.V.* Informatsiyna polituka bilshovukiv v Ukraini y period natsionalno-demokratichnoi revolyutsii 1917-1920 rr. (Information policy of the Bolsheviks in the Ukraine during the national-democratic revolution 1917-1920). Regime to access: http://mdgu-kid.at.ua/publ/informaciyna_polituka_bilshovukiv_v_ukrajini_u_period_nacionalno_demokratichnoji_revolyuciji_1917_1920_rr/1-1-0-15.
8. Narusu povsyakdenного zhuttya radyanskoi Ukrainu v doby nepy (1921-1928 rr.) (Essays everyday life of Soviet Ukraine during the NEP (1921-1928)). Kyiv, 2010, 382 p.
9. *Minkina A.A.* Voenskiy etiket Krasnoy armii (1918 – 1941 gg.): istoricheskoe isledovanie: avtoref. diss. kand. ist. nauk: 07.00.02 (Military etiket Red Army (1918 - June 1941.): historical research). Moskva, 2010, 25 p.
10. *Motyz V.* Ykraiinskuy kinomatograf v ymovah nastypy totalitaruzmy (Ukrainian cinematography in advance of totalitarianism). *Naykovi zapusku Ternopilskogo natsionalnogo pedagogichnogo yuniversitetu imeni V. Gnatyuka*, 2009, no. 2, 368 p.
11. *Oliynuk Z.V.* Natsionalna polituka bilshovukiv v Ukraini v 1917-1929 rr.: avtoref. diss. kand. ist. nauk: 07.00.01 (National Bolshevik policy in Ukraine in 1917 - 1920 biennium). *Kuiivskuy natsionalnuy yuniversitet im. Tarasa Shevchenka*. Kyiv, 2002, 19 p.
12. Polozhenny I insryktsii dly postanovku agitatsionno-prosvetitelnuh rabot Krasnoy armii (Regulations and instructions for making propaganda and educational work of the Red Army). Kharkov, 1919, 61 p.
13. *Popova O.N.* Kulytarno-prosvetitelnay robota v Krasnoy armii (1918-1923): avtoref. diss. kand. ist. nauk: 07.00.01 (Cultural and educational work in the Red Army (1918-1923 gg.)). *Samarskuy gos. Pedagogicheskuy yn-t. Sank-Peterbyrg*, 2009, 21 p.
14. *Rozhkov A.Ya.* «V Moskve ya slushal odno, zdes vizhy drygoe» Krasnoarmeets 1920-h gg. Kartina mira I sotsialnuy oblik (In Moscow, I heard one else can see here ... «: A Red-1920.: A picture of peace and social profile») *Sotsiologicheskie isledovaniay*, 2000, no. 10, pp.76-84.
15. *Savchenko I.* Ideologichna skladova knugovudavnutsya v YSRR (1919-1920 rr.) (The ideological component of book publishing in the USSR (1919-1920 years)). *Istoriya Ukrainy Malovidomi imena, podii, faktu*, 2011, no. 37, 272 p.

16. *Solodka L.M.* Organizatsiya i diyalnist kinoystanov y 1920-ti na poch 1930-h rokov ta iih agitatsiyno-propagandustska rol y protsesi stanovlennny radyanskoi ideologii v ukrainskomy seli (The organization and activities kinoustanov in 1920 at the beginning. 1930s and agitation propahandyska role in the making of Soviet ideology in Ukrainian Village). *Ukrainskyy selyanun*, 2002, no. 6, 78-83 pp.
17. Tsintralnuy derzhavnuy arhiv gromadskuh ob'ednan Ukrainu (TDAGOU) (Central State Archives of Ukraine (CSAU)). no. of fund 1, no. of description 20, case no. 120, amount of folias 53.
18. TDAGOU (CSAU). no. of fund 1, no. of description 20, case no. 21, amount of folias 25.

Вільховик Ольга Василівна – аспірант

Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка

Адреса: 36000 м. Полтава, вул. Остроградського, 2

E-mail: Vlhovik.olga@yandex.ru

Vilkhoviyk Olha Vasylivna – postgraduate

Poltava V.G. Korolenko national pedagogical university

Address: 2, Ostrogradskiy Str., Poltava, 36000

E-mail: Vlhovik.olga@yandex.ru

УДК 94:328.161.2(866)

Політична криза в Еквадорі як визначальний фактор приходу до влади Р.Корреа

Л.П. НЕЛІНА

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна,

E-mail: larisanelina@gmail.com

Авторське резюме

У статті розглядаються історичні передумови і наслідки політичної кризи в Еквадорі на межі XX - XXI ст. Історія політичної нестабільності висвітлюється на тлі аналізу економічної ситуації в країні та активізації рухів корінного індіанського населення. Метою дослідження виступає визначення взаємозв'язку між нездатністю правлячих еліт до ефективного управління і вирішення найбільш гострих соціальних проблем з одного боку і зростанням популярності політичних партій і рухів лівої ідеологічної орієнтації – з іншого. За допомогою аналізу результатів досліджень громадської думки робиться висновок про повну деградацію партійно-політичної системи Еквадору і відторгнення населенням моделей, що нею реалізуються напередодні приходу до влади Р.Корреа, передвиборча програма якого стала точною діагностикою проблем еквадорського суспільства. Автор робить висновок, що за весь період поставторитарного розвитку в Еквадорі не склалося ефективної системи представництва, а партії не виконували своїх функцій. Це дало можливість для виходу на політичну арену нових соціально-орієнтованих політичних сил.

Ключові слова: Еквадор, політична криза, політичні партії, політичні інститути, соціальні проблеми, корінне населення, «лівий поворот», Р.Корреа.

Political crisis in Ecuador as a determining factor of R.Korrea's coming to power

L.P. NELINA

Taurida National V.I.Vernadsky University, Simferopol, Ukraine

E-mail: larisanelina@gmail.com

Abstract

The article discusses the historical antecedents and consequences of the political crisis in Ecuador at the turn of XX-XXI centuries. The history of political instability is studied against the background of the analysis of economic situation in the country and enhance the movement of the indigenous Indian population. The aim of the study is to determine the relationship between the inability of the authorities to effective management and solve the social problems and growth in popularity of political forces of left ideological orientation. By analyzing the results of public opinion researches concludes that political system of Ecuador degraded completely before the coming to power of R.Correa and population rejected implemented models. Correa's election program became an exact diagnosis of the problems of Ecuadorian society. The author concludes that for the whole post-authoritarian period in Ecuador has not developed an effective system of representative democracy and parties did not perform their functions. This gave the opportunity to new social-oriented political forces appear in political arena of Ecuador.

Keywords: Ecuador, political crisis, political parties, political institutions, social issues, indigenous people, «left turn», R.Correa.

Повсюдне впровадження політики «Вашингтонського консенсусу» в країнах Південної Америки в 1990-і рр. у ряді випадків спровокувало серйозне погіршення економічного становища, на тлі якого в окремих із них розпочалися затяжні політичні кризи. Зазначена ситуація в масштабах регіону поставила питання про подальший шлях його розвитку, однією з можливих відповідей на яке став «лівий поворот» в країнах Південної Америки. У цьому плані яскравий приклад демонструє історія Еквадору 1990-2000-х рр.

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняна історіографія вивчення Південної Америки, як і Латинської Америки в цілому, знаходиться на етапі свого формування. Питанням «лівого повороту» в регіоні присвячені лише окремі роботи А.І.Ковальової [3] і Ю.Г.Беловолова [1]. Детальніше, в тому числі і на прикладі окремих латиноамериканських країн, особливості вказаних соціально-політичних змін розглядаються в російській історіографії [2;4] Тому об'єктом дослідження виступає історія Еквадору між 1990-х-2000-х рр., його предметом – історія політичної кризи, що розгорнулася в цей період. Метою дослідження виступає виявлення взаємозв'язку між нездатністю правлячої еліти до ефективного управління та розв'язання соціально-економічних питань, з одного боку, і ростом популярності політичних партій і рухів лівої ідеологічної орієнтації, очолених на виборах 2006 р. Р.Корреа – з іншого. Його завданнями виступають: дослідження історії політичної нестабільності у державі в контексті сформованих історичних передумов кризового становища; аналіз економічного становища Еквадору в означений період; визначення ступеня впливу кризи на довіру населення традиційним політичним інститутам і партіям. Основними методами дослідження виступають історичний та метод аналізу статистичних даних.

Виклад основного матеріалу. Безперервна політична криза тривала в Еквадорі з середини 1990-х рр. За період з 1996 р. по 2007 р. в країні змінилося 8 президентів, 7 з яких достроково. Подібний розвиток ситуації мав певні історичні передумови.

Відновлення демократичного режиму у 1979 р. активізувало характерні для політичної культури Еквадору регіоналізм і патерналізм. Протягом історії Кіто (колоніальна столиця) і Гуаякіль (індустріальний порт) конкурували за домінування, що зумовлювало розділення еквадорської еліти, доповнене етнічним та іншими факторами. Функції політичних партій були зведені до ролі електоральних інструментів у змаганні регіональних еліт. Демократизація також оголила масову некомпетентність бюрократії і кричущу корупцію. Погіршення економічної ситуації у 1980-х рр. спровокувало зростання популярності популістських, антипартійних кандидатів. У поєднанні з економічними проблемами країни це призводило

до непослідовності в політиці і відсутності наступності між адміністраціями [10, р.2-3]. На початку 1990-х рр. персоналістський характер партій, вузькість їх соціальної бази, розпливчастість програмних установок, нездатність виконати передвиборчі обіцянки призвели до підриву довіри до них виборців. Створення короточасних коаліцій, що розпадалися після приходу до влади їхнього кандидата, тільки посилювали цей процес. Позначалася також нездатність регіональних еліт до компромісів і віддання ними переваги кулуарним рішенням з використанням традиційних клієнтелістських відносин. Російський дослідник М.Л.Чумакова вказує також і на «низьку якість» еквадорської еліти та її неспроможність до наполегливого пошуку національного консенсусу та реалізації послідовної стратегії розвитку країни [6, с.5]. Характерною рисою стало недостатнє функціонування або ж повна бездіяльність формальних інститутів, домінування неформальних процедур. Стабільно виконувалися лише електоральні процедури, забезпечуючи формальну легітимність чинної влади. Діяльність партій активізувалася виключно в періоди передвиборчих кампаній і жодна з них не змогла стати повноцінним виразником інтересів певної соціальної групи еквадорського суспільства. В умовах несприятливої економічної ситуації посилювалася регіоналізація партій, а корумпованість партійної верхівки викликала поступове відторгнення суспільством діючих політичних інститутів в цілому [7, р.9].

Несприятливим був й економічний стан держави. У період між 1980 р. і 2000 р. в Еквадорі приріст ВВП був негативний, досягаючи в певні моменти відмітки в -14%, в той час, як у попередній період значення даного показника сягало 110% [11, р.2]. Падіння темпів зростання економіки стало причиною стабільно високого рівня бідності, який перевищив у 1990-х рр. показник 60% [8]. На матеріальному становищі населення негативно позначалася і політика скорочення державних витрат. Так, якщо в 1993 р. на соціальні потреби державою виділялося 9% ВВП, то до 2000 р. ці асигнування були скорочені до 4% ВВП. Таким чином, з точки зору середньодушового доходу середня людина в Еквадорі жила гірше, ніж 25 років тому [11, р.3].

Дворіччя 1998-2000 рр. було відзначено найглибшою за всю історію країни кризою. Головною його причиною стала залежність економіки Еквадору від експорту кількох товарів з нестабільними цінами на світовому ринку [10, р.3]. У пошуках виходу з кризи була проведена доларизація економіки країни, що викликала нову політичну кризу. Потужні індіанські маніфестації і спроба державного перевороту на чолі з полковником Л.Гутьєрресом призвели до відставки президента Д.Мауада, що займав цей пост з 1998 р. Вихід із конституційної та політичної кризи був знайдений тільки завдяки по-

середницькій місії ОАД, яка забезпечила передачу влади віце-президенту Г.Нобоа [4, с.403].

Дворічне правління Г.Нобоа характеризується відносною стабільністю. До кінця 2001 р. зростання ВВП склало 5,4%, інфляція знизилася з 91 до 22,4%, з 16,8 до 9,5% скоротилося безробіття. Вперше за 17 років були виконані зобов'язання перед МВФ щодо виплати зовнішнього боргу – він зменшився до 68% ВВП. Поліпшення економічної ситуації стало можливим виключно завдяки підвищенню цін на нафту, головну експортну сировину Еквадору. Зворотню стороною стало погіршення становища незаможних верств. Різко зросла міграція робітників за кордон. Грошові перекази звідти перетворилися на другу за значенням статтю валютних надходжень [2, с.38-39].

Дестабілізуючим фактором також стали масові виступи індіанського населення, яке в країні проживає компактно і становить третину її населення [6, с.7]. Рівень бідності серед індіанців сягає 87%, а в сільській місцевості – 96% [11, р.3]. Індіанський рух почав оформлюватися з 1972 р., коли була створена Конфедерація народностей кечуа (ECUARUNARI). У 1986 р. вона увійшла до складу нової загальнодержавної організації Конфедерацію індіанських народностей Еквадору (CONAIE). В середині 1990-х рр. склалося політичне крило CONAIE – Рух багатонаціональної єдності Пачакутік – Нова країна (MUPP-NP). Ця організація відрізнялася прагненням об'єднати не тільки національні, але і соціальні рухи. Вона спочатку позиціонувалася як загальнонаціональний політичний рух, що виступає за альтернативний розвиток країни. В ідеологічному плані Пачакутік заявляла про себе як про ліву полікласову партію, що домагається побудови «солідарної економіки» на благо людини, що виступала за стримування приватизації і посилення державних підприємств, була в опозиції «до всіх, хто підтримує неоліберальну модель», тобто до виконавчої влади, конгресу, політичних партій, інститутів держави, приватного сектора та міжнародних організацій. На парламентських виборах 1998 р. шість її представників були обрані в Національний конгрес і Пачакутік стала п'ятою за кількістю депутатів політичною силою в країні [6, с.7]. В цілому CONAIE і Пачакутік стали найбільшими індіанськими організаціями в Латинській Америці [10, р.3] та по здатності мобілізації істотно випереджали політичні партії Еквадору.

Функціонування електоральної демократії створювало можливість для приходу в політику діячів популістського плану, не пов'язаних з традиційними верхівками еквадорського суспільства [6, с.6]. Так, у ході виборчої кампанії 2002 р. населення висловило свою підтримку Л.Гутьєрресу, колишньому бунтівному полковникові, який спільно сформував партію Патріотичне суспільство (SP), обіцяючи безкомпроміс-

ну боротьбу з корупцією та олігархією. Істотну роль у його перемозі зіграли союз з Пачакутік і протиріччя між інтересами регіональних еліт [4, с.404].

Представляється, що прихід до влади Л.Гутьєрреса, який активно наслідував У.Чавесу в ході передвиборчої кампанії, може розглядатися в якості першої спроби еквадорського електорату висловити свій протест проти кризи традиційних партій та її впливу на життя населення країни. Однак подальша політика уряду продемонструвала марність покладених на нього сподівань. При формуванні уряду Л.Гутьєррес керувався міркуваннями особистої відданості, а провідні пости у державі були розподілені між його товаришами по службі й родичами. Він продовжив неоліберальний курс і співпрацю з МВФ, в результаті чого на 30% були збільшені ціни на пальне і заморожена заробітна плата держслужбовців. Все це викликало обурення населення, особливо індіанського, представники організацій якого відмовилися від міністерських постів в уряді на знак протесту проти неліберального курсу Гутьєрреса. У червні 2004 р. під час проведення в Кіто XXXIV сесії ОАД індіанські організації блокували дороги, вимагаючи відставки президента і відкидаючи проект створення АЛКА [4, с.404-407]. У відповідь на антиурядові виступи курс уряду лише посилювався. Це призвело до нової кризи суспільно-політичного життя в Еквадорі в кінці 2004 – на початку 2005 рр. У квітні 2005 р. в результаті масових виступів Л.Гутьєррес втік з країни. Повноваження президента були передані віце-президентові А.Паласіо [4, с.412].

Уряд Паласіо прагнув не допустити подальшої дестабілізації країни. Його курс був спрямований на пом'якшення найгостріших соціально-політичних конфліктів, оздоровлення економіки, налагодження відносин з сусідніми країнами і продовження переговорів зі США про ЗВТ. Акції протесту індіанських організацій проти цих переговорів і діяльності американської нафтової компанії «Occidental» в провінції Напо зростали, що багато в чому пояснювалося «ефектом Ево» – приходом до влади в Болівії першого в історії країни президента-індіанця. Лідери індіанських організацій Еквадору на підтримку рішення Е.Моралеса про націоналізацію нафтогазової галузі оголосили загальний страйк. Виступи в Напо супроводжувалися захопленням нафтовидобувних об'єктів і нападами на об'єкти державної компанії «Petroecuador». Її нафтопроводи не раз піддавалися атакам активістів індіанських організацій. Падіння доходів від експорту нафти вело до погіршення економічної ситуації і посилення соціальної напруженості. На початку 2006 р. в країні було введено надзвичайний стан, що було розцінено керівництвом індіанських організацій як доказ «диктаторського характеру» уряду [4, с.415].

Безперервні політичні кризи привели до відторгнення населенням неефективної політичної системи. Аналіз опитувань громадської думки, проведений в рамках Проекту моніторингу громадської думки Латинської Америки (LAPOR) [9] Університету Ванербілдта (США), демонструє дуже низький ступінь довіри політичним інститутам країни на початку ХХІ ст. (таблиця 1).

У ході опитування респондентам пропонувалося оцінити ступінь довіри політичним інститутам за шкалою від 1 до 7, де 1 – це показник цілковитої недовіри, а 7 – цілковитої довіри. Задля порівняння в таблиці також наведено аналогічні показники найбільш стабільних країн Південної Америки – Чилі і Уругваю, а також показники Канади, як приклад благополучної західної держави.

Аналіз даних таблиці демонструє сплески недовіри політичним інститутам у ході кризи 2002 р. і 2006 р. В той час, як у Канаді в 2006 р. частка респондентів, які висловили абсолютну недовіру політичним інститутам держави склала 4,9%, Чилі – 8,57%, а в Уругваї в 2007 р. – 5,67% в Еквадорі в цей же період даний показник сягнув 15,46% респондентів. Зага-

лом аналіз даних таблиці демонструє високий ступінь відторгнення населенням діючих політичних інститутів. Так, у 2002 р. загальна кількість респондентів, що негативно оцінювали (від 1 до 3) функціонуючу політичну систему склала 46,29%, а в 2006 р. – 43,15%, тобто фактично половину населення. Аналогічний показник Канади за 2006 становить 22,13%, а Уругваю в 2007 р. – 16,49%. Позитивну оцінку функціонуванню політичних інститутів Еквадору (від 5 до 7) у 2002 р. дали 39,85% респондентів, а в 2006 р. – 40,34%. В Канаді цей показник у 2006 р. був значно вищий і склав 58,45% респондентів, Чилі – 56,17%, а в Уругваї в 2007 р. – 70,04%. Таким чином, у порівнянні з іншими країнами населення Еквадору продемонструвало високий ступінь відторгнення політичних інститутів, що функціонують у межах неоліберальної моделі розвитку. У той же час простежується високий ступінь поляризації думок в ході політичних криз, що свідчить про високий рівень потенційної конфліктності у державі. Не менш демонстративним є аналіз ступеня довіри населення політичним партіям у відповідний період (таблиця 2).

Аналіз даних таблиці показує явну кризу

Таблиця 1. Довіра населення політичним інститутам Еквадору (2001-2010)

	2001	2002	2004	2006	2008	2010	Уругвай 2007	Чилі 2006	Канада 2006
1 (цілковита недовіра)	13,1	16,71	10,79	15,46	9,88	5,27	5,67	8,57	4,9
2	12,96	14,2	11,41	12,94	10,91	7,07	3,95	6,96	6,76
3	16,56	15,38	16,82	14,75	18,32	16,39	6,87	10,04	10,47
4	16,14	13,86	16,86	16,52	20,79	21,38	13,48	18,27	19,43
5	15,54	15,18	20,03	14,85	16,75	19,47	16,48	22,16	29,73
6	12,08	12,28	12,75	10,42	12,82	16,01	15,19	16,27	15,71
7 (цілковита довіра)	13,63	12,39	11,34	15,07	10,53	14,41	38,37	17,74	13,01

Таблиця 2. Довіра населення політичним партіям Еквадору (2001-2010)

	2001	2002	2004	2006	2008	2010	Уругвай 2007	Чилі 2006	Канада 2006
1 (цілковита недовіра)	44,09	43,85	42,18	55,98	38,92	33,25	19,62	21,32	8,53
2	18,28	17,49	17,5	17,48	19,75	19,16	9,43	11,67	8,19
3	14,55	16,14	18,51	12,72	17,42	18,61	17,05	14,91	16,38
4	10,68	9,84	10,68	7,55	12,68	15,63	20,22	24,16	28,5
5	6,5	7	6,88	4,03	6,39	8,83	18,51	18,69	27,47
6	3,73	3,78	2,81	1,59	3,31	2,98	9,51	6,82	7,17
7 (цілковита довіра)	2,18	1,9	1,42	0,65	1,52	1,54	5,66	2,43	3,75

довіри партіям Еквадору в 2006 р., коли про свою цілковиту недовіру заявило більше половини опитаних респондентів. При цьому слід враховувати, що недовіра політичним партіям є характерною рисою країн регіону. Так, у 2006 р. про свою недовіру партійним структурам (від 1 до 3) заявили 47,9% опитаних чилійців, а в Уругваї у 2007 р. цей показник становив 46,1% респондентів. В той же час в Еквадорі в 2006 р. негативно до партійних структур ставилися 86,18% респондентів. Позитивно (від 5 до 7) у 2006 р. до партій ставились лише 6,27% населення, в той час, як у Канаді цей показник становив 38,39%, Чилі – 27,94%, Уругваї – 33,68%. Таким чином, аналіз опитувань громадської думки в Еквадорі на початку XXI ст. демонструє повну деградацію партійно-політичної системи та відторгнення населенням реалізованих нею моделей. При цьому вибори 2006 р. продемонстрували стійку волю населення до змін, що проявилася у перемозі антисистемного лідера нової широкої коаліції антинеоліберальних політичних сил Альянсу за гідну і суверенну Вітчизну (Alianza – PAIS, AP) Р.Корреа.

У передвиборчій платформі Р.Корреа можна виділити п'ять основних позицій, спрямованих на докорінну перебудову державної системи: 1) етична революція, націлена на боротьбу з корупцією; 2) соціально-економічна революція, яка передбачає переорієнтацію ресурсів держави на освіту, охорону здоров'я, розвиток інфраструктури і науки дослідження; 3) політична революція, спрямована на радикальні зміни, скликання Установчої Асамблеї (УА); 4) будівництво партисипаторної демократії; 5) захист гідності та суверенітету країни на зовнішньополітичній арені. Головним гаслом кампанії Р.Корреа проголосив заклик «Інша країна можлива!». Ці акценти були точною діагностикою проблем еквадорського суспільства і АР про-

понувала їх вирішення шляхом громадянської революції. Здійснити громадянську революцію передбачалося за допомогою швидких і радикальних реформ [4, с.419-422].

За складом АР об'єднала різні елементи традиційних лівих політичних сил [4, с.417], окремих членів партій статусу і розрізнені елементи соціальних рухів. У першому турі Корреа виступав з лівою платформою, засуджуючи «довгу неоліберальну ніч», міжнародні фінансові організації, угоду про вільну торгівлю зі США і використання ними бази ВПС в Манта. Він також наполягав на скликанні Установчої Асамблеї, здатної «відновити» країну і позбавити Еквадор від партійних політичних еліт. У другому турі акцент був перенесений на перерозподіл багатств, субсидії бідним, зниження тарифів на комунальні послуги та зниження податків [7, р.3].

Висновки. Таким чином, за весь період поставторитарного розвитку в Еквадорі так і не склалася ефективна система представництва. Вплив інтересів кланів і клієнтелізму залишався домінуючим у виборі стратегій політичного розвитку країни. Партії носили лише декоративний характер і не виконували своїх функцій. Поглиблення периферизації економіки в ході неоліберальних реформ збільшило її вразливість по відношенню до коливань глобальної фінансової системи і продемонструвало нездатність функціонуючої політичної системи відповідати на виклики, що виникають. Означена ситуація знайшла своє вираження у відторгненні значною частиною населення політичних інститутів і практично тотальному відторгненні функціонуючих політичних партій у 2006. Це створило можливість для виходу на політичну арену нових соціально орієнтованих політичних сил на чолі з новообраним президентом Р.Корреа.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Беловолов Ю.Г. Нові ліви в Латинській Америці / Ю.Г. Беловолов, М.А. Харенко // Наука. Релігія. Суспільство. — 2008. — №2. — С. 3—9.
2. Дабагян Э.С. Станет ли Эквадор самой честной страной? / Эмиль Суренович Дабагян // Латинская Америка. — 2003. — №2. — С. 38—48.
3. Ковальова О.І. Сучасна «ліва тенденція» в Латинській Америці: зміна регіональної моделі відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. праць. — Вип. 78, ч. 1 — К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин, 2008. — С. 96—105.
4. Латинская Америка: Испытания демократии. Векторы политической модернизации. В 2-х частях. Часть 2 / [Ивановский З.В., Окунева Л.С., Чумакова М.Л. и др.]; под ред. М.Л. Чумаковой. — М.: ИЛИА, 2009. — 432 с.
5. Ткач О. Стратегії регіональної та національної інтеграції країн Латинської Америки / О. Ткач // Політичний менеджмент. — 2009. — №1. — С. 140—146.
6. Чумакова М.Л. Эквадор: анатомия нестабильности / Марина Львовна Чумакова // Латинская Америка. — 2003. — №6. — С.4—20.
7. Bonilla A. Two Perspectives on Ecuador. Rafael Correa's Political Project / A. Bonilla, C. Montúfar // Andean Inter-American Dialogue Working Papers. — 2008. — August. — P.1, 3-16.
8. CEPALSTAT [Internet resource]. — Access mode: <http://websie.eclac.cl/sisgen/ConsultaIntegrada.asp?idAplicacion=1&idTema=362&idioma=e>. — The name of the screen.
9. LAPOP's System for Online Data Analysis (SODA) [Internet resource]. — Access mode: http://lapop.ccp.ucr.ac.cr/Lapop_English.html — The name of the screen.

10. Ribando C. Ecuador: Political and Economic Situation and U.S. Relations [Internet resource] / C. Ribando // Congressional Research Service. – Access mode: <http://fpc.state.gov/documents/organization/47151.pdf> – The name of the screen.
11. Weisbrot M. Ecuador's Presidential Election: Background on Economic Issues / M. Weisbrot, L. Sandoval, B. Cadena; Center for Economic and Policy Research Issue Brief. – 2006. – 16 p.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2013

REFERENCES:

1. Byelovolov Yu.H. Novi livi v Latynskiy Amerytsi (New left in Latin America). *Nauka. Relihiya. Suspilstvo*, 2008, no.2, pp. 3–9.
2. Dabagyan E.S. Stanet li Ekvador samoy chestnoy stranoy? (Will Ecuador the most honest country?). *Latinskaya Amerika*, 2003, no. 2, pp. 38–48.
3. Kovalova O.I. Suchasna "liva tendentsiya» v Latynskiy Amerytsi: zmina rehionalnoi modeli vidnosyn (The current "left trend» in Latin America: Changing patterns of regional relations). *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, vol. 78, 2008, pp. 96–105.
4. Latinskaya Amerika: Ispytaniya demokratii. Vektory politicheskoy modernizatsii (Latin America: The test of democracy. Vectors of political modernization.). Part 2. Moscow: ILA, 2009. 432 p.
5. Tkach O. Stratehii rehionalnoi ta natsionalnoi intehratsii krain Latynskoi Ameryky (Strategies for regional and national integration in Latin America). *Politychnyy menedzhment*, 2009, no.1, pp. 140–146.
6. Chumakova M.L. Ekvador: anatomiya nestabilnosti (Ecuador: The Anatomy of Instability). *Latinskaya Amerika*, 2003, no.6, pp. 4–20.
7. Bonilla A. Two Perspectives on Ecuador. Rafael Correa's Political Project. Andean. Inter-American Dialogue Working Papers, 2008, August, pp. 1, 3-16.
8. CEPALSTAT. Regime to access: <http://websie.eclac.cl/sisgen/ConsultaIntegrada.asp?idAplicacion=1&idTema=362&idioma=e>.
9. LAPOP's System for Online Data Analysis (SODA). Regime to access: http://lapop.ccp.ucr.ac.cr/Lapop_English.html
10. Ribando C. Ecuador: Political and Economic Situation and U.S. Relations. Congressional Research Service. Regime to access: <http://fpc.state.gov/documents/organization/47151.pdf>
11. Weisbrot M. Ecuador's Presidential Election: Background on Economic Issues. Center for Economic and Policy Research Issue Brief, 2006. 16 p.

Неліна Лариса Павлівна – аспірант
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
Адреса: 95007, м. Сімферополь, пр. академіка Вернадського, 4
E-mail: larisanelina@gmail.com

Nelina Larysa Pavlivna – postgraduate
Taurida National V.I.Vernadsky University
Address: 4, Academician Vernadsky Prospect, Poltava, 95007
E-mail: larisanelina@gmail.com

ФІЛОСОФІЯ

УДК: 1+17.022.1

Екоцентризм у світоглядній парадигмі нової економічної людини

О.Б. ПЕТИНОВА

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського, м. Одеса, Україна, E-mail: oksanapnpu@gmail.com

Авторське резюме

Стаття присвячена соціально-філософському осмисленню екоцентристської світоглядної орієнтації Нової економічної людини. Становлення особистості ринкового типу в Україні нерозривно пов'язується з її акцентуацією на екологічний розвиток. Проблема взаємовідносин людини і природи в умовах глобалізації, бурхливого розвитку науки і техніки набуває особливої актуальності, адже навколишнє середовище виступає не лише місцем існування громадян України, але й одночасно об'єктом і результатом їх трудової діяльності. Автор наголошує на тому, що економічна система виникає, розвивається й функціонує в екологічній системі. В роботі акцентується увага на тому, що атрибутивною складовою Нової економічної людини має бути високий рівень екологічної культури, яка спрямовується на подолання власної обмеженості та організацію природного світу шляхом реформування споживацького підходу до навколишнього середовища. В політиці України філософія ринку має бути замінена філософією симбіозу, який призведе до орієнтації на відновлення репродуктивних здатностей екосистем.

Ключові слова: нова економічна людина, еколого-економічна система, екологізація, екоцентричний світогляд, екоцентрична етика, екомологія, глобалізація, гуманізація.

Ekotsentryzm of vision of a new economic paradigm of human

O. B. PETINOVA

The South ukrainian national pedagogical university named after K. D. Ushynsky, Odesa, Ukraine, E-mail: oksanapnpu@gmail.com

Abstract

The article deals with the socio-philosophical understanding of eco-centric world-viewing orientation of New homo economicus. The establishment of market-type person in Ukraine is inseparably connected with its accentuation on the ecological development. The problem of interrelation of human and the nature under the conditions of globalization, fast development of the science and technology gains the peculiar currency as the environment is not only the place of Ukrainian citizens' existence, but also the object and the result of their labour activity. The author underlines that economic system appears, develops and functions in the ecological system. The fact, that the attributive component of New homo economicus is the high level of economic culture, which is oriented on the overcoming of own narrow-mindedness and the organization of the world of nature by the mean of reformation of the exploitative treatment of the surrounding world is emphasized. In the policy of Ukraine the philosophy of the market should be replaced with the symbiosis philosophy, which will lead to the orientation for the restoration of the reproductive abilities of ecosystems.

Key words: new homo economicus, ecological-economic system, ecologization, eco-centric world-view, eco-centric ethics, ecomology, globalization, humanization.

Постановка проблеми. Економічна система, яку створила людина, надзвичайно швидко розвивається в умовах глобалізації та виступає дестабілізуючим чинником екологічної системи, при цьому порушуючи її загальну рівновагу. Екологізація економіки та освіти є чинником сталого розвитку суспільства. Сьогодні людина, як складова екологічної системи, є найбільш агресивним її ж елементом. Бурхливий розвиток промисловості, індустріалізація й урбанізація здійснюють негативний вплив господарської діяльності на оточуюче середовище, і в глобальній екологічній кризі XXI століття в процесі руйнації людина втрачає можливість відтворювати екологічні системи. Загальна екологічна рівновага порушена, і невідомі наслідки очікують людство в подальшій пер-

спективі, адже екологічні системи характеризуються здатністю до акумуляції негативного впливу, навколишнє середовище, економіка та суспільство поєднуються між собою складними коеволюційними зв'язками.

Становлення Нової економічної людини (під якою ми розуміємо соціально орієнтовану ринкову особистість, яка відзначається високим рівнем економічної культури, орієнтується на досягнення добробуту, високої якості життя, соціальної справедливості та захищеності, має творчі здібності, здатна до ризику та до швидкої адаптації у змінних умовах ринку) в суспільстві України нерозривно пов'язане з її орієнтацією на екологічний розвиток.

Мета дослідження: розглянути екоцентризм як іманентну складову світогляду Нової

© О.Б. Петінова, 2013

економічної людини в ринковому суспільстві України.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема взаємовідносин людини та природи перебуває в колі наукових пошуків дослідників. В XXI столітті проблема взаємодії екології та економіки набуває надзвичайної актуальності, зокрема, різні аспекти цього питання висвітлюють як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Зокрема, Я.Кульчицький зосереджує увагу в своїх роботах на проблемах теорії та методології досліджень еколого-економічних систем та на формуванні соціально-екологічних суспільних відносин у контексті трансформації сучасних еколого-економічних систем [5,6], розкриває особливості екологічної парадигми розвитку економічної теорії у контексті посилення екологізації економіки [7]. С.Злупко розглядає формування, розвиток і сучасний стан економічної системології в Україні [4].

С. Подолінський аналізує працю людини та її відношення до розподілу енергії [13]; особливості сучасних економічних систем досліджує І.Грабинський [2]; характерні риси екоцентричного світогляду висвітлюються в роботах С.Роу [14,15] і т.д.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи останні дослідження сучасних економічних систем, ми погоджуємось з тим, що будь-яку існуючу сучасну економічну систему слід розглядати як еколого-економічну систему [Грабинський]. Будь-яка еколого-економічна система включає в себе екологічну та економічну підсистеми. Навколишнє середовище є не лише місцем існування людини та об'єктом її трудової діяльності, але одночасно і результатом такої діяльності.

Вчення про екосистему сформулював англійський природознавець А.Тенслі [18]. Однак у процесі виробництва людина використовує сировину для створення будь-яких благ і вилучає її з навколишнього середовища. Таким чином, економічна система виникає, розвивається і функціонує в екологічній системі. Глобальна екологічна криза є дуже нагальною проблемою людства, і її вирішення потребує невідкладних дій як з боку держави, так і від кожної особистості. Атрибутивною складовою Нової економічної людини має бути високий рівень екологічної культури, яка спрямована на подолання власної обмеженості людини як природної істоти (біологічного виду) щодо пристосування в біосфері в умовах постійної конкуренції, вона постає засобом піднесення природності людського буття до надприродності, вивищення однієї з форм живої речовини — людини розумної — до чинника, що організовує природний світ. Долаючи за допомогою здобутих засобів обмеженість своїх тілесних потенцій в осягненні природи, Нова економічна людина повинна реформувати споживачий підхід до навколишнього середовища,

адже в умовах глобальної екологічної катастрофи існуючі шляхи та напрямки розвитку вже не можуть залишатися попередніми.

Таким чином, під екологічним розвитком ми розуміємо процес, спрямований на конструктивну зміну відношення особистості та суспільства в цілому до довкілля. На наш погляд, екоцентризм – єдиний універсальний світогляд, який переорієнтовує ціннісні орієнтації Нової економічної людини на планету Земля: вона є центром Життя, вона – ціле, а люди – лише її складові. Така фундаментальна філософія забезпечить онтологічне сприйняття, яке заперечує існування будь-яких відмінностей між людиною та природою, що будуть достатніми для оголошення людини найвищою цінністю. Екоцентризм забезпечує природоцентристську систему цінностей.

Прихильники екоцентризму висувують радикальний виклик антропоцентризму, який призвів до руйнування довкілля, так як природа використовувалась для забезпечення потреб людини. Екоцентрична етика спрямована на розробку систематичного базису для захисту природного середовища. Еколог А.Нейсс [11] визначає антропоцентризм головною причиною екологічної кризи. Як відзначає С.Роу, екоцентричний світогляд базується на твердженні про те, що в порівнянні з важливою частиною природи – людством, вся екосфера безумовно важливіша: вона є найбільш складною, креативнішою, інтегрованішою навіть за сам час. Навколишнє середовище, яке визначається антропоцентризмом, як матеріали, призначені для використання людиною, для слугування їх потребам, насправді є джерелом та підтримкою життя, геніальною та творчою матрицею життя [15]. Ми вважаємо дуже слухним твердження С.Роу, за яким екоцентризм – це не лозунг про рівність усіх організмів чи проти тих, хто шукає соціальної справедливості: він визначає екологічний статус всіх організмів, адже екосфера – це Буття, яке переважає за значущістю буття окремих істот і навіть тих, хто проголосив себе «розумними» [14].

Зародження екоцентричної етики пов'язують з іменем А.Леопольда [8], за якою всі біологічні види (в тому числі люди), виступають продуктом тривалого еволюційного процесу і тому між собою тісно пов'язані в життєдіяльності. Головною ідеєю А.Леопольда є ідея «Етики землі», і завданням екоцентризму є збереження повноти екосистем та екологічних процесів. Розрізнення понять «біоцентризм» та «екоцентризм» досить нечітке, ключовою відмінністю є взаємодія живих та неживих систем в екоцентризмі та виключно живих систем у біоцентризмі [9].

Філософію навколишнього середовища та екологічні рухи розділяють на два «інтелектуальні табори» – антропоцентричний (чи людиноцентричний) та біоцентричний (чи

життєцентричний). Такий розподіл також описується за допомогою іншої термінології, а саме «поверхової екології» на противагу «глибинної екології», «техноцентризму» та «екоцентризму». Так, головною цінністю в техноцентризмі визнається техніка, що може впливати, контролювати та захищати навколишнє середовище, в той час як екоцентристи розглядають людей не як контролерів природи, а як підкорених природі; не визнають сучасні технології та бюрократію і переконані в тому, що природу та всі процеси, які в ній відбуваються, слід поважати, й при цьому визнання її самоцінності є важливішим, ніж технологічний контроль. Техноцентристи ж дотримуються іншої думки: людина повинна керувати природою, і вирішити екологічні проблеми не можна шляхом зниження обсягів промислового виробництва, єдиний і вірний шлях до цього – наукові досягнення, і подальший розвиток промислово розвинених країн та вирішення екологічних проблем визначається науково-технічним прогресом. Екоцентризм як філософська течія в рамках руху за збереження навколишнього середовища, «рух зелених» як політичний та етичний рух, спрямований на захист та покращення якості природного середовища шляхом зміни діяльності людини від руйнування природи до переосмислення політичної, екологічної та соціальної організації, спрямованої на переосмислення взаємовідносин між природою та людиною, адже всі організми нашої планети та природне середовище заслуговують рівної уваги при моральній оцінці політичної, економічної та соціальної політики.

У 2004 році Т.Москвін та С.Роу в журналі «Biodiversity» опублікували «Маніфест Землі» [10], який став платформою, що об'єднує більш ранні роботи з екологічної етики, зокрема, Платформу глибинної екології [12], Статут Організації Об'єднаних Націй з охорони природи [17], Статут (Хартія) Землі [16]. Так, Платформа глибинної екології була розроблена у 1984 році А.Нейссом та Дж.Сешнсом; рух глибинної екології надає творчості Природи та всім організмам й екосистемам більш важливого значення, ніж просто визнання їх в якості ресурсів для людини. Статут Організації Об'єднаних Націй з охорони природи було укладено в 1982 році, в ньому підкреслювалась залежність форм життя від функціонування природних систем й необхідність охорони природи (з точки зору її корисності для людини). Принципами Статуту Землі у 2000 році визначено повагу до всіх форм життя, піклування про них, екологічна цілісність, яка визнається пріоритетом над гуманізмом. У Статуті підкреслюється взаємозв'язок між збереженням біологічного розмаїття та відновленням чисельності видів та екосистем Землі, які вимирають.

Маніфест Землі переносить акцент з незаперечної цінності життя людини на Екосферу

як складну систему органічних, неорганічних та симбіотичних структур і процесів на планеті Земля. Саме Екосфера є материнською матрицею, яка дає життя всім організмам, в тому числі людині. Економічна глобалізація призвела до переконання в перевазі біологічного виду людини над іншими, однак не можна розглядати Землю з її екосистемами та чисельними органічними й неорганічними складовими лише з точки зору здатності до задоволення потреб людини. І досить слушною думкою, яку ми повністю підтримуємо, є твердження Т.Москвіна та С.Роу про те, що Земля – наш дім, людина – частина Землі, так званий продукт гармонійно співіснуючого світу землі, моря, неба й незліченної кількості організмів, значення існування яких людина до кінця не розуміє. Маніфест Землі включає 11 принципів, 6 перших з яких позиціонуються як головні і 5 останніх – як принципи дії. Основні: екосфера – головна цінність для людини; відновлювальна та репродуктивна здатність екосистем Землі залежить від їх цілісності; Земля – основоположне світоглядне поняття, яке підтверджується історією природи; екоцентричні моральні принципи ґрунтуються на усвідомленні місця людини в природі; головною цінністю екоцентричного світогляду є розмаїття екосистем та культур; екоцентричні моральні принципи підтримують соціальну справедливість. Принципи дії: захист та збереження творчого потенціалу Землі; зменшення народонаселення Землі; зменшення обсягів ресурсів, які використовує людина; створення екоцентричної системи управління; поширення головних ідей Маніфесту [10].

Серед екологічних концепцій економічних систем найбільшого поширення отримала Екологічна парадигма економічної науки С.Подолинського. Науковець робить висновки про те, що загальна кількість енергії, яку ми одержуємо від поверхні Землі, з її нутра і від Сонця, поволі зменшується, одночасно з цим збільшується нагромадження енергії на поверхні Землі; це збільшення відбувається під впливом праці людей і тварин (під працею розуміється кожне вживання механічної або фізичної сили людей або тварин, яке веде до збільшення бюджету енергії на земній поверхні); людина (якщо розглядати її, як термічну машину) має певний економічний коефіцієнт, який зі зростанням потреб людини все зменшується; одночасно продуктивність праці зростає в вищій мірі, ніж зменшується економічний коефіцієнт і, таким чином, потреби задовольняються легше і в більшій кількості; доки людина має змогу розпоряджатися такою кількістю хімічних споріднень і вільної механічної праці, що ця кількість перевищує його власну силу стільки разів, скільки разів знаменник економічного коефіцієнта більший від чисельника, – доти існування людства матеріально забезпечене» [13]. Таким чином найкращими

способами господарювання визнаються ті, що сприяють нагромадженню енергії на Землі.

В.Вернадський, розробляючи своє вчення про ноосферу, фактично завершив теоретичну концепцію С.Подолінського. Основним фактом геологічної історії мислитель визнає створення культурної біохімічної енергії. У своїх роботах науковець розглядає ноосферу як такий стан біосфери, в якому в якості нової небувалої на планеті геологічної сили повинні виявлятися розум та спрямована ним праця людини [1], тобто, ноосфера є глобальною еколого-економічною системою.

С.Злупко обґрунтовує необхідність існування екомології як науки про взаємини суспільно-економічних та природних систем. Його екомологічна концепція підкреслює єдність людини та природи, і природа – це основа не лише біологічної, але й психологічної сутності людини, тому ментальність, духовна культура, особливості та культура ведення господарства пояснюються лише з урахуванням території проживання і особливостей природного середовища. Тому система національних цінностей ґрунтується на аналізі природного середовища існування народу. Роль екогомології автор вбачає у створенні передумов розвитку національної економіки, яку персоналізує людина.

Між екогомологією і національною економікою спільне те, що вони враховують єдність економічної та екологічної безпеки; економіку не можна вважати ефективною, якщо зруйновано трудовий потенціал, вимирає населення, забруднені ґрунти й водойми, повітря, якщо марно витрачають мінеральні, лісові та інші ресурси, якщо функціонують застарілі технології, знищують фауну і флору, оскільки всі ці явища тісно взаємопов'язані, а із системи цих зв'язків не можна вилучити освіту, духовність, вірування, бо все це елементи єдності світу. Завдання практичної політики — розробляти ефективні заходи, спрямовані на збереження довкілля, придатного для цивілізованого життя. Екомологія є одним з чинників гуманізації людської свідомості. Мислитель зазначає, що в умовах активізації глобалізаційних процесів

відбувається розмивання людських цінностей і стандартизація людини, вона дедалі частіше сприймається як уніфікована планетарна одиниця, тим часом саме національне, етнічне та культурне різноманіття, як і різноманіття самого природного середовища, творить цілісність Всесвіту і забезпечує органічний розвиток людини і довкілля. Якщо знищити це різноманіття, то наша планета змертвіє. Без урахування економічних, правових, культурних, морально-етичних, етнічних механізмів неможливо забезпечити органічність розвитку людини і довкілля на глобальному, регіональному, національному та локальному рівнях. Людський потенціал з усією його енергетикою і культурним надбанням, до якого належать і новітні технології в усіх їхніх проявах, — це інструментарій, що його використовує екогомологія [3].

Висновки. Отже, ми переконані в тому, що Екосферу слід розглядати в якості загальної основи будь-якої діяльності Нової економічної людини, а екоцентризм – як ціннісну орієнтацію; без екоцентричної перспективи та цінностей, які перевищують особисті інтереси, вирішення політичних, економічних та релігійних конфліктів буде неможливим. Програми оздоровлення людини і планети в цілому будуть недієздатними в умовах вузького бачення сутності й призначення людини.

Естетика та гармонія Землі повністю не усвідомлюються людиною, тому завдання, яке покладене на наше суспільство – відновлювати красу Землі, стати етичними членами екосистеми, здатними до співпраці на планетарному рівні. Гомоцентрична система управління, яка сприяє збільшенню масштабів експлуатації ресурсів Землі, має бути замінена концепцією збереження цілісності Екосфери та її елементів. Політика України повинна враховувати ідеологію ринку, однак і обмежувати її: на зміну виключно філософії ринку має прийти філософія симбіозу, в рамках якої всі члени Землі співіснують на принципах миру та згоди; саме така орієнтація буде сприяти відновленню репродуктивних здатностей екосистем.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вернадський В. Декілька слів про ноосферу [Текст] // Людина і довкілля: У 2-х книгах. – Кн. 2. – К.: Заповіт, 1995. – С. 427.
2. Грабинський І.М. Сучасні економічні системи [Текст] / І.М.Грабинський. – Львів: Інтереко, 1997. – 176с.
3. Злупко С. Наука про органічний розвиток людини та довкілля [Текст] / Степан Злупко // Вісник. – № 10, 2002. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2002-10/4.htm>. Дата звернення 28.09.2013. – Назва з екрана.
4. Злупко С. Формування, розвиток і сучасний стан економічної системології в Україні [Текст] / С.Злупко // Економіка України. – 2005, № 3. – С. 77-83.
5. Кульчицький Я.В. Екологічна парадигма розвитку економічної теорії у контексті посилення екологізації економіки [Текст] / Я.В.Кульчицький // Науковий вісник, 2005. – № 15.6. – С.220 – 224.
6. Кульчицький Я.В. Еколого-економічні системи (проблеми теорії і методології дослідження) [Текст] / Я.В.Кульчицький. – Львів: УкрДЛТУ, 2003. – 64 с.
7. Кульчицький Я.В. Проблеми формування соціально-екологічних суспільних відносин у контексті

- трансформації сучасних еколого-економічних систем [Текст] / Я.В.Кульчицький. – Львів: Камула, 2005. – 144 с.
8. Leopold A. A sand county almanac [Text] / A.Leopold. – New York: Oxford University Press, 1949.
9. Leopold A. Ecocentrism [Text] / A.Leopold. – The Oxford Pocket Dictionary of Current English, 2009. – Encyclopedia.com. – Retrieved 13 June 2009
10. Mosquin T., Rowe S. A Manifesto for Earth [Електронний ресурс] / Ted Mosquin, Stan Rowe. – Biodiversity № 5 (1) 2004. – С.3 – 9. – Режим доступу: <http://www.ecospherics.net/pages/EarthManifesto.pdf>. Дата звернення 26.08.13. – Назва з екрана.
11. Naess, Arne & Sessions, George 1984. «A Deep Ecology Eight Point Platform» cited in Deep Ecology for the 21st Century, Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism, ed. George Sessions, Shambhala, Boston and London, 1995.
12. Платформа глибинної екології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecospherics.net/pages/eightpoints.html> Дата звернення 26.08.13. – Назва з екрана.
13. Подольский С. Труд человека и его отношение к распределению энергии [Текст] / С.Подольский // Слово. – № 4/5, Санкт-Петербург, 1880. – С.135 – 211.
14. Rowe, Stan J. Ecocentrism and Traditional Ecological Knowledge [Електронний ресурс] / Stan Rowe. – Режим доступу: <http://ecotopianetwork.wordpress.com/2010/06/23/ecocentrism-and-traditional-ecological-knowledge-j-stan-rowe/> Дата звернення 28.09.2013. – Назва з екрана.
15. Rowe, Stan J. Ecocentrism: the Chord that Harmonizes Humans and Earth [Text] / J. Stan Rowe. – The Trumpeter 11(2). – 1994. – pp. 106-107.
16. Статут (Хартія) Землі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.earthcharterinaction.org/content/>. Дата звернення 26.09.13.
17. Статут Організації Об'єднаних Націй з охорони природи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecospherics.net/pages/worldnature.html> Дата звернення 24.09.13. – Назва з екрана.
18. Tansley A.G. The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms [Text] / A.G. Tansley // Ecology. – 1935. – Vol.16, No.2.- P.284-307.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2013

REFERENCES:

1. Vernadskyi, V. Dekilka sliv pro noosferu (Few words about the noosphere). Liudyna i dovkillia: U 2-kh knykh. – Kn. 2. – Kyiv, 1995, 427 p.
2. Hrabynskyi, I.M. Suchasni ekonomichni systemy (Modern economic systems). Lviv, 1997, 176 p.
3. Zlupko, S. Nauka pro orhanichni rozvytok liudyny ta dovkillia (The study about the organic development of the human and the environment). Visnyk. 2002, no. 10. Regime to access: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2002-10/4.htm>
4. Zlupko, S. Formuvannia, rozvytok i suchasnyi stan ekonomichnoi systemolohii v Ukraini (Formation, development and modern state of economic systemology in Ukraine). Ekonomika Ukrainy. 2005, no. 3, pp. 77-83.
5. Kulchytskyi, I.V. Ekolohichna paradyhma rozvytku ekonomichnoi teorii u konteksti posylennia ekolohizatsii ekonomiky (Ecologic paradigm of the economic theory development in the context of the economic ecologization intensification). Naukovyi visnyk, 2005. No. 15.6, pp. 220 – 224.
6. Kulchytskyi, I.V. Ekolohe-ekonomichni systemy (problemy teorii i metodolohii doslidzhennia) (Ecological-economic systems (problems of theory and methodology of investigation). Lviv, 2003, 64 p.
7. Kulchytskyi, I.V. Problemy formuvannia sotsialno-ekolohichnykh suspilnykh vidnosyn u konteksti transformatsii suchasnykh ekolohe-ekonomichnykh system (Problems of socio-ecological public relations formation in the context of modern ecological-economic systems transformation). Lviv, 2005, 144 p.
8. Platforma hlybynnoi ekolohii (The platform of underlying ecology). Regime to access: <http://www.ecospherics.net/pages/eightpoints.html>
9. Podolinskiy, S. Trud cheloveka i ego otnoshenie k raspredeleniyu energii (The human labour and it's relation to the energy distribution). Slovo. Sankt-Peterburg, no. 4/5, 1880, rr. 135 – 211.
10. Statut (Khartiia) Zemli (Statute (Charter) of Soil). Regime to access: <http://www.earthcharterinaction.org/content>
11. Statut Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii z okhorony pryrody (The Statute of United Nations Organization on the nature protection). Regime to access: <http://www.ecospherics.net/pages/worldnature.html>
12. Leopold, A. A sand county almanac. New York, 1949.
13. Leopold, A. Ecocentrism. The Oxford Pocket Dictionary of Current English, 2009. Encyclopedia.com. Retrieved 13 June 2009.
14. Mosquin, T., Rowe, S. A Manifesto for Earth. Biodiversity. 2004, no. 5 (1), pp. 3 – 9. Regime to access: <http://www.ecospherics.net/pages/EarthManifesto.pdf>.
15. Naess, Arne & Sessions, George 1984. A Deep Ecology Eight Point Platform» cited in Deep Ecology for the 21st Century, Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism, ed. George Sessions, Shambhala, Boston and London, 1995.
16. Rowe, Stan J. Ecocentrism and Traditional Ecological Knowledge. Regime to access: <http://ecotopianetwork.wordpress.com/2010/06/23/ecocentrism-and-traditional-ecological-knowledge-j-stan-rowe/>
17. Rowe, Stan J. Ecocentrism: the Chord that Harmonizes Humans and Earth. The Trumpeter, 1994, no. 11(2), pp. 106-107.
18. Tansley, A.G. The Use and Abuse of Vegetational Concepts and Terms. Ecology, 1935. Vol.16, No.2, pp.284-307.

Петінова Оксана Борисівна – кандидат філософських наук, доцент
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського
Адреса: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
E-mail: oksanapnpu@gmail.com

Petinova Oksana Borysivna – PhD in philosophy, associate professor
The South ukrainian national pedagogical university named after K.D. Ushynsky
Address: 26, Staroportofrankivs'ka Str., Odesa, 65020
E-mail: oksanapnpu@gmail.com

УДК: 130.122+366.01

Суспільство споживання в режимі постійного включення: роздуми пересічного споживача

О.В. ДОБРИДЕНЬ

Дніпропетровська медична академія МОЗ України, м. Дніпропетровськ, Україна,
E-mail: dobriksana@yandex.ru

Авторське резюме

Стаття зосереджена на проблемі духовних та біологічних загроз національній безпеці України в зв'язку з наслідками глобального розвитку і технологічними зверненнями цивілізації. Особливу увагу звернуто на стан поінформованості й захисту прав та гідності звичайних споживачів у контексті застосування сучасних наукових досягнень, передусім у сфері інформаційних технологій, біології, медицини. Автор досліджує синдром віддзеркаленого нігілізму в реаліях агресивного, потенційно деструктивного соціального середовища як наслідок викривлення системи цінностей сучасної людини, соціальна поведінка якої є зворотною хвилею, звичайною відповіддю на поширення зневаги до прав і свобод громадянина, в тому числі і через використання суперечливих у своїй користі новітніх технологій. Доводиться, що по досягненні певної «стабільної» позиції система споживчих зв'язків починає детермінувати свій подальший розвиток. Соціально-філософський аналіз сучасного суспільства споживання дозволив зробити висновки, що духовна криза сучасної цивілізації сприяє комерційному підходу до наукових досягнень, а мегатехнологічний всесвіт зумовлює нервові очікування катастрофічних наслідків від новітніх технологій і почуття безвиході у людини.

Ключові слова: суспільство споживання, здоров'я, здорове споживання, новітні технології, нанотехнології, трансгенні рослини, інформаційне суспільство, права споживачів, синдром віддзеркаленого нігілізму

Society of consumption in regime of constant inclusion: reflections of ordinary consumer

O.V. DOBRYDEN

Dnepropetrovsk medical academy of Health ministry of Ukraine, Dnepropetrovsk, Ukraine,
E-mail: dobriksana@yandex.ru

Abstract

The article is focused on the problem of spiritual and biological threats to national security of Ukraine in the aftermath of global trends and technological advances of civilization. The special attention is paid to the status of the awareness and protection of the rights and dignity of ordinary consumers in the context of modern scientific advances, especially in information technology, biology and medicine. The author studies syndrome of the mirror-nihilism in the realities of aggressive and potentially destructive social environment as a result of deformation values of modern human, his social behavior is as a returning wave, a usual response to the spread of disregard for the rights and freedoms of citizens, including through the use of controversial technologies. It is proved that upon reaching a certain "stable" position of consumer relations, they determine its further development. The socio-philosophical analysis of the modern society of consumption led to the conclusion that the spiritual crisis of modern civilization promotes commercial approach to scientific advances and the megatechnological universe causes nervous waiting disastrous consequences from new technologies and a sense of hopelessness in humans.

Keywords: society of consumption, health, healthy consumption, new technologies, nanotechnology, transgenic plants, the information society, the rights of consumers, syndrome of the mirror-nihilism

Постановка проблеми. Починаючи з середини ХХ століття проблема існування людини у суспільстві споживання необоротно входить до сфери економіко-політичної діяльності та соціально-філософської думки Заходу разом із світовою ходою праць Х. Ортега-і-Гассета

© О.В. Добридень, 2013

(«Бунт мас», 1929 р., опубліковано в 1965 р.), Е. Фромма («Здорове суспільство», 1955 р.), Р. Барта («Міфології», 1957 р.), К. Леві-Стросса («Структурна антропологія», 1958 р.), Г. Маркузе («Одномірна людина», 1964 р.), Ж. Бодріяра («Суспільство споживання», 1970 р.) та багатьох інших.

Аналіз досліджень і публікацій. Філософська рефлексія потреб людини і споживання як важливих елементів суспільного виробництва в межах історичного матеріалізму, а також критика західних буржуазних концепцій мали місце й у вітчизняній науковій літературі за радянських часів, коли дослідження соціальних стандартів життя у соціалістичному суспільстві в порівнянні із західними передусім слугували цілям ідеологічної боротьби. Але тільки близько двох десятиліть тому з'явилися підстави розглядати проблематику споживання в контексті вже не лише духовного, а й біологічного здоров'я людини, саме як сферу глобальних економічних, політичних, інформаційних впливів і маніпуляцій, а не лише як об'єкт адміністративного регулювання з боку державних установ, зокрема в незалежній Україні. Саме в цей час бездумне наслідування західних стандартів «вільного життя» разом із його ціннісними трансформаціями, домінуванням матеріальних гонитв, індивідуалізмом, невтримним гедонізмом починають розглядатись сучасними українськими теоретиками, серед яких Ю.І. Кундієв, Т.В. Гардащук, М.М. Кисельов, В.С. Лук'янець, С.В. Пустовіт, В.М. Запорожан, А.М. Єрмоленко, В.П. Андрущенко, В.Ф. Чешко, М.Л. Аряєв, В.Ф. Москаленко, В.Л. Кулініченко, М.І. Михальченко, Л.І. Сидоренко, В.С. Крисаченко, як загроза духовній національній безпеці у зв'язку з проблемними наслідками глобального розвитку й як невідкладний біоетичний імператив у захисті прав та гідності людини з огляду на застосування сучасних наукових досягнень, передусім на ниві інформаційно-технічних, біологічних, медичних звершень. Активний розвиток нових напрямків і змістів філософської науки – філософії споживання, філософії ризику і, згодом, філософії здоров'я та біологічної етики – є логічним наслідком таких суспільних перетворень, а розширення їх змісту завдяки соціально-філософській критиці є як ніколи актуальним.

Мета дослідження. Тож мета наших роздумів: здійснити соціально-філософський аналіз механізму виникнення та динаміки викликів сучасного суспільства споживання здоров'ю та існуванню людини та дійти їх багато в чому суперечливому взаємозв'язку із зворотною хвилею викривлення цінностей у соціумі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні є безсумнівним, що вагомим досягненням людини в раціональному пізнанні та перетворення навколишнього світу суттєво випереджають розвиток її духовної культури. Якщо старожили до-

слідження суспільства споживання відзначали неабияке зубожіння духовного світу людини на фоні бурхливого науково-технічного прогресу та економічного процвітання, нівелювання буття до «демонстративного споживання» (Т. Веблен) і до «суспільства спектаклю» (Г.-Е. Дебор) з його товарним фетишизмом, то нині слід таки із сумнівом визнати, що антропологічна криза сучасної цивілізації розвертається навколо безпрецедентної невідповідності технологічного буму у суспільному виробництві та духовно-моральним розвитком людства. Прагнення до моральних ідеалів дедалі більше стає анахронізмом і тим більше незапланованих небезпек для біологічного здоров'я окремої людини і популяції в цілому з боку використання ризикованого знання. В той же час девальвація сцієнтистської гордині позитивізму з його абсолютизацією всеохоплюючої ролі науки підсилюється неспроможністю передбачити потенційні загрози наслідки застосування новітніх технологій і контролювати їх доцільність і потужність у суспільстві споживання сучасного зразка, в якому при цьому і далі панує охочий до задоволень, амбіційний, нестримний у своєму бажанні володіти всім світом, байдужий до етичних імперативів, натомість сповнений могутністю свого інтелекту та величезним, непередбачуваною сили, інформаційним зарядом Розум.

Завдяки результатам наукових проривів у сфері нанотехнологій, молекулярної біології, фізичної хімії, генетики з 90-х років ХХ століття у практичній діяльності людства починають масштабно використовуватись перспективні, насамперед у контексті економічного розвитку і прибутків, матеріали і знання. Про це свідчать стрімкі темпи використання новітніх технологій у сільському господарстві й харчовій промисловості, в медико-фармацевтичній галузі, будівництві, виробництві побутових товарів, в інформаційній індустрії. Щоб збагнути наслідки сучасних процесів, пов'язаних із суспільством споживання, необхідно ґрунтовно осмислити власне механізм виникнення викликів сучасного споживання, чітко усвідомлювати, що його сутність і якість значною мірою формуються як протидія на утруднення та перешкоди, що постають на шляху цивілізації в цілому, але передусім на шляху геополітичних, економічних, авторитарних інтересів певних держав і кланів. Особливу стурбованість викликає використання наукових досягнень в суто виробничо-прибуткових інтересах, а споживання всього, що будь-яким чином пов'язане з використанням новітніх технологій, нагадує механізм соціально-біологічного відбору. Далекоглядними є попередження вчених щодо невиправних ризиків сучасних наукових перемог: «Сьогодні весь світ сподівається, що нанотехнології стануть вирішальним чинником, який буде визначати по-

дальше життя людства, очікуються фантастичні результати від впровадження їх у медицину. В той же час часто забувається про можливість непередбаченого впливу на людину та її геном, нехтується досить проста істина – в світі немає нічого ідеального. Тому потрібен ретельний аналіз не тільки науково-технічної, а й морально-етичної складової досягнень подальшого розвитку нанотехнологій. Розвиток таких напрямків, як нанонебезпека, нанотоксикологія не повинні бути другорядними» [5, С. 29]. Такий постулат академіка НАН і НАМН України Ю. І. Кундієва щодо нанометричних технологій мав би бути вихідним щонайперше у повсякденній практиці вчених, законодавців і комерсантів. Адже нестача ґрунтовних знань про потенційні трансгенні, токсичні, антропогенні та модифіковані ефекти, відсутність попереднього тривалого моніторингу й стандартизованих методик експертизи та чітких критеріїв безпечності наукових розробок є головною причиною непередбачуваних ризиків у разі їх передчасного запровадження у виробництво і ставить під загрозу як здоров'я, так і прописані в чинному законодавстві України та Міжнародних конвенціях права і свободи окремої людини, а власне їх пріоритетність перед інтересами суспільства і науки.

Таким чином, складними, проте вкрай необхідними завданнями сьогодні мають стати обов'язкове впровадження медико-біологічних експертиз сучасних промислових технологій, продукти яких впливають на здоров'я людини та довкілля; прозорість діяльності наукових і медичних установ; вдосконалення нормативної бази законодавства України. Певна річ, що наступним постає питання про відкритість і доступність інформації щодо якісних і кількісних показників таких впливів. Показовою є ситуація з нанотехнологічною перспективою. У світовій науковій літературі недостатньо висвітлено питання про токсичність наноматеріалів. На думку вітчизняних учених з Національного медичного університету ім. О. Богомольця, наприклад, наноматеріали володіють не тільки фармакологічною активністю, але в деяких випадках й більш вираженою токсичністю у порівнянні із звичайними мікро-частками, вони здатні проникати в незміненому вигляді через клітинний і гематоенцефалічний бар'єри в центральну нервову систему, циркулювати і накопичуватися в органах і тканинах, викликаючи патоморфологічні зміни внутрішніх органів, можуть мати тривалий період напіввиведення [7, с. 31]. Отже, норми безпечного споживання наноматеріалів, як у цілому і всіх новітніх технологій, залишаються далеко позаду від власне технологічної індустрії. То ж про яку відкритість інформації може йтися, якщо з приводу певних технологій навіть професіонали висловлюються з осторо-

гою, враховуючи недостатній рівень розроблення проблеми. На превеликий жаль пересічним обивателям-споживачам залишається тільки спостерігати, що соціально-економічні стандарти багато в чому меркантильні та формальні і ігнорують довгострокові стратегічні інтереси людини і суспільства. Треба погодитись з М.М. Кисельовим, «що хоч би як ми не засуджували стратегію суспільства «тотального споживання», воно продовжує домінувати в сучасному світі. Усі держави прагнуть до реалізації цієї стратегії. А це означає, що з великою впевненістю можна передбачати, що екологічна криза буде прогресувати і надалі. Небезпечні тенденції наближення «антропологічної катастрофи», крім соціально-духовних проявів (загально визнана криза духовних цінностей, наприклад), містять у собі й небезпеку деформації генома людини, тобто її природи, внаслідок впливу «освоєного» людиною природного середовища та сучасних генно-інженерних проєктів «удосконалення» традиційної для біосфери біоти» [4, с. 15].

Попри всі означені вище інтенції теоретико-методологічне осмислення суспільства споживання розгортається на благодатній ниві, оскільки в цілому всі споживчі процеси мають універсальний характер і вимагають ретельного розгляду передусім того, яким чином усі надбання та наслідки цивілізації віддзеркалюються в знаннях, ціннісних орієнтирах, почуттях, соціальній позиції та діях, а сьогодні, що неодмінно мало статися, і на здоров'ї людини. Споживання завжди являло собою біосоціальну систему. Сьогодні ж споживання визначає сутність як духовних, в цілому соціальних, так і кардинальних біологічних перетворень буття людини. Отже, дослідження споживання в умовах панування новітніх технологій більш ніж коли-небудь потребує скрупульозного інтегративного підходу, цілісного аналізу природного та соціального в їх єдності та протиріччі. Між тим, інтегративне дослідження сучасного суспільства споживання не позбавлено своїх уразливих сторін. В сучасних умовах інтегративний підхід може вирізнятися акцентуванням зовнішніх взаємозв'язків і переходів біології, медицини, етики, економіки тощо, враховуючи і підкреслюючи значущість кожної й поступаючись осмисленню власне глибинних мотивів. Всі біоетичні заклики і заходи, навіть підведені під них нормативно-правова база, всі намагання будь-що змінити потенційно приречені на фатальну невдачу з огляду на вже системну відсутність повноцінної структурованої інформації щодо істинних підвалин поширення небезпечних новацій. Інформація сьогодні не є дефіцитом. Проте вона розрізнена, неструктурована й дуже часто сприяє появі суперечливого знання звичайних мешканців, яке зумовлює оманливі погляди, перебільшення або ж навпа-

ки недооцінку подій. Таким чином, інтегративний підхід вкрай необхідний, з іншого боку необхідно постійно пам'ятати про пов'язані з ним підводні камені. Таке бачення проблеми подвійності інтегративного дослідження не можна розривати, а тим більше протиставляти одне одному. Втім розрізняти їх у процесі наукових пошуків і враховувати такий стан речей необхідно. У цьому зв'язку не можна не пригадати застереження О. Барда і Я. Зодерквіста, на думку яких в нетократичному суспільстві, тобто в суспільстві, де головною цінністю є інформація, завжди включена дезінформаційна димово завіса, споживачі занурені в туман нескінченної лави інформації, в якій важко вловити істинне знання [1].

Винятково масштабно інформаційна лава накриває людину щоразу, коли йдеться про задоволення її продовольчих потреб. Показовою є ситуація з генетично модифікованими організмами. В той час, коли прихильники генної інженерії та клонування, а серед них видатний науковець-генетик, академік РАН і РАСГН К.Г. Скрябін, переконані, що «страхи з приводу генетично модифікованих продуктів є наслідком безграмотності, а той, хто володіє генетичною інформацією, володітиме світом» [6], з боку їх наукових опонентів додаються інші гасла. У вересні 2012 року група французьких вчених під керівництвом професора молекулярної біології Ж.-Е. Сераліні з університету м. Кан оприлюднили через ЗМІ приголомшливі результати власних експериментів з тривалого використання в їжі щурів генетично модифікованої кукурудзи НК 603 та модифікованої кукурудзи з обробкою гербіцидом «Раундап», які було закуплено у найбільшого виробника модифікованого насіння, транснаціональної корпорації «Монсанто». Тієї самої корпорації, яка на думку У.Ф. Енгдала безпосередньо пов'язана з навмисною політикою систематичного знищення в світі цілих груп населення, політикою, проголошеною рішенням світової проблеми голоду [8].

Сенсаційні висновки французьких дослідників щодо токсичності генетично модифікованих рослин і залежності між вживанням трансгенної продукції та онкологічними захворюваннями набули величезного й неоднозначного розголосу, створивши активні команди прихильків і супротивників як у наукових, так і у політичних, комерційних колах. Така ситуація здається дещо дивною. Бо ж у світі не вперше постає питання про потенційні загрози ГМО здоров'ю людини. Чи це не досить важливо вирішити питання: «Безпечно чи небезпечно?» Близько 20 років ми є свідками активного впровадження ГМ – сполук у виробництві країн світу (а скільки це триває, так би мовити, неофіційно, фактично – навряд чи стане відомо широкому колу зацікавлених спо-

живачів). Сьогодні не існує безсумнівних доказів безпечності ГМО, в той час прецедент з їх небезпекою виникає постійно. То чому ж не оголосити офіційну інформацію щодо проведених довгострокових дослідів, а такі, зрозуміло, за стільки років використання трансгенних рослин не можуть не існувати? Можливо національно-державні і недержавні керманічі таким чином перестерігаються від вичерпності ресурсів і голоду через демографічні показники населення у світі? Навіть у такому випадку не можна вести людство до страти, цьому не існує жодних виправдань. В цілому складається враження, що головна причина невдач у вирішенні питань з врегулювання ГМ-відносин у світі полягає в глибокому протиріччі між тепер вже об'єктивним характером глобалізаційних змін (враховуючи й розповсюдження ГМО) і намаганням нав'язати свої правила і взяти під контроль світову громаду з боку певних організацій і структур.

Постає питання: яким чином повинна поводитись звичайна людина у такому інформаційному вирії? Чиїми аргументами керуватись у повсякденному житті? Недивно, що звіт Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів про проведену роботу у I-му півріччі 2012 року свідчить, що серед звернень громадян на першому місці знаходяться скарги на надання послуг (46,7 %) і скарги щодо якості непродовольчих товарів (37,2%), серед інших звернень – трохи більше 8 % – скарги щодо якості продовольчих товарів [2]. Станом на кінець I-го півріччя 2013 року маємо відповідно наступні цифри: 47,42%, 38,10% і 7,02% [3]. Як бачимо, у разі, коли йдеться про послуги та якість непродовольчих товарів, населення ще проявляє якусь активність (хоча 11 453 (у 2012 р.) та 14849 (у 2013 р.) звернень від громадян з усіх питань протягом півріччя замало для багатомільйонної країни). З приводу ж якості продовольчих товарів спостерігаємо, з одного боку, результат незадовільної непоінформованості населення про потенційні загрози сучасного продовольства, окрім невідповідності термінам придатності, з іншого боку – апатія, зневіра, відчуття нікчемності зусиль будь-що змінити. Тим більше сьогодні, як ніколи, необхідно збільшувати можливість доступу до ЗМІ таких організацій, як, наприклад, державне підприємство «Укрметртестстандарт». Фахівці ДП «Укрметртестстандарт» регулярно через власний електронний ресурс (<http://www.ukrcsm.kiev.ua/>), на конференціях і презентаціях, таких як «Зустрінемо Новий рік безпечно!» повідомляють про результати своїх випробувань, попереджають про масштабні афери, недотримання нормативної бази (також і перебільшення норми ГМО) з боку відомих вітчизняних і зарубіжних виробників продовольчих і непродовольчих товарів.

Внаслідок постійних впливів і взаємодії іноді дуже складним виявляється встановити, що є причиною, а що наслідком як певних суспільних процесів в цілому, так і поведінки, деформації цінностей окремо взятої людини зокрема. Слід визнати, що духовна криза сучасної цивілізації сприяє комерційному підходу до наукових досягнень, а наш мегатехнологічний всесвіт зумовлює нервові очікування катастрофічних наслідків від новітніх технологій і почуття безвиході у громадян. Безсумнівним залишається той факт, що по досягненні певної «стабільної» позиції система споживчих зв'язків починає детермінувати свій подальший розвиток. Вочевидь, що в процесі функціонування споживчих процесів постійно виникають розбіжності між внутрішніми і зовнішніми елементами, що дозволяє характеризувати споживання як результат попереднього розвитку суспільних відносин із здатністю накопичувати такий стан за умов постійних змін і розвитку. Відтак, споживчі процеси виявляються передумовою й результатом своїх проявів. Саме з цієї причини такою типом для сьогодення є викривлена в контексті частки духовної складової система цінностей сучасної людини, соціальна поведінка якої є зворотною хвилею, звичайною відповіддю на поширення зневаги до прав і свобод громадянина, в тому числі і через використання суперечливих у своїй користі новітніх технологій. Таке викривлення слід визначити як синдром від-

дзеркаленого нігілізму в реаліях агресивного, потенційно деструктивного соціального середовища.

Висновки. Навіть дуже стислий огляд дозволяє зробити висновок, що сучасна людина знаходиться під постійним впливом механізмів сучасного суспільства споживання, які не зупиняються бодай на хвилину, діють в режимі постійного включення і тримають світову спільноту, насамперед звичайних споживачів, у колі стабільних екзистенційних викликів. Успішність результатів пошуку із навіть не вдосконалення або оптимізації, а власне гуманізації безперервно діючих механізмів споживчих систем визначається розумінням того факту, що споживання є складним, системним, багатограним утворенням.

Вирішення проблем суспільства споживання у полі технологічних загроз повинно спиратись на цілісний підхід, без якого будь-яке, навіть вкрай позитивне, втручання виявиться марним. На моє велике переконання, ця складна місія помітно зрушиться з місця лише за умови кардинальних змін у відображенні цієї проблеми у громадській думці, а задля таких змін, як не сумно це визнавати, має відбутися таке ж кардинальне посилення масштабного прояву загроз, технологічного теракту, так би мовити. Лишень тоді і схаменуться, і повстануть, і збунтуються, і шукатимуть альтернативи. Було б тільки не запізно.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / А. Бард, Я. Зодерквист. – СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 252 с.
2. Доповідь Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів про проведену роботу із зверненнями громадян у I півріччі 2012 року [Електронний ресурс] / Офіційний портал Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів. – Режим доступу: <http://www.dsiu.gov.ua/files/2012/7/16/Dopovid.pdf>
3. Доповідь Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів про проведену роботу із зверненнями громадян у I півріччі 2013 року [Електронний ресурс] / Офіційний портал Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів. – Режим доступу: <http://www.dsiu.gov.ua/files/2013/7/17/dopov.pdf>
4. Кисельов М.М. Предмет та статус біологічної етики / М.М. Кисельов // Сучасні проблеми біоетики. – К.: «Академперіодика», 2009. – 278 с.
5. Кундієв Ю.І. Біоетика – шлях до більш безпечного майбутнього / Ю.І. Кундієв // Четвертий Національний конгрес з біоетики з міжнародною участю. – Київ, 2010. – С. 29.
6. Скрябин К. Ген превосходства [Електронний ресурс] / К. Скрябин // Итоги. – 2011. – №45/804. – Режим доступу: <http://www.itogi.ru/nauka/2011/45/171440.html>
7. Чекман І.С. Нанонаука, нанобіологія, нанофармація. Монографія / І.С. Чекман, З.Р. Ульберг, В.О. Маланчук, Н.О. Горчакова, І.А. Зупанець. – К.: Поліграф плюс, 2012. – 328 с.
8. Энгдаль У.Ф. Семени разрушения. Тайная подоплека генетических манипуляций / У.Ф. Энгдаль. – СПб.: Нестор-История, 2009. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2013

REFERENCES:

1. Bard A., Zoderkvist Y. Netokratiya. Novaya pravvyashchyaya elita i zhizn posle kapitalisma (Netocracy. The new power elite and life after capitalism). SPb.: *Stokgolmskaya shkola ekonomiki v Sankt-Peterburge*, 2004, 252 p.
2. Dopovid Derzhavnoi inspektsii Ukrainy z pytan zahystu prav spozhyvachiv pro provedenu robotu iz zvernennam yu gromadyan Ukrainy u I pivrichchi 2012 roku (Report of the State Inspection of Ukraine on protection of

consumer rights on the appeals of the citizens in the I half of 2012). Regime to access: <http://www.dsiu.gov.ua/files/2012/7/16/Dopovid.pdf>

3. Dopovid Derzhavnoi inspektsii Ukrainy z pytan zahystu prav spozhyvachiv pro provedenu robotu iz zvernenniyamu gromadyan Ukrainy u I pivrichchi 2013 roku (Report of the State Inspection of Ukraine on protection of consumer rights on the work appeals of the citizens in the I half of 2013). Regime to access: <http://www.dsiu.gov.ua/files/2013/7/17/dopov.pdf>

4. *Kyselyov M.M.* Predmet ta status biologichnoi etyky (Object and status of Bioethics). Kyiv: «Akademperiodyka», 2007, 278 p.

5. *Kundiev Y. I.* Bioetyka – shlyakh do bilsh bezpechnogo maybutnyogo (Bioethics – way to a more secure future). Kyiv, 2010, P. 29.

6. *Skryabin K.* Gen prevoskhodstva. (Gene of superiority). Regime to access: <http://www.itogi.ru/nauka/2011/45/171440.html>

7. *Chekman I.S.* Nanonauka, nanobiologiya, nanofarmatsiya. Monografiya (Nanoscience, nanobiology, nanofarmacy. Monograph). Kyiv: *Poligraf plus*, 2012, 328 p.

8. *Engdal U.F.* Semena razrusheniya. Tainaya podopleka geneticheskikh manipulyatsiy (Seeds of Destruction. The Hidden Agenda of Genetic Manipulation). Sankt-Peterburg, Nestor-Istoriya, 2009, 320 p.

Добридень Оксана Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент
Дніпропетровська медична академія МОЗ України
Адреса: 49044, м. Дніпропетровськ, вул. Дзержинського, 9
E-mail: dobrioksana@yandex.ru

Dobryden Oksana Volodymyrivna – PhD in philosophy, associate professor
Dnepropetrovsk medical academy of Health ministry of Ukraine
Address: 9, Dzerzhinsky Str., Dnepropetrovsk, 49044
E-mail: dobrioksana@yandex.ru

УДК 167 + 535.315 + 303.832

Тенденції та невідкладні заходи модернізації третього рівня вищої освіти в Україні – інституту аспірантури

І.М. КОЗУБЦОВ

Науковий центр зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», м. Київ, Україна, E-mail: viti@viti.edu.ua

Авторське резюме

У науковій статті «Тенденції та невідкладні заходи модернізації третього рівня вищої освіти в Україні – інституту аспірантури» в дослідженні встановлено необхідність розробки процесу акредитації аспірантури як третьої складової системи вищої освіти України. З приєднанням України до Болонського процесу відбулась зміна «філософії освіти» (шифр спеціальності 09.00.10). Однак досі механізм акредитації аспірантури не відпрацьовано. В результаті виникає парадоксальна розбіжність.

Голова Вищої атестаційної комісії (ВАК) Російської Федерації В. Філіппов в інтерв'ю щотижневій газеті наукового співтовариства «Поиск» визначив три основні напрями реформування системи наукових ступенів. Він наголосив на необхідності ліцензування та акредитації аспірантур.

Актуальним є моделювання реформаторських ідей ВАК Російської Федерації та їх обговорення в Україні. Не виникає сумнівів, що такі ідеї спонтанно будуть проведені і в ВАК України слідом за Росією.

Розглянуті тенденції та вектор модернізації інституту аспірантури в Росії є цікавим для Державної акредитаційної комісії України. Наукові школи є головною неформальною структурою науки, що робить значний внесок у розвиток філософії науки. Однак належної уваги визнання наукових шкіл на державному рівні немає.

Ключові слова: аспірантура, наука, філософія освіти, освіта, наукова галузь, наукова спеціальність, державна акредитація.

Trends and urgent measures for the modernization of the third level of higher education in Ukraine - Institute of graduate studies

I.M. KOZUBTSOV

A scientific center of connection and informatization of the Military institute of telecommunications and information technology of the National technical university of Ukraine «Kyiv polytechnic institute», Kiev, Ukraine, E-mail: viti@viti.edu.ua

Abstract

In the scientific article «Tendencies and exigent measures of modernization of the third level of higher education in Ukraine» in the research it is established the necessity of developing the accreditation process of graduate studies as the third component of the higher education system of Ukraine. With the joining of Ukraine to the Bologna process, the change of the «philosophy of education» (code of specialty 09.00.10) has taken place. However, the mechanism of accreditation of graduate studies is not yet worked out. As a result, a paradoxical discrepancy arises.

© I.M. Козубцов, 2013

education in Ukraine – to the institute of postgraduate» in research the necessity of development of process of accreditation of graduate school is set as the third component system of higher education of Ukraine. With tacking of Ukraine the change of «philosophy of education took a place to Bolonskogo of process» (code of speciality 09.00.10). However until now the mechanism of accreditation of graduate school is not exhaust. As a result there is paradoxical disagreement.

Head of the Higher attestation commission (WAK) of Russian Federation In. Filippov in an interview defined three basic directions of reformation of the system of scientific degrees the weekly newspaper of scientific concord of «Poisk». He marked the necessity of licensing and accreditation of post-graduate.

Aktual'nim is a design of reformative ideas of WAK of Russian Federation in and their discussion in Ukraine. There are not doubts, that such ideas spontaneously will be conducted at WAK of Ukraine right behind Russia.

Tendencies and vector of modernization of institute of graduate school are considered in Russia is interesting for the State accreditation commission of Ukraine. Scientific schools are the main informal structure of science which does a considerable contribution to development of science philosophy. However much the proper attention of confession of scientific schools is not at state level.

Keywords: aspirantura, science, philosophy of education, education, scientific industry, scientific speciality, state accreditation.

Постановка проблеми. Підписавши Міністерством освіти і науки України Болонську угоду, вона взяла зобов'язання виконувати невідкладні вимоги Болонського процесу.

Першою з них є перегляд філософії освіти ЄСРП і коригування її під філософію освіти європейського простору. Річ у тому, що система вищої освіти України трансформувалася до системи з трьох освітньо-кваліфікаційних рівнів (ОКР): перший рівень – бакалавр; другий рівень – магістр; третій рівень – доктор філософії. Отже, ОКР доктор філософії і рівень підготовки в Україні має відповідати вимогам Болонської угоди та наукових програм: Національної доктрини розвитку освіти в Україні [6]; Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття) [2]; Програми будівництва і реформування Збройних сил України на період до 2017 р; основні наукові напрями та найважливіші проблеми фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук на 2009–2013 роки [7], що націлені на забезпечення професійної підготовки вчених.

Аналіз досліджень та публікацій. Квінтесенція аналізу останніх досліджень та публікацій за проблемою дослідження. До сучасних наукових публікацій слід віднести монографію Б.І. Бедного, А.А. Мироноса [1]. Автори розкривають стан і тенденції розвитку аспірантури в контексті Національної особливості та Болонського процесу.

Голова ВАК РФ В. Філіппов в інтерв'ю щотижневій газеті наукового співтовариства «Поиск» визначив три основні напрями реформування системи наукових ступенів [8].

Він наголосив на необхідності ліцензування та акредитації аспірантур. Невирішеними питаннями є моделювання реформаторських ідей ВАК РФ в та їх обговорення в Україні. Не виникає сумнівів, що такі ідеї спонтанно будуть проведені і в ВАК України слідом за Росією. А отже, на наш погляд, є актуальним методом паралельної роботи промодельовати дану ідею та обговорити її в науковому суспільстві завчасно, щоб не відстати від Росії.

Метою дослідження є розробка в рамках ди-

сертаційного дослідження методологічного апарату ліцензування та акредитації аспірантури, як повноцінної третьої складової системи вищої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні будемо розглядати процес модернізації третього рівня вищої освіти в Україні – аспірантуру. Процес модернізації неможливо розпочинати, не розглянувши наростаючі тенденції. Болонська хартія, яку підписала Україна, зобов'язує її, як і Росію, запроваджувати невідкладні перспективні заходи.

Автори монографії [1] визначили векторний напрямок тенденції модернізації російської аспірантури. Він ґрунтується на рекомендаціях семінару по «третьому циклу» Болонського процесу (Зальцбург, лютий 2005 року):

основний зміст підготовки докторів повинен бути орієнтований на отримання нового знання в ході оригінальних досліджень. Підготовка по програмах PhD повинна відповідати сучасним вимогам ринку праці;

програми підготовки дослідників повинні відповідати новим викликам і передбачати широкий спектр професійних можливостей для розвитку кар'єри аспірантів;

аспірантів слід розглядати як професіоналів-початківців, що вносять вагомий внесок в отримання нових знань;

відносини між науковим керівником і аспірантом повинні базуватися на чітко розподілених обов'язках;

форми і методи контролю й оцінка діяльності аспірантів повинні базуватися на чітко визначених алгоритмах;

тривалість підготовки аспірантів повинна складати три-чотири роки денного навчання;

необхідна підтримка інноваційних структур, які повинні відповідати вимогам міждисциплінарного навчання і розвитку універсальних навиків;

програми аспірантів повинні забезпечувати як географічну, так і міждисциплінарну та міжгалузеву мобільність, міжнародну взаємодію в умовах інтегрованої структури співпраці

між університетами. Голова ВАК РФ визначив [8], що слід структурно рухати всю систему у напрямі PhD або віддавати повністю права на присвоєння ступенів ВНЗ. Серед проблем, вирішення яких вимагає схвалення з боку Уряду РФ і проведення відповідних експериментів, можна виділити три головні. Першим експериментом є введення для бізнесменів і державних службовців спеціальних ступенів – DBA (Doctor of Business Administration) і DPA (Doctor of Public Administration). Відповідні дипломи докторів без слова «наук». Вже існують «доктор мистецтвознавства», «доктор культурології». ВНЗ має право на свій розсуд прирівнювати ступені DBA або DPA до ступеня кандидата або доктора наук. Тоді, отримавши її, людина змогла б викладати у ВНЗ або нарівні з іншими претендувати на якісь надбавки.

На сьогодні доплати за ступені і звання вже формально скасовані: у нас немає державних установ, що зобов'язують доплачувати кандидату та докторові наук, доцентів – 40% від окладу, а професорові – 60%. Ректори ВНЗ на свій розсуд можуть приймати рішення щодо виплати надбавок з фонду зарплати. Виплата може здійснюватися по-старому – автоматом кожному, або за наукову роботу, за ефективність. Серйозним питанням реформування інституту аспірантури стала третім ступенем вищої освіти, однак досі не реалізовано вимоги Болонського процесу, згідно з яким у нас повинні бути «бакалавр», «магістр» і «доктор». Голова ВАК РФ визнав, що прихильник дворівневої системи ступенів: кандидат і доктор наук, проте слово «кандидат наук» пропонує замінити аналогом – PhD.

Наступним експериментом є відпрацювання механізмів автономії, що підвищать відповідальність ВНЗ та інших організацій за присвоєння вчених ступенів без участі ВАК РФ.

Ще один важливий момент, який вимагає обговорення і ухвалення рішення на урядовому рівні, пов'язаний з тим, що аспірантура сьогодні стає третім рівнем вищої освіти. В результаті необхідно виконати першочергові заходи: розробити вимоги акредитації аспірантур; спланувати експеримент, пов'язаний з термінами роботи аспірантур. Для вирішення всіх трьох проблем ВАК РФ планує проведення системних експериментів. Негативним, на наш погляд, є ідея заборонити захищати дисертації, наприклад докторські, по місцю своєї роботи або по місцю їх виконання. Позитивним є створювати консорціуми з представників університетів і академічних інститутів, галузевих міністерств і відомств, бізнес-суспільств, професійних асоціацій, які і присвоюватимуть вчені ступені. Це й буде система професійно-суспільної атестації.

Розглянуті тенденції та вектор модернізації інституту аспірантури в Росії є цікавим для ДАК України. Наукові школи (НШ) є головною неформальною структурою науки, що робить значний внесок у розвиток філософії науки. Однак належ-

ної уваги визнання наукових шкіл на державному рівні немає. Розглянемо позитивні векторні тенденції, які окремі вчені України намагаються реалізувати, і є актуальними для Міністерства освіти та науки, спорту та молоді України. В лабораторії Міждисциплінарних досліджень Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» розроблено і апробовано наступні Інтернет-проекти: єдиний реєстр НШ України, який розміщено за електронною адресою [3]; в рамках дисертаційного дослідження [4] створено професійну наукову консолідацію вчених України «Міждисциплінарна академія наук (МАН) України» [5] з метою впровадження результатів (див. рис. 1).

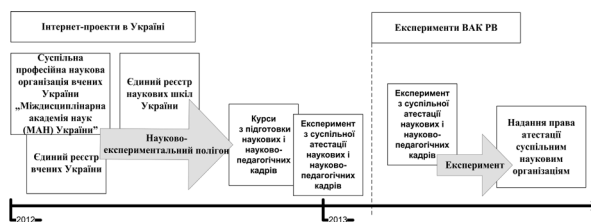

Рис. 1. Часова діаграма наукових впроваджень та лідерства

Висновки. Таким чином, ми можемо стверджувати, що:

незважаючи на те, що Україна приєдналася до європейського освітнього простору в контексті Болонського процесу, модернізація третього рівня вищої освіти – аспірантури – гальмується стереотипним системним поглядом;

актуальним для України є введення для бізнесменів і державних службовців спеціальних ступенів – DBA і DPA без слова «наук», оскільки економічна спрямованість досліджень навпаки гальмує розвиток наукових напрямів, які в даний час є малоєфективними, неактуальними;

актуальним є розробка вимог щодо ліцензування та акредитації аспірантур;

розробка диференційованого підходу до терміну навчання аспірантів в залежності від наукових галузей та спеціальностей;

позитивним є лідируюча ідея групи українських вчених про створення в 2012 році суспільної наукової консолідації вчених України «Міждисциплінарна Академія Наук (МАН) України» для експериментування щодо атестування наукових ступенів. Наукове суспільство на чолі Голови ВАК РФ сподобалась ідея українських дослідників і в 2013 році вирішили провести подібні експерименти щодо створення консорціумів з представників університетів і академічних інститутів, галузевих міністерств і відомств, бізнес-суспільств, професійних асоціацій, які і присвоюватимуть вчені ступені.

Оцінка соціально-економічного ефекту. Створення єдиного реєстру НШ призведе до: пози-

тивного впливу на імідж країни; керівники НШ матимуть змогу заявити про створення школи та отримати встановленого зразка сертифікат засновника; підвищення відповідального ставлення засновників НШ щодо якості підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; здобувачі вчених ступенів матимуть змогу самостійно обирати цікаві і сильні наукові напрями, та зменшить втрату часу на пошук наукового керівника за бажаним напрямком. Створений науково-експериментальний полігон «Міждисциплінарна Академія Наук (МАН) України» має такі переваги: автор дисертаційного дослідження [4] має змогу експериментально впроваджувати результати в практику; вчені

України в змозі об'єднатися в наукову міждисциплінарну консолідацію для правомірного проведення міждисциплінарних досліджень, які набувають значимості; вибір експертної системи у вигляді призми забезпечує високу об'єктивність проведення досліджень, ідентифікації та класифікації результатів досліджень.

Прогноз перспективних напрямів дисертаційних досліджень. Близькою перспективою є два напрями досліджень: розробка методологічного апарату з порядку ліцензування та акредитації аспірантури; освітньо-кваліфікаційної характеристики, освітньо-професійної програми та засобів діагностування якості підготовки аспірантів (ад'юнктів).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бедный Б.И. Подготовка научных кадров в высшей школе. Состояние и тенденции развития аспирантуры: Монография [Текст] / Б.И. Бедный, А.А. Миронос. – Нижний Новгород: Изд-во ННГУ, 2008. – 219 с.
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») [Текст]. – К.: Райдуга, 1991. – 61 с.
3. Енциклопедія «Українські наукові школи» [Електронний ресурс] Сайт журналу в Інтернеті. Міждисциплінарна Академія Наук (МАН) України. – Режим доступу URL: <http://schools-ua.at.ua>. – Назва з екрана.
4. Козубцов І.М. Філософія формування міждисциплінарної науково-педагогічної компетентності вчених [Текст] / І.М. Козубцов // Наука и образование : сб. тр. Международный НМ семинар (13 – 20 дек. 2011 г., ОАЭ г. Дубай) – Хмельницкий: Хмельницкий нац. ун-т, 2011. – С.120 – 122. – ISBN 978-966-330-133-4.
5. Міждисциплінарна академія наук (МАН) України [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Міждисциплінарна академія наук (МАН) України. – Режим доступу: <http://man-ua.at.ua>. – Назва з екрана.
6. Національна доктрина розвитку освіти в Україні (затверджена Указом Президента України 17 квітня 2001 р., №327/2002) [Текст]. – К., 2002.
7. Основні наукові напрями та найважливіші проблеми фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук на 2009–2013 роки [Текст]. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України, Національної академії наук України від 26.11.2009 №1066/609. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 19.05.2010 №337/17632.
8. Шаталова Н. PHD, DBA, DPA... ВАК Готовит радикальную реформу / Н. Шаталова [Електронний ресурс] // Газета Поиск: научная политика №10(2013) от 08.03.2013 – Режим доступу URL: <http://www.poisknews.ru/theme/science-politic/5429/> – Название с экрана.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2013

REFERENCES:

1. *Bednyiy B.I. Podgotovka nauchnykh kadrov v vysshey shkole. Sostoyanie i tendentsii razvitiya aspiranturyi: Monografiya.* (Training of scientific personnel in high school. Status and trends of graduation, Monograph). Nizhniy Novgorod: *Izd-vo NNGU*, 2008. 219 p.
2. *Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» («Ukraina XXI stolittia»).* (State National Program “ Education “ (“ Ukraine XXI Century »)). K.: *Raiduha*, 1991. 61 p.
3. *Entsyklopediia «Ukrainski naukovi shkoly».* (Encyclopedia “Ukrainian Scientific Schools»). *Mizhdystsyplinarna akademiia nauk (MAN) Ukrainy.* Rezhym dostupu URL: <http://schools-ua.at.ua>
4. *Kozubtsov I.M. Filosofiiia formuvannia mizhdystsyplinarnoi naukovopedahohichnoi kompetentnosti vchenykh.* (Philosophy formation of interdisciplinary research and teaching expertise of scientists). *Nauka y obrazovanye : sb. tr. Mezhdunarodnyi NM semynar (13 – 20 dek. 2011 h., OAЭ h. Dubay)* – Khmelnytskyi: *Khmelnytskyi nats. un-t*, 2011. P.120 – 122. ISBN 978-966-330-133-4.
5. *Mizhdystsyplinarna akademiia nauk (MAN) Ukrainy.* (Interdisciplinary Academy of Sciences (SAS) Ukraine). *Ofitsiynyi sait Mizhdystsyplinarna akademiia nauk (MAN) Ukrainy.* Rezhym dostupu: <http://man-ua.at.ua>
6. *Natsionalna doktryna rozvytku osvity v Ukraini (zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy 17 kvitnia 2001 r., №327/2002).* (National Doctrine of Education Development in Ukraine (approved by the Decree of the President of Ukraine April 17, 2001 , № 327 /2002)). K., 2002.
7. *Osnovni naukovy napriamy ta nai vazhlyvishi problemy fundamentalnykh doslidzhen u haluzi pryrodnych-ykh, tekhnichnykh i humanitarnykh nauk na 2009–2013 roky.* (Main research areas and critical issues of basic research in natural, technical and humanitarian sciences for 2009-2013). *Zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy vid 26.11.2009 №1066/609. Zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy vid 19.05.2010 №337/17632.*
8. *Shatalova N. PHD, DBA, DPA... VAK Gotovit radikalnuyu reformu.* (PHD, DBA, DPA ... WAC Prepares radical reform). *Gazeta Poisk: nauchnaya politika №10(2013) ot 08.03.2013.* Rezhim dostupu URL: <http://www.poisknews.ru/theme/science-politic/5429/>

Козубцов Ігор Миколайович – кандидат технічних наук
Науковий центр зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
Адреса: 01011, м. Київ, вул. Московська, 45/1
E-mail: kozubtsov@mail.ru

Kozubtsov Ihor Mykolaiovych – PhD in engineering
A scientific center of connection and informatization of the Military institute of telecommunications and information technology of the National technical university of Ukraine «Kyiv polytechnic institute»
Address: 45/1, Moscow Str., Kyiv, Ukraine, 01011
E-mail: kozubtsov@mail.ru

УДК 130.122: 37.013

Проблеми духовного здоров'я особистості в освітньому просторі медіа-культури

Є.М. ВЕЛИКОДНА

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м.Дніпропетровськ, Україна, E-mail: ippoj@mail.ru

Авторське резюме

У представленій статті автором аналізується специфіка розвитку культури і трансляції духовних цінностей в умовах формування медійно-інформаційного простору, яка знайшла відображення у формуванні концепту медіа-культури. На соціальному рівні сама по собі медіа-культура не може вважатися загрозою людині та її духовному здоров'ю. Багато фахівців доводять наявність позитивного потенціалу медіа-культури як середовища розвитку особистості. Разом з тим потрібно мати на увазі, що на сьогодні культурно-креативні можливості медіа-культури, що опирається на електронні мережі, досить обмежені у своїх аксіологічній і семіотичній сутностях. Що стосується ризиків, пов'язаних з розвитком медіа-культури, то вони лежать у площині соціокультурної детермінації її змісту та характеру впливу на людину. Технологічно оснащена масова інформація поглинає саму людську здатність самостійно осмислити, що надзвичайно негативно відображається на духовному світі людини. Маніпулятивність - це одна із ключових властивостей сучасного медійно-інформаційного простору і взагалі виробництва продукції масової культури. Процеси симулякризації проникають в усі сфери суспільного життя і впливають на соціальну структуру, тим самим задаючи новий базис матеріальних і духовних цінностей. Сьогодні можна констатувати ґносеологічне відчуження особистості від дійсного пізнання соціуму, світу, себе. Між тим тільки у випадку трансформації людини у реального суб'єкта дії у неї з'являється можливість розвідченого буття у медіа-культурі. Для адекватного, самостійного розуміння світу у медіа-культурі потрібна розумова здатність до реконструкції і реконструкції ідей, культурних мемів, тобто здатність до критичного, діалектичного мислення.

Ключові слова: філософія освіти, медіа-культура, маніпуляція.

The problem of spiritual health of individuals in the educational space media culture

YE.M. VELYKODNA

Dnepropetrovsk regional Institute of postgraduate pedagogical education, Dnepropetrovsk, Ukraine, E-mail: ippoj@mail.ru

Abstract

In the article, the author analyzes the specificity of culture and translation of spiritual values in the emerging media and information space is reflected in the formation of the concept of culture media. At the social level alone media culture can not be considered a threat to man and his spiritual health. Many experts argue the presence of the positive potential of media culture as a medium of personal development. However, one should bear in mind that today cultural and creative possibilities of media culture that relies on electronic networks are very limited in their axiological and semiotic entities. With regard to the risks associated with the development of media culture, they lie in the plane of the sociocultural determination of the content and nature of human exposure. Equipped with a massive information technology absorbs a human's ability to comprehend its own, which is extremely negative impact on the spiritual world. Manipulation - is one of the key features of modern media and information space, and in general the production of mass culture. Processes of simulyakrisation penetrate into all areas of social life and affect the social structure, thereby setting a new

© Є.М. Великодна, 2013

base material and spiritual values. Today we can say epistemological alienation of the individual from the actual knowledge of the society, the world, themselves. Meanwhile, just in case the transformation of man into the real subject of the action it is possible true being in media culture. For adequate, self-understanding of the world of media culture needs mental ability in the rehabilitation and reconstruction of ideas, cultural memes, i.e. the ability to critical, dialectical thinking.

Key words: philosophy of education, media-culture, manipulation.

Постановка проблеми. Виходячи з категорій діяльності й комунікації як антропологічних домінант особистості, можна констатувати, що нові електронні медіа мають власну культуру, тобто являють собою спосіб людської життєдіяльності з перетворення природи, суспільства й самої людини, виражений у продуктах матеріальної й духовної творчості. Специфіка розвитку культури і трансляції духовних цінностей в умовах формування медійно-інформаційного простору знайшла відображення у формуванні концепту медіа-культури. Переставши бути просто посередницькою ланкою, медіа стають основним засобом культурного виробництва, а найбільший вплив на сучасну культуру виявляє спосіб і форма передачі інформації.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми духовності в умовах становлення медіа-культури досліджуються у роботах В.Касторнової, В.Савчука, А.Шалімова, О.Шора та інших вітчизняних і зарубіжних авторів. Загальноприйнятною є думка про негативний характер стихійного впливу медіа-культури на людину та необхідність адаптації медіа-культурних добутоків для їх використання в освітньо-соціалізаційних цілях. Однак взаємозв'язок цієї проблеми з завданням забезпечення духовного здоров'я особистості залишається поза увагою переважної більшості фахівців.

Метою дослідження є визначення природи проблем духовного здоров'я людини у просторі медіа-культури у контексті завдань освітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Медіа-культура - це особливий тип культури, що формує середовище буття людини інформаційної епохи. Поняття медіа-культура виникло в полі культурологічної теорії, введеної для позначення особливого типу культури інформаційного суспільства, що є посередником між суспільством і державою, соціумом і владою. Відповідно медіа-культура визначається як сукупність інформаційно-комунікативних засобів, матеріальних і інтелектуальних цінностей, вироблених людством у процесі культурно-історичного розвитку, що сприяють формуванню суспільної свідомості й соціалізації особистості. Медіа-культура - особливий тип культури інформаційного суспільства і частина загальної культури: світу книг, газет і журналів, кінематографа, радіо- і телемовлення, Інтернет-ресурсів, CD-ROM, DVD - усього того, що зв'язує людину з навколишнім світом, інформує, розважає, пропагує, впливає на оцінки, думки й поведінку людей. При цьому

слід мати на увазі, що розвиток медіа-культури — процес історично обумовлений, закономірний з погляду еволюції цивілізації.

Медіа-культура аналізується у контексті глобальних соціальних процесів епохи постіндустріалізму як їх активна складова та чинник. Коли мова йде про глобалізацію, то мається на увазі передусім єдиний інформаційний простір, мова йде про нову інформаційну цивілізацію, пов'язану з колосальним і небаченим раніше впливом сучасної «індустрії інформації» буквально на всі сторони суспільного життя. У зв'язку з цим Бодріяр Ж., Вірільо П., Джеймсон Ф. медіа-культуру визначають як сферу культури, пов'язану із трансляцією динамічних образів, що одержали широке поширення сучасними технічними способами запису й передачі зображення та звуку (кіно, телебачення, відео, системи мультимедіа).

Для нашого дослідження найбільш адекватним є узагальнююче, соціокультурне визначення медіа-культури, яке вказує на її соціальну детермінованість. «Сам термін «медіа-культура» або «медійна культура» (media culture) - це сукупність матеріальних і інтелектуальних цінностей в сфері медіа, а також історично визначена система їх відтворення і функціонування у соціумі» [7, с.12]. Відтак медіа-культуру можна визначити не лише як сукупність інформаційно-комунікативних засобів, матеріальних і інтелектуальних цінностей у сфері медіа, історично сформована система їх виробництва й функціонування. Медіа-культура - це і знакова система, зі своїми «мовою», «кодами» передачі реалій дійсності, що виконує поліфункціональну роль у процесі репрезентації.

За допомогою все більш досконалої техніки сучасна людина переміщується зі світу повсякденної реальності у світ реальності медійної, постійно прискорюючи темп свого переміщення, і доводить його до таких коротких за часом проміжків, що їй самій буває важко зрозуміти, в якій з реальностей вона перебуває. Прикладом тут може служити подорож у віртуальний світ, якому властиві атрибути особливого ігрового поля.

На соціальному рівні сама по собі медіа-культура не може вважатися загрозою людині та її духовному здоров'ю. Багато фахівців доводять наявність позитивного потенціалу медіа-культури як середовища розвитку особистості. Потенційні можливості медіа-культури у сучасному освітньому і виховному процесі визна-

чаються її широким спектром можливостей для розвитку людської індивідуальності: емоцій, інтелекту, самостійного творчого мислення, світогляду, активізації знань, отриманих студентами в процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу, естетичної свідомості (сприйняття, умінь художнього аналізу та ін.). Специфіка контакту аудиторії з аудіовізуальними медіа визначається синтетичною аудіовізуальною, просторово-часовою природою кінематографа, телебачення, відео, що поєднує характерні риси практично всіх традиційних мистецтв.

Разом з тим потрібно мати на увазі, що на сьогодні культурно-креативні можливості медіа-культури, що опирається на електронні мережі, досить обмежені у своїх аксіологічній і семіотичній сутностях. Світ електронних медіа з погляду доступу до духовно-культурних цінностей поки що значно поступається реальній дійсності. Так, наприклад, здійснення естетичної програми як можливості зустрічі із прекрасним або зовсім неможливе, або значно утруднене для користувача в соціальних медіа. Аналогічні висновки можна зробити й про пізнавальну діяльність як зустріч зі знанням; і про ознайомлення з унікальними практиками. Таку ситуацію можна пояснити відсутністю або нерозвиненістю в соціальних мережах театрів, галерей, музеїв, бібліотек, університетів, шкіл у силу повного домінування тут споживацького відношення до світу, зародкового характеру веб-мистецтва та переваги розважальної функції в сервісах соціальних медіа.

На даний момент переважаюча кількість користувачів заходять у соціальні мережі не для того, щоб зустрітися із прекрасним чи духовним, одержати нове знання, працювати і т.д., а просто, щоб «убити час», що навряд чи можна вважати способом формування духовно здорової особистості. І саме при цьому електронні медіа стають творцями нового світу, нової форми особистої екзистенції, нового способу пізнання світу, який відрізняється від існуючих раніше, головним чином, способом поширення культурної інформації.

Що стосується ризиків, пов'язаних з розвитком медіа-культури, то вони лежать у площині соціокультурної детермінації її змісту та характеру впливу на людину. Медіа-техніка пропонує такий режим подачі інформації у медійно-інформаційному освітньому просторі, який не дозволяє повноцінно її осмислити, який здатний придушити природні психологічні механізми самостійного мислення. Освітній суб'єкт перестає виступати рівноцінним суб'єктом комунікативної взаємодії і виявляється об'єктом впливу. У свою чергу, цей вплив втрачає висхідний імпульс приведення діалогу до істини й узагальнюючої, долаючої частковості цілісності змісту, виростаючий значеннєвий мотив. Цей вплив починає апелювати до несвідомих власти-

востей людини-об'єкта, тобто неминуче знижує рівень апеляції до змісту, починає зводитися до експлуатації інстинктів. Абсолютно правильно фахівці, характеризуючи негативний вплив на духовне здоров'я особистості сучасної медіа-культури, підкреслюють, що «екран - це м'ясорубка культурного дискурсу». Вони відверто виступають проти хаосу й агресивності медіа-інформації, пропонуючи її «переробку» у конструктивно-ціннісну форму, зокрема, за рахунок адаптації в межах освітнього простору і розвитку медіа-освіти [3, с. 26].

Щоб зрозуміти механізм негативного впливу медіа-культури на духовне здоров'я особистості, доцільно для опису способу передачі інформації в медіа-культурі використати введений в 1976 році американським ученим Р.Докінзом термін «мем». З погляду меметичного підходу, мем - це ідея, чиста інформація, але їх функціонування має помітні фізичні й поведінкові наслідки, приводить до соціальних змін. Мемі використовують канали комунікації, породжуючи медіа- і веб-віруси, що миттєво поширюються по всьому світу через пряму передачу від людини до людини. Поява Інтернету й особливо соціальних мереж як унікального способу комунікації привела до надзвичайного поширення культури інтернет-мемів і веб-вірусів.

Інтернет-мем, на відміну від більш загально-го поняття мема, завжди як одиниця інформації являє собою мем-комплекс, тобто цілу сукупність мемів, переданих і сприйнятих людиною цілісно, а не окремо. Проте, складність, заплутаність соціальних феноменів у їхньому сприйнятті через призму мемів зовсім не означає повноти, істинності їх відображення чи доступності для адекватного розуміння. Навпаки, складний мем починає сприйматися людиною цілісно, як стереотип, і тому не підлягає рефлексії, осмисленню. «Людина не осягає причин і наслідків соціальних явищ, а сприймає їх як даність, а світ як їхня сукупність, тобто розвиток суспільних відносин бачиться через мемомеханіку, що значно спрощує, спотворює соціальний устрій. Користувач починає мислити реальну дійсність через своєрідний мем-фільтр, через який проходять лише інтернет-меми, що потім вибудовуються у мем-картину світу» [6, с.96].

Можна сказати, що технологічно оснащена масова інформація поглинає саму людську здатність її самостійно осмислити, що надзвичайно негативно відображається на духовному світі людини. Інформація у режимі комунікації - тобто передачі її від однієї людської свідомості до іншої - поглинає й і пригнічує інформацію у режимі її освоєння - тобто вільного й автентичного осмислення свідомістю. Інформація в її оманливій упаковці, що підкоряє свідомість, поглинає культуру - це вироблений код осмислення світу й усвідомленого освоєння інформації. Таким чином, на одній стороні комунікативного

процесу накопичується спокусливо підвищений суб'єктний потенціал - потенціал сенсоутворюючого домінування, навмисного впливу й технологічного оволодіння умовами процесу, а на іншій стороні цей потенціал губиться. Тут, навпаки, росте залежність від заданих комунікативних умов процесу. І це відбувається саме пропорційно розвитку технологій, що створюють комунікативні умови. Таким чином, процес комунікації перетворюється на процес маніпуляції. Маніпулятивність - це одна з ключових властивостей сучасного медійно-інформаційного простору і взагалі виробництва продукції масової культури. Інформаційна маніпуляція як форма придушення свободи виконує це своє завдання непомітно та ефективно саме тому, що не дає цій суб'єктній свободі сформуватися, заміщує автономне сенсоутворення суб'єкта-особистості нав'язаними визначеннями бажань, смаків (моди), думок тощо. Контекст агресивності даного феномена, його невідповідності соціальному контролю пояснюється ще й тим, що це відносно новий феномен, адекватна соціальна реакція на який ще не відбулася.

Світ медійних маніпуляцій тісно пов'язаний з обивательським споживанням, у тому числі споживанням соціальним, культурним, духовним, при цьому реальний споживач стає споживачем ілюзій. У світі ілюзій і медійних маніпуляцій пересиченій готовими мозаїчними образами медіа-світу людині важко зрозуміти, «як можна протидіяти споживанню інформації, яка щодня спокушає підвищенням градуса сенсації, швидкості пред'явлення події, катастроф і жахів? Цей градус підвищується до точки кипіння, тобто точки несприйняття, і ми стаємо байдужі до всього, що оточує нас безпосередньо, але залежними від того, що відбувається далеко, за гранню видимості, почуттів, переживань» [4, с. 227].

Одночасно з нагромадженням досвіду спілкування з медійною реальністю у медіа-споживача зростає і самовпевненість у повноті розуміння інформаційного медійного поля, що дозволяє, на думку М. Хайдеггера, поширювати «зростаючу непотрібність власного розуміння. Безпідставні уявлення людей, що вони підтримують і ведуть повне й справжнє «життя», вносять у присутність заспокоєність, для якої все складається «якнайкраще» і для якої відкриті всі двері» [5, с. 88]. Люди епохи електронних медіа не розуміють, навіщо намагалися осмислити що-небудь, коли всі події гранично ясно показані, вже осмислені за тебе, прокоментовані й проаналізовані.

Ілюзорна реальність, створювана медіа-культурою, дозволяє людині «марити і знати, що ти мариш» (Ф. Ніцше), але нічого не робити для того, щоб опам'ятатися від сну (або не знати, що робити у випадку пробудження). Процеси симулякризації проникають в усі сфери суспільного життя і впливають на соціальну структуру,

тим самим задаючи новий базис матеріальних і духовних цінностей. Симулякрами пронизана соціокультурна реальність, тому як ніколи стає актуальним питання про якість симулякра як форми конструювання реальності, про його ціннісно-значеннєву структуру і вплив на духовне здоров'я людини.

Симулякри несуть із собою не відсутність реальності, а саме навпаки - її надлишок, граничну, якісно нову повноту. Процес симуляції починається зі штучного, техногенного характеру людського буття у світі. Термін «симулякр» увів Ж. Бодрійяр у «Системі речей», припускаючи, що симулякр являє собою сконструйований привабливий символічний за своїми характеристиками об'єкт, орієнтований на задоволення бажань споживача. Це неправильна подoba, умовний знак чого-небудь, що функціонує в суспільстві як його замітник [1].

Симуляція - поняття постмодерністської філософії, що фіксує феномен тотальної семіотизації буття аж до отримання знаковою сферою статусу єдиної і самодостатньої реальності. Відтак Ж. Бодрійяр зосереджує свою увагу на соціальних сторонах симуляції і висуває тезу про «втрату реальності» у постмодерністську еру, на зміну якій приходить «гіперреальність». Остання проявляється у процесі глобалізації інфосфери і являє собою інформаційно-технологічний аспект культури. Нову комунікаційну систему, засновану на цифровій, мережній інтеграції безлічі видів комунікації, характеризує, насамперед, включення й охоплення нею всіх проявів культури. У сучасному соціокультурному просторі термін «віртуальна реальність» став асоціюватися саме з комп'ютерними технологіями й ототожнюватися з «комп'ютерною віртуальною реальністю».

При входженні в умовний простір комп'ютерної реальності людина практично не має можливості відрізнити реальний світ від світу віртуального, оскільки останній має високий рівень вірогідності. Крім того, сама свідомість має специфіку добудовувати, конструювати зовнішній світ, структурувати даний їй предметний матеріал, вносити у нього певний порядок, логіку. Віртуальна реальність функціонує як сукупність симулякрів. Віртуальні об'єкти у межах віртуальної реальності отримують своє власне буття й детермінують соціокультурні процеси, як і духовний світ зануреної в неї людини. Гіперреальність осмислюється не тільки як комунікативна віртуальна реальність, заснована на технологіях віртуальної реальності, а як сфера симулякрів, що конструює сучасний соціокультурний простір, багато в чому визначаючи лице інформаційного суспільства.

Типовими рисами медіа-культури як культури симулякрів є заміна реальності симулятивною реальністю; поява людей, що претендують на створення й поширення симулякрів; а головне - створення все більших можливостей

для маніпуляції свідомістю, тому що симулякри відсилають до архетипових міфологічних символів і образів, створюючи тим самим ілюзію нових міфологій. Світ постіндустріального суспільства перетворюється на тотальну симуляцію, де першу скрипку відіграють електронні медіа. Сучасна дійсність виробляє цілком самостійні системи симулякрів, з яких утворюється простір буття людини. Єдине, що зв'язує світ у єдине ціле - це комунікація.

Дослідники проблеми вказують, що на сучасному етапі розвитку суспільства маніпулятивний вплив медіа здійснюється на кількох рівнях. Серед них психофізіологічний рівень впливу на найпростіші емоції, соціально-психологічний рівень (заснований багато в чому на ефекті компенсації, коли читачеві, слухачеві, глядачеві дається ілюзія здійснення своїх заповітних бажань шляхом ідентифікації з персонажем медіа-тексту); інформаційний рівень (відображення корисних для людей утилітарно-побутових відомостей), естетичний рівень (акцент на майстерність творців медіа-тексту). Маніпулятивний вплив медіа опирається також на такі широко відомі фактори, як стандартизація, мозаїчність, серійність, фольклорність (чарівна могутність персонажів, сталість метафор, символів, щасливий фінал тощо). При цьому використовуються два види механізмів роботи свідомості - ідентифікація (отождолення, наслі-

дування) і компенсація («проекція») [2, с. 242].

Висновки. Отже, феномени медійної культури є в сучасних умовах соціокультурним середовищем, життєвим простором буття людини. Медіа, що безупинно розширюються, стали справжнім середовищем проживання - простором. На жаль, ситуація така, що на сьогодні жодна соціальна структура, включаючи освіту і традиційну культуру, не має сил протистояти цьому натиску або компенсувати його негативний вплив. Сьогодні можна констатувати гносеологічне відчуження особистості від дійсного пізнання соціуму, світу, себе. Між тим тільки у випадку трансформації людини у реального суб'єкта дії у неї з'являється можливість розвідчуженого буття у медіа-культурі. Для адекватного, самостійного розуміння світу у медіа-культурі потрібна розумова здатність до реконструкції і реконструкції ідей, культурних мемів, тобто здатність до критичного, діалектичного мислення. А можливим це є лише завдяки соціалізації особистості, серйозним пізнавальним, гносеологічним зусиллям волі; через взаємодію з іншими соціальними інститутами, передусім сферою освіти та мистецтва як джерел формування вищих духовних цінностей. Саме напрями трансформації освітньо-соціалізаційних процесів в умовах формування медійно-інформаційного простору мають стати пріоритетним об'єктом подальших наукових досліджень проблеми.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бодрийяр Жан. Система вещей [Текст] / Ж. Бодрийяр. – М.: Рудомино, 1999. – 224 с.
2. Касторнова В.А. Анализ подходов к определению образовательного пространства [Текст] / В.А.Касторнова // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2012. – № 1. – С. 239-244.
3. Немирич А.А. Медиаобразование в России: на пути к медиаменталитету [Текст] / А.А. Немирич // Знак: проблемное поле медиаобразования. – 2011. – Т. 2. – № 8. – С. 21-27.
4. Савчук В.В. Медиареальность. Медиа субъект. Медиа философия [интервью] / В.В.Савчук // Медиа философия II. Границы дисциплины / Под ред. В.В. Савчука, М.А. Степанова. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, – 2009. – С. 17-43.
5. Хайдеггер М. Бытие и время [Текст] / М.Хайдеггер. – М.: Ad Marginem, Genesis & Time 1997. 452 с.
6. Шалимов А.Б. Мем-театр: влияние культуры новых медиа на познание мира человеком [Текст] / А.Б. Шалимов // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – 2011. – № 43. – С. 94-97.
7. Шор О.Л. Взаимосвязь медиаобразования и медиакультуры в педагогических исследованиях [Текст] / О.Л. Шор // Региональное образование XXI века: проблемы и перспективы. – 2010. – № 2. – С. 11-13.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2013

REFERENCES:

1. *Bodriyyar Zhan. Sistema veschey (The system of things). M.: Rudomyno, 1999. 224 p.*
2. *Kastornova V.A. Analiz podhodov k opredeleniyu obrazovatelnoho prostranstva (Analysis approaches to definition of education space). Vektor nauky Togliattinskogo gosudarstvennogo universiteta, 2012, no 1, pp. 239-244.*
3. *Nemyrych A.A. Mediaobrazovanie v Rossii: na puti k mediamentalitetu (Medyaobrazovanye in Russia: the path of medyamentalitet) . Znak: problemnoe pole mediaobrazovaniya, 2011, T. 2, no. 8, pp. 21-27.*
4. *Savchuk Vladimir. Mediarealnost. Mediasubekt. Mediafilosofiya. Intervyu (Medyareality. Medyasubject. Medyafilosofi). Mediafilosofiya II. Granitsy distsipliny. Sankt Petersburg, 2009, pp.17-43.*
5. *Haydegger M. Bytie i vremena (Genesis & Time). Moscow, 1997, 452 p.*
6. *Shalimov A.B. Mem-teatr: vliyanie kultury novykh media na poznanie mira chelovekom (Mem-theatre: influence culture new media on cognition peace of man). Sborniki konferentsy NIC Sociosfera, 2011, no. 43, pp.94-97.*
7. *Shor O.L. Vzaimosvyaz mediaobrazovaniya i mediaculture v pedagogicheskikh issledovaniach (Correlation medyaeducation and medyaculture in pedagogical study). Regionalnoe obrazovanie XX veka: problemy i perspektivy, 2010, no. 2, pp. 11-13.*

Великодна Євгенія Миколаївна – науковий співробітник
Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Адреса: 49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
E-mail: ippoj@mail.ru

Velykodna Yevheniia Mykolaivna – researcher
Dnepropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education
Address: 70, Sverdlov Str., Dnepropetrovsk, 49006
E-mail: ippoj@mail.ru

УДК 17.023.32

Концепт семьи в логике трансформаций дихотомии «публичное - частное»

Ю.В.МАКЕШИНА

Днепропетровский институт физической культуры и спорта, г. Днепропетровск, Украина,
E-mail: makeshina@i.ua

Авторское резюме

В статье подчеркивается, что ценностно-иерархическое мышление в основе которого лежат бинарные оппозиции («публичное/частное», «культура/природа» и т.п.), неразрывно связано с теми гендерными трансформациями, которые происходят в обществе постмодерна, в целом, и с концептом семьи, в частности. В гендерных исследованиях относительно представлений, в которых ещё сохраняется деление на мужские и женские жизненные сферы, критика нацелена против формирования таких оппозиций. Более того, сама действительность постмодерного общества с его социальными, политическими и экономическими трансформациями размывает четкость оппозиции «публичное-частное». Семья, как утверждается, не более «природна», чем государство, представляя другой порядок требований для деятельности акторов и агентов культуры. Анализ проблем традиционной иерархии общественного устройства, который фокусируют своё внимание на горизонтальной интеграции, указывает на изменения, которые происходят в сфере родительства, а также влияет на процессы трансформации современной семьи.

Ключевые слова: бинарные оппозиции, публичное/частное, сфера семьи, гендерные роли, либеральные теории, ценности материнства.

The concept of the family in the transformations of the dichotomy «public – private»

YU.V.MAKESHINA

Dnepropetrovsk institute of physical culture and sports, Dnepropetrovsk, Ukraine
E-mail: makeshina@i.ua

Abstract

The emphasis of this article is on the gender problem of the hierarchy thinking in the terms of the binary oppositions («public - private», «culture-nature», etc.) and its connection with the concept of family in the postmodern world of transformations. In gender studies with respect to representations, in which still exists the division into male and female spheres of life, the criticism directed against the formation of such oppositions. Moreover, the very reality of postmodern society and its social, political and economic transformation blurs the clarity of the opposition «public - private». The family is claimed to be no more «natural», than state, the difference is in the different order of demands for the actors and agents of culture and politics. Analysis of the problems of the traditional hierarchy of social organization, which are focused on horizontal integration to changes that occur in spheres of parenting, and influences on the process of modern family's transformation.

Key words: binary oppositions, public/private, family sphere, gender roles, liberal theories, values of maternity.

Постановка проблемы. Теоретики гендера, следуя за философами-феминистами, главную цель своих атак, нацеленных на достижение гендерного паритета, видели – и видят – в разрушении ценностно-иерархического мышления, неразрывно связанного с нормативным дуализмом. Под ценностно-иерархическим мышлением исследователи гендера понимают

тенденцию философов упорядочить различия в соответствии с некоей иерархической схемой. К. Уоррен называет это «логикой доминирования» - стремлением оправдать подчиненное положение «менее значимой» группы по отношению к «более значимой» - доминирующей [1, с.7].

Как известно, классическая метафизика

© Ю.В.Макешина, 2013

создала целый ряд взаимоисключающих друг друга дуальностей, так называемых бинарных оппозиций: дух – тело, разум – чувства, культура – природа, рациональное – иррациональное, публичное – частное, субъект – объект: мужчина – женщина. Среди подобных дихотомий одно из самых важных мест занимает оппозиция «публичное/ частное» и связанная с ней дуальность «культура – природа» («воспитание/ природа»). Различия между публичным и частным, как доказывают ученые-феминисты, играют ключевую роль в политической теории феминизма и гендерных исследований. Более того, данная дихотомия сыграла существенную роль в либеральной теории, где термин «частный» («private») используется применительно к тем сферам социальной жизни, вторжение в свободу которых требует специальных аргументов, в то время как термин «публичный» («public») применим к сферам, рассматриваемым в качестве более доступных сфер в целом [3, с.921].

С другой стороны, в гендерных исследованиях последних десятилетий утверждается, что в организации системы «пол – гендер» исполнение материнских функций женщиной является центральной и определяющей характеристикой социальной организации гендера и лежит в основе мужского доминирования. Мать с детьми образуют ядро семейной структуры: семейные связи основаны на частных отношениях между людьми; считается, что эти связи естественны и биологически заданы. Семья становится «местом пребывания» женщины вследствие ее обязанностей по уходу за детьми. Преимущественное «местопребывание» мужчины – в публичной сфере; при этом социальные институты получают статус согласно нормативным, общественным, а не биологическим критериям. Поэтому принято считать, что публичная, а не частная сфера формирует общество и культуру. Таким образом, функция женщины в семье, ее гендерная роль матери и «хранительницы домашнего очага» создают основу для структурной дифференциации на семейную и приватную сферы. Публичная сфера доминирует над приватной сферой, и поэтому мужчина подчиняет женщину [2, с.27-28].

Анализ исследований и публикаций. Тема гендера, в целом, и тема материнства, в частности, находясь в междисциплинарном поле исследований последних десятилетий, охватывает проблемы психологии и психоанализа (Н. Чодороу, Т. Венедек, С. Бем, Г. Уилер), социологии (Т. Парсонс, Р. Шэфер, М. Розальдо и др.), философии (Т. Чантер, С.М. Оукин, Р. Брайдотти, Л. Николсон, Н. Фрейзер), политической теории (В. Брайсон, К. Пейтман, С. Кэррол, Л. Зерилли), литературной критики (Э. Шоултер, С. Гилберт, С. Губар, Э. Жарден, Дж. Стэнли, С. Вольф), истории (Дж. В. Скотт,

П. Дейчер, М. Шенли, Дж. Ландес, Р. Коннелл), лингвистики (Д. Таннен, О. Есперсон, А. Повелс, Э. Сапир и др.).

Изложение основного материала. Изучению материнства как социокультурного феномена, имеющего гендерные черты и особенности, посвящены многие работы западных теоретиков гендера. С начала 70-х годов XX в. исследовательницы-феминистки успешно анализируют с позицией деконструктивизма классические философские тексты, интерпретируя такие важные категории, как равенство, справедливость, публичное, приватное и т.д. В то же время, хотя массив научных публикаций по данной проблематике постоянно растет, обсуждению феномена материнства в русле философских и политических проблем в украинской науке уделяется мало внимания. Возможно, это связано с тем, что концепт Берегини, возникший в 90-х гг. как часть новой украинской мифологии, довольно скоро превратился в неотъемлемую составляющую официального национально-государственного дискурса. Этот процесс характеризуется активным использованием образа Берегини как концепта непреходящего матриархатного характера гендерных отношений в традиционной украинской семье в риторике политических лидеров с активными интенциями включения нарратива о Берегине в новый национальный метанарратив [5, с.157].

В западной феминистской мысли проблема материнства, как правило, связана с проблемами патриархатного господства, например, экономического господства мужчин: женщины не могут достичь полной экономической независимости и равенства на рабочих местах, если от них ждут выполнения работы по дому, и этот труд не оплачивается. Подчеркивается, что женщин не воспринимают всерьез на рынке труда в рамках культуры, где они считаются в первую очередь сексуальными объектами или «хранительницами очага». К. Миллет доказывает, что основным институтом патриархата является семья [10]; ее последовательницы радикального толка продолжают: семья отнюдь не представляет собой «естественное устройство», опирающееся на взаимную любовь и уважение; семья – это общественный институт, в котором эксплуатируется женский труд. Следует заметить, что многие ранние феминистки радикального направления также считали всю домашнюю работу, включая уход за детьми, не приносящей удовлетворения, а ссоры по поводу того, кто будет стирать, не отдельными размолвками, но частью более широкой борьбы за власть. При этом многие видели решение не просто в упразднении патриархатного разделения труда в семье, но в отмене самой семьи [6, с.206]. К. Делфи доказывает, что брак – это трудовой контракт, посредством которого мужчина эксплуатирует женский труд и экономи-

чески становится хозяином женщины. Делфи утверждает, что по-настоящему материалистическая теория угнетения женщин показывает, что оно не просто произошло из классовой борьбы и капитализма, но у него есть независимая материальная основа в женском неоплачиваемом труде [11].

Для некоторых других исследователей гендера более важным является то, что патриархат базируется на мужском насилии и контроле над женской сексуальностью (например, С. Файерстоун и др.).

Для К. Миллет главное значение семьи состоит в том, что она является фактором социализации, первым общественным институтом, в котором дети познают ценности общества. Именно в семье мальчики и девочки сталкиваются с патриархатной властью и разделением труда по половому признаку; следуя стереотипным предписаниям культуры, они получают свои гендерные роли и статусы [10]. Под влиянием теперь уже классического труда Н. Чодороу «Воспроизведение материнства» многие ученые пересмотрели психоанализ Фрейда с тем, чтобы показать: гендерная принадлежность человека складывается еще в до-эдиповой фазе.

Труды К. Смит-Розенберг, К. Джиллиган, Н. Чодороу повлекли за собой большое количество работ по философии, социальной истории, психологии, где утверждались «ценности материнства» (кормление, забота, ненасилие, постоянная включенность в связи с окружающими людьми) и звучали призывы построить общество на этих основах. Литературоведы феминистского толка использовали эти метафоры идеализированного материнства для поиска сильных материнских линий в истории литературы (Э. Уокер и др.). В резком противостоянии с эдиповой поэтикой агрессии и соперничества (П. Блум) американские феминистки предложили «женскую поэтику взаимосвязи», основанную на связи дочери с матерью, причем конфликт поколений сменяется у женщин доверительностью, великодушием, преемственностью (Дж. Лидофф, Дж. К. Гардинер и др.).

Отмечается, что именно здесь женская эстетика, размывая границы и прославляя гетерогенность и различия, полностью «соглашается» с постмодернизмом.

Дихотомия «публичное – частное» и проблема семьи в теориях постмодерна.

Поскольку, по утверждению М. Фуко, власть не является направленной «сверху вниз» монолитной силой, как полагали марксисты, и ее действие ощущается всюду, то и сопротивление возможно из множественных источников. Как только было установлено, что феминизм должен противостоять своим собственным расовым, классовым и гетеросексуальным предубеждениям, стало совер-

шенно очевидно, что центральные категории феминистской теории – наряду с практиками – должны постоянно подвергаться тщательному анализу и пересмотру. Проблема осложняется тем, что некоторые вопросы феминистской повестки дня остаются в какой-то мере «невидимыми» для исследователей гендера. Презентуя свою теорию в качестве нейтральной по отношению к расовым и классовым вопросам, ученые – феминисты пересмотрели гендер, сообщив ему императивные качества и способности завершить переход женщин из частной в публичную сферу. Отмечается, что, почеркнув необходимость женщин выйти из частной, домашней сферы в публичную маскулидную область общественной жизни, исследователи гендера вновь имплицитно обозначили себя как представляющих «белых гетеросексуальных женщин среднего класса». Подобный подход, например, не включает тех женщин, которые работают в «частной сфере», но не в своих собственных домах, а в хозяйствах «привилегированных» женщин. Таким образом, домашний труд поддается расовой и классовой «обработке» способами, невидимыми для феминистского анализа. Проблема в том, что область частной жизни изначально политизирована расовым и классовым делением. Маркируя частную сферу как фемининную, а публичную – в качестве маскулинной, феминизм продолжает воспроизводить гегелианские политические теории, имплицитно рисуя прежний портрет идеальной женщины – белой, буржуазной, гетеросексуальной. Подобные доводы и аргументы исследователей гендера делают отношение к домашней сфере и домашнему укладу женщин «многоуровневым» и значительно более сложным, чем простое уравнение фемининности и приватной области домашней жизни.

Как уже отмечалось выше, поставив на повестку дня новую категорию анализа – гендер, ученые-феминисты подняли вопросы о различиях между сферами публичного и частного. В прошлом многие политические теоретики с уверенностью заявляли, что эти сферы разделены и функционируют в соответствии с различными принципами. Но проблема в том, что и «постсовременные» теоретики продолжают игнорировать семью, разделение труда в ней и связанную с этим экономическую зависимость женщин [7].

О том, что семья рассматривается как «неполитическая структура», ясно свидетельствует тот факт, что она, как правило, обсуждается в исследованиях политической теории; о семье как о категории, в целом, не говорится много в науке. К немногочисленным исключениям относятся гендерные теоретические дискуссии, четко сфокусированные на дихотомии «публичное – частное» как на оппозиции «маскулинное – фемининное». С. Оукин тонко замечает по

этому поводу: «Факт, что люди рождаются беспомощными младенцами, а не самостоятельно действующими лицами, как они фигурируют в политических теориях, маскируется с помощью невысказанного вслух представления о гендерных семьях, действующих за пределами политических теорий. В значительной степени современная теория, подобно прежней теории, – это теория о мужчинах, у которых жены находятся дома» [3, с.925-926].

По мнению ученых, частично проблема заключается в том, что политические теоретики представляют семью и место женщины в ней как обусловленные самой природой. Политологи-бихевиористы и сегодня рассматривают семью как монолитную единицу, где мужчина является главой и доминирующим политическим представителем. Политическое поведение мужчин является нормой, по которой оценивается политическое поведение женщин, и оно по-прежнему считается «несуществующим» [7, с.882].

Но дело в том, что за прошедшие два десятилетия формирования рыночных отношений и в России, и в Украине произошли существенные перемены противоречивого характера. В нашей стране, как и во всех западных странах, возникает и все больше укрепляется постсовременная модель семьи, которая отличается эгалитарными семейными отношениями. В современной социологии подобный тип семьи определяется как модель социального либерализма: она формируется на базе развития рыночных отношений и личной независимости каждого из супругов. В первую очередь, это касается изменения в положении женщины, стремящейся иметь устойчивый экономический суверенитет. В современных условиях женщина, осознающая высокий риск разводов, осторожно подходит к выбору супруга, стремясь прежде всего получить образование и квалификацию, востребованную на рынке труда.

Вместе с тем новым тенденциям развития противостоят гендерные стереотипы, в основе которых лежат давно устоявшиеся патриархальные представления о ролевых функциях мужчины и женщины, дополняемые принципиально важными особенностями черт «женственности» и «мужественности», вытекающими из биологических конструкций.

Гендерные стереотипы как определенные стереотипы восприятия людей и межличностных отношений, стереотипы конструирования идеала с точки зрения принадлежности к определенному полу пронизывают всю культуру, накладывая мощный отпечаток на стиль мышления, методы принятия решения, общественные устройства, государственные институты [8]. Известно, что конструкция гендера как процесс движения от биологического к социальному представляет собой обучение, приня-

тие роли, овладение поведенческими действиями, которые усваиваются как соответствующие определенному гендерному статусу, что признается и современными сторонниками «биологического» подхода. Последние, например, утверждая, что «половая» дифференциация мозга определяет склонности поведения индивида как мужчины или женщины, все же признают, что если материнский инстинкт у женщин имеет нейробиологическую природу, то забота о потомстве у мужчин – результат воспитания в семье, кроме того, это в значительной степени обусловлено морально-этическими нормами общества [9, с.76].

В целом, биодетерминизм не сдает свои позиции, по-прежнему привлекая в союзники классический психоанализ Фрейда, поскольку именно Фрейду удалось научно обосновать, а в действительности создать популярнейший миф постклассической культуры. В основе этого мифа лежит утверждение факта биосоциальной непригодности женщины к «неприродной» для нее деятельности в сфере культуротворчества, следовательно, наивысшего взлета в самореализации женщина может достичь только в сфере материнства и сопряженной с ней сфере воспитания детей.

Несомненно, гендерные стереотипы связаны с экзистенциальной идентичностью женщины. Это, как представляется, важно в связи с тем, что некоторые роли считаются естественными, природными, и потому возникает вопрос: что абсолютно природно, а что произвольно природно? Например, беременность естественна, и здесь не может быть кросс-культурных вариаций, но проблема в том, что тогда приобретает также валидность мнение, что «естественно» женщины должны воспитывать детей, вести домашнее хозяйство, поддерживать «эго» своих мужей и т.п.

То есть, представляются ли определенные роли естественными или же они в некотором смысле искусственны, является культурным артефактом. Безусловно, вынашивание детей есть часть того, что рассматривается как сердцевина (физиологическая, психологическая, социологическая) объективности природных функций, ассоциируемых с фемининностью, но западное общество уже не ограничивается этой ключевой сущностью в определении того, что природно. И даже ключевые границы этого понятия не являются уже объективно очевидными, как показывают события последних десятилетий (гомосексуальные семьи с воспитанием детей, суррогатные матери и т.д.) [8, с.14-15].

Также важно, что социально-экономические трансформации последних десятилетий усилили тенденции социального либерализма, что, например, ослабило ограничения, связанные с возможностью развода, который раньше не поощрялся ни обществом, ни государством.

Расширилась практика совместного проживания без оформления брака и откладывания рождения детей. Совместное проживание партнеров до заключения брака стало формой близких отношений, позволяющих получить личную независимость. Возможность контролировать свою фертильность позволяет женщинам с большей уверенностью планировать и организовывать свою жизнь. До недавнего времени не подвергался сомнению стереотип о материнстве как о «естественном» предназначении женщины. В середине 70-х годов в Западной Европе и США появляется термин «ассертивная женщина» (assertive woman), начинают разрабатываться теории андрогинной личности, возникают новые мифы (например, миф о суперженщине). Безусловно, все это (и многое другое) размывает границы гендерной оппозиции «публичное-частное», но лишь частично. К примеру, по-прежнему сильны представления и мифы о слишком эмоциональной женщине, о неуверенной женщине, о женщине – рабочей лошади, о непрофессиональной женщине и т.д. И все же традиционный взгляд, что место женщины – в ее доме, базировавшийся на убеждении о природной неспособности женщин принимать участие в публичной или политической сфере, уже не представляется столь убедительным, каким он был еще несколько десятилетий назад.

Выводы. Таким образом, мы полагаем, что вопрос о значении семьи и места в ней женщины лежит не в плоскости гендерных стереотипов и бинарных оппозиций, а в понимании ее роли в построении как общественной, так и личной конструкции действительности, того смысла, который вкладывается в различия между мужчинами и женщинами в существующих социокультурных репрезентациях. В то же время очень важным остается понимание

того, что интерпретационная история различения полов сама является частью социального конструирования реальности.

Причину подчиненности женщин, их более низкого статуса как в обществе, так и в семье мы, вслед за теоретиками гендера, видим в самой постановке оппозиций «публичное-частное», «культура-природа» и т.д. Поскольку репродуктивная деятельность женщин относится к менее почетной приватной сфере, в то время как продуктивная деятельность возможна лишь в общественной сфере, можно понять, почему статус женщины в любой культуре – несмотря на культуральные различия – всегда является менее значимым.

Отмеживаясь от представлений, в которых еще сохраняется деление на мужские и женские жизненные сферы, гендерная критика направлена против формирования таких оппозиций. Более того, сама действительность постмодерного общества с его социальными, политическими и экономическими трансформациями размывает четкость оппозиции «публичное-частное». Важно также, что семья в целом рассматривается уже под другим углом: она не более природна, чем государство, но представляет другой порядок требований для деятельности акторов и агентов культуры. В отличие от традиционной иерархии общественного устройства современные гендерные теории социальной дифференциации фокусируют свое внимание на горизонтальной интеграции, из чего следует, что поскольку все функциональные сферы одинаково необходимы в жизнедеятельности социальной системы, они социально равны и являются равно участвующими агентами в социальном порядке. Самоочевиден тот факт, что данный подход меняет соответствующие гендерные стереотипы, базирующиеся на бинарной оппозиции «публичное – частное».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Женщины, познание и реальность: Исследование по феминистской философии : учебное пособие [для вузов] [Текст] / М.: РОССПЭН, 2005. – 440 с.
2. Власова Т.И., Скиба Э.К. Гендер и феминистская теория в философии постмодерна : монография [Текст] / Т.И. Власова, Э.К. Скиба. – Дн-ск: Изд-во Маковецкий, 2011. – 124 с.
3. Оукин С.М. Гендер: публичное и приватное [Текст] / С.М. Оукин // Гендерная реконструкция политических систем. – СПб: Алетейя, 2004. – С. 920-945.
4. Чодороу Н. Воспроизводство материнства [Текст] / Н. Чодороу. – М.: РОССПЭН, 2006. – 496 с.
5. Кись О.Б. Проблемы (ре)конструкции истории женщин в Украине: акторы, авторы, нарративы [Текст] / О. Б. Кись // Гендерное равноправие в России. – СПб: Алетейя, 2008. – С. 155-162.
6. Брайсон В. Политическая теория феминизма [Текст] / В. Брайсон. - М.: Идея-пресс, 2001. – 304с.
7. Кэрролл С., Зерилли Л. М. Феминистские вызовы политической науке [Текст] / С. Кэрролл, Л. М. Зерилли // Гендерная реконструкция. – СПб: Алетейя, 2004. – С. 877-919.
8. Власова Т.И. Формирование гендерных стереотипов в западноевропейской философии : монография [Текст] / Т.И. Власова. – К.: Генеза, 2006. – 296 с.
9. Баева Е. Мужчина и женщина: два полюса в кадровом менеджменте [Текст] / Е. Баева // Персонал. – 2006. – № 9. - С.74-78.
10. Millett K. Sexual Politics. – N.Y.: Ballantine Books, 1980. 543 p.
11. Delphy C. Close to Home. A Materialistic Analysis of Women's Oppression. N.Y.: Not avail, 1984. 237p.

Статья поступила в редакцию 25.10.2013

REFERENCES:

1. Zhenschinyi, poznanie i realnost: Issledovanie po feministской filosofii : uchebnoe posobie [dlya vuzov] (Women , knowledge and reality : A study in feminist philosophy : Tutorial [for universities]). M.: *ROSSPEN*, 2005. 440p.
2. *Vlasova T.I., Skiba E.K.* Gender i feministская teoriya v filosofii postmoderna : monografiya (Gender and feminist theory in postmodern philosophy : Monograph). D.: *Izd-vo Makovetskiy*, 2011. 124p.
3. *Oukin S.M.* Gender: publichnoe i privatnoe (Gender : public and private). *Gendernaya rekonstruktsiya politicheskikh sistem*. SPb: *Aleteyya*, 2004. P.920-945.
4. *Chodorou N.* Vosproizvodstvo materinstva (Reproduction of motherhood). M.: *ROSSPEN*, 2006. 496 p.
5. *Kis O.B.* Problemy (re)konstruktsii istorii zhenschin v Ukraine: aktoryi, avtoryi, narrativyi (Problem (re) construction of women's history in Ukraine: actors , authors, narratives). *Gendernoe ravnopravie v Rossii*. SPb: *Aleteyya*, 2008. P. 155-162.
6. *Brayson V.* Politicheskaya teoriya feminizma (Political Theory of Feminism). M.: *Ideya-press*, 2001. 304p.
7. *Kerroll S., Zerilli L. M.* Feministskie vyizovy politicheskoy nauke (Feminist political science calls). **Gendernaya rekonstruktsiya**. SPb: *Aleteyya*, 2004. P.877-919.
8. *Vlasova T.I.* Formirovanie gendernyih stereotipov v zapadnoevropeyskoy filosofii: monografiya (Formation of gender stereotypes in Western philosophy: Monograph). K.: *Geneza*, 2006. 296p.
9. *Baeva E.* Muzhchina i zhenschina: dva polyusa v kadrovom menedzhmente (Male and female: two poles in personnel management). *Personal*. 2006. № 9. P.74-78.
10. Millett K. Sexual Politics. N.Y.: Ballantine Books, 1980. 543p.
11. Delphy C. Close to Home. A Materialistic Analysis of Women's Oppression. N.Y.: Not avail, 1984. 237p.

Макешина Юлия Викторовна – старший преподаватель
Днепропетровский институт физической культуры и спорта
Адрес: 49094, г. Днепропетровск, ул. Набережная Победы, 10
E-mail: makeshina@i.ua

Makeshina Yuliya Viktorovna – senior lecturer
Dnepropetrovsk institute of physical culture and sports
Address: 10, Nab.Pobedy Str., Dnepropetrovsk, 49094
E-mail: makeshina@i.ua

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 323.2:005.591.6

Ефективна держава у контексті суспільних трансформацій

В.В. ГОЛУБЬ

Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ, Україна,
E-mail: letovesna@ukr.net

Авторське резюме

Здійснено концептуальний аналіз характеристики ефективної держави в контексті суспільних трансформацій. Розглянуто фактори, що впливають на ефективність модернізаційних реформ сучасного суспільства. У статті підкреслено, що важливим критерієм формування ефективної держави є її спроможності як системного утворення, яке об'єднує і спонукає економічні, соціально – політичні, культурні інститути до саморозвитку і самозбереження. Звернуто увагу на те, що суттєвим чинником є спроможність політичної системи відповідати на нові потреби і виклики з боку суспільства, нові якісні ознаки у взаємодії влади і громадян та їх ефективний діалог, влада закону, подолання конфліктних протиріч між національними політичними культурами і загальноцивілізаційними цінностями, лібералізація і диференціація політичних структур. Підкреслено, що фактично йдеться про відхід від розгляду держави як арбітра, про зміну її сутнісних ознак і складових - як партнера у рівноправних взаємовідносинах з суспільством, при цьому роль держави не зменшується, а набуває нових якостей у системі державного управління, передусім розширення регулюючих функцій держави. Основними показниками, що є складовими поняття ефективної держави, є цілеспрямованість і орієнтація на результат, підвищення ефективності економічних показників державного сектора, оптимізація функцій політико – адміністративного управління, надання якісних адміністративних послуг суспільству, ефективний взаємозв'язок функцій стратегічного і оперативного управління, налагодження партнерських взаємовідносин держави і громадянського суспільства.

Ключові слова: ефективна держава, політична модернізація, політико-адміністративна система, транзитивне суспільство, громадянське суспільство, суспільний розвиток.

Effective state in the context of public transformations

V.V. HOLUB

National academy of public administration office of the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
E-mail: letovesna@ukr.net

Abstract

Conceptual analysis of characteristics of an effective state was conducted in the context of transformations in the society. Factors were considered that make impact on the effectiveness of the modernization reforms in the modern society. The article underlines that the main criteria of building the effective state is its capacity as a systemic establishment, uniting economic, socio-political, and cultural institutions and encouraging their self-development and self-preservation. It is emphasised that the essential factor is the ability of the political system to satisfy new needs and respond to new challenges of the society, new qualitative characteristics of interaction between the authorities and citizens and their efficient dialogue, rule of law, elimination of conflict contradictions between the national political cultures and general values of the civilisation, and liberalization and differentiation of political structures. It is stressed that the article refers to the departure from considering the state as an arbiter, and change in characteristics of its essence and components as a partner in equitable relations with the society. At the same time, the role of the state is not diminished, but rather acquires new qualities in the system of public administration, primarily, extended regulating functions of the state. The main indicators, constituting the notion of the effective state, are determination and adherence to the progress, increased effectiveness of the economic indicators of the public sector, optimisation of functions of politico-administrative management, provision of high-quality administrative services to the society, efficient interrelation between the strategic and short-term planning, and building partner relations between the state and the civil society.

Key words: effective state, political modernization, politico-administrative system, transitive society, civil society, development of the society.

Постановка проблеми. Еволюція сучасних транзитивних суспільств передбачає створення ефективною і дієвою системи влади, оптимізацію політико-адміністративної системи у напрямку забезпечення механізмів реалізації демократичних прав і свобод громадян. Аналіз

© В.В. Голубь, 2013

перспектив розвитку і напрямків досягнення визначених цілей формування ефективної держави варто проводити виходячи з співставлення таких якісних суспільних характеристик, як фактори раціоналізації політичної системи, ефективність політико-адміністративного управління, раціоналізація владних механізмів та інструментів реалізації владних рішень, ефективних комунікацій влади і громадянського суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій. Різноманітні аспекти змісту і векторів становлення та розвитку ефективної держави, вдосконалення політико – адміністративного управління, модернізаційних перетворень у контексті розвитку сучасних суспільств є предметом аналізу зарубіжних і вітчизняних учених. Так, різні аспекти структурно-функціональних змін у перехідних суспільствах досліджуються у працях Р. Аграноффа, Н. Баранова, Т. Верхейна, О. Гаман-Голутвіної, Т. Парсонса, С. Кравченко, В. Ребкала, Л.Сморгунова, В. Цветкова, О. Шаброва, П. Штомпки. Предметом аналізу, як правило, є визначення факторів і складових, які впливають на модернізаційні перетворення у напрямку створення ефективної держави, аналіз її складових.

Проте аналіз складових ефективної держави та передумов її формування у контексті раціоналізації перехідних суспільств не є предметом спеціальної уваги.

Метою дослідження є аналіз складових і передумов формування ефективної держави крізь призму політичної модернізації і раціоналізації сучасних політичних систем.

Виклад основного матеріалу. Формування моделі ефективної держави як політичного інституту у суспільстві безпосередньо пов'язане з її політичним розвитком, спроможністю політичної системи ефективно розвиватися, адаптуватися до нових стратегічних цілей і пріоритетів суспільного розвитку, підтримувати нові соціальні інституції та сприяти їх розвитку.

Критерієм якісних суспільних трансформацій є корінні зміни в усіх сферах життя суспільства, сучасна парадигма суспільного розвитку тісно пов'язана з удосконаленням механізмів саморегуляції суспільства, на відміну від пріоритетності розвитку технократичних підходів і законів стихійного розвитку і впливу ринкових механізмів.

Основою формування сучасного суспільства є знання, орієнтація на саморозвиток людини, духовні цінності, пріоритетність інтересів особистості, її правового статусу, можливості реалізації власних потреб і суспільних інтересів. Важливою складовою змін є перерозподіл владних повноважень, коли адміністративні методи діяльності органів влади поступаються своїм впливом методам соціального партнерства, інформаційного впливу, механізмам

суспільної саморегуляції, на основі яких формуються нові форми взаємодії, методи управління і регуляції суспільних відносин на основі узгодження стратегічних пріоритетів і цілей розвитку держави з потребами, ментальністю і інтересами громадянського суспільства.

Фактично йдеться про відхід від ідеї розгляду держави як арбітра, а зміна її сутнісних ознак і складових як партнера у рівноправних взаємовідносинах з суспільством, при цьому її роль абсолютно не зменшується, а набуває нових якостей у системі державного управління, передусім розширення регулюючих функцій держави, що обумовлено розширенням громадянської активності, політичної участі, зростанням політико – правової культури і рівня свідомості населення, а також активізацією діяльності і подальшою інституціоналізацією громадсько-політичних рухів.

Ознакою сучасної держави є переорієнтація всіх сфер життєдіяльності на потреби людей, формування нового типу демократичного управління, політико – адміністративних відносин, поліваріантних суб'єкт - об'єктних управлінських мереж, визнання пріоритетності людського чинника і ресурсу у розвитку всіх сфер суспільної життєдіяльності, гуманізація управління.

Аналіз об'єктивних передумов формування ефективної держави, вектора сучасних реформ у цьому аспекті, варто проводити виходячи з аналізу традиційних функцій держави і її завдань як політичного інституту. Відзначимо, що це передусім - низька ефективність держави як політичного інституту, її неспроможність подолати кризові явища в економіці, політичну нестабільність, корупцію, зростання злочинності, соціальну напруженість, а також зростання недовіри до всіх форм владних інституцій.

Підкреслимо, що завдання оптимізації виконання державою своїх функцій по відношенню до суспільства безпосередньо пов'язане з системою функціонування політико – адміністративного управління. Проблема його вдосконалення має як теоретичний, так і практичний рівень. Особливості та перспективи розвитку перехідних суспільств на переломі століть з особливою гостротою ставлять питання про основні тенденції, напрямки і ймовірні моделі розвитку посттоталітарних суспільств, а також вимагають ґрунтовного аналізу економічних, політичних і соціокультурних чинників, які впливають на зміни і тенденції розвитку політико-адміністративного управління і субординацію пріоритетів державної політики. В західній управлінській традиції все частіше з'являються критичні роздуми з приводу взаємозв'язків методів, засобів, способів і напрямів політичного та адміністративного управління в нових умовах соціальної модер-

нізації. Лунають навіть відверто негативні заклики з приводу того, що традиційне державне адміністрування дискредитовано теоретично і практично, і створення нової системи державного управління означає розробку нової парадигми державного сектора. Виникнення такої нової парадигми розглядається як певний виклик старим традиціям, які сприймалися як фундаментальні і практично вічні. Перш за все таким нападкам піддаються основні принципи, запозичені з адміністративної теорії управління, і що використовуються в системі державного управління.

Характеризуючи теперішній стан сучасного українського суспільства, необхідно підкреслити, що специфіка його розвитку логічно визначається як соціальна трансформація, що є одним із аспектів соціальної детермінації з усіма притаманними їй властивостями.

Передусім, мова йде про зміну традиційних структур управління і стилів політики - управлінської діяльності. У цей період здійснюється активний пошук нових управлінських парадигм, ціннісних імперативів, а також моделей взаємозв'язку політики і державного управління. Важливою складовою модернізаційних змін і реформ у сучасній державі є підвищення ефективності і результативності роботи державних управлінських органів, вдосконалення якості надання управлінських послуг населенню.

Трансформація держави як політичного інституту наприкінці ХХ сторіччя, пошук ефективних моделей взаємозв'язку держави і суспільства, системи державного управління, переоцінка значущості концепцій «держави загального добробуту», «соціальної держави» підштовхнули до розвитку передумов ідеї ефективною держави, особливістю якої, на думку експертів Світового банку, є те, що ефективна держава необхідна для того, щоб створювати правила і інститути, які дозволять ринкам розвиватися, а населенню гарантувати здорове, якісне і щасливе життя, отримання потрібних йому товарів і послуг [2].

Особливістю ефективною держави є те, що вона гарантує сталий розвиток, але державу не треба розглядати як джерело розвитку, вона знаходиться в центрі соціально-економічного, політичного розвитку, передусім виходячи з партнерської форми взаємодії з суспільством та його соціальними інститутами.

Погоджуємось з А. Хиршманом, який вважає, що в якості критичного фактора політичного розвитку варто розглядати по-перше, співвідношення між інституціональними спроможностями системи; по-друге – потребами громадян і по-третє – їх політичною участю. Зрозуміло, що криза легітимності пов'язана передусім з протиріччями між новими політичними цінностями і політичною системою у

цілому, а криза участі – з появою нових груп інтересів та їх впливом на прийняття і реалізацію важливих політико – адміністративних рішень [3].

Важливим фактором і критерієм формування ефективною держави є її спроможності як системного утворення, яке об'єднує і спонукає економічні, соціально – політичні, культурні інститути до саморозвитку і самозбереження. Йдеться передусім про спроможність мобілізувати матеріальні, людські, часові ресурси на досягнення визначених стратегічних цілей, колективні дії і авторитет лідерів, широка політична участь, вироблення демократичних стандартів політичної соціалізації, диференціацію духовних систем і цінностей.

У цьому контексті актуальним є підхід Д.Стокера стосовно цінності управління, який підкреслює, що рівень управління варто аналізувати виходячи з наступних тез: по-перше, управління складається з набору інститутів і партнерів, але також і залучаються не тільки з урядових структур; по-друге, управління ідентифікує межі і обов'язки при вирішенні економічних і соціальних завдань; по-третє, управління ідентифікує залежність влади, яка має відношення до відносин між інститутами, що належать до колективної діяльності; по-четверте, управління означає автономне самоуправління структур і партнерів і по-п'яте, управління визнає можливість вирішення справ, які не спираються на владу уряду, управління сприймає уряд, як суб'єкт, що має спроможність і належні якості, щоб направляти і керувати [цит. по 5].

Суттєвим є і спроможність політичної системи відповідати на нові потреби і виклики з боку суспільства, нові якісні ознаки у взаємодії влади і громадян та їх ефективний діалог, влада закону, подолання конфліктних протиріч між національними політичними культурами і загальноцивілізаційними цінностями, лібералізація і диференціація політичних структур.

У період кінця двадцятого сторіччя складаються умови для формування нової філософії управління, виходячи з необхідності: по-перше, формування нових форм взаємодії між законодавчою і виконавчою органами влади; по-друге, переорієнтації державної служби на задоволення потреб громадян; по-третє, децентралізації управлінських процесів; по-четверте, встановлення співпраці адміністративного апарату і чиновників, а також демократичного контролю за діяльністю системи політико – адміністративного управління.

Основними показниками, що є складовими поняття ефективною держави, є цілепокладання і орієнтація на результат, підвищення ефективності економічних показників державного сектора, оптимізація функцій політико-адміністративного управління, надання

якісних адміністративних послуг, ефективний взаємозв'язок функцій стратегічного і оперативного управління, налагодження партнерських взаємовідносин держави і громадянського суспільства.

Актуальним завданням для держави перехідного періоду є своєчасне реагування на проблеми і пошук адекватного виходу з кризових ситуацій. Аналізуючи стан розвитку сучасних держав, як сукупності організацій, що здійснюють управління суспільством і є головним елементом політичної системи, можна говорити про існування нерозвинених держав – держав-бюрократій, держав-конгломерату і розвинених – держав – націй (правових). Наслідком неефективного державного управління є прояви недовіри до влади всіх рівнів, зниження авторитету держави, її впливовості і спроможності вирішувати складні економічні, соціальні і політичні суспільні проблеми. Йдеться також і про суттєве зниження довіри до традиційних політичних інститутів. Негативним наслідком такої ситуації може бути вже не тільки криза управління, а масштабна політична криза, яка може стати серйозною проблемою для стабільності у державі, а можливо і випробуванням для її існування. Для країн з перехідною економікою, як правило, характерним є низький рівень розвитку громадянського суспільства і демократичного правління, а відповідно розраховувати на раціональний діалог влади і суспільства у пошуках виходу з кризи важко.

Модернізаційні реформи, які зараз здійснюються в Україні, належать до цілком певного класу соціальних змін, досить детально розглянутих і обґрунтованих сучасною наукою. На відміну від традиційно-натуралістичних концепцій соціального розвитку, де головна увага приділяється процесам соціального протистояння та проблемам взаємозв'язку соціального інтересу і центрів влади, тобто конфлікту і корпоративним функціям соціального управління, сучасні структурно-функціональні та соціокультурні підходи до аналізу процесів соціальної трансформації концентруються на загальносистемній ролі соціального управління в перехідний період та його узгоджувально-конструктивних функціях.

Помітною тенденцією в розвитку сучасних держав є збільшення акценту в бік творчості і вільного розвитку людини, що потребує відповідно і нової ролі держави, та обмеження її впливу у різні сфери життя суспільства, відношення до держави як до інституту, якій є підконтрольним суспільству. Це вимагає перерозподілу владних повноважень між державним управлінням, регіональним впливом і системою місцевого самоврядування. Виходячи з того, що об'єкт державного управління надзвичайно ускладнюється і диференціюється, то для успішного виконання своїх функцій

актуальним завданням є підвищення професіоналізму державного управління і державної служби.

Історичний досвід свідчить про те, що система державного управління випробовує істотні зміни, пов'язані з потребами і ціннісними орієнтаціями кожного конкретного етапу розвитку державності. В двадцятому столітті особливо яскраво виявилися ці тенденції, демонструючи безпосередній взаємовплив і взаємозв'язок розвитку управлінської думки і практики з еволюцією певних культурних стереотипів і політико-адміністративних систем. Особливо динамічним у цьому аспекті був період кінця восьмидесятих - початку дев'яностих років, коли в індустріально-розвинутих країнах стала відбуватися трансформація державних секторів, наслідком чого стало реформування жорстких бюрократичних форм державного адміністрування у напрямі створення гнучких ринково - орієнтованих форм державного менеджменту.

Досвід посткомуністичних держав однозначно засвідчує, що успішність пошуку ефективної моделі розвитку спостерігається лише там, де за основу національної моделі модернізації взято процес зміни парадигми соціального управління суспільством. В усіх інших випадках (коли в центрі модернізаційних змін були корпоративні інтереси, геополітичні пріоритети, абстрактні цінності чи принципи), країни надовго опинялися в кризово-стагнаційному стані, що нерідко супроводжувався конфліктами та дестабілізацією.

Українське суспільство і українське державотворення переживають сьогодні новий етап свого розвитку. Впровадження в суспільно-політичне життя загальнолюдських норм і цінностей потребує адекватного пошуку сучасних шляхів демократизації суспільства. Особливо важливим у цьому плані є утвердження демократичних принципів у реформуванні політичної системи української держави.

Найбільш яскраво цей процес розгортається в умовах модернізаційних змін і, зокрема, політичної модернізації, сутність якої виявляється, передусім, у створенні нових соціальних і політичних механізмів, зміні відносин між державою і суспільством, подальшому узгодженні політичних і громадянських відносин, формуванні політичної свідомості громадян, інституціоналізації форм політичного життя і формуванні якісної нової системи місцевого самоврядування, враховуючи міру децентралізації державного управління в сучасній Україні.

На загальнодержавному рівні успішно організувати різноманітні аспекти реформування суспільства можна лише на основі цілісної концепції соціального управління, що спрямована на упорядкування процесу соціальних змін і свідоме та цілеспрямоване культивування тих

із них, які виводять країну на новий рівень соціальної організації. До основних етапів модернізаційних реформ на шляху формування ефективної держави перехідних суспільств цього процесу можна віднести наступні: по-перше – управлінська реформа пов'язана із загальносистемним процесом узгодження та координації усіх вищезгаданих процесів модернізації й виробленням конкретних управлінських механізмів, що оптимально відповідають завданням цього узгодження та координації. Власне, йдеться про вироблення і практичну реалізацію управлінських технологій, що в самих методах та формах управління закріплюють соціальні новації й перспективні тенденції розвитку суспільства, що модернізується.

По-друге, це функціональна переорієнтація системи управління в цілому і на рівні окремих елементів, яка здійснюється на основі цілісного плану управлінських реформ. Останній конкретизує основні напрями модернізаційного розвитку суспільства, виходячи із цілей та завдань обраної стратегії модернізації. В інтегрованому вигляді цей аспект управлінських реформ виражається в завданні щодо формування нового функціонального імперативу управлінської системи. Співвідношення основних управлінських функцій визначається на нових принципах. У випадку радикальних змін управлінської системи (як і у випадку з пострадянськими державами) сутнісній трансформації піддається і основна управлінська функція. По-третє, це структурна перебудова системи управління згідно з новим функціональним імперативом. Цей аспект управлінської реформи можна назвати нормативно-інституціональним, оскільки він включає в себе як зміну самих цих інститутів відповідно до нових, нормативно закріплених управлінських функцій.

Як правило, в умовах загальносистемної модернізації нормативно-інституціональні реформи здійснюються не лише на рівні суб'єкта управління, але й на рівні об'єкта управління. У цьому відношенні можна говорити про особливу роль управлінської реформи в період модернізації - адже в її рамках ініціюється та організовується й процес інституційної перебудови суспільства в цілому.

Практика свідчить, що без такої генерую-

чої ролі управлінської підсистеми суспільство, що перебуває в перехідному етапі, приречене на довгий період невизначеності та стагнації, оскільки соціальні інститути громадянського суспільства за короткий проміжок часу не можуть сформуватися на основі дії стохастичних механізмів соціальної саморегуляції. І по-четверте, це формування нового соціокультурного середовища управлінської діяльності на основі ціннісних орієнтирів, що лежать в основі стратегії модернізаційних реформ. Цей аспект управлінської реформи стосується цілеспрямованого культивування як у рамках системи управління, так і в суспільстві в цілому нових способів комунікації, критеріїв оцінок, моделей мотивації та поведінки.

У певному розумінні йдеться про особистісний аспект модернізаційних змін, тому що саме на цьому рівні загальні принципи і норми трансформуються в мотиви індивідуальної та групової поведінки, а соціальні інститути як загальні форми діяльності набувають своєї практичної форми буття в зразках масової поведінки. Слід відзначити, що цей аспект управлінської реформи є найбільш складним і вимагає багато часу, оскільки ціннісні зміни не можуть відбуватися надто швидко ні в рамках окремого індивіда, ні в рамках суспільства в цілому через обмежену здатність людської свідомості інтегрувати ціннісні новації в усталену систему установок та мотивів поведінки.

Висновки. Передумовою успішного соціально – економічного розвитку суспільства є сталий політичний розвиток, а першочерговими завданнями у напрямку створення ефективної держави є комплекс політико – правових заходів, удосконалення правової і адміністративної систем, модернізація і розвиток інформаційного суспільства, ефективна система політико-адміністративних відносин, зріле громадянське суспільство та його готовність бути партнером інноваційних перетворень. Саме у такому контексті реально виявляється практичний ефект управлінських реформ в цілому - досягнення соціальною системою нового рівня управлінських якостей. Подальші дослідження варто зосередити на аналізі пріоритетів у формуванні ефективної держави в українському суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Василенко І.А. Опыт общественно-политических трансформаций на постсоветском пространстве. // Вестник МГУ. Сер.12, Политические науки.2005. №2, сс. 9-11
2. Доклад Всемирного банка «Показатели эффективности государственного управления в странах мира» // <http://www.worldbank.org/wbi/governance>
3. Государство в меняющемся мире: Отчет о мировом развитии, 1997. – Вашингтон, 1998. – 305 с.
4. Лобанов В.В. Модернизация государственного управления: проблемы и решения// Вопросы государственного и муниципального управления.2010. №2.- СС. 35-47
5. Медведев Н.П. Политико-административное управление: современная теория и новые подходы // Вестник Российского университета дружбы народов. - Сер.: Политология. - 2003. - № 4 - С. 5-12.)
6. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения //THEISIS/ 1993/T/1 С. 94-122.

7. Шабров О.Ф. Государство в глобализующемся мире: испытание постмодерном // Власть и политика: институциональные вызовы XXI века. Политическая наука: Ежегодник 2012 / Российская ассоциация политической науки. – М.: РОССПЭН, 2012. – С.87-101.

Статья поступила в редакцию 15.11.2013

REFERENCES:

1. *Vasilenko I.A.* Opyit obschestvenno-politicheskikh transformatsiy na postsovetskom prostranstve (Experience of social and political transformation in the former Soviet space.). *Vestnik MGU. Ser.12, Politicheskie nauki.* 2005. №2, P. 9-11
2. Doklad Vsemirnogo banka «Pokazateli effektivnosti gosudarstvennogo upravleniya v stranah mira» (The World Bank report “Governance Indicators in the world”). <http://www.worldbank.org/wbi/governance>
3. Gosudarstvo v menyayuschemsya mire: Otchet o mirovom razvitii (The State in a Changing World : World Development Report), 1997. Vashington, 1998. 305 p.
4. *Lobanov V.V.* Modernizatsiya gosudarstvennogo upravleniya: problemi i resheniya. (Modernization of public administration: Problems and Solutions). *Voprosyi gosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniya.* 2010. №2. P. 35-47
5. *Medvedev N.P.* Politiko-administrativnoe upravlenie: sovremennaya teoriya i novyye podhodyi (Political and administrative management: contemporary theory and new approaches). *Vestnik Rossiyskogo universiteta družby narodov. Ser.: Politologiya.* 2003. № 4. P. 5-12
6. *Parsons T.* Ponyatie obschestva: komponentyi i ih vzaimootnosheniya. (The concept of society: the components and their relationships) *THESIS.* 1993. Vol.1. P. 94-122
7. *Shabrov O.F.* Gosudarstvo v globalizuyuschemsya mire: ispyitanie postmodernom (State in a globalizing world: postmodern test). *Vlast i politika: institutsionalnyie vyizovy XXI veka. Politicheskaya nauka: Ezhegodnik 2012 / Rossiyskaya assotsiatsiya politicheskoy nauki.* M.: ROSSPEN, 2012. P.87-101

Голубь Валерія Володимирівна – доктор наук з державного управління, професор
 Національна академія державного управління при Президентіві України
 Адреса: 03057, м. Київ, вул. Е.Потьє, 20
 E-mail: letovesna@ukr.ne

Holub Valeriia Volodymyrivna – doctor of public administration, Full Prof.
 National academy of public administraton office of the President of Ukraine
 Address: 20, E. Pot’e Str., Kyev, 03057
 E-mail: letovesna@ukr.ne

AD DISPUTANDUM

УДК: 316

Проблема співвідношення суперсистем, образів-сигніфікантів творів візуального мистецтва та кризи мистецтва в структурному функціоналізмі П. Сорокіна (на прикладі образотворчого мистецтва)

А.А. ЗІНЧЕНКО

Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна, E-mail: zinchenko.andrij@gmail.com

Авторське резюме

Статтю присвячено аналізу можливості інтерпретації образів як сигніфікантів соціальної реальності із використанням теоретичних розробок Пітіріма Сорокіна. Досліджується можливість поєднання теорії суперсистем П. Сорокіна та інших підходів до інтерпретації творів мистецтва, зокрема візуального.

Проблема аналізу мистецтва з використанням наукових і, зокрема, формалізованих соціологічних інструментів є не новою. Про співвідношення між мистецтвом та соціальною реальністю розмірковували мислителі, починаючи від Платона та Аристотеля і закінчуючи неомарксистами та неофункціоналістами. Для того, що досліджувати зв'язок між образами, що позначають соціальну реальність, важливим є створення синтетичної теорії для аналізу мистецтва соціологічними засобами.

Така теорія повинна включати в себе вивірені теоретичні підходи різних шкіл соціології та інтегрувати їх між собою. Серед теорій, що заслуговують на безумовну увагу та інтеграцію в такий синтетичний теоретичний підхід, є й теорія суперсистем представника школи структурного функціоналізму Пітіріма Сорокіна.

Стаття вивчає те, наскільки структурний функціоналізм Сорокіна і теорія суперсистем можуть бути застосовані до аналізу образів сигніфікантів соціальної реальності в творах візуального мистецтва в їх прив'язці до відповідних соціальних реальностей. Аналіз цієї теорії вказує на значну перспективність її інтеграції із іншими теоретичними підходами.

Ключові слова: сигніфікант, суперсистема, інтерпретація образів, візуальне мистецтво, соціальна реальність, криза мистецтва.

The problem of relations between super-systems, signifying images in the visual arts and crisis of arts in structural functionalism of P. Sorokin (using the examples of visual arts)

A.A. ZINCHENKO

Classic private university, Kyiv, Ukraine, E-mail: zinchenko.andrij@gmail.com

Abstract

The article is dedicated to the opportunity of interpret visual images as signifiers of social reality using the theoretical developments of Pitirim Sorokin. Author studies the feasibility of using supersystem theory of P. Sorokin jointly with other approaches to interpreting artwork (particularly visual artwork).

The problem of art analysis in particular of that using formalized sociologic tools is not a new one. The thinkers starting from Plato and Aristotle and finishing with representatives of such contemporary schools as neo-marxists and neo-functionalists were interested in that. In order to be able to study the link between the images which signify the social reality is it important to develop a synthetic theory allowing to analyze art with sociological tools.

Such a theory should include the well-tested theoretical approaches of different sociological schools and integrate them together. Among the theories which deserve being included and integrated in such theoretic approach is a theory of super-systems developed by a representative of structural functionalist school Pitirim Sorokin.

The article studies to what extent Sorokin's structural functionalism and the super-system theory can be applied to analyzing of images signifying social reality which are represented in visual artworks. The analysis of this theory shows the considerable promise in integrating supersystem theory with other theoretical approaches.

Keywords: signifier, supersystem, image interpretation, visual arts, social reality, crisis of arts.

Постановка проблеми. Соціологічний аналіз творів мистецтва, зокрема і візуального (образотворчого), представляє цікаву і порівняно мало охоплену соціологічними дослідженнями в Україні тему. Дослідження співвідношення

соціальної реальності та образів-сигніфікантів, представлених у творах мистецтва, безумовно потребує інкорпорування в таке дослідження теоретичних напрацювань різних соціологічних шкіл, зокрема — школи структурного

функціоналізму. Серед представників цієї школи, чий напрацювання є безумовно важливими для соціологічного аналізу візуального мистецтва — Пітірім Сорокін, котрий став розробником теорії суперсистем. Дослідження можливості її інкорпорування в аналіз зв'язку образів-сигніфікантів з соціальною реальністю та пов'язування із іншими теоретичними дослідженнями є важливою науковою проблемою.

Аналіз досліджень та публікацій. Мистецтво та його зв'язки із соціальною дійсністю цікавили ще філософів Древньої Греції. Соціологічна наука, зокрема і в Україні, все активніше працює над створенням синтетичних схем інтерпретації образів-сигніфікантів, присутніх у творах мистецтва, котрі б включали, зокрема, і твори школи структурного функціоналізму. Серед останніх досліджень у цій сфері варто виділити фундаментальний твір Умберто Еко «Стосовно питання краси: Історія Західної Ідеї». (On Beauty: A History of A Western Idea). Еко вивчає візуальне мистецтво з точки зору ширшого контексту краси як соціального замовлення на зображення візуальної досконалості, за яким приховується благо [10, с.10] як бажаного для суспільства прояву візуалізації атрактора (в термінах Ю. Романенка)[6, с.78]. Важливу роль у синтезі напрацювань школи структурного функціоналізму відіграли також роботи таких авторів, як, наприклад, М. Амес, котрий інтерпретував мистецтво як соціальну інституцію і вказував на те, що «мистецтво може використовуватись для вираження та аутентифікації усталених та офіційних цінностей образів суспільства кількома способами, напряду через промоцію та підтвердження домінуючих цінностей і непрямо через підпорядкування або відкидання альтернативних цінностей»[8, с. 43].

Інші представники структурно функціоналістичної школи, зокрема в дослідженнях Страуровського [11, с. 312] та Поля і Бірцера [12, с. 125], що мистецтво допомагає легалізувати існуючі соціальні структури через їх репрезентування або культурну «інвалідацію» таких через їх нерепрезентацію.

Подібну схему взаємозв'язків між репрезентованими в творах мистецтва образами-сигніфікантами та системою ідентифікації і авторизації в класах або інших суспільних групах розгорнув також і розробник теорії соціального поля П'єр Бурдьє. Він вказував, зокрема на те, що мистецькі твори та надання переваги одному чи іншому стилю в живописі чи музиці є класовою ознакою, за якою представники класу вирізняють одне одного і надають доступ до ресурсів, котрим володіє клас (контакти, адміністративні ресурси, тощо)[2, с. 91]. Крім того, на думку Бурдьє, група, котра отримала домінуючі позиції в мистецтві відповідає соціальної реальності та соціальному замовленню.

При цьому, скільки б митці в своєму намаганні не прагнули автономізуватись від впливу домінуючих еліт суспільства, останні все-таки здійснюють такий вплив не через задання тем для мистецьких продуктів, а через визнання тих чи інших митців «класичними» в рамках інституцій освіти [3, с. 530].

Важливий внесок у створення синтетичної схеми інтерпретації творів мистецтва зробив також українські дослідники Ю. Романенко та А.Яковенко. Положення їх роботи «Основи візуальної аналітики та соціології візуального символізму» містять у собі не лише аналіз багатьох підходів (у тому числі структурно-функціоналістського) до інтерпретації образів, котрі сигніфікують соціальну реальність, але й синтетичний багатопаровий підхід до виділення та інтерпретації образів в творах мистецтва [6, с. 211] Розглянемо, чи може бути такий підхід збагачений за рахунок інкорпорування в нього підходу до аналізу творів візуального мистецтва Пітіріма Сорокіна.

Метою дослідження є аналіз та визначення можливостей застосування теорії суперсистем структурного функціоналізму П. Сорокіна для аналізу образів-сигніфікантів представлених у творах мистецтва у їх зв'язку із соціальною реальністю відповідних суспільств разом із іншими соціологічними теоріями.

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

- розглянути і проаналізувати теорію суперсистем П. Сорокіна у зв'язку із соціологічним аналізом творів мистецтва;
- визначити способи інтерпретації зв'язку між образами-сигніфікантами та соціальною реальністю того чи іншого суспільства із використанням теорії суперсистем;
- проаналізувати можливості використання теорії суперсистем разом із іншими соціологічними схемами інтерпретації творів мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Серед найвідоміших соціологів, котрі зробили суттєвий внесок у соціологічне дослідження мистецтва — один із відомих представників школи структурного функціоналізму, — Пітірім Сорокін. У його науковому доробку містяться підходи до аналізу творів візуального мистецтва, котрі дозволяють розглядати мистецтво, суспільні системи та систему зворотних зв'язків між ними в контексті теорії суперсистем.

Пітірім Сорокін зробив суттєвий внесок у соціологічне дослідження мистецтв, звернувши на них увагу, зокрема у своїй праці «Криза вишуканих мистецтв» («Кризис изящных искусств»). Сорокін, вважав, що в суспільствах періодично змінюються кілька типів «суперсистем» - історично-суспільних формацій, для кожної з яких характерні свої духовні та відповідні (і паралельні) їм інституційні та культур-

ні паттерни, зокрема і у візуальному мистецтві [7, с. 297]. Сорокін виділяв такі суперсистеми:

- ідеаціональні, в яких ключову роль відігравали альтруїзм, містицизм і аскетизм;
- чуттєві, в яких домінують риси урбаністичного суспільства та інтелектуалізм;
- ідеалістичні, що поєднують особливості двох перших двох типів.

Сорокін вказує на те, що будь-яка культура є суспільним продуктом і на пряму залежить від суспільства та домінуючих у ньому ідеологій та практик: «Якими є культура та суспільство, такими будуть і вишукані мистецтва. Якщо культура переважно чуттєва, то чуттєвими будуть і її основні зображувальні мистецтва. Якщо культура не інтегрована, хаотичними та еклектичними будуть її основні види зображувальних мистецтв [7, с. 426].»

Такі положення Сорокіна збігаються з розмірковуваннями українського соціолога Юрія Романенка, котрий, характеризуючи українську культуру, відзначає такі її риси як еклектичність, гетерономічність та гетероферентність, що результують із її фундаційної чуттєвості: «В продуктах матеріальної культури, просторах та середовищах відповідна ідентичність «уречевлюється» (якщо цей процес взагалі відбувається) у вигляді поєднання автентичного змісту із чужорідною формою (притаманна значній більшості продуктів матеріальної культури українства мозаїчність та еклектичність, віддання переваги мішанині культурних форм над витворенням цілісної автентичної форми). Справжня українська людина при цьому залишається прихованою, «імпліцитною» [6, с. 26].

Всі три суперсистеми, на думку Сорокіна мають сутнісно (і за формою і за змістом, що вказує на внутрішню інтенційність) зовсім різні мистецтва, оскільки існує тісна кореляція між типом суспільної суперсистеми та мистецтвом, котре продукує та чи інша суперсистема [7, с. 440]. Подібні висновки можемо побачити і в роботах Ю. Романенка.

Таблиця 1.1 Класифікація рис мистецтва, характерного для різних суперсистем за Сорокіним

	Ідеаціональне мистецтво	Чуттєве мистецтво	Ідеалістичне мистецтво
Ключова інтенція	Наближення віруючого до Бога	Розвага, розслаблення чи збудження нервової системи	Суміш інтенцій
Теми	Зобразити Бога, трансцендентні принципи, що наскрізно	Зображення емпіричного чуттєвого	Зображення взаємодії між людьми

	присутні в світі	світу	
Зображувальні засоби	Надчуттєвий символ	Чуттєві зображення	Сенсорні зображення та абстрактні символи
Спрямованість	Інтровертна	Екстравертна	Інтровертна та екстравертна
Стосунки між продуцентом та отримувачем	Активний продуцент, активний споживач	Активний продуцент, пасивний споживач	Активний продуцент, активний споживач

Сорокін виділяє також еклектичне мистецтво, котре він проте називає «псевдомистецтвом», оскільки воно не має внутрішньої інтенції, а лише невдало сполучає частини інших, інтегрованих мистецтв. Еклектичне мистецтво за своєю суттю стоїть близько до мистецтва чуттєвого і одне може переходити в інше [7, с. 437].

Варто відзначити, що для більшої точності визначення типів мистецтва автор вважає за необхідне диференціювати поняття «чуттєвості» та «відчуттєвості», оскільки попри незначну різницю в орфографії та фонетиці різниці між цими поняттями є суттєвою. Відчуття вказують на сенсоріку та орієнтованість певного індивіда чи їх групи на реєстрацію сенсорних подразників, «зчитування» фізичних параметрів об'єктів, що сприймаються за допомогою тілесних сенсорів (колір, фактура, твердість поверхні і т.д.). В той же час чуттєвість вказує на орієнтованість, на переживання тих чи інших об'єктів (фізичних чи уявних, віртуальних) і «зчитування» модальності такого переживання.

На думку Сорокіна, при переході суспільства чи групи суспільств від однієї суперсистеми до іншої відбувається аналогічного ж напрямку зсуви у мистецтві. Аналізуючи європейське мистецтво, Сорокін відзначає, що, починаючи із VI століття до нашої ери, в Європі розвинулось ідеаціональне мистецтво, вершиною якого стало грецьке мистецтво, котре фокусувалось на типологізованому ідеалі людини (Сорокін називає це «ідеалізованим, типологічним мистецтвом»)[7, с. 441]. Подібні роздуми стосовно співвідношення ідеаціонального та і ідеалістичного мистецтва звучать у творі О. Шпенглера «Музика і пластика», котрий порівнює грецьке візуальне мистецтво та європейське художнє мистецтво вказуючи на критичну для їх співвідношення різницю в фокусуванні на передньому плані та перспективі [3, с. 366].

Аналіз мистецтва різних епох у виконанні Сорокіна містить тезу про підйом і занепад древнього ідеаціонального та ідеалістичного мистецтва в Греції та заміну його чуттєвим мистецтвом, котре прагнуло імітувати всі інші типи мистецтва, не створюючи власних зображальних засобів. В аналізі Сорокіна прослідковується думка про зв'язок між мистецтвом та релігією, котра домінує в суспільстві: «Після V століття до нашої ери хвиля чуттєвого мистецтва різко піднялась, а хвиля ідеаціонального почала спадати. В результаті цього ідеалістичний синтез зруйнувався і, починаючи приблизно з III століття до нашої ери і до IV століття нашої ери, триває період панування чуттєвої форми мистецтва. Протягом перших віків нашої ери вона вступила в пору свого розквіту, відзначену реалізмом і всезростаючим темпом імітації архаїчного, класичного та інших стилів. Цей же період став свідком появи християнського ідеаціонального мистецтва, котре йшло в ногу з поширенням християнської релігії, котре стало в VI столітті нашої ери пануючою формою мистецтва [7, с. 445].»

Таким чином, на думку Сорокіна, на зміну чуттєвому мистецтву приходять християнське мистецтво, котре диктує художнику потребу зображувати Бога [7, с. 446].

Такі думки корелюють із аналізом Шпенглера, котрий вказав, що така інтенція (зображувати Бога) проявилась в особливій увазі європейського мистецтва до перспективи та змальовування повітря, порожнього простору, котре міститься за переднім планом картини, але є її найважливішою компонентою [3, с. 366].

Продовжуючи аналіз зв'язку між релігією та творами візуального мистецтва Сорокін говорить про те, що до XII століття в мистецтві повністю домінували релігійні мотиви: «Найвеличніші приклади середньовічної архітектури — собори і церкви — всі вони суть будови, присвячені Богу. Їх зовнішній абрис, зокрема: хрестоподібна основа, купол або шпиль — і фактично кожна архітектурна або скульптурна деталь є символічними. Це воістину «Біблія в камені». Не менш релігійна і середньовічна скульптура. Це знову і знову Старий і Новий заповіти, що застигли в камені, глині або мурі. Середньовічний живопис надрелігійний — все те ж художнє відтворення Старого та Нового заповітів. Вона майже цілком символічна і духовна. В ній не здійснена навіть спроба створити ілюзію тривимірної реальності в двовимірному просторі. В ній дуже мало оголеного тіла, а якщо воно і є, то зображення вкрай аскетичне. Повністю відсутні пейзажі, жанрові теми, реалістичні портрети, сатира, карикатура або комедія [7, с. 437].» Ті особливості мистецтва середньовічної Європи цілком відповідають пануючій на той час релігійній доктрині

католицизму. В той же час І. Тен вказує на те, що в посткатолицькій протестантській Голландії набір тем у художників був зовсім іншим.

Ще одним важливим висновком до якого приходять Пітірім Сорокін є те, що плашке, слабо прикрашене мистецтво цієї епохи є тільки на перший погляд неемоційним. На думку вченого, таке мистецтво в суті своїй наповнене замежовими емоціями: «Все це мистецтво зовні просте, аскетичне, традиційне та духовне. Для людини чуттєвої культури, що звикла до величності обробки, все це може здається безколірним і непривабливим, позбавленим технічної майстерності, радості та краси. Тим не менше, коли стає зрозуміло, що ідеаціональне мистецтво суб'єктивне, поринуте в надчуттєвий світ, то воно здається таким же вражаючим як і будь-яке із відомих чуттєвих мистецтв. Ідеаційне мистецтво цих століть позаземне, величне і таке, що надзвичайно послідовно виражає свою надчуттєвість. Це — мистецтво людської душі, що наодинці спілкується з Богом [7, с. 439].»

Таке мистецтво, на думку Пітіріма Сорокіна, домінувало в Європі до XII сторіччя, коли почали з'являтися ознаки ідеалістичного мистецтва, котре вибирало собі для зображення сюжети із «мирського», «реального» життя і котре домінувало до XV століття, коли на решті було змінено новою фазою «чуттєвого» мистецтва. Інкорпорувавши в себе значну частину цілком світських тем, чуттєве мистецтво, на думку Сорокіна, розгорнулось у ряді ознак таких як чуттєвість, пристрасність, багатство техніки. За влучним спостереженням Сорокіна, твори чуттєвого мистецтва комунікують із глядачем не символічним змістом, а радше самою фізичною силою впливу (наприклад, звуків музики чи кольорів картини) [7, с. 440]. При таких способах зображення, на думку дослідника, чуттєве мистецтво відображає лише поверхню зображуваного ним світу, його сенсорну оболонку.

Ідеаціональна форма мистецтва прийшла до свого занепаду і поступово чуттєва форма стала домінуючою в усіх формах мистецтва. Чуттєве мистецтво в своїй суті, на думку Сорокіна, залежить від ринку і працює за рахунок емоційності, пристрасності: «Його герої та персонажі — типові смертні, а пізніше ними стають субсоціальні і патологічні типи. Його емоційний тон — пристрасний, сенсаційний, патетичний. Воно відмічене збуджуючою та чуттєвою наготою. Це мистецтво пейзажу і жанру, портрета, карикатури, сатири і комедії, водевілю та оперети, мистецтво голлівудського шоу, мистецтво професійних художників, що доставляють приємність пасивній публіці. Як таке воно створено для ринку як об'єкту купівлі та продажу, що залежить у своєму успіху від конкуренції з іншими товарами [7, с. 446].»

Крім того, Сорокін аналізує досягнення чуттєвого мистецтва, відзначаючи, що технічно останнє є потужнішим, ніж інші форми мистецтва і може здійснювати мімікрію під практично будь-яку із мистецьких форм. Сорокін визначає додаткові особливості чуттєвого мистецтва [7, с. 447]:

- Неелітарність, масовість, доступність

- Безконечна багатоманітність, що відповідає будь-якому запиту ринку. Сорокін порівнює сучасне йому мистецтво із величезним універсальним, де знайдеться продукт для кожного

Сорокін також аналізує вроджені проблеми чуттєвого типу мистецтва: зведення його до простих схем «жінки-вино-пісня», девальвація емоційної проникності, що призводить до концентрації на негативних і відштовхуючих та патологічних образах і темах, та змістах, різноманітності, що потребує ще більшої різноманітності, котра створює перешкоду для побудови будь-яких репрезентацій цілісності в індивідуальній та соціетальній психіці. Однією з причин такого явища Пітірім Сорокін називає, перш за все, концентрацію не на комунікованих змістах, а на техніці і засобах, котрі стають ерзац-змістом і не є розрізнюваними як засоби комунікації змістів (смислів). На думку Сорокіна професіоналізація сфери мистецтва призводить до уніфікації його виробників, що, в свою чергу призведе до занепаду чуттєвого мистецтва [7, с. 458].

За таких обставин «медіум не тільки стає месиджем» в аспекті його модальності та в розумінні Маршала МакЛюена, а навіть більше - підміняє собою месидж (сміслову наповнення повідомлення), задаючи тон цілій індустрії симулякрів, про яку розгорнуто

пише в своїх працях Ж.-Ф. Бодрійяр [7, с. 14].

Висновки. Проведений аналіз дає можливість викладені нижче висновки стосовно можливості використання теорії суперсистем Пітіріма Сорокіна для аналізу зв'язків між соціальною реальністю та творами візуального мистецтва.

Теорія суперсистем дозволяє здійснити типологізацію зв'язків між соціальною реальністю та мистецтвом, породженим цією соціальною реальністю на високому рівні генералізації. Крім того, дослідження суперсистем та пов'язаних із ними соціальних реальностей дає змогу поєднувати дослідження творів мистецтва та репрезентованих у них образів-сигніфікантів соціальної реальності із змістами, репрезентованих в колективному підсвідомому суспільства за умови використання інтерпретаційних механізмів

Ще однією можливістю, котру надає використання теорії суперсистем, є встановлення логічних зв'язків із іншими теоретичними розробками (наприклад, П. Бурдьє, Ж. Бодрійяра, Ю. Романенка, У. Еко та інших). Розробки в рамках теорії суперсистем дозволяють встановити зв'язки між образами-сигніфікантами представленими в образотворчому (візуальному) мистецтві та релігійними атракторами, представленими в суспільстві, представники якого виступили замовниками таких творів візуального мистецтва.

Розробки в рамках теорії суперсистем дозволяють використати їх для створення емпіричної методології дослідження творів візуального мистецтва та образів-сигніфікантів, представлених у них у зв'язку із відповідними елементами соціальної реальності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бодрійяр Ж.К. Симулякры и симуляция [Текст] / Ж. Бодрійяр / Перекл. О.А. Печенкин. – Тула.: 2013. – 204с.
2. Бурдьє П. Социология социального пространства. [Текст] / О П. Бурдьє / — СПб.: Институт экспериментальной социологии; Алеейя, 2007, 288 с.
3. Клявина Т.А., Жидков В.С. Социология искусства. Хрестоматия [Текст] / Т.А. Клявина, В.С. Жидков / — М.: Прогресс-Традиция, 2010. - 310 с.
4. Романенко Ю.В. Смыслопродукция в социальных системах. [Текст] / Ю.В. Романенко / — К.: Вид-во «Ета Е», 2005. - 274 с.
5. Романенко Ю.В. Механизмы символической интеракции в коммуникациях, политике, искусстве: визуально-аналитический та соціосимволический аспекти. [Текст] / Ю.В. Романенко / - Монографія. - К.: Вид-во ДУІКТ, 2011. - 301 с.
6. Романенко Ю.В., Яковенко А.К. Основы визуальной аналитики та социологии визуального символизма [Текст] / Ю.В. Романенко, А.К. Яковенко / — К.: «Видавництво ДУІКТ», 2008. - 319 с.
7. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П. Сорокин / Ред. А. Ю. Соколов: Пер. з англ. — М.: Политиздат, 1992. - 543 с.
8. Ames M.. Museums, the public and anthropology. [Текст] / Ames, M. Vancouver: University of British Columbia Press, 1986 - 215 с.
9. John Paul, Art as Weltanschauung: An Overview of Theory in the Sociology of Art // Electronic Journal of Sociology (2005), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sociology.org/content/2005/tier2/the_sociology_of_art.pdf
10. Umberto Eco. On Beauty: A History of a Western Idea [Текст] / Eco Umberto / — Secker and Warburg — 2004. — 440 с.
11. Staurowsky E.J. “The Cleveland ‘Indian’: A case study in American Indian Cultural Dispossession.” // Sociology of Sport Journal №17, 2000: с. 307-330.

12. Paul J., Birzer M. "Images of power: An analysis of the militarization of police uniforms and messages of service." // Free Inquiry in Creative Sociology №32, 2004. c: 121-128.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2013

REFERENCES:

1. *Bodriyar J.C.* Simuliakry i simuliaciya (Simulacrum and simulation). Tula, 2013, 204 p.
2. *Burdiye P.* Sotsiologiya sotsialnogo prostranstva (Sociology of social space). Sanct-Petersburg, 2007, 288 p.
3. *Klyavina T.A., Zhydkov V.S.* Sotsiologiya iskusstva (Sociology of art). Moscow, 2010, 310 p.
4. *Romanenko Y.V.* Smysloprodukovanya v sotsialnykh systemakh (Sense-production in social systems). Kyiv, 2005, 274 p.
5. *Romanenko Y.V.* Mekhanizmy symvolichnoyi interakcii v komunikaciyah, polotyci, mystetstvi: visualno-analitychnyi ta socio-symvolichnyi aspekty (Mechanics of symbolic interaction in communications, politics, arts: visual-analytics and symbolic aspects). Kyiv, 2011, 301 p/
6. *Romanenko Y.V., Yakovenko A.K.* osnovy visualnoyi analityky ti sotsiologiyi vizualnogo symvolizmu (Fundamentals of visual analytics and visual symbolism). Kyiv, 2008, 319 p.
7. *Sorokin P.A.* Chelovek. Tsivilizatsiya. Obschestvo (Humankind. Civilization. Society). Moscow, 1992, 543 p.
8. Ames M. Museums, the public and anthropology. Vancouver: University of British Columbia Press, 1986, 215 p.
9. John Paul, Art as Weltanschauung: An Overview of Theory in the Sociology of Art. Electronic Journal of Sociology (2005), Regime to access: http://www.sociology.org/content/2005/tier2/the_sociology_of_art.pdf
10. Umberto Eco. On Beauty: A History of a Western Idea. Secker and Warburg, 2004, 440 p.
11. Staurowsky E.J. 2000. The Cleveland 'Indian': A case study in American Indian Cultural Dispossession. Sociology of Sport Journal №17, 2000, p. 307-330.
12. Paul J., Birzer M. Images of power: An analysis of the militarization of police uniforms and messages of service. Free Inquiry in Creative Sociology №32, 2004, p: 121-128.

Зінченко Андрій Арсенович – аспірант

Класичний приватний університет

Адреса: 69002, вул. Жуковського, 70 Б, м. Запоріжжя

E-mail: zinchenko.andrij@gmail.com

Zinchenko Andrii Arsenovych – postgraduate

Classic private university

Address: 70 B, E. Zhukovskogo Str., Zaporizhzhya, 69002

E-mail: zinchenko.andrij@gmail.com

ПЕРЕЛІК СТАТЕЙ ЗА 2013 РІК

ІСТОРІЯ

№ 1 (93)

Москалев Б.Г., Москалева Н.П. М.М. Вольф и «Дело трактороцентра»

Мешковая С.И. Личное дело «лишенца» П.С.Атаманчука о восстановлении его в избирательных правах (анализ исторического источника)

Білан Г.І. Культурний розвиток Дніпропетровщини у 1946-1970 роках

Мосюкова Н.Г. Система освіти в контексті релігійного виховання в Україні (католицька складова)

Аджиєва Л.С. Розвиток рільництва в Криму (XIX ст.)

Безега Т.М. Регіональні аспекти інвестиційної привабливості Закарпатської області: стан та перспективи розвитку

№ 2 (94)

Козерод О.В. Актуальні проблеми розвитку єврейських громад Європи (на прикладі Великої Британії)

Священко З.В. Питання про роль селянського поземельного банку в Російській імперії початку XX ст. у діяльності комісії особливої наради О.Оболенського

Коваленко Т.В. Музеї Херсонщини як центри історико-краєзнавчих студій післявоєнного періоду

Кузеванов В.М. Роль українських соціал-демократів в модернізації української нації/ історіографія проблеми

Якименко І.А. Дитячі дошкільні заклади українського села у матеріально-побутовому вимірі повсякденного життя повоєнних років (1945-1955 рр.)

№ 3 (95)

Коробка В.М. Заходи громадського управління Маріуполя із влаштування міського водопроводу

Гула Р.В. Філософські аспекти співвідношення понять «радянський патріотизм» і «патріотизм»

Бондаренко В.Г. Проблема визначення характеру вільнокозацького руху на еміграції у 2030х рр. XX ст.

Тележняк К.О. Історія колекціонування пам'яток писемності на Катеринославщині наприкінці XIX – початку XX ст.

Домбровский К.Г. Появление и становление новых религиозных движений на территории Украины: политико-правовой аспект

Макаров Р.В. Британське мандатне управління в Іраку (1920 – 1932 рр.)

№ 4 (96)

Москалев Б.Г., Москалева Н.П. Украинские научно-исследовательские институты сельскохозяйственного машиностроения и механизации сельского хозяйства в 1930е гг.: история создания

Гула Р.В. Вплив державно-партійних органів

на виховання радянського патріотизму у партизанському русі у 1942 – 1944 рр.

Аджиєва Л.С. Тютюнництво в Криму (XIX – початок XX ст.)

Зеркаль М.М. Питання інформаційного забезпечення розвитку освітнього простору етносів України (1991 – 2012)

Федоренко Я.А. Становлення та розвиток органічного землеробства в Україні: історичний контекст

Потапова О.Б. Джерела про суспільну діяльність православного духовенства в Україні у 1917-1920 рр. (за матеріалами архівів України)

Священко З.В. Аграрні ініціативи російського дворянства в роки революції 1905 – 1907рр.

Кузеванов В.М. Роль українських соціал-демократів в модернізації української нації/ історіографія проблеми

Орлов В.М. Історіографія варіативності структуривання нової релігійності в Україні

Горб Є.С. Політична боротьба на теренах Великопольщі в умовах відновлення польської національної державності (листопад – грудень 1918 р.)

№ 5 (97)

Каліщук О.М. Українсько-польське протистояння в роки Другої світової війни в інформаційному просторі

Макарчук О.Г. Західноукраїнська преса кінця XIX – початку XX століття про робітництво і робітничий рух

Мельничук І.А. Польська історіографія у розрізі дослідження національних еліт Литовсько-Польського періоду вітчизняної історії

Перетокін А.Г. Соціальне становище робітників гірничодобувної галузі промисловості Донецько-Придніпровського регіону наприкінці XIX – початку XX ст. (за матеріалами галузевої преси)

Хотієнко С.В. Розгортання масового фізкультурного руху в українському селі наприкінці 40х – початку 50х рр. XX століття

Данілова А.О. Вирішення продовольчого питання учасниками радянського Руху Опору під час Великої Вітчизняної війни

Гордійчук С.О. Вірникипротестанти Закарпаття під тоталітарним пресом (друга половина 1940х – 1960ті роки)

Коваленко О.М. Історіографічні дослідження розвитку українсько-польських культурно-освітніх та наукових відносин 2000-2010 рр.

Хоречко А.М. Благодійницька діяльність дворян Катеринославської губернії на початку XX ст.

№ 6 (98)

Виздрік В.С. Польське аграрне осадництво на західноукраїнських землях у 20х рр. XX ст.

Зеркаль М.М. Історичний нарис трансформації освітнього концепту (загальноукраїнські та регіональні програми) в діяльності національно-культурних товариств України (1991 – 2012)

Перетокін А.Г., Дірявка Ю.П. Відображення до-

сягнень науково-технічного прогресу в галузевій пресі Донецько-Придніпровського регіону наприкінці XIX – на початку XX ст.

Романюк Н.Й. Діяльність підприємців у розвитку промисловості в сільській місцевості Київської, Подільської і Волинської губерній (друга половина XIX – початок XX ст.)

Кузеванов В.М. Роль українських соціал-демократів в модернізації української нації/ історіографія проблеми

Багрій Т.М. Постаті державних діячів Чехословаччини (1918 – 1938 рр.) у новітній чеській та словацькій історіографії

Василюк А.В. «Міське товариство», «Уранія» та діяльність інших спілок у Празі в період з 1845 до 1939 року

Зан Є.Є. Роль Закарпаття як важливого осередку розгортання національно-визвольної боротьби угорського народу під проводом Ференца II Ракоці

Медяник В.Ю. Внесок підприємця М.Ф. фон Дітмара у розвиток гірничо-заводської статистики України (кінець XIX – початок XX ст.)

Ткаченко-Плахтій О.П. Терористична діяльність ліворадикальних організацій Російської імперії на початку XX ст. та її оцінка тогочасним суспільством (на матеріалах Півдня України)

Марченко В.О. Місце та роль свят у житті селян Наддніпрянщини у післявоєнні роки (1945 – поч. 1950х рр.)

Делія О.В. «Где ж наша свобода?»: радянська дійсність 2030х років очима народу

№ 7 (99)

Зеркаль М.М. Етнічні меншини України на зламі 1980х – поч. 1990х років: історія реалізації освітнього потенціалу

Саманцов О.П., Саманцова О.В. Діяльність споживчого товариства Брянського металургійного заводу кін. XIX – поч. XX ст.

Мельничук І.А. Функції та еволюція військово-адміністративних еліт у політичній системі Київської Русі на етапі «збирання земель» та консолідації влади навколо Києва (X ст.).

Венгерська В.О. Ідеї культурно-національної автономії в консервативній концепції русофілів

Мітряєва С.І. Вплив Європейського Союзу та інших міжнародних акторів на зміст міжнародної взаємодії в Карпатському регіоні

Домбровський К.Г. Міжнародний досвід державо-церковних відносин: уроки для України

Дрыганюк О.В. Социально-экономическая деятельность Екатеринославского губернатора Владимира Карловича Шлиппе (1890-1893 гг.)

Михальчук Р.Ю. Утворення та функціонування гетто на Рівненщині (1941-1942 рр.)

Терновський А.М. Партизанський рух на півдні Дніпропетровської області початку Великої Вітчизняної війни

№ 8 (100)

Іваненко В.В. Феномен становлення Дніпропетровська як «соціалістичного міста» у 1920х – 1930х роках: концептуальний вимір та реальна практика

Болебрух А.Г. Сон в летнюю ночь (городская фантазия не по В. Шекспиру)

Світленко С.І. Відродження і збереження історичної пам'яті: загальнонаціональний та регіональний аспекти

Шляхов О.Б. Загострення соціально-класового протистояння на Катериноставщині та шляхи його подолання у поглядах керівників губернії кінця XIX ст.

Журба О.И. Сто лет днепропетровскому «цеху историков»

№ 9 (101)

Філіпчук І.В. Розвиток студентського руху в Чехословаччині періоду «Празької весни»

Дірявка Ю.П., Перетокін А.Г. Особливості закріплення теми «Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького (1648-1657 рр.)» у ВНЗ України

Мартинчук І.І. Історіографія проблеми європейської інтеграції Словацької Республіки (загальна характеристика)

Макаренко Т.П. Питання захисту мов національних меншин у добу Української центральної ради

№ 10 (102)

Воронін В.М. Удосконалення нагородної системи УРСР в 60-ті роки XX сторіччя (на прикладі введення почесних звань Заслуженого винахідника і Заслуженого раціоналізатора)

Перетокін А.Г. Місце селян у соціальному портреті Донецько-Придніпровського регіону наприкінці XIX – на початку XX ст.

Зосімова М.В. Становище македонців у Королівстві СХС у 1919-1929 рр.

Хайрулдинова Э.М. Проблема розвитку НУРДМК на всекрымских съездах мусульман Крымской АССР (1923–1925)

Фоміна О. В. Твори Редьярда Кіплінга як історичні джерела з трансформації ідеї Імперії в британському суспільстві в кінці вікторіанської доби

Борисенко Е.С. Легенда «Элеазар - священник» на монетах восстания БарКохбы: к вопросу о роли священников и мудрецов в восстании

№ 11 (103)

Захарчин Н.Г. Громадські ради у селах Львівського повіту після виборів 1927 р.: соціально-економічний, політичний та національний аспекти

Воронін В.М. Введення нових почесних звань у нагородну систему УРСР в 60-ті роки XX сторіччя

Делія О. В. Історія Полтавської єпархії: історіографічний аспект

Красносілецький Д.П. Політична «гра» опозиціонера КП(б)У Якова Гальчевського

Фоміна О. В. Редьярд Кіплінг і Друга англо-бурська війна 1899 -1902 рр.

Подгайко М.К., Сорока Ф.І. Другий танковий корпус СС у Курській битві

Вільховик О.В. Роль демобілізованих червоноармійців у формуванні радянської свідомості українського населення

Чучалін О.П. Закриття православних монастирів

та храмів на Черкащині у 1920 – 1930х роках як проміжний етап між конфіскацією та репресіями (на матеріалах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України)

ФІЛОСОФІЯ

№ 1 (93)

Коломієць О.Г. Формування емоційної стійкості особистості як умова подолання агресивної поведінки

Петінова О.Б. Інновації в суспільній практиці освіти – виклик глобалізації XXI століття

Дев'ятко Н.В. Актуалізація міфа в українському інформаційно-культурному просторі

Широкова В.В., Бабина Т.Г. Беконівська класифікація наук у контексті рефлексії єдності душі і тіла

Мараховський Л.Ф., Козубцов І.М. Філософсько-ідейна парадигма ієрархії та назв учених ступенів в Україні

Мікулак Н.М. Модерна жіноча ментальність: аксіологічний вимір у сучасних освітніх та соціальних реаліях

Карленко Н.В. Філософсько-освітні аспекти аналізу духовного здоров'я у контексті взаємозв'язку матеріального та духовного

Колесник А.О. Інновації в освітньому маркетингу

Большакова О.В. Соціально-філософська рефлексія правосвідомості як форми суспільної свідомості

Семенюк І.В. Особливості економічної та соціокультурної модернізації сучасного південнокорейського суспільства

Шабасва Л.М. Філософський аспект особливостей комунікації у дистанційній освіті

Бойко О.П. Ціннісні дилеми сучасної людини: добро та зло як антропологічні феномени

Осипов А.А. Духовная практика как основа символического характера феномена духовности и формирование современной мировоззренческой парадигмы

Статья 1. «Трансформация телесности в ходе символа-творческого процесса духовной практики»

Мегрелішвілі М.О. Особливості взаємозв'язку конструктивного і деструктивного в інформаційному суспільстві

Стацко Ю. Онтологический аспект зла в понимании Лешака Колаковского

№ 2 (94)

Шатохина Н.П. Соотношение феноменов свободы и творчества в контексте современной социальной реальности

Коломієць О.Г. Упередження агресивності засобами міжкультурної комунікації: соціально – філософський аспект

Кучера І.В. Освіта і нерівність як теоретична та практична проблема сьогодення

Бутурліна О.В. Філософські проблеми творчості у віртуальній реальності

Кирилюк А.А. Человек в культурно-онтологическом измерении: проблема бессознательно

Харлаш Л.М. Моделювання та освітні практики в побудові системи відкритої освіти: філософський аспект

Бабина Т.Г. Менталітет у системі освіти

Тіменик З.І. Елементи ідеї істинності й повноти (між)релігійних комунікацій

Финин Г.И. Влияние социально-культурной среды времен «холодной войны» на curriculum (учебный план) будущих офицеров

Мікулак Н.М. Архетип матері як основа жіночої ментальності

Бліхар В.С. Вплив органів державної влади у відносинах із церквою: шлях до оптимізації

№ 3 (95)

Ільченко І.Г. Концепт саморозвитку особистості як основа аналізу феноменів самоактуалізації та самореалізації

Голованов Б. Д. Сознательное и бессознательное в проекте правовой идеологии

Бліхар В.С. Державно-церковні відносини як імплементація контактів між державною владою і церквою

Аїтова О.В. Методологічні правила тлумачення текстів у філософській герменевтиці

Ф.Шлейєрмахера

Кострюков С.В. Діяльність як основа взаємодії культури та влади

Яковлев А.О. Функциональный каркас освіти: інтерпретативні можливості

Масаев М.В. «По долинам и по взгорьям». Философско-исторические и юридические аспекты бытия одного музыкального образа в различных символах разных эпох, стран и народов

Іванов О.О. Хвороба в духовних вимірах особистості: соціально-філософський аспект

Тарабасова Л.Г. Теоретико-методологічне дослідження потенціалу розвитку дитини раннього віку

Мікулак Н.М. Історикофілософські аспекти жіночої освіти і ментальності

Мегега Г.Б. Феномен здоров'я як об'єкт наукових досліджень

Бірюкова Г.С. Творчий потенціал особистості доби глобалізованого суспільства

№ 4 (96)

Мараховський Л.Ф., Козубцов І.М. Фрагмент інформаційного каналу фрактальної динамічної наукової картини світу знань: науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка»

Романенко М.І. Зміни парадигмальних засад управління освітою у контексті концепту стійкого розвитку

Радіонова І.О. Філософія освіти Дж. Дьюї: евристичний потенціал у контексті суспільства ризику

Бліхар В.С. Соціокультурне значення державно-церковних відносин для формування суспільства

Яковлев А.О. Функції освіти: рефлексія реалій та ідеалів суспільства

Мегега Г.Б. Основні підходи до визначення феномена здоров'я як об'єкта філософських досліджень

Попов В.Б. Социетальная переходность в макроэволюционном измерении

Погоріла Л.М. Образ жінки в контексті римо-

католицького аджорнаменто

Грезін О.В. Про глобальне старіння світу

Лобода Ю.А. Онтологія Анаксимандра в контексте екзистенціально-герменевтичної аналітики М. Хайдеггера (критический аналіз)

№ 5 (97)

Романенко М.І. Філософія освіти: досягнення та проблеми

Мараховський Л.Ф., Козубцов І.М. Філософські варіанти розвитку піраміди наукової картини світу знань ХХІ століття

Гриценко М.М. Технокомунізм як можливе майбутнє людства

Галяс І.А. Ответственность как морально-этическая ценность современного лидерства

Пустовая М.И. Взаимодействие нарративов культуры и дискурсов философии в постмодерне

Устич С.И. Современные трансграничные процессы и их системная рефлексия

Яковлева О.В. Багатомовність в Україні: шанси та виклики

Бескаравайный С.С. Современный эвристический потенциал концепции органопроекции

Чирка Л.Г. Антропологічний аспект філософії Григорія Сковороди

Лаврова Л.В. Формування здорового способу життя в освітньому контексті: філософсько-історична ретроспектива

Оборина А.Н. Внешние и внутренние проявления ответственности, безответственности и нравственности среди современной молодежи

№ 6 (98)

Боринштейн Е.Р. Социально-философские основания девиантности

Решетніченко А.В. Мотивація управління процесами розвитку суспільства

Козубцов І.М. Філософія формування цілісної динамічної наукової картини світу знань: довічна науково-педагогічна проблема

Кулик А.В. Теории немецкой классической философии о хаосе

Тіменик З.І. Семантика найменувань Бога (Боже-ства) в українській філософсько-релігійній думці

Чернишов В.В. Символічна теологія Г.С.Сковороди

Дорожко І.І. Сім'я рефлексивного модерну: філософські інтенції

Родный О.В. Роман Ф.Рабле «Гаргантюа и Пантагрюэль» как симулякр

Шкіль Л.Л. Екзистенційні основи біоантропології

Компанієць Л.Г. Сучасні соціальні технології управління: сутність та спрямованість

Григоров Г.А. Медіаосвіта як чинник, що формує нову парадигму освіти

Аврахова Л.В. Феноменология поступка в интересубъективном поле нравственной философии М.М. Бахтина

№ 7 (99)

Козубцов І.М. Обґрунтування вибору принципу побудови динамічної наукової картини світу знань

Ковтун А. Л. Основная проблематика теорий референции

Фролова Н.М. Мова як індекс соціального розмежування

Кулешов О.В. Політична етика: проблема самовизначення

Решетніченко А.В. Управління розвитком енергетичного потенціалу: філософські аспекти

Родный О.В. От диалога к диалогизму: пути формирования философской рефлексии возрождения

Семенюк І.В. Економічна та політична сфери впливу розвитку сучасного південнокорейського суспільства

Чантурія А.В. Уявлення про простір та час в умовах глобалізації

Кравцов Ю.С. Философское измерение новых правовых требований в украинском образовательном пространстве

№ 8 (100)

Гнатенко П.И. Гражданское общество в контексте изменений, происходящих в Украине

Пронякин В.И. Зияющий дискурс, или Интерпретативный беспредел. Ницше в рецептивном поле постмодерна

Шевцов С.В. Днепропетровская школа философии: от региона метафизики к метафизике региона

Окороков В.Б. Диахронно-синхронический топос бытия человека и проблемы антропологического времени

Осетрова О.О. «Комплекс Прометея» та «комплекс Емпедокла» як фрагменти «Поетики вогню» Г. Башляра

Хмель В.В. Образование и культура в современном измерении

№ 9 (101)

Кравцов Ю.С. Особенности новой ситуации в социальном познании

Мегрелішвілі М.О. Сучасне суспільство та деякі проблеми його дослідження

Семенюк І.В. Структура детермінантів та модусу соціальності південнокорейського суспільства

Рогова О.Г. Сучасна освіта в проблемному полі екзистенціалізму

Гурик М.І., Шумка М.Л. Дискурс свободи у духовній та політичній спадщині Ярослава Стецька

Зінякова В.В. Неперекладність як проблема філософії

Козубцов І.М. Основи системної єдності філософії освіти (09.00.10) та теорії і методики професійної освіти (13.00.04) вчених

Шкіль Л.Л. Владні стосунки та дискурс сексуальності

Сынах А.А. Поэзия С.А. Есенина и философия: точки соприкосновения

Сергієнко Н.О. Соціальна еволюція versus дилема лійності-циклічності

Тарасюк Л.С. Проблема цілісності буття людини

Петінова О.Б. Інтерпретація свободи в концепції лібералізму

Сагуйченко В.В. Дошкільна освіта як відповідь на культуру пізнього модерну

№ 10 (102)

Астахова Т.Г. Картезіанський дуалізм: pro et contra

Бескаравайний С.С. Автотрофність техноценозов
Кравцов Ю.С. Філософське омилення подолання «кризи ідентичності» права

Семенюк І.В. Аналіз детермінантів розвитку сучасного південнокорейського суспільства

Сагуйченко В.В. Школа як специфічний життєвий світ підростаючої генерації

Козубцов І.М. Мотиваційна модель процесу компетентного навчання аспірантів: міждисциплінарна єдність філософії освіти (09.00.10) та теорії і методики професійної освіти (13.00.04)

Пархоменко О.В. Проблема изменения творческой личности в новом коммуникативном пространстве

№ 11 (103)

Астахова Т.Г. Актуальні проблеми взаємозв'язку духовно-тілесного у філософії корифеїв Нового часу

Оборіна А.М. Сучасне буття людини, становлення соціальної та особистісної відповідальності

Козубцов І.М. Дисертація PhD – фрагмент формування фрактальної динамічної наукової картини світу знань

Янковський С.В. Образ спільності в соціально-культурному світі України

Шелюх Л.П. Сравнительная характеристика значения речевых высказываний у М. Бахтина и Э. Бенвениста

СОЦІОЛОГІЯ**№ 1 (93)**

Городецька О.Г. Соціологічний аналіз ефективності використання різних виборчих систем у сучасній Україні

Сталовєрова Г.В. Особливості середнього класу в сучасному Китаї

№ 2 (94)

Шинкаренко В.Д. Постмодернистское конструирование реальности

Мосаєв Ю.В. Діяльність парламентської опозиції в Україні: історія та перспективи розвитку

Калагін Ю.А. Сучасні вимоги до мети виховної роботи у ВНЗ

Горєлова А.В. Интернет-зависимость как объект социологического исследования

Новикова Ю.С. Гендерные теории современности: проблемы и перспективы

Кодацька Н.О. Гендерна диференціація в соціально-трудоу відносинах

№ 3 (95)

Кривошеїн В.В. Місце культурологічної теорії ризику в структурі соціології ризику

Лиманов М.И. Основные направления социологического анализа влияния сети Интернет на формирование общественного мнения в процессе становления информационного общества

Попович В.М. Моделі соціальної роботи в громаді: можливості розвитку в Україні

№ 4 (96)

Єнін М.Н. Идеология та наука: в пошуках можливостей діалогу

Святненко І.О. Тілесність як об'єкт соціального програмування: до постановки проблеми

Бабак І.М. Вплив інформації на соціальний настрій населення

Яценко М.С. Взаимодействие украинской блогосферы с политикомом

Сачок М.В. Евалюація соціальних програм: основні структурні елементи

Розя Ю.Ю. Соціальний макрострес як можливий чинник захворюваності: до постановки проблеми

Шевченко Н.В. Формування стратегічного партнерства вищих навчальних закладів з роботодавцями

Асатрян І.М., Медовкіна Л.Ю. Варварські звичаї – як порушення прав жінок чи добровільне рабство

№ 5 (97)

Барматова С.П. Информационно-коммуникативный аспект глобализационных процессов: социологический анализ

Дугчак В.В. Причини та фактори, які впливають на формування шкідливих звичок студентської молоді

Калагін Ю.А. Початок військової кар'єри в Україні

Кривошеїн В.В. Мікросоціологічна модель електоральної поведінки: сутність та перспективи використання в дослідженнях перехідних суспільств

Мачуліна І.І. Ринок освітніх послуг та ринок праці в Україні: проблема дисбалансу

Радзівєвський В.О. Про провідні питання конфліктної субкультури

Розя Ю.Ю. Демографічна ситуація в Україні: до постановки проблеми латентного аутоетноциду в демографічній статистиці

Шевченко Н.В. Соціальне партнерство в освітньому процесі: мета, завдання і механізми

№ 6 (98)

Позднякова-Кирбят'єва Е.Г. Феноменология і соціологія колективної пам'яті Поля Рікера: інтерпретація з українським контекстом

Радзівєвський В.О. Про соціальні субкультури в Україні на початку ХХІ століття

Купрій Т.Г., Недашківська Д.В. Особливості мотивації студентської молоді в умовах трансформації інформаційного суспільства

Дімунова Л., Кілікова М., Холоніч Я. Вплив сімейного стану на якість життя людей похилого віку

Шинкаренко О.Є. Електоральний маркетинг та сегментація електорального ринку

Уколова А.А. Інституційне розбалансування ринку праці та ринку освітніх послуг в Україні

№ 7 (99)

Довгаль І.В. Соціально-територіальний розвиток та майбутнє соціального діалогу в Україні

Морозова М.Г. Політична система в Україні в умовах демократичної трансформації суспільства

№ 8 (100)

Городяненко В.Г. Становление и развитие социологической науки в Днепропетровском регионе

Кривошеїн В.В. Виборча фреквенція як індикатор політичної активності

Демичева А.В. Перспективи міських досліджень: можливі напрямки та практика проведення

Ходус Е.В. Приватність как атрибутивная характеристика современного опыта субъектности: к постановке проблемы

№ 9 (101)

Гайналь Т.О. Фактори соціалізації молоді в сучасній сім'ї

Святненко І.О. Соціокультурні аспекти структуривання харчової поведінки в українській кухні: теоретико-соціологічний аспект

Зарицька А.В. Поведінкові стратегії в професійній ресоціалізації безробітних

Калагін Ю.А. Мотивація військової служби військовослужбовців-жінок

Григоров Г.А. Методологічні підходи до дослідження освітнього простору

Кречетова В.А. Розбудова цілісного системного бачення конструювання громадянської ідентичності в рамках освітнього процесу вищої школи

Довгаль І. В. Регіональні соціально-економічні аспекти соціального діалогу як основа задоволення цінностей

№ 10 (102)

Клименко О.Ю. Особливості солідарної моделі соціальної підтримки дітей

Мосьондз М.В. Інтеграційні практики сучасної молоді: до питання розробки моделі конструювання

Шинкаренко О.Є. Електоральний маркетинг та електоральний абсентеїзм

Орел М.П. Компетенція освіти

Сомова О.О. Інноваційна свідомість мешканців Донецької області (за результатами соціологічного дослідження)

№ 11 (103)

Абаніна Н.С. Становлення суб'єктів соціального опору як принцип розвитку України

Байрамова Е.Е. Споживач у системі корпоративної соціальної відповідальності

Баршацька Г.Ю. Маргінальність як соціальна проблема міста

Глушкова Л.В., Пододня О.О. Удосконалення ресурсного забезпечення соціального розвитку територіальних громад у Дніпропетровській області

Агарков О.А. Напрями соціальної роботи з молоддю сім'єю: регіональний аспект

Васильченко О.А. Організація соціального захисту неповної сім'ї: теоретичний і практичний аспекти

Савош Г.П., Синицин А.О. Соціалізація маргінальних особистостей у системі закладів вищої освіти України на фоні трансформаційних процесів у суспільстві

Хомерікі О.А. Основи теоретико-методологічного

аналізу інтернаціоналізації вищої освіти в контексті соціологічного дискурсу

ПОЛІТОЛОГІЯ

№ 1 (93)

Бронніков В.Д., Приймак О.В. Вплив політичної кон'юнктури на освіту і науку в Німеччині 1933-1945 рр.

Синицин А.О. Політичний слоган

Сорба О.М. Приватний та публічний виміри політичної моралі

Забродіна О.В. Адхократія як спосіб подолання бюрократизму в політичному управлінні

Шачковська Л.С. Особливості процесу інституціоналізації партій незалежної України

Швирков О.І. Аморальність «верхів»: міф чи реальність, випадковість чи закономірність?

№ 2 (94)

Климанська Л.Д. Технологія проблематизації складних соціальних обставин як фактор політичного процесу в Україні

Кузнєцова О.В. Особливості формування етнополітичних відносин у Донецькій області

Лубська В.В. Важливість національної ідеї під час вестернізації

Головко В.М., Фісун О.А. Розвиток інституту громадянства у контексті трансформації світсистеми у XVI-XIX ст.

Перфільєва А.О. Криза американоцентризму як чинник сучасного світового політичного процесу

№ 3 (95)

Федорова К.О. Нове у вітчизняній науці: коменсалізм як органістична форма розвитку космополітизму

Доля І.М. Якість інститутів публічної влади на місцевому рівні

Мельник Ю.П. Політична відповідальність: теоретичні підходи до аналізу поняття в науковій літературі

Палінчак М.М. До питання методології дослідження правових аспектів свободи релігії

Сорба О.М. Феномен насильства як етичний парадокс морально орієнтованої політики

Агєєва О.Л. Реалізація регіональної молодіжної політики Донецької області в сфері трудової зайнятості як однієї з гарантій матеріального добробуту молоді

Бекиров С.Н. Крим в політичній системі України

Пашковський П.И. Постсоветское пространство во внешнеполитических интересах Исламской Республики Иран

Сахно С.М. Україна в енергетичній стратегії Європейського Союзу

№ 4 (96)

Березинський В.П. Стратегії та принципи політичної самоорганізації громад у контексті публічнополітичних відносин

Ломжець Ю.В. Сучасні тенденції розвитку парламентаризму в Україні

Палінчак М.М. Методологічні підходи зарубіж-

них дослідників до вивчення державно-церковних відносин в Україні

Трима Е.А. Особенности украинских общественных организаций в контексте сотрудничества с глобальными гражданскими структурами

№ 5 (97)

Вовк Ю.Б. Проблеми дефініювання і наукового дослідження (нео)корпоративізму

Бабічев Є.Р. Формування європейських та загальнолюдських цінностей у студентської молоді в контексті викладання політології

Мазур О.Г. Інституційна складова демократичної трансформації сучасної України

Аліханов Г.В. Еволюція діяльності РНБ США

Кулієв А.А. Вплив отримання Палестиною статусу держави-спостерігача в ООН на арабсько-ізраїльський конфлікт

Пашковський П.І. Інтеграційні імперативи в менталітеті Нурсултана Назарбаєва

Олійник Н.Ю. Громадсько-політична активність українських жінок (1917-1939 рр.)

№ 6 (98)

Висоцький О.Ю. Демократичні символи та процедури як форми легітимації авторитаризму в Україні

Карчевська О.В. Сутність політичної активності суспільства в умовах демократичного розвитку сучасної України

Мазур О.Г. Особливості процесу інституціональної легітимації у сучасній Україні

Байковський П.Б., Зінько І.З. Регіональні та регіоналістські партії у політичному просторі Європи

Герман М.Г. Теоретичні засади використання концепцій соціального капіталу у дослідженні євроінтеграційних процесів

Грачевська Т.О. Співробітництво в сфері збереження культурної спадщини: міжнародний вимір

Моспаненко І.В. Англосаксонська муніципальна система в західноєвропейській політичній думці другої половини XIX – початку XX століття

Романенко Ю.В. Комунікативні особливості пропагандистських кампаній в інформаційно-психологічному протистоянні в Лівії 2011 року

Халілева Д.Р. Сфери співробітництва в сучасній взаємодії Росії та Туреччини

№ 7 (99)

Баштанник О.В. Вплив контекстуальності середовища на функціонування інститутів політичної системи суспільства

Веденев В.А. Теоретический аспект и политические реалии процесса развития современной украинской политической культуры

Моїсеєва А.С. Розвиток громадянської активності: проблеми та перспективи сучасної України

Палінчак М.М. Особливості та проблеми державно-церковних відносин у сучасній Україні: конфесійні та соціально-політичні аспекти

Внучко С.М. Глобалістика в наукових дослідженнях кінця XX початку XXI ст.

Данченко І.М. Роль альтернативних газотранспортних маршрутів в енергетичній політиці Ро-

сійської Федерації та Європейського Союзу

Романенко Ю.В. Комунікативні особливості останніх пропагандистських кампаній щодо проблем володіння зброєю в США

Деркач М.І. Антиімміграційні партії та їх вплив на політичні партії в Західній Європі

№ 8 (100)

Суліма Є.М. Глобальна етика: сутність і призначення

Токовенко О.С. Трансформація концептуальних засад політичної науки у культурно-історичному контексті

Шепелєв М.А. Концепції гегемонії у сучасній геополітичній науці

Третяк О.А. Публічна сфера політики демократичного суспільства: між політичною теорією та громадською практикою

Тупиця О.Л. Профспілки та суспільні рухи: способи і форми взаємодії

Романенко Ю.В. Маніпулювання макроідентичністю в масових комунікаціях: до постановки проблеми

№ 9 (101)

Арабаджиев Д.Ю. Структурна характеристика громадського моніторингу за виборчим процесом

Осіпова Н.О. Соціально-економічна обумовленість практик лобізму

Стародуб Т. С., Підберезний К. Д. Китай як регіональний актор з глобальними амбіціями в умовах краху біполярності

Трегуб О. І. Теоретичні засади європейської інтеграції

№ 10 (102)

Лендель М.О. Форми функціонування допоміжних рівнів місцевого управління та самоорганізації громадян в країнах Європи: досвід для України

Бекиров С.Н. Этнонациональная политика Украины под влиянием крымскотатарского национального движения в конце XX века

Вовк С.О. Наслідки громадянських війн (соціально-політичний аналіз)

Герман Ю.О. Державна політика у напрямку створення дослідницьких університетів в Україні на початку XIX (проблема вибору моделі)

Доля І.М. Ефективність місцевого референдуму як механізму політичної відповідальності місцевої влади

Костючков С.К. Демократичні традиції local self-government в Європейській Хартії про місцеве самоврядування

Максимець Б.В. Вплив національної ідентичності на результати місцевих виборів початку XXI ст. в Україні

Арабаджи Ю.І. Перспективи України в Євразійському союзі

Янченко А.О. Слактивізм - проблема політичної участі в Інтернеті чи «невизначене» поняття?

Цирфа Ю.А. Зовнішньополітична ідентичність Європейського Союзу як політико-соціальний конструкт

Пилипенко О.В. Громадські рухи як об'єкт політологічного дослідження

№ 11 (103)

Шатун В.Т. Антикризовий менеджмент як важливий чинник економічної безпеки держави

Климчук І.І. Історія формування феміністського напрямку в теорії міжнародних відносин

Шібель В.М. Мирний процес палестинськоєврейського міжнаціонального конфлікту: уроки минулого

Ясірова Ю.Ф. Рух соціал-демократів (ЕДЕК) у партійній системі Кіпру

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

№ 1 (93)

Літвінов О.В., Літвінова Н.М. Закордонний досвід проведення регуляторних реформ та застосування «регуляторної гільйотини»

Козлова В.М. Профілактика наркоманії серед молоді: актуальність проблеми та управлінські шляхи її вирішення

№ 2 (94)

Орлатий М.К., Величко А.Є. Формування ресурсного потенціалу сільських територій Дніпропетровської області

Літвінова Н.М. Проблеми становлення громадської експертизи діяльності органів влади як інструменту громадського контролю в Україні

№ 3 (95)

Сидоренко Н.С. Структурні компоненти професійної культури державних службовців

Костенок І.В. Державно-управлінський механізм оптимізації співвідношення інтересів держави та місцевих громад у системі публічної влади в Україні

№ 4 (96)

Костенко В.О. Діяльність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо захисту населення і територій у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій

Погребняк Ю.В. Структурно-компонентний аналіз готовності державних службовців до управління соціальними проектами

Коваленко Т.Ю. Історичний досвід державного управління санаторно-курортним забезпеченням дітей в Україні

Шовгеля О.М. Формування механізму мотивації праці працівників органів місцевого самоврядування

№ 5 (97)

Лазарева Л.О. Механізм розгляду звернень громадян: досвід Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Лукашева Н.А. Мотиваційно-ціннісний компонент готовності державних службовців до професійної діяльності в умовах сучасних глобальних змін

№ 6 (98)

Власюк В.Є. Використання економічних методів управління в соціально орієнтованій системі

Новосяд В.В. Особливості порівняльних досліджень у науці державного управління

№ 7 (99)

Михайленко О.В. Законодавче забезпечення державної сімейної політики в Україні

Рудік Н.М. Вплив процесу європейської інтеграції на європеїзацію державного управління в Україні

№ 8 (100)

Бородін Є.І. Визначення повноважень районної у місті ради як проблема місцевого самоврядування в Україні (на прикладі міста Дніпропетровська)

Квітка С.А. Партнерство влади та бізнесу: європейські підходи і концепції

Баштанник А.Г., Баштанник В.В. Механізми державного регулювання трансформаційних процесів у системі судової влади України

Липовська Н.А. Розвиток наукової спеціальності «Державна служба» у Дніпропетровську

№ 9 (101)

Літвінов О.В., Єдинак Я.Б. Проблеми упорядкування адміністративних послуг органами місцевого самоврядування

Дегтярьова І.О. Польський досвід державної атестації науково-педагогічних кадрів

НАШІ ЮВІЛЯРИ

№ 1 (93)

Бородін Є.І., Рудік О.М., Хожило І.І. Фундатор і керівник наукової школи у сфері державної служби (до 60річчя С. М.Серьогіна)

Світленко С.І. Дослідник минулого заради майбутнього (до 65-річчя від дня народження Валентина Васильовича Іваненка)

Бородін Є.І., Бобровська О.Ю., Чикаренко І.А. Юрію Шарову – 65!

Галь Б.О. «Прожити життя гідно» (до 75-річчя професора Віктора Юхимовича Пушкіна)

№ 2 (94)

Закоханий у науку! (до 75-річчя професора В.Г. Городяненка)

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

№ 1 (93)

Міжнародна наукова відеоконференція «Студентська молодь в умовах глобалізації»

№ 3 (95)

II Конгрес Соціологічної асоціації України «Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи»

№ 6 (98)

Четверті наукові читання, присвячені пам'яті професора Анатолія Михайловича Черненка «Питання політичної історії України та Росії»

№ 7 (99)

Демичева А.В. У центрі уваги науковців – студентська молодь

РЕЦЕНЗІЯ**№ 2 (94)**

Якименко М.А. Рецензія на монографію Приймака О.М. «Селянство Південної України: соціальна історія кінця XIX – початку XX століть»

№ 3 (95)

Конох Н.С., Кравцов Ю.С. Рецензія на монографію Голованова Б.Д. «Амбивалентность идеологического пространства как реальность современной философии»

№ 4 (96)

Колесник В.П. До 230-річчя поштово-телеграфного зв'язку на Півдні України: невідомі сторінки історії
Щербак Н.О. Господарі українських ланів

№ 6 (98)

Кривошеїн В.В. Українська людиноцентрична філософія освіти як дороговказ до єдиного європейського освітнього простору

№ 7 (99)

Шкварець В.П. Рецензія на монографію: Зеркаль М.М. «Код ідентичності»

Иванова К.А. Рецензія на монографію А.П. Артеменка «Топологія Я в мережевих структурах соціуму»

Богомаз К.Ю., Гончарук Т.Г., Шляхов О.Б. Рецензія на монографію О. С. Бабічевої «Анархізм у

Центральній та Південно-Східній Україні (перша чверть XX століття)»

№ 10 (102)

Мамонтова Е.В. Рецензія на монографію М.В. Лазаровича «Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз» (Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.)

№ 11 (103)

Чемшит А.А. Размышления по поводу книг А.Н. Ермоленко «Комунікативна практична філософія: підручник» (К.: Лібра, 1999) и «Соціальна етика та екологія: монографія» (К.: Лібра, 2010)

AD DISPUTANDUM**№ 2 (94)**

Гула Р.В. Дискусійні аспекти організації патріотичного виховання у сучасному українському суспільстві

№ 5 (97)

Родный О.В. Мифопоэтические истоки смеховой культуры

№ 7 (99)

Русяева М.В. Музыкальный космизм как феномен культуры

№ 9 (101)

Ішин А.В. Інституціональний підхід як науково-теоретичний інструмент вивчення процесів державного будівництва на кримському просторі в 1917 – 1922 роках

УМОВИ ПРИЙМАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО ДРУКУ

1. Технічні вимоги. Статті приймаються на електронному носії або електронною поштою almagrani@i.ua. Обсяг – від 8 до 16 сторінок комп'ютерного набору. Вимоги до параметрів тексту: формат аркуша – А4 (210x297 мм), верхнє поле – 2 см, нижнє – 2 см, лівє – 3 см, правє – 1 см, розмір символу (кегель) – 14, інтервал – 1,5. Сторінки нумерувати непотрібно. До статті наводиться УДК (у лівому верхньому куті). Вставлені до тексту графіки, схеми і малюнки просимо подавати в чорно-білому варіанті в окремих файлах (для малюнків формат tif, для схем графіків та таблиць MS Excel 97). Імпортовані в Word ілюстрації не можуть бути використані для подальшої роботи.

2. Довідка про автора включає в себе: прізвище, ім'я, по батькові, посаду, наукове звання та ступінь, контактний телефон, електронну та поштову адреси, повну офіційну назву наукового закладу та його адресу. Ця інформація надається окремо мовою статті та англійською мовою. Звертаємо увагу на необхідність вказати не довільний переклад, а загальноприйнятну або офіційну назву наукового закладу англійською мовою.

3. Вимоги до структури статті. Статті приймаються однією з трьох мов – українською, російською, англійською. Назва статті подається мовою оригіналу та англійською мовою. Редколегія альманаху рекомендує наступні розділи статті: постановка проблеми; аналіз досліджень і публікацій; мета дослідження; виклад основного матеріалу; висновки.

Назви цих розділів просимо виділяти напівжирним шрифтом.

4. Авторське резюме є обов'язковою частиною публікації і додається до неї мовою статті та в перекладі на англійську мову («Авторское резюме», «Abstract»). Обсяг резюме - 100 - 250 слів. У ньому стисло наводяться зміст основного матеріалу статті та 7 - 8 ключових слів («ключевые слова», «keywords»).

5. Список літератури подається в кінці статті (розмір символу (кегель) – 12, інтервал – 1) за алфавітом (спочатку українською та російською, потім зарубіжною).

Список літератури оформляється у двох варіантах.

1. Відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Приклади складання списку літератури наведено на сайті Книжкової палати України (<http://www.ukrbook.net/dstu.htm>).

2. Відповідно до правил міжнародної науково-метричної реферативної бази даних SciVerse Scopus «References», а саме:

- прізвища та ініціали всіх авторів публікації пишуться латиницею (транслітерація) та виділяються курсивним шрифтом;
- назва публікації пишеться латиницею (транслітерація);
- у дужках наводиться назва публікації в перекладі англійською мовою;
- назва видання (журналу, збірки статей, наукових праць, матеріалів конференцій) пишеться латиницею (транслітерація) та виділяється курсивним шрифтом;
- вихідні дані (місто - для книжкових видань, том (vol.), рік, номер (no.), сторінки (pp., p.) - в англійському варіанті.

Список літератури повинен включати не менше 7 посилань, бажано, щоб частина їх була видана не раніше як 5 років тому. «Там само» – не допускається.

Приклад оформлення списку літератури відповідно до вимог міжнародної науково-метричної реферативної бази даних SciVerse Scopus «References» наведено на сайті Видавництва (<http://grani.org.ua/ua/usloviya.html>).

6. Посилання на список літератури.

Посилання в тексті позначається цифрою в квадратних дужках відповідно до номера у списку літератури, наприклад [5] чи [8; 10]. Якщо в тексті вжито цитату, необхідно, окрім посилання на джерело, зазначити сторінку, наприклад [1, с. 54], де 1 – порядковий номер у списку літератури, 54 – номер сторінки; [7, арк.67], де 7 – порядковий номер у списку літератури, 67 - номер аркуша архівної справи.

7. Публікації статей здійснюються за результатами внутрішнього та зовнішнього рецензування. Для аспірантів та студентів обов'язково потрібна рецензія наукового керівника.

8. Детальна інформація щодо умов публікації та приклади оформлення статей на сайті Видавництва www.grani.org.ua.

**РЕДАКЦІЯ ПРИЙМАЄ ДО ДРУКУ СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ ТА НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ
З ГАЛУЗЕЙ НАУК:
ФІЛОСОФІЯ, ІСТОРІЯ, СОЦІОЛОГІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ,
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ**

Адреса: вул. Чкалова, 25, м. Дніпропетровськ, Україна, 49000 (з 9:00 до 18:00)
Тел.: +38(056)744-42-39, 744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua

REQUIREMENTS FOR ACCEPTANCE OF MATERIALS FOR PRINT

1. Technical requirements. Articles are accepted in electronic form or by electronic mail almagrani@i.ua. Wordage is from 8 to 16 pages of computer typing. The requirements for the text format - A4 (210x297 mm), top edge - 2 cm, bottom edge - 2 cm, left edge - 3 cm, right edge - 1 cm, the size of the symbol (body size) - 14, the interval - 1.5. Page numbering is not necessary. The article should have UDC (in the upper left corner). Please give graphs, diagrams and drawings (inserted into the text) in black white version in separate files (format tif is for the pictures, MS Excel 97 is for diagrams, graphs and tables). Illustrations, imported into Word, cannot be used for further work.

2. Information about the author includes: full name, job position, academic rank and degree, telephone number, email, postal address, full official title of scientific institution and its address. This information is provided separately in language of the article and in English. We draw your attention to the need of specifying not a free translation but officially accepted scientific title of the institution in English language.

3. Requirements to the article structure. The articles are accepted in one of three languages - Ukrainian, Russian and English. Title of the article should be given in original language and in English. Editorial staff of the almanac recommends the next structure of the article (problem definition, analysis of the research and publications, the purpose of the research, the main material, conclusions).

Please highlight the titles of these sections in semi-bold type.

4. The abstract is a mandatory part of the publication and is attached thereto in the language of article and translated into English. The size of the abstract is 100 - 250 words. The basic content of the article and 7-8 keywords are presented in this part.

5. Bibliography is given at the end of the article (symbol size (body size) – 12, the interval - 1) in alphabetical order (first Ukrainian and Russian, then foreign).

Bibliography is made in two versions.

1. According to DSTU GOST 7.1:2006 «The System of Standards on Information, Librarianship and Publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules.» Examples of making a list of references are given on the website of the Book Chamber of Ukraine (<http://www.ukrbook.net/dstu.htm>).

2. According to the rules of the International Scientific Metric Abstract Database SciVerse Scopus «References», namely:

- surnames and initials of all the authors of publications are written in Latin alphabet (transliteration) and highlighted in italics;
- the title of the publication is written in Latin (transliteration);
- the title of the publication is written in brackets in English;
- the title of the publication (magazine, collection of articles, research papers, conference proceedings) is written in Latin alphabet (transliteration) and highlighted in italics;
- basic data (city of the publisher, volume (vol.), year, number (no.), pages (pp., p.) is written in English.

Bibliography must include at least 7 references; it is desirable that some of them were issued not earlier than 5 years ago. «The same» is not allowed.

The example of bibliography according to the International Scientific Metric Abstract Database SciVerse Scopus «References» is on the site of Publishing Office (<http://grani.org.ua/ua/usloviya.html>).

6. References.

References in the text are denoted the number in the square brackets according to the number in bibliography, for example [5] or [8; 10]. If the text uses a quote, you need except for the reference to the source, to point out the page, such as [1, p. 54], where 1 is a serial number in the bibliography, 54 is a page number; [7, sheet 67], where 7 is a serial number in the bibliography, 67 is a sheet number in the archives.

7. The publication of articles is made after internal and external reviews. A review of the supervisor is necessary for the graduate and undergraduate students.

8. Detailed information about the conditions of publication and examples of articles submission is on the site of Publishing Office www.grani.org.ua

**EDITORIAL BODY TAKES FOR PRINTING ARTICLES, REVIEWS AND SCIENTIFIC REPORTS IN SUCH FIELDS OF SCIENCE AS:
PHILOSOPHY, HISTORY, SOCIOLOGY, POLITOLOGY, PUBLIC ADMINISTRATION**

Address: 25, Chkalova Street, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49000 (from 9:00 till 18:00)
Tel. : +38 (056)744-42-39, 744-38-35
almagrani@i.ua, www.grani.org.ua